

**Валерій Капелюшний,
Олена Коваль**

*До 100-річчя проголошення
незалежності УНР*

НЕЗЛАМНА І НЕСКОРЕНА:

**національна еліта в Українській
революції 1917–1921 років.
Історіографічний нарис**

**КИЇВ
Інтерсервіс
2018**

УДК 930.1 (477) «1917/1921»

ISBN 978-617-696-711-8

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 12 від 30 червня 2016 р.

Рецензенти:

Борисенко М.В. – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Щербак М.Г. – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Капелюшний В.П., Коваль О.Ф.

Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. – К.: «Інтерсервіс», 2018. – 480 с.

Монографія присвячена дослідженню історіографії діяльності та ролі національної еліти в добу Української революції 1917–1921 рр. На широкому історіографічному та фактичному матеріалі досліджено провідні тенденції і основні етапи в нагромадженні знань з історії діяльності національної еліти та її ролі в державотворчих процесах революційної доби. Авторами виявлено, систематизовано й охарактеризовано основні групи історіографічних джерел з досліджуваної проблеми з 1917 р. до 2017 р. До історіографічного аналізу залучено основні публікації з проблеми українських і зарубіжних дослідників. Домінуюче місце посідає історіографічний аналіз наукового доробку сучасних вітчизняних дослідників, опублікованого в умовах державної незалежності України. Проаналізовано внесок дослідників у вивчення діяльності та державотворчої ролі політичної, військової, науково-освітянської, культурно-мистецької, духовної та дипломатичної еліти 1917–1921 рр. Виокремлено коло проблем, що потребують подальшого вивчення, переосмислення та наукової інтерпретації.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією та історіографією історії України.

©Капелюшний В.П., Коваль О.Ф., 2018

© «Інтерсервіс», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	15
1.1. Основні етапи дослідження національної еліти революційної доби 1917–1921 років	15
1.2. Стан наукової розробки історіографії проблеми, загальна характеристика і класифікація джерельного комплексу дослідження	36
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕЇ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ	60
2.1. Органічна єдність національної і державницької ідеї за доби Української революції 1917–1921 рр.	60
2.2. Роль української еліти в моделюванні національної державності у 1917–1921 рр.	79
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В ІСТОРИОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.	96
РОЗДІЛ 4. ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА 1917–1921 рр. В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ОБ’ЄКТ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	131
РОЗДІЛ 5. ВИСВІТЛЕННЯ ДОСЛІДНИКАМИ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ РОЛІ НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКОЇ, КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.	163

РОЗДІЛ 6. НАЦІОНАЛЬНА ДИПЛОМАТИЧНА ЕЛІТА В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ 1917–1921 рр. В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ	196
РОЗДІЛ 7. У ПОШУКАХ СПРАВЖНИХ ІМЕН: ПСЕВДОНІМИ І КРИПТОНІМИ ТА ПРОБЛЕМА АТРИБУЦІЇ АВТОРСТВА В ІСТОРИОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.	231
РОЗДІЛ 8. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКРУЧЕНЬ ТА ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ЩОДО ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ РОЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІДЕРІВ ТА ЕЛІТИ В НОВІТНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.	319
ПІДСУМКИ ТА ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ	342
БІБЛІОГРАФІЯ	350
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	479

ПЕРЕДМОВА

Кожного разу, коли українці підіймалися з колін і боролися за свою державність, гнобителі та недруги таврували їх то «мазепинцями», то «петлюрівцями», то «бандерівцями», намагаючись знищити, викоринити прояви непокори, стерти їх з пам'яті нащадків або очорнити. В зв'язку з цим глибоке осмислення різних етапів вітчизняної історії неможливе без висвітлення діяльності особистостей, які очолювали український рух за тієї чи іншої доби. Саме такий підхід дає можливість уникнути досить поширеної вади багатьох досліджень, у яких за «народними масами», «класами», «елітами», «об'єктивними суспільними закономірностями» читач не бачить конкретних людей із їхніми переконаннями, успіхами та невдачами, сподіваннями та життєвими цінностями.

Зрозуміти будь-яке суспільство без розуміння його еліти неможливо. У всі періоди історії правляча еліта кожного народу мала великий вплив на його долю. Україна переживає сьогодні вистражданий і виборений процес реабілітації і запізнілого вороття на батьківщину багатьох імен духовних провідників нації, справи і помисли яких були сфальсифіковані, перекручені, несправедливо оговорені, приречені на дискримінацію і гоніння офіційною пропагандою. Серед таких величних і вже відомих імен, як М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра, П.Скоропадський, М.Міхновський, І.Огієнко тощо необхідно назвати ще не одну сотню представників національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр., які уособлюють у собі воістину хресний шлях до незалежності, демократичності і соборності України.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства історики активно намагаються осмислити подоланий шлях, оцінити зайняті рубежі й зазирнути в майбутнє. Вирішити ці завдання спроможна історіографія, яка аку-

мулює історичну пам'ять народу – одного з важливих чинників націє- і державотворення.

Вивчення та осмислення історії Української революції 1917–1921 рр. триває вже понад 100 років. Особливо активно цей етап національного державотворення почали досліджувати з 1991 р., в умовах державної незалежності України. За останній період до наукового обігу залучено сотні документів, невідомих раніше, надруковано кілька тисяч публікацій, захищено понад чотириохсот дисертацій. Проте, на нашу думку, окремі аспекти проблеми Української революції 1917–1921 рр. ще й сьогодні залишаються малодослідженими та дискусійними.

Дослідження історії національного державотворення неможливе без висвітлення ролі особистостей, які очолювали український рух, відроджували, захищали і розбудовували свою державність. Вивчення історичного досвіду державотворчої ролі національної еліти без сумніву актуалізується ще й тим фактором, що цей досвід має не лише теоретичне значення, а й прикладне, адже в сучасних умовах розбудови незалежної української держави знову її роль зростає, проте, як наголошує академік М.Жулинський, «поки що ми не маємо повноцінної національної еліти»¹. Тобто проблеми формування національної еліти, які стояли перед Україною на початку ХХ ст., перегукуються з частиною подібних проблем незалежної України початку ХХІ ст.

Таку ж думку неодноразово висловлював і О.Шевченко, причому не тільки з трибуни Верховної Ради України, а й акцентуючи увагу у багатьох своїх наукових працях².

---

¹ Жулинський М. «Ми ніколи не згорнемо крил» / Микола Жулинський // Науковий світ. – К. – 2010. – №8. – С. 3.

² Більш детально про це див.: Капелюшний В.П. Філософсько-правове осмислення історичної ролі еліти і нації у науковій спадщині професора Олександра Шевченка // Концепція та методологія історії українського права: збірник матеріалів нау-

Аналізуючи науковий доробок професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександра Оксеньгійовича Шевченка (1937–2016 рр.), що стосується осмислення історичної ролі еліти і нації, спробуємо стисло охарактеризувати його праці, дотримуючись хронологічної послідовності їх публікації. Варто наголосити, що вчений не обмежився якимось одним періодом, а в тій чи іншій мірі спробував охарактеризувати цю проблему на всіх етапах національного державотворення – від часів Русі й до сьогодення. Більше того, досить часто роль вітчизняної еліти простежується вченим у порівнянні з елітою зарубіжних країн, зокрема російською та американською. Наприклад, ще за радянської доби О.Шевченко вказував на визначальний вплив політичних сил, партій на зовнішню політику США¹. Щодо російської політичної еліти та церковної еліти, підпорядкованої Московському патріархату – «п'ятої колони Росії в Україні», то одна з перших публікацій автора, безпосередньо присвячена дослідженню ролі еліти в суспільстві, вийшла з друку ще у 1999 р.². Вже тоді вчений наголошував, що «найбільша небезпека для України напередодні третього тисячоліття – знову опинитися в російських обіймах... Зрозуміло, що таку українську політику Росії можна було б нейтралізувати, коли б правляча еліта України мала політичну волю будувати незалежну Українську державу і проводити

ково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті професора Олександра Шевченка, м. Київ, 28 квітня 2017 року. – К.: «ДС День Печати», 2017. – С.27–29.

¹ Шевченко А.А. Внешняя политика США: процесс формирования и механизм осуществления. – К.: Изд-во при Киев.ун-те, 1989. – С.5.

² Шевченко О.О. Основні чинники, які визначають політичне і економічне становище України / Олександр Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1999. – Вип.2. – С.231 – 234.

власну національну політику»¹. Ці погляди О.Шевченка дуже близькі по духу, на нашу думку, до поглядів О. Багана, який звернув увагу на те, що на початку ХХ століття українська інтелігенція ніби гралася в соціалізм, витворювала собі ілюзію майбутньої любовної гармонії класів і верств на ґрунті матеріально-технічного забезпечення. І все це мало прийти просто так, згідно з «об'єктивним розвитком цивілізації», без вольового зусилля, без пристрасного подолання всіх форм національного пригнічення. На соціалізм дивилися в Україні як на якусь чарівну паличку, магічну соціальну формулу, котра мала враз усіх ошчасливити. Це була повна втрата відчуття закономірностей історичного розвитку, згідно з котрими народи здобувають щось, зміцнюються не тільки шляхом матеріального піднесення, а, передусім, завдяки постійному напруженню зусиль, у романтичному захопленні ідеалом, з дотриманням суворих вимог національної дисципліни, моральної відповідальності та нетерпимості до всяких обмежень і перешкод з боку ворога. Соціалізм просто вбивав національний інстинкт українства². На думку О.Шевченка «наші державні мужі, які будували спочатку соціалізм, а потім комунізм, вимагають, щоб хтось поставив їм завдання будувати новий «ізм»³.

Значну увагу дослідженню історичної ролі еліти і нації приділив О.Шевченко в своїй «Історії українського права», наголошуючи, зокрема, що «рівень свідомості народу є пропорційним рівню свідомості його еліти. Еліта є носієм і

---

¹ Там само. – С.232.

² Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої половини ХХ ст.) / О. Баган. – К.: УВС ім. Ю. Липи, 2008. – С.7–8.

³ Шевченко О.О. Основні чинники, які визначають політичне і економічне становище України / Олександр Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1999. – Вип.2. – С.232.

творцем всього духовного і культурного життя народу, рівня способу виробництва. Від еліти залежить і рівень розвиненості загального права народу»¹.

Оригінальні погляди висловлював О.Шевченко і щодо ролі націй в державотворчих процесах. Так, на його думку, «перебільшення почуття історичного значення будь-якої нації призводить до загострення відносин між державами в усьому світі»². Як приклад такого «перебільшення» вчений аналізує явище російського месіанізму³.

Особливої уваги заслуговує аналіз О.Шевченком правового механізму реалізації соціально-економічного аспекту концепції сучасної української національної ідеї. Аналізуючи українську еліту часів Януковича, вчений наголошує, що «сучасна політико-економічна еліта України, як показує практика її діяльності, неспроможна виробити ідеї, які б згуртували народ. ...Ми вважаємо, що концепція сучасної української національної ідеї повинна включати побудову заможного, справедливого, високоморального і духовно багатого громадянського суспільства»⁴. Дослідник переконаний, що для успішної реалізації цієї концепції необхідне існування національно свідомої політико-економічної еліти, що є носієм високої моралі й культури і з жалем констатує, що в Україні владарює зовсім інша еліта: «Олігархічно-кримінальна еліта України є малоосвіченою, а частина її – просто неграмотною, яка робить величезну кількість граматичних помилок як у письмовому вигляді,

---

¹ Історія українського права / За редакцією О.О.Шевченка. – К.: Олан, 2001. – С.5.

² Шевченко О.О. Формування сучасного наукового світогляду студентів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2009. – Вип.81. – С.124.

³ Там само. – С.123–126.

⁴ Шевченко О.О. Соціально-економічний аспект концепції сучасної української національної ідеї // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2010. – Вип.85. – С.9.

так і в усній мові. Будучи ще й антиукраїнською, вона неспроможна виробити свою ідеологічну платформу, бути вітальним чинником прогресу. Генетично кримінальна за своєю суттю, вона є суто деструктивною силою, яка використовує перебування при владі для власного збагачення. Така еліта не може сприйняти, а тим більше реалізувати концепцію сучасної української національної ідеї. Вона може пропагувати лише гедонізм з космополітичним фартушком»¹. Варто зазначити, що вчений досить вдало, на нашу думку, порівнює українську еліту з російською, вказує на витоки мовної культури та правової культури російської еліти², змальовує сучасний стан проблеми, зазначаючи, що «протягом наступних століть російська «еліта» забруднювала мову нецензурними словами, а сьогодні – ще й жаргонами криміналітету»³.

Для розквіту України як держави та для її розбудови «Україні потрібна, – на переконання О.Шевченка, – патріотично налаштована і національно свідомо еліта з високою самодисципліною, відданістю українським національним інтересам, вимоглива до себе, яка може взяти на себе обов'язок вирішити соціально-економічні і політичні проблеми, які існують в нашій країні. Національно-патріотична еліта, поєднавши енергійну реалізацію сучасної української національної ідеї саме з феноменом нації, зможе забезпечити оздоровлення морального клімату в суспільстві, забезпечити подальшу демократизацію життя

---

¹ Шевченко О.О. Соціально-економічний аспект концепції сучасної української національної ідеї // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2010. – Вип.85. – С.14.

² Історія українського права /За ред. проф. Безклубого І.А. – К.: Грамота, 2010. – 334 с.

³ Шевченко О.О. Звичаєве право України IX – XIX століть: [монографія] / О.О.Шевченко. – Київ, 2014. – С.32.

і зростання добробуту населення, побудувати могутню соціальну, правову і справедливу українську державу»¹.

Осмисленню історичної ролі еліти і нації присвячена і остання прижиттєва публікація О.Шевченка. Як наголошує вчений, «роль особи і еліти в державотворчому й правотворчому процесах може мати як позитивне, так і негативне значення. У новітній історії України вони відігравали і відіграють більш негативну, ніж позитивну роль. Нація ж в цілому, користуючись багатством своєї культури, моралі, духовності, права тощо відіграє виключно позитивну роль у таких процесах»². Аналізуючи політику правлячої еліти Росії вчений констатує, що «ідеологія «русского міра» є людиноненависною і загрожує мирному співіснуванню народів. ... влада Росії культивує ідеї особливої месіанської ролі російського народу, його величі й ізоляції від країн Заходу. Однією із цілей російського авторитарного режиму – є не допустити проведення реформ в Україні, адже вони можуть вплинути і на ситуацію в самій Росії»³. В зв'язку з цією ситуацією на сучасну українську еліту покладається величезна відповідальність щодо подальшого розвитку України, тому О.Шевченко приходиться до висновку, що «українська нація потребує патріотичної політичної еліти, яка б поєднувала українську ідентичність з боротьбою за соціальну й національну справедливість, з повагою ставилася б до життя, прав і свобод людини, забезпечувала б рівність в правах і перед законом, дотримувалася б верховенства права. Без такої еліти нація не може вижити»⁴.

---

¹ Шевченко О.О. Соціально-економічний аспект концепції сучасної української національної ідеї // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2010. – Вип.85. – С.14.

² Шевченко О.О. Плебсологічне філософсько-правове осмислення історичної ролі еліти і нації / Олександр Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2015. – Вип.2. – С.6.

³ Там само. – С.9.

⁴ Там само.

Сьогоднішня українська реальність підтверджує правильність висновків вченого-патріота О.О.Шевченка. Все це ще більше актуалізує досліджувану нами проблему.

Задум авторів полягає у здійсненні монографічного системного дослідження історіографії державотворчої діяльності та ролі національної еліти в добу Української революції 1917–1921 рр., встановлення на цій основі стану і повноти дослідження проблеми, виявлення недостатньо вивчених питань і вироблення рекомендацій щодо подальшого опрацювання теми.

Автори намагалися здійснити історіографічний аналіз наукового доробку попередників та з'ясувати основні етапи і напрями дослідження історії діяльності української еліти та її ролі в державотворчих процесах 1917–1921 рр.; виявити, систематизувати і класифікувати історіографічні джерела з проблеми та встановити об'єктивність їх джерельної інформації; проаналізувати найбільш поширені в історіографії погляди дослідників на трактування поняття «еліта» та прослідкувати його еволюцію; висвітлити відображення в історичній літературі боротьби військової еліти за незалежність України в революційну добу; з'ясувати особливості гендерного та регіонального аспектів історіографії державотворчої ролі політичної, науково-освітньої, культурно-мистецької та духовної еліти за доби Української революції 1917–1921 рр.; проаналізувати стан висвітлення науковцями діяльності української дипломатичної еліти щодо захисту національних інтересів у 1917–1921 рр.; накреслити можливі перспективні напрямки подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми.

Хронологічні рамки монографічного дослідження охоплюють період з 1917 р. до наших днів і визначаються двома вимірами. Перший зумовлюється обставинами конкретно-історичного розвитку України періоду Української революції: за нижню межу слугує її початок – березень 1917 р., а за верхню – листопад 1921 р., тобто її закінчення. Дру-

гий вимір визначається характером розвитку української історіографії: окреслюючись межами від появи перших біографічних праць та рецензій на них за революційної доби, до бурхливого наростання масиву літератури у теперішній час, тобто початковий рубіж наукових досліджень збігається з подіями реальної історії – роками Української революції, а завершальний припадає на 2017 рік. Другий вимір також передбачає поділ на окремі періоди, що визначаються становищем української історичної науки за різних державно-політичних режимів, а також часом та місцем зосередження наукових центрів і професійної діяльності провідних істориків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше в такій постановці проблеми комплексно, системно узагальнюється 100-річний здобуток української історіографії щодо діяльності української еліти, її ролі в національних державотворчих процесах 1917–1921 рр. В монографії здійснено систематизацію і класифікацію джерельного комплексу дослідження та його видову характеристику. До наукового обігу залучено як чимало маловідомих публікацій представників інтелектуальної еліти та праць, що становлять бібліографічну рідкість, так і найновіші наукові розробки, які ще не піддавалися історіографічному аналізу, серед яких не лише вітчизняні публікації¹, а й но-

---

¹ Литвин В.М., Солдатенко В.Ф. Апогей Української революції: короткий науково-популярний нарис. – Київ: Пріоритети, 2017. – 116 с.; Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920 рр. – НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. – 748 с.; Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: зб. док. і матеріалів / Держ. архів Дніпропетр. обл.; [уклад.: Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева; ред. Н.Л.Юзбашева]. – Дніпро: Ліра, 2016. – 370 с.; Яневський Д. Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2017. – 252 с. та ін.

вітні зарубіжні видання, зокрема російських науковців¹. В монографії також уточнено авторство окремих публікацій, вказано на допущені в публікаціях фактологічні неточності, визначено комплекс дискусійних питань, які потребують поглибленого вивчення. Новизна монографічного дослідження зумовлюється також і застосуванням міждисциплінарного підходу: в історіографічний простір включено основні результати розробок правознавців, політологів, педагогів, філософів, мистецтвознавців та представників інших гуманітарних і суспільних наук.

Безперечно, автори усвідомлюють, що монографія невеликого обсягу не може претендувати на всеохопність різних аспектів проблеми, а тим більше на повноту їх висвітлення, перелік постатей доби Української революції 1917–1921 рр., матеріал про діяльність яких вміщено в нашому дослідженні, аж ніяк не є беззаперечним і повним, в той же час ми переконані, що книга стане в пригоді не лише науковцям, викладачам та студентам, а й більш широкому колу читачів, яких цікавить історія та історіографія історії України.

---

¹ Вахитов Р.Р. Революция, которая спасла Россию. – М.: Алгоритм, 2017. – 224 с.; Кашпур А. Великая революция и контрреволюция: причины, процессы и последствия. – М.: ИТРК, 2017. – 208 с.; Костриков С.П., Кострикова Е.Г. Локомотивы истории. Революционный 1917. – М.: Алгоритм, 2017. – 224 с.; Кремлёв С. 1917. Февраль – для элиты, Октябрь – для народов. – М.: Алгоритм, 2017. – 256 с.; Революция 1917-го в России. Как серия заговоров / Авторы: Колпакиди А., Мухин Ю., Кара-Мурза С., Кремлёв С. и др. – М.: Алгоритм, 2017. – 650 с.; Ставицкий А.В. Украинская мифоистория в режиме информационной войны. – Севастополь: Рибэст, 2014. – 176 с. та ін.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Основні етапи дослідження національної еліти революційної доби 1917–1921 років

Понад сто років проминуло від березневих подій 1917 р., що започаткували Українську революцію. За цей період випущено не одну тисячу публікацій, присвячених різним аспектам історії цієї доби, в тому числі й ролі національної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 рр.

Десятиліттями ця проблема в СРСР цілеспрямовано фальсифікувалась чи замовчувалась. Радянською історіографією ігнорувався факт існування суверенної Української держави за доби революції, а боротьба за національну державність кваліфікувалась контрреволюційними, буржуазно-націоналістичними рухами. Жорстка централізація наукових досліджень, перманентне конструювання образу ворога, зосередження уваги істориків в основному на вивченні радянського часу, класовий підхід і штучна деперсоналізація історії – все це призвело до того, що радянська історична наука набула не наукового, а ідеологічного характеру.

Аналіз наявних історіографічних джерел дослідження дає підстави виокремити п'ять основних історіографічних періодів в розробці проблеми, які відрізняються особливостями методології дослідження, обсягом накопиченого матеріалу та насиченості його фактами, можливостями використання джерельної бази, глибиною розробки різних аспектів проблеми, впливом ідеології і політичної практики на історичну науку, науковістю діючих концепцій та науковими акцентами у поглядах на роль української еліти в національних державотворчих процесах 1917–1921 років.

До першого періоду слід віднести роки Української революції 1917–1921 рр. Важливою складовою історіографії досліджуваної проблеми є публікації біографічного характеру про представників національної еліти революційної

доби та рецензії на них, видрукувані безпосередньо в ті роки. Це, зокрема, політичні портрети М. Грушевського, В. Винниченка, М. Міхновського, К. Левицького, С.Петлюри, П. Скоропадського, О. Лотоцького, Є. Чикаленка та ін.¹

Проте цей пласт історіографічних джерел, присвячених ролі національної еліти в Українській революції 1917–1921 рр., на жаль, ще й досі ґрунтовно не проаналізований.

Перші спроби такого аналізу, не виходячи за рамки завдань власних наукових досліджень, здійснили С.Литвин, В.Капелюшний, В.Солдатенко².

Немає підстав не погодитись з твердженням С.Литвина, що «репресовані» – не так історією, як істориками – події, а також окремі діячі, які відігравали нерідко переломну роль для України, залишаються, на жаль, досі не реабілітованими в сенсі політичному, суспільному, оскільки не є реабілітованими в сенсі науковому»³.

Проте, дослідник ґрунтовно аналізує в своїй роботі лише праці післяреволюційного та наступних періодів історії

---

¹ Коломийченко Хв. Юліан Романчук і Кость Левицький // Шлях. – Ч. 1. – 1918. – С.54–59; Тищенко Ю. Хто такий Винниченко? Біографічний нарис. – К., 1917. – 16 с.; Маляревский А. П. Скоропадский – гетман Всея Украины. Биографический очерк. – К., 1918. – 24 с.; Королів В. Український народний герой Симон Петлюра. – Київ-Прага, 1919. – 40 с. та ін.

² Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.; Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Валерій Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 608 с.; Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.; його ж. Проект «Україна». 1917–1920 рр. Постаті. – Харків: Фоліо, 2011. – 511 с. та ін.

³ Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – С.7.

України, а щодо публікацій власне революційної доби, то він їм дає лише побіжну поверхневу характеристику (це, зокрема, праці В.Кроліва, В.Блакитного (Елланського)).

Дещо однобоко використовує публікації революційної доби В.Солдатенко, бо складається враження, що він аналізує серед них тільки ті (наприклад, «Відродження нації» В. Винниченка, «Винниченко проти Петлюри» (Х.,1920) та ін.), що містять упереджену, однозначно негативну характеристику С.Петлюри, ігноруючи ті з перших публікацій, де, навпаки, міститься схвальна інформація про останнього¹.

Дещо більше уваги першим публікаціям приділено в дослідженні В.Капелюшного. Так, автор наголошує, що «саме дослідження цієї групи літератури дає змогу ознайомитись зі «стартовими» характеристиками, що дозволяє прослідкувати як згодом наступники підтасовували факти з біографій під власні концепції, перебільшували або, навпаки, применшували заслуги того чи іншого політичного діяча. Серед таких публікацій є політичні портрети М.Грушевського, В.Винниченка, К.Левицького, М.Міхновського, С.Петлюри, П.Скоропадського та ін.»².

Дослідник зупиняє свою увагу на перших біографічних публікаціях революційної доби, зокрема Ю.Тищенко, Хв.Коломийченка, А.Маляревського, В.Кроліва, Б.Магміта, а також до цієї групи відносить і брошуру М.Грушевського «Про Центральну Раду і Народних Міністрів» (К.,1918)³.

---

¹ Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – С.5–43.

² Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Валерій Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – С.83–84.

³ Там само.–С.83–84.

Щодо останнього твердження, то дозволимо собі взяти його під сумнів, зробивши відразу два уточнення: по-перше, титульна сторінка оригіналу брошури свідчить, що в монографії за 2003 рік автором допущена механічна помилка – випущено слово «Рада», бо назва брошури насправді містить два слова «Рада»: «Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів»; по-друге, у вихідних даних в оригіналі публікації авторство не вказується, тому слід визнати, що твердження В.Капелюшного, що це «брошура М.Грушевського» викликає сумнів¹. Хто ж справжній автор цієї публікації, в якій вміщено біографії багатьох діячів Української Центральної Ради (за нашими підрахунками 17 нарисів. – В.К., О.К.)?

Сама брошура складається з двох частин. В першій частині (С.3–74), яку можна назвати теоретичною, подається ґрунтовний виклад діяльності Центральної Ради від її створення й аж до кінця березня 1918 року. Можна припустити, що видання брошури приурочене саме річниці УЦР: «20 березоля по новому стилю Центральна Рада святкувала роковини свого існування... В чому ж сила Центральної Ради, в чому таємниця її живучості? В єдиному! Вона була і залишилась вищим органом об'єднаного українського народу»². Другу ж частину (С.75–96) можна вважати додатком до першої, в ній подано стислі біографії тодішньої національної політичної еліти.

Закінчується виклад теоретичного матеріалу невідомим криптонімом «Ол. Ч-ий.»³. Копітка робота, пов'язана з довгими пошуками розгадки авторства цієї важливої публіка-

---

¹ Більш детально це питання досліджується в дисертації О.Ф.Коваль: Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1921 років: Історіографія: дис...канд.іст.наук. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С.14–15.

² Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів. – К., 1918. – С.73.

³ Там само. – С.74.

ції революційної доби, нарешті увінчалась успіхом: криптонімом Ол.Ч-ий підписував свої публікації О.Чалий-Куцяк. До речі, саме під цим криптонімом була написана ним передмова до першого в умовах революції видання творів Т.Г.Шевченка під назвою «Маленький кобзарь» (М., 1917)¹. Отже, саме О.Чалий-Куцяк, а не М.Грушевський, є автором першого своєрідного біографічного довідника «Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів», виданого безпосередньо в добу Української революції 1917–1921 рр.

Найбільше публікацій біографічного характеру, випущених в 1917–1921 рр., присвячено найпопулярнішим лідерам Української революції: М.Грушевському, В.Винниченку, С.Петлюрі, П.Скоропадському.

Крім біографічного нарису про М.Грушевського, надрукованого в брошурі О. Чалого-Куцяка, де він характеризується таким, що «як історик, як політичний діяч і як найкращий син свого народу, Грушевський стоїть в ряді великих людей Європи»², лідеру Центральної Ради присвячено було вже в 1917 р. окрему брошуру, яка так і називалась «Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради»³. На багатому фактичному і аналітичному матеріалі в публікації висвітлювався життєвий та творчий шлях М.Грушевського, але головну увагу було звернуто саме на його політичну діяльність як лідера УЦР. Слід зазначити, що ця публікація отримала певний резонанс, свідченням чого є позитивна рецензія на неї, написана комісаром Холмської губернії, директором Департаменту внутрішніх справ при Генеральному Секретаріаті Центральної

---

¹ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О.І.Дей. – К.: Наукова думка, 1969. – С.388.

² Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів. – К., 1918. – С.78.

³ Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради. – К., 1917. – 32 с.

Ради К.Лоським. Рецензент констатує: «можна бути певним, що випущена товариством «Криниця» біографія М.С.Грушевського зацікавить все українське громадянство. ... Вони дізнаються, що за порівнюючи короткий час можна зробити одній людині стільки, скільки не зроблять іноді і десяток інших людей; ціле життя – праця невтомна з блискучими наслідками на науковому полі. Біографію написано коротко, але з фактичного боку досить повно»¹.

Проте, не всі тогочасні публікації про діяльність М.Грушевського носили схвальний характер. Свідченням цього є, наприклад, окрема брошура, видана у 1917 р. професором І.Линниченком², в якій він полемізував щодо історичних і національних поглядів М.Грушевського та стосовно самої можливості існування Української держави (за термінологією І.Линниченка – Малоросії) навіть на засадах федерації чи автономії, позаяк уважав її штучним, уявним витвором, який руйнує єдність Російської держави у добу Світової війни. Щодо української політичної еліти, в тому числі й М.Грушевського, то І.Линниченко наголошував, що ці «вузько-місцеві патріоти нездатні розуміти значення нації, національної єдності, необхідності тепер, більш ніж коли небудь, єдиної руської держави»³.

Великий інтерес у сучасників викликала і діяльність В.Винниченка. До перших спроб короткого узагальнення його громадсько-політичної та літературної діяльності слід віднести брошуру Ю.Тищенка, партійного однодумця, під промовистою назвою «Хто такий Винниченко»⁴. Написана

---

¹ Лоський К.В. Рецензія // Книгар. – 1918. – №7. – С.401–402.

² Линниченко И.А. Малорусский вопрос и автономия Малоросии: Открытое письмо проф. М. Грушевскому. – Петроград-Одесса, 1917. – 40 с.

³ Там само. – С.38.

⁴ Тищенко Ю. Хто такий Винниченко?: Біограф. нарис. – К., 1917. – 16 с.

вона тенденційно і близька за стилем більшовицькій публіцистиці. Автор робить висновок, що «протягом всього періоду життя далекими були для Винниченка особисті інтереси: в свободі українського працюючого люду він бачив свою свободу, в його щасті бачив своє щастя»¹.

Ця публікація не залишила байдужими ні пересічних громадян, ні тогочасних українських діячів. Про це красномовно свідчить рецензія Хв. Коломийченка в журналі «Шлях», в якій рецензент констатує, що «подавати до відома широкого громадянства відомості про визначних діячів – річ потрібна. Однак подавати такі біографічні нариси, якого подав Юр. Тищенко про Винниченка, зовсім не варто. З цього нарису ми не можемо навіть уявити постаті і значіння тої людини, котра в життю українською народу відіграла не абияку роль. Замість слейних сентиментальних авторських міркувань та невдалих теоретичних висновків з них, краще було б подати хоч недовгі, але добрі, справжні відомості про того, біографію котрого пишеш. Замість підтасовки фактів, задля можливості зробити потрібний для автора висновок, краще було б подати факти такими, якими вони справді є. Наприклад, Юр. Тищенко зовсім не згадав про Винниченка, як про співробітника з певного напрямку «Украинской жизни» (на моск. мові), як про співробітника взагалі в московських органах, – тобто як про людину, що довший час лила воду на чуже, на московське колесо. Не згадав він і про вузьку партійність цього бувшого політичного діяча, котра, звісно, затемнювала світогляд і псувала напрямок його діяльності. Не згадав також про повну хиткості політику Винниченка вже в часи революції і т.д., і т.д. Книжечка Юр. Тищенка написана цілком тенденційно і правдивої вартості не має»².

---

¹ Там само. – С.15–16.

² Коломийченко Хв. Рецензія: Юр.Тищенко. Хто такий Винниченко? Біограф.нарис. – К.,1917.–16 с. // Шлях.–1918.–Ч.2.–С.62.

В іншій рецензії, написаній М.Зеровим, наголошується, що брошура «являє з себе популярну апологію Винниченка, як широко-демократичного діяча. ... Взагалі Ю.Тищенко надто багато говорить від себе і говорить в такому наївно-панегіричному тоні, що читачеві стає ніяково. Без сумніву було б краще, коли б автор поступився цим своїм тоном, а зате навів би більше промовистих фактів»¹. Отже, як бачимо, думки рецензентів співзвучні.

Однак найбільша кількість публікацій революційної доби присвячена С.Петлюрі. Слід зазначити, що саме на прикладі публікацій про С.Петлюру можна простежити еволюцію поглядів і відходів авторів в бік фальсифікації. Так, в перших біографічних виданнях про С.Петлюру об'єктивно висвітлюється його життєвий шлях та політична кар'єра². У вступному слові до книги В.Кроліва «Український народний герой Симон Петлюра» знаходимо пророчі слова, що не втратили ще й зараз своєї актуальності: «Чи ж зумієш ти, Народе Український, оцінити все, що вже зроблено ним для щастя Рідного Краю, чи ж зумієш ти віддячити своєму ліпшому Синові за всю його надлюдську працю для твого добра?»³.

Але згодом виходять друком публікації з першими фальсифікаціями, штампами, міфами⁴, які, на жаль, ще й за-

---

¹ Зеров М. Рецензія: Юр. Тищенко. Хто такий Винниченко? Біограф. нарис. – К., 1917, 16 с. // Книгар. – 1918. – №7. – С.401.

² Симон Петлюра – його життя і праця. – К.: Відродження, 1918. – 16 с.; Петлюра Симон – Головний Отаман військ УНР. – Вінниця: Міністерство Преси й Пропаганди УНР, 1919. – 8 с.; Королів В. (В.Старий). Український народний герой Симон Петлюра. – Київ-Прага: Час, 1919. – 40 с. та ін.

³ Королів В. (В.Старий). Вказ. праця. – С.5.

⁴ Красний М. Правда про петлюрівські брехні. – Х.: Всеукр. вид-во, 1920. – 8 с.; Як Петлюра продавав Україну. – Х.: Всеукр. вид-во, 1920. – 12 с.; Винниченко проти Петлюри: Зб. статей. – Х.: Всеукр. вид-во, 1920. – 44 с. та ін.

раз перекочуюють з публікації в публікацію. Першими до інсинуацій та зумисних перекручень щодо діяльності С.Петлюри вдалися більшовицькі автори, а згодом – В.Винниченко. До брошури «Винниченко проти Петлюри» було включено статті В.Винниченка та деяких його однодумців із зарубіжних українських комуністичних партій і груп проти тодішнього керівника Директорії С.Петлюри. В кінці 1920 р. у Відні виходить тритомне видання В.Винниченка «Відродження нації». Досить чітко, на нашу думку, оцінює позицію В.Винниченка при подачі ним характеристики С.Петлюри у «Відродженні нації», а потім і у «Заповіті борцям за визволення» М.Жулинський: «Очевидно, що в цій суціль негативній оцінці політичної діяльності і особи Симона Петлюри слід вбачати особисте несприйняття Винниченком Петлюри, якому доля дарувала більшу славу....»¹. Щодо названих праць В.Винниченка, то, попри його партійно-політичну заангажованість, в них вміщено чимало цінного фактично, аналітичного матеріалу і документів, які дозволяють глибоко зануритись у вивчення українських державотворчих процесів досліджуваного періоду.

Не обминули увагою автори перших публікацій революційної доби і гетьмана П.Скоропадського. Причому уже в роки Української революції 1917–1921 рр. в історіографії почали формуватись два непримиренних напрямки, які і до сьогодні поділяють істориків на два табори: гетьманський і антигетьманський. До першого табору, наприклад, слід віднести брошуру О.Маляревського, а також статті В.Липинського (Правобережця), надруковані ще в 1918 р.².

---

¹ Жулинський М. Голгофа українця Володимира Винниченка // Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.– К.,1991. – С.124.

² Маляревский А. П.Скоропадский – гетман Всея Украины. Биографический очерк, составленный А.Маляревским. – К.: Державна друкарня, 1918. – 24 с.; Правобережець. Внутрішнє і міжнародне становище України // Полтавський кооператор. –

Представники антигетьманського напрямку вже в революційну добу наголошували на цілковитій контрреволюційній спрямованості Гетьманату П.Скоропадського. Так, П.Христюк ще в 1921 р. писав, що «гетьманщина – це найчорніша, найгіршого гатунку німецько-російська буржуазно-поміщицька реакція, яку необхідно за всяку ціну поборювати»¹. Не може не дивувати й характеристика В.Винниченком П.Скоропадського, якого він назвав «підставною, нікчемною фігурою, манекеном і декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання, інтереси й розпорядження»². Як бачимо, ці характеристики є далекими від об'єктивності.

Серію публікацій було випущено в роки Української революції 1917–1921 рр. і стосовно лідерів ЗУНР³. Досить змістовним є також видання В.Тимошевського «Історія української влади», де стисло подається загальна характеристика української державності доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР та лідерів національного проводу⁴. Крім цього, в роки Української революції 1917–1921 рр. випущено також перші публікації, присвячені яс-

---

Полтава, 1918. – №1. – С.7–10; його ж. Гетьманська держава і Народна Республіка // Полтавський кооператор. – Полтава, 1918. – №6. – С.3–6 та ін.

¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень, 1921. – Ч.3. – С.16.

² Винниченко В. Відродження нації. – Відень, 1920. – Ч.3.–С.26.

³ Магміт Б. Сучасні українські політики. I. На вершинах політичного проводу (Спроба характеристики посла Костя Левицького). – Київ-Львів: Вид-во «Політична б-ка», 1917. – 32 с.; Коломийченко Хв. Юліан Романчук і Кость Левицький // Шлях. – 1918. – Ч.1. – С.54–59; Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – 40 с. та ін.

⁴ Тимошевський В. Історія української влади 1917–1919. – Відень-Київ, 1920. – 32 с.

кравим представникам тодішньої військової, дипломатичної національної еліти, духовному проводу, кооператорам, науковцям, освітянам тощо. На жаль, цей пласт літератури вивчений ще досить поверхнево, на рівні бібліографії, а тому на часі є ґрунтовне його вивчення і історіографічне осмислення.

Другий період історіографії проблеми зумовлений згаданими Української революції, втратою Україною незалежності і драматичними подіями 1920-х років, коли в УСРР почав насаджуватися тоталітарний режим. Специфіка періоду полягає в тому, що історичні дослідження з проблеми розгорталися як в умовах радянської України, так і за її межами. Історичні школи, що базувалися на народницькому та державницькому напрямках, проіснували в Україні до 20-х років ХХ століття і лише в кінці 20-х років під адміністративним тиском вони припинили існування в радянській Україні, хоча плідно продовжували розвиватися вченими з української діаспори. В радянській Україні в 1920-ті роки на сторінках наукових, партійно-радянських видань ще допускалися плюралізм думок та обговорення дискусійних питань історичної науки, однак з кінця 1920-х років таке стає можливим лише за межами УСРР, зокрема в діаспорі та на західноукраїнських землях.

Серед публікацій, виданих на західноукраїнських землях, та представниками української діаспори, значна кількість присвячена вивченню ролі національної еліти в державотворчих процесах революційної доби. Однак, поразка українців у боротьбі за державність наклала свій відбиток на ці публікації. Так, у міжвоєнний період в емігрантській науці сформувалося два основних напрями історичних досліджень. Перший – народницький, коли весь історичний інтерес звертався на вивчення соціальної та економічної недолі народних мас, на історію стихійних рухів народу в обороні своєї свободи. Відмінною рисою цього напрямку було те, що його представники

вважали відповідальними за поневолення й культурний занепад народних мас власні провідні верстви. Таким чином вони перекреслювали власну національно-державну традицію. Другий напрям наукових історичних досліджень – державницький – виник на зламі ХІХ – ХХ ст. і був пов'язаний з ідеєю політичної самостійності України. Прихильники державницької концепції були впевнені, що історія України – це не тільки історія самого народу, але й боротьба за здійснення найвищих політичних прагнень, втілених у власній державі.

Протилежні концепції у висвітленні історії Української революції значною мірою зумовлювалися приналежністю дослідників до різних політичних таборів. З цього приводу дуже влучно висловився З.Книш, давши їм таку загальну характеристику: «Критика розгорнулася упереміш зі взаємними обвинуваченнями: галичан – за зраду і спілку з Денікіним, наддніпрянців – за Варшавський договір і віддачу Польщі західних земель, гетьманців – за федерацію з Росією. Витворилася піднесена, гарячкова атмосфера, де вирували пристрасті і розбурхані емоції брали верх над холодним розумом»¹. Тому, треба враховувати принципову різницю в течіях і напрямках діаспорної історіографії та підходити до цього важливого наукового доробку диференційовано, персоналістично.

У міжвоєнний період за межами України державотворча діяльність національної еліти за революційної доби 1917–1921 рр. успішно досліджувалася в часописах «Літопис Червоної Калини», «Тризуб», «Нова Україна», «За державність» та ін. У дослідження українського війська і становлення військової еліти значний вклад внесли представники Українського воєнно-історичного товариства, що діяло в Польщі у 1920–1939 рр., зокрема О.Удовиченко,

---

¹ Книш З. Становлення ОУН. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. – С.6.

В.Петрів, М.Стечишин, Б.Монкевич, М.Юнаків та ін. Роль лідерів національно-державницької течії української історіографії перейняли у Львові І. Крип'якевич, а в діаспорі В.Липинський та Д.Дорошенко.

Третій період охоплює 1930-ті – першу половину 50-х років. В радянській Україні було заборонено не тільки друкувати, але й згадувати наукові праці С.Томашівського, Д.Дорошенка, В.Липинського та інших істориків-державників, а згодом і М.Грушевського. У 1931 р. за «націоналістичний ухил» в історії, зокрема, трактування української революції не як частини російської, а окремого витвору українського історичного процесу, було репресовано академіка М.Яворського¹.

В цей період утверджуються міфи про «закономірну перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», про «тріумфальну ходу радянської влади», про «єдиний революційний потік народів Росії» та ін., які насправді були прикриттям експорту більшовицької революції.

Особливого негативу завдало запровадження в українській історичній науці принципу партійності та класовості, як обов'язкового принципу наукової діяльності.

Історіографічний період 1930-х – першої половини 1950-х років щодо проблематики нашого дослідження в радянській історіографії виявився теоретично безплідним. Цілковито заідеологізовані підходи до вивчення різних аспектів проблеми ролі національної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 рр. були закладені у виданні «Історія громадянської війни» (1932 р.) і такі талановиті історики як Г.Добржинський, І.Кулик, О.Лихолат та ін. змушені були обґрунтовувати спотворені погляди на події революційної доби. Тому, при всій повазі до авторів тогочасної

---

¹ Жуковський А. Матвій Яворський // Енциклопедія Українознавства. – Т.10. – Львів, 2000. – С.3958.

друкованої продукції, слід визнати, що їх науково-пізнавальна цінність є невисокою. Праці цього періоду мають багато схожих, шаблонних фраз та схем розгляду. Усі республіки СРСР мали спільні риси в історіографічній традиції, і Україна не була виключенням. На цих шаблонах побудована і література з досліджуваної нами проблематики.

Серед праць міжвоєнного періоду, виданих за межами УСРР, виділяються своєю документальною насиченістю та аналітичністю монографії Д.Дорошенка та П.Христюка¹. Дещо однобокий підхід у висвітленні подій та ідеалізація народних мас під час революції характерні для праць М. Шаповала, В. Винниченка, І. Мазепи². Проте в цих працях знаходимо ескізи, епізоди та різноманітні сюжети з викладом біографій, характеристик та оцінкою дій значної кількості очільників українського руху, а також спроби ґрунтовного осмислення феномену та загальних засад Української революції. Так, наприклад, на думку І. Мазепи, «...революція 1917 року застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі перед вибухом революції лише селянство залишилось українським щодо мови та національних тенденцій. Всі інші верстви українського суспільства були денаціона-

---

¹ Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр. Том І. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 437 с.; Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр. Том ІІ. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – 424 с.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Т.1–4. – Відень, 1921–1922.

² Шаповал М. Занепад УНР. – Прага: «Вільна спілка», 1918. – 42 с.; Винниченко В. Відродження нації. У 3-х ч. – Київ-Відень, 1920.; Винниченко В. Українська державність. – Відень-Київ, 1920. – 32 с.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Частина перша. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Л.: Вид. «Прометей», 1950. – 206 с.

лізовані. Відсіль недостача української інтелігенції – мозку нації – і взагалі мала національна свідомість в народних масах. ...Український рух після вибуху революції відразу наразився на великі труднощі через загальну слабкість та невідповідність українських сил...»¹.

Зовсім іншу думку висловив у своїй праці «Листи до братів-хліборобів» В.Липинський. Автор критикує недоліки українського руху, які, на його думку, призвели до поразки української держави у 1917–1921 рр. Він піддає критиці також народницький світогляд соціалістичних лідерів Центральної Ради, які спиралися та шукали підтримки у народної інтелігенції та селянства і при цьому відкидали державотворчий потенціал заможних верств суспільства. Українське суспільство В.Липинський поділяв на три верстви: еліту, продуцентів, інтелігенцію. Найважливішу роль в історії він приділяв елітам, які є провідниками й організаторами нації, творцями історії. Виробників матеріальних благ – продуцентів (робітників, селян, буржуазію) – він вважав основою суспільства. Інтелігенція, на думку В.Липинського, відіграє посередницьку роль між усіма суспільними групами. Нарешті, В.Липинський був переконаний, що неможливо побудувати державу без участі армії².

З другої половини 1950-х до середини 80-х років тривав четвертий період, в рамках якого, погоджуючись з думкою деяких науковців-історіографів³, варто виділити два

---

¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Частина перша. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Л.: Вид. «Прометей», 1950. – 206 с.

² Липинський В. Листи до братів – хліборобів. – Відень, 1926. – 580с.; його ж. Вісім умов здобуття української держави // Галичина. – 1997. – №1. – С.177–178 та ін.

³ Рафальський О.О. Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія: автореф. дис.... докт. іст. наук. – К., 2001. – С.10–11; та ін.

внутрішніх етапи. Перший пов'язаний з «хрущовською відлигою», рухом шістдесятників і частковим поверненням істориків до проблематики національних та національно-визвольних рухів і характеризується розширенням доступу науковців до архівів, заснуванням у 1957 р. «Українського історичного журналу», що й тепер є флагманом розвитку вітчизняної історичної науки. Другий етап датується кінцем 1960-х – першою половиною 80-х років, коли почалась реанімація сталінізму, а зусилля суспільствознавців направлялись на боротьбу з будь-якими проявами національної самосвідомості. Хоча історія країни протягом 70-ти років неодноразово переписувалась на догоду різним представникам владних структур, її методологічні засади залишалися незмінними, їх теоретичну основу складав марксизм-ленінізм, принцип партійності викладу фактичного матеріалу.

Щодо праць радянських істориків, то в них справжня історія українського державотворення, як і в попередній період, або замовчувалась, або фальсифікувалась, а все, що було пов'язане з Українською революцією, трактувалось як «буржуазний націоналізм». У 1968 р. у складі АН УРСР було створено відділ зарубіжної історіографії, який перетворився на рупор по викриттю буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії УРСР і СРСР. Історична наука дедалі більше політизувалась і використовувалась в ідеологічній боротьбі, націлювалась на насадження комуністичної свідомості в суспільстві та його русифікацію, внаслідок чого неухильно зростала кількість російськомовних публікацій. Українська історична наука зазнала на собі руйнівний вплив русифікаторських процесів.

Лише з середини 1980-х років із початком політики гласності, проголошеної М.Горбачовим у ході перебудови,

з'явилися перші позитивні зрушення в радянській історичній науці. У 1986 р. на Всесоюзній нараді завідуючих кафедрами суспільних наук вперше офіційно була визнана наявність «білих плям» в історії, засуджений схематизм і догматизм у її висвітленні та викладанні.

За межами України у повоєнний період різні аспекти проблеми ролі української політичної, військової, дипломатичної еліти в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. висвітлювались часописами «Визвольний шлях», «Смолоскип», «Сучасність» і особливо «Український історик». Вийшли й перші колективні монографії, присвячені діяльності еліти в революційну добу¹. Діаспорні історики П.Солуха, І.Нагаєвський, Т.Гунчак, П.Мірчук, В.Іванис, Р.Млиновецький, досліджуючи проблему дещо ідеалізують окремих представників політичної еліти. В більшості видань діаспори мова йде, як правило, про еліту взагалі, змальовується її колективний портрет, дається загальна характеристика². Слід зазначити, що ґрунтовних досліджень, присвячених окремим представникам політичної, військової, дипломатичної еліти революційної доби історики діаспори не створили, за винятком Л.Винара, який випустив цілу низку праць про М.Грушевського³.

Націоналістично-радикальні погляди на розвиток історії Української революції були притаманні історикам української діаспори повоєнного періоду, зокрема П.Мірчуку, В.Веризі, М.Стахіву⁴ та ін. За їхньою концепцією, революція

---

¹ Ідеї і люди Визвольних змагань 1917–1923 рр. – Нью-Йорк, 1968. – 400 с

² Український історик. Показчик змісту 1963–1992 (ч.1–115). – Нью-Йорк-Київ-Мюнхен, 1993. – 116 с.

³ Винар Л. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації. – Київ-Торонто, 1995; його ж. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. – Київ-Торонто, 1998. – 215 с.

⁴ Мірчук П. Українська державність. 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с.; Верига В. За межами Батьківщини. – Львів, 2002.

1917–1921 рр. є виключно національною і її головною метою мало стати відродження самостійної України. Вони негативно оцінювали діяльність Центральної Ради в питанні національного суверенітету. Так, В.Верига зазначав: «Нам здається, що вини у першу чергу треба шукати у наших провідниках революційного зриву, які здебільшого не мали своєї власної національної ідеї й бажання організувати українську державу, але сліпо йшли слідами московської революції, визначаючи ту саму ідеологію, й ототожнювали завдання української революції з московською»¹.

Невід'ємною складовою документальної спадщини українського народу, його історичної пам'яті є архівні та рукописні колекції, які утворилися в результаті діяльності громадсько-політичних та культурних осередків української еміграції у різних країнах світу. Впродовж ХХ століття українцями за межами батьківщини була розгорнута інтенсивна робота по збиранню та збереженню пам'яток української історії та культури, створенню музейних, книжкових та документальних колекцій. У період між світовими війнами українськими емігрантами було засновано такі інституції, як Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР у Тарнові (Польща), Музей-архів визвольної боротьби України у Празі (Чехословаччина), Бібліотека імені Симона Петлюри у Парижі (Франція), метою яких було збирання, збереження, вивчення та популяризація історико-культурної спадщини українського народу, в першу чергу – документів і матеріалів доби визвольних змагань та еміграційного періоду. По закінченню Другої світової війни у США й Канаді було засновано такі центри, як Музей-архів Української Вільної Академії Наук імені Д.Антоно-

---

– 324 с.; Стахів М. Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правова якість. – Нью-Йорк, Детройт, Скрантон, 1951. – 60 с.; та ін.

¹ Верига В. За межами Батьківщини. – Львів, 2002. – С. 270.

вича у Нью-Йорку, Архів та бібліотека НТШ у Нью-Йорку, Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В'ячеслава Липинського у Філадельфії, Українсько-канадський дослідницький та документальний центр у Торонто та ін.

На жаль, весь цей арсенал використаний лише частково і, без сумніву, потребує ґрунтовного дослідження, узагальнення, популяризації.

В кінці 1980-х – на початку 90-х років розгортається п'ятий історіографічний період дослідження проблеми. Глибинні зміни, що відбулися в українському суспільстві за часів перебудови, а згодом – з проголошенням державної незалежності України та розпадом СРСР дали поштовх до початку нового етапу дослідження вказаної теми. Вже перші публікації цього періоду засвідчили про відхід від сталінсько-брежнєвських стереотипів у трактуванні національних державотворчих процесів, в тому числі й доби Української революції 1917–1921 рр.

Велике значення для подальшого розвитку вітчизняної історичної науки мала реабілітація наукового доробку видатних українських істориків минулого, повернення в Україну історичних праць учених української діаспори, доступність часописів «Сучасність», «Український історик». Більшість радянських істориків, зокрема В.Верстюк, В.Волковинський, Я.Калакура, С.Кульчицький, В.Литвин, М.Панчук, Р.Пиріг, О.Реєнт, О.Рубльов, В.Солдатенко, В.Шевчук зуміли відійти від усталених догм попереднього періоду і активно долучились до осмислення державотворчих процесів минулого. У вищих навчальних закладах відкриваються кафедри з історії України, а в реструктуризованому Інституті історії України НАН України відкривається відділ «Історії Української революції 1917–1921 років», що успішно працює і в наш час.

З проголошенням незалежності України істориками була відкинута концепція буржуазно-демократичної революції,

яку пропагувала радянська історіографія і поновлена концепція національної революції.

Останніми роками все помітнішою стає тенденція до збільшення наукових праць, присвячених розробці різних аспектів діяльності національної еліти, з'являються дослідження громадсько-політичної та державотворчої діяльності окремих лідерів Української революції 1917–1921 рр. Це, зокрема, праці О.Реєнта, С.Литвина, Т.Бевз, Л.Залізняка, О.Павлишина, О.Городецького та ін.¹.

Свідченням зростання інтересу до питання про роль національної еліти в державотворчих процесах революційної доби є поява перших дисертацій, безпосередньо присвячених цій проблемі. Вони будуть нами проаналізовані у відповідних розділах монографії.

Неупереджено до проблеми «неукраїнськості» вітчизняної еліти підійшли в своїх працях зарубіжні дослідники. «В Україні, тільки-но ослабла влада імперії, – наголошує в своїй монографії Норман Дейвіс, – національний рух вийшов на перший план»². Очолювала національний рух, зрозуміло, еліта. На особливу увагу заслуговує статистич-

---

¹ Бевз Т.А. Діячі Поділля в період Української революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – 1999. – Т. 3 (5). – С. 233–242; Реєнт О.П. Українська еліта 1917–1921 років: реалізація ідеї власної державності // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. – Фастів, 1999. – С.80–84; його ж. Павло Скоропадський. – К., 2003. – 304 с.; Городецький О.О. Еліта як об'єкт дослідження в українській історіографії ХІХ – початку ХХ ст. // Українська історіографія на рубежі століть. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 62–68; Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. – Львів, 2000. – № 4–5. – С.187–245; Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – 640 с. та ін.

² Норман Дейвіс. Європа. Історія. – К., 2006. – С.943.

ний та аналітичний матеріал з цього приводу, наведений А.Каппелером: «Російська інтелігенція в Україні сповідувала, як правило, російську державницьку ідею, насаджувала централістично-бюрократичні методи праці, вважала за свій ідеологічний, культурний і директивний центр Москву і ненавиділа саму ідею українського суспільства, викорінювала всілякі риси оригінальності і самобутності українців. Її частка складала 5% російського населення України, а українська інтелігенція в 1897 р. налічувала 47 тис. осіб або 0,3% українського населення»¹.

Досліджуючи роль національної еліти в контексті причин поразки українців в Українській революції 1917–1921 рр., політолог Джеймс Мейс наводить цікаву порівняльну характеристику суспільств України і Чехословаччини, які перебували у подібних політичних умовах. «Чехословаччина, – пише він, – виникла на політичній мапі світу в ситуації надзвичайно схожій з українською, але з однією, та найголовнішою відмінністю. Україна входила в імператорську Росію, де були можливі Емські укази та Валуєвські циркуляри, Чехословаччина – в Австрійську імперію, яка не була національною державою та в якій ідея заборони тієї чи іншої мови у народній школі чи книжковому ярмарку була б просто незбагненною... Самі чехи вже стали більшістю міського населення Чехії... взагалі чехи являли на той час уже соціально-комплектне суспільство зі своєю чеськомовною бюрократією та національно-культурною елітою»². Іншою була ситуація в Україні. Російськомовне в основній своїй масі міське робітництво було байдужим, а то й ворожим до українського визвольного руху. Еліта ж, на думку Д. Мейса, виявляла ча-

---

¹ Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – №7. – С.48.

² Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – №1. – С.99.

сом більшу відданість соціалістичній ідеї, ніж національній¹.

Отже, історіографія проблеми представлена десятками ґрунтовних публікацій, в яких досліджується роль національної еліти в українському державотворенні 1917–1921 рр., однак багато аспектів цієї проблеми залишаються малодослідженими. Якщо окремі представники політичної та військової еліти певним чином знайшли своє висвітлення в науковому доробку істориків, то неприпустимим, на нашу думку, є ігнорування дослідниками суб'єктивного фактора в історії вітчизняної дипломатії, що спричинило відсутність ґрунтовних персоналій не лише представників дипломатичного корпусу молодих українських державних утворень, але й керівників зовнішньополітичних відомств. Те ж саме стосується і наукової та творчої еліти, яка брала участь у національному державотворенні 1917–1921 рр. Ці аспекти проблеми ще чекають своїх дослідників.

1.2. Стан наукової розробки історіографії проблеми, загальна характеристика і класифікація джерельного комплексу дослідження

Проаналізуємо науковий доробок попередників, тобто історіографію історіографії досліджуваної нами проблеми, куди відносяться історіографічні дослідження, що стосуються Української революції 1917–1921 рр., історіографічні розділи в дисертаціях і монографіях з різних аспектів діяльності національної еліти в революційну добу, вступні частини та передмови до історико-біографічних праць з проблеми, рецензії, огляди літератури тощо.

Якщо розглядати суто історіографічні праці з досліджуваної проблеми, то перші спроби в цьому напрямі мали

---

¹ Там само.

місце в зарубіжному українознавстві. Чи не найпершою в цьому переліку є студія О.Оглоблина. Однак ця історіографічна праця насправді являє собою лише бібліографічний огляд, в кращому разі – короткі анотації ¹. Більш ґрунтовною в цьому плані є монографія Д.Решетара, але вона присвячена вивченню українського націоналізму, тому роль еліти в ній розглядається лише в загальних рисах, або фрагментарно ².

В Україні ж лише в умовах незалежності з'явилися перші історіографічні праці, в яких досліджуються окремі аспекти діяльності української еліти в національних державотворчих процесах 1917–1921 років, але серед них, на жаль, немає жодної, де б ця проблема вивчалася комплексно як окремий предмет дослідження.

Абсолютна більшість цих історіографічних студій характеризується епізодичністю визначення стану дослідження елітарної проблематики революційної доби, адже вони проводилися у зв'язку із вивченням істориками різних аспектів, пов'язаних з історіографією Української революції 1917–1921 рр. Спробуємо їх проаналізувати, дотримуючись порядку першості опублікування, тобто за хронологією випуску.

Першою дисертаційною роботою історіографічного характеру, в якій аналізуються і деякі аспекти історії Української революції, стало дослідження А. Міносяна ³. IV розділ дисертації, названий «Боротьба українського народу за

---

¹ Ogloblyn O. Ukraine Historiography 1917–1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. – New-York. – 1957. – vol V–VI. – N 4. – 1.2. – p.307–435.

² Reshetar G. The Ukrainian Revolution, 1917–1920. A study of nationalism. – New-York, 1972. – 363 p.

³ Міносян А.С. Становлення української державності у IX – на початку XX століття (Історіографія проблеми): автореф.дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Сергійович Міносян. – Х., 1996. – 26 с.

суверенітет і державність у 1917–1920 рр.», присвячено державотворчим, зовнішньополітичним аспектам доби Української революції, а також військовому будівництву та захисту національної державності України. Що ж стосується питання національної еліти, то автор аналізує публікації, в яких є спроби показати роль політичних лідерів українського державотворення, проте ґрунтовного аналізу їх діяльності дисертант не здійснює¹, адже обсяг розділу занадто малий для вивчення такої багатоаспектної проблеми.

В тому ж 1996 р. видрукувала монографію та захистила дисертацію, вперше цілком присвячену історіографії Української революції, і Л.Радченко². Дослідниця проаналізувала публікації вітчизняних істориків періоду 1991–1995 років, а також повоєнні праці вчених далекого зарубіжжя та діаспори англійською, німецькою, польською, частково французькою мовами. Щодо елітарної проблематики, то авторка аналізує праці, дотичні до неї, дає їх загальну характеристику, однак головну увагу зосереджує на процесах формування нових концептуальних поглядів на народно-демократичну революцію, на проблемах українського державотворення, що мали місце в наявній літературі, а також аналізує в порівняльному плані внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивчення ідеологічних, політичних та зовнішньополітичних проблем в Україні періоду 1917–1920 років.

---

¹ Міносян А.С. Становлення української державності у ІХ – на початку ХХ століття (Історіографія проблеми): дис. ...канд. іст. наук /А.С.Міносян. – Х., 1996. – С.119–154.

² Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 років /Людмила Радченко. – Х., 1996. – 120 с.; її ж. Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Олексіївна Радченко. – Х., 1996. – 26 с.

Значний інтерес для ґрунтового вивчення проблеми мають фундаментальні праці В.Солдатенка¹, присвячені концепції та історіографії Української революції. Головну увагу автор приділив аналізу творчого спадку М.Грушевського, В.Винниченка, П.Христюка, І.Мазепи, М.Шаповала. На жаль, в працях дослідника відсутній матеріал, що стосується ЗУНР, а Гетьманату П.Скоропадського, порівняно з Центральною Радою та Директорією, відведена не виправдано мала за обсягом частина текстів у всіх монографіях автора.

В названих працях В.Солдатенка висвітлення ролі української еліти в національних державотворчих процесах 1917–1921 рр. досліджується через призму діяльності лідерів Української революції на кожному з її етапів. Крім цього, в арсеналі В.Солдатенка є ціла серія публікацій, безпосередньо присвячених конкретним представникам політичної та військової еліти революційної доби², тому вони мають велике значення для нашого дослідження.

---

¹ Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В.Ф.Солдатенко. – К.: «Книга пам'яті України», 1997. – 416 с.; його ж. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / В.Ф.Солдатенко. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 508 с.; його ж. Українська революція. Історичний нарис: Монографія / Валерій Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с. та ін.

² Солдатенко В. Путь на Голгофу (Володимир Винниченко) / Валерій Солдатенко // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.32–73; Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні 1917–1918 рр. Наукове видання / Валерій Солдатенко. – К.: ПП Позднишев, 2002. – 397 с.; Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.; його ж. Проект «Україна». 1917–1920 рр. Постаті. – Харків: Фоліо, 2011. – 511 с. та ін.

Погляди істориків щодо державотворчих процесів Західно-Української Народної Республіки та ролі в них політичної еліти проаналізував у своїй дисертації А.Панчук, залучивши до історіографічного аналізу значну кількість публікацій польських дослідників. До малодосліджених аспектів проблеми дисертант відносить, дипломатичну службу та діяльність екзильного центру Є. Петрушевича у 1919–1923 рр.¹.

Історіографії Гетьманату П.Скоропадського присвятив дисертацію, а згодом і монографію С.Грибоедов². Велике значення для нашого монографічного дослідження має аналіз джерел та літератури, здійснений автором при розгляді політичного портрета П.Скоропадського, діяльності деяких представників військової еліти по створенню української армії та флоту, а також такого аспекту як розгортання дипломатичної служби Української Держави 1918 р.

Того ж року захистив кандидатську дисертацію і П.Білян, присвятивши її дослідженню історіографії Української революції в хронологічних рамках 1917 – початку 1918 р. Окремі аспекти роботи стосуються і предмету нашого дослідження. Так, автор у порівняльному плані співставив та проаналізував внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників у вивчення політичних, військових, культурно-

---

¹ Панчук А.М. Історіографія Західно – Української Народної Республіки (1918–2000 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Антон Майович Панчук. – К., 2000. – 20 с.

² Грибоедов С.В. Українська Держава гетьмана П.Скоропадського: Історіографічне дослідження: автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Сергій Валентинович Грибоедов. – К., 2001. – 19 с.; його ж. Українська Держава гетьмана П.Скоропадського: Історіографічне дослідження / Сергій Грибоедов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 125 с.

освітніх та державотворчих процесів в Україні за доби Центральної Ради¹.

Безпосереднє відношення до проблеми нашого дослідження мають дві монографії, серія статей та дисертація С.Литвина, в яких автор в історіографічному плані комплексно досліджує роль С.Петлюри в національно-визвольній боротьбі українського народу².

У 2001 р. вийшла друком монографія В.Капелюшного «Замасковані імена»³, в якій автор наголошує, що проблема атрибуції авторства дослідників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. є складовою частиною проблеми персоніфікації вітчизняної історії в цілому і потребує подальшого ґрунтовного вивчення⁴. Більше того, на думку автора, атрибуція (встановлення) авторства є також важливим ключем до з'ясування багатьох явищ політичного життя, ідейної боротьби в середовищі української еліти в досліджуваній період⁵.

---

¹ Білян П.Я. Історіографія української революції 1917– початку 1918 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Петро Ярославович Білян. – Львів, 2001. – 18 с.

² Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917 – 1926 роках. Історіографія та джерела: Монографія / Сергій Литвин. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 464 с.; його ж. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.; його ж. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917 – 1926: історіографічний та джерелознавчий аспекти): автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Сергій Харитонович Литвин. – К., 2000. – 35 с. та ін.

³ Капелюшний В.П. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. / Валерій Капелюшний. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 103 с.

⁴ Там само. – С.12.

⁵ Там само. – С.11–12.

Інша монографія В.Капелюшного носить назву «Здобута і втрачена незалежність»¹, в якій вміщено окремих підрозділ під назвою «Роль української еліти в моделюванні національної державності у 1917–1921 рр.»². Фактично це була перша спроба стислого історіографічного осмислення та узагальнення літератури з проблеми державотворчої діяльності національної еліти у 1917–1921 рр. Автор проаналізував наявну на початок ХХІ ст. літературу з проблеми, дотримуючись принципу аналізу праць за часом їх написання. Характеризуючи перші публікації з проблеми, які почали виходити з 1917 р., дослідник помилково відніс до публікацій М.Грушевського брошуру «Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів»³, авторство якої насправді належить П.В. Куцяку. На жаль, дослідник в своїх публікаціях коротко зупинився лише на огляді літератури, присвяченої діяльності політичної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 рр., однак такі важливі аспекти як роль військової, дипломатичної, науково-освітньої, культурно-мистецької та духовної еліти в Українській революції залишились поза увагою вченого.

В 2009 р. вийшла з друку монографія В.Великочого⁴, а згодом ним захищена докторська дисертація⁵ з історіогра-

---

¹ Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Валерій Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 608 с.

² Там само. – С.82–95.

³ Детальніше див.: С.17–18 даного монографічного дослідження.

⁴ Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: Монографія / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.

⁵ Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: умови становлення,

фічної проблематики. Заслугове підтримки неординарний підхід автора щодо періодизації історіографії проблеми, в основі якої – поділ на чотири концептуально-хронологічні блоки: західноукраїнський (1920–1930-ті роки), емігрантсько-діаспорний (20-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.), радянський (1920–1980-ті рр.), сучасний державницький (з 1991 р.)¹. Виправданим слід вважати і поділ емігрантсько-діаспорного блоку окремо на емігрантський (1920–1950-ті рр.) і діаспорний (1960-ті – початок ХХІ ст.)².

Головну увагу автор звернув на відображення в історіографії державотворчих процесів в ЗУНР, процесу створення і розбудови в краї українських національних військових формувань, дослідження духовного і культурного життя галицької спільноти періоду воєнно-революційних подій. Зрозуміло, що роль національної еліти в державотворчих процесах досліджується автором побіжно і фрагментарно, адже це не було метою та завданням його дослідження.

На думку дослідника, наукова пріоритетність проблематики, що стосується вивчення ролі «еліт» та «інтелігенції» в національній історії, не знімає потреби її подальшої теоретико-методологічної розробки. Стосовно ж досліджуваної теми, то В.Великочий вважає, що вагомим вислідом її вивчення стало нагромадження значного масиву біографічних студій, в яких здебільшого комплексно показано суспільну працю окремих персоналій; з-поміж них вирізняється і група праць про діячів культури. Фахівці з різних гуманітарних наук доклали значних зусиль до відтворення

етапи розвитку, особливості: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Володимир Степанович Великочий. – К., 2010. – 42 с.

¹ Великочий В. Вказана монографія. – С.21.

² Там само. – С.24.

«культурного образу» досліджуваної епохи, однак він залишатиметься неповним, доки в ньому не знайде свого місця культурний здобуток представників неукраїнських спільнот¹. Не зовсім доречним видається нам вживання В.Великочим «модерністського» терміну «воєнно-революційна доба 1914–1919 рр.», коли чисто еклектично автор намагається поєднати воедино війну і революцію в дещо кучих хронологічних рамках. Якщо мова йде про Першу світову війну, то вона закінчилась ще в 1918 р., якщо ж про українсько-польську, то це тільки 1918–1919 р., а щодо революції, то 1914 р. не був її початком, а 1919 р. – не був її завершенням². Наприклад, в одній з найновіших публікацій О.Реєнта, присвячених цій проблемі, подібних «модерністських підходів» ми не знаходимо³.

Згодом в одній зі своїх найновіших монографій В.Великочий ще більше заплутав це питання, адже тепер Українській революції він відвів 1914–1920 рр., з одного боку, розширивши нижню межу, а з іншого – на рік скоротивши верхню межу⁴. Можна було б погодитись на те, що в 1914 р. розпочались національно-визвольні змагання українців, але відносити початок Української революції 1917–1921 рр. до 1914 р., на наше переконання немає ніяких підстав. Більше того, саме в даному випадку чітко прослідковується різниця між поняттями «Українська революція 1917–1921 рр.» і «Українські національно-визвольні змагання 1914–1923 рр.», останнє з яких видається нам більш шир-

---

¹ Там само. – С.585.

² Там само. – С.54.

³ Реєнт О.П. Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи. – К.: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2015. – 64 с.

⁴ Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія) / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2014. – С.2; С.8.

шим не лише за хронологічними рамками, але й за суттю та змістом. Складається враження, що автор, змінюючи хронологічні рамки Української революції та трактуючи її виключно як складову т.зв. Великої Східноєвропейської революції, причому в тих же хронологічних рамках 1914–1920 рр., намагається вихолостити саму сутність і значення Української революції 1917–1921 рр. як особливої події, феномена в історії українського національного державотворення. В той же час, акцентуючи увагу саме на її унікальності, ми ніяким чином не применшуємо ролі впливу загальноєвропейських подій на революційні процеси в Україні.

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми знайшли висвітлення в ґрунтовній монографії М.Стопчак та захищеній ним докторській дисертації. В цих дослідженнях особливий інтерес викликає ґрунтовний історіографічний огляд автором літератури, присвяченої діяльності В.Винниченка, С.Петлюри та деяких інших визначних діячів Української Народної Республіки доби Директорії¹.

Історіографічному узагальненню наукового доробку про статус і роль жіноцтва на різних етапах історичного поступу України присвячено монографію і дисертацію Т.Орлової². Дослідниця наголошує, що ХХ століття увійшло в

---

¹ Стопчак М.В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія / М.В.Стопчак. – Вінниця: І.Балюк, 2010. – 812 с.; його ж. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): історіографія проблеми: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 / Микола Володимирович Стопчак. – К., 2011. – 40 с.

² Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.; її ж. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: дис... докт. іст. наук / Тетяна Володимирівна Орлова. – К., 2010. – 490 с.

історію як час революцій, які мали наслідком докорінну трансформацію соціальних відносин. Відбулася і так звана «тиха революція» або «революція жінок», яка призвела до значної їх емансипації. Найближчим до досліджуваної нами елітарної проблематики є розділ монографії Т. Орлової під назвою «Катаклізми революцій і жіноцтво України»¹.

Монографія та дисертаційна робота² Л. Буряк є підтвердженням того, наскільки невичерпною є українська історіографія і які важливі, але ще й досі малодосліджені теми вона приховує. На думку дослідниці, до недостатньо досліджених сегментів української історіографії належить фемінологія як напрям історичного знання, об'єктом дослідження якого виступають жінки в історії, зокрема їх місце у суспільному житті, політичних процесах, творенні національно-культурного простору³. Саме на цих аспектах Л. Буряк і зосередила найбільше уваги при здійсненні ґрунтовного історіографічного аналізу літератури з досліджуваної проблеми, стисло показавши вплив на фемінологічні дослідження такого чиннику як Українська революція і державотворення 1917–1921 рр.

Отже, як бачимо, історіографія проблеми представлена значним масивом публікацій, які розглядають окремі її аспекти, однак цілісного, комплексного дослідження пробле-

---

¹ Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – С.345–368.

² Буряк Л.І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): Монографія / Л.І.Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с.; її ж. Українська фемінологія в історіографічному процесі другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Лариса Іванівна Буряк. – К., 2011. – 30 с.

³ Там само. – С.1.

ми ще не здійснено, тому існує нагальна потреба в ґрунтовній подальшій розробці проблеми.

Спробуємо охарактеризувати та здійснити класифікацію джерельного комплексу дослідження.

Джерельний комплекс, що сформувався протягом сторічного періоду, класифікується із врахуванням специфіки дослідження проблеми та апробованих в українській історичній науці найновіших підходів і схем класифікації історіографічних джерел. Історіографія досліджуваної проблеми представлена дев'ятьма групами основних джерел.

До першої групи віднесено нами документальні джерела. Наскільки важливим і ефективним є фундаментальне вивчення джерел, показало видання корпусу документів Центральної Ради¹, яке дозволило перетворити УЦР з фігури замовчування і тотальної фальсифікації радянською історіографією в конкретну історичну інституцію з реальною програмою дій та її практичною реалізацією. Якщо коротко охарактеризувати документальні джерела з проблеми дослідження, то це, насамперед, ті документи, що визначали ставлення суспільства в особі держави до національної еліти та цієї еліти до національного державотворення, а також ті, в яких віддзеркалюються суспільно-політичні та ідеологічні настанови, які протягом досліджуваного періоду впливали на тематику праць істориків².

---

¹ Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. – К., 1996 – 1997. – Т.1. – 586 с.; Т.2. – 424 с.

² Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Редактор-упорядник П.П.Бачинський. – К.: Друкарня журналу «Охорона праці», 1999. – 640 с.; Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми засідань: Збірник документів і матеріалів. – Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. – 368 с.; Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.; Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. –

Домінуюче місце зайняла друга група джерел – монографії та наукові праці узагальнюючого характеру з досліджуваної проблеми. Здебільшого це колективні та індивідуальні дослідження, присвячені ролі національної еліти в Українській революції взагалі, її успіхам та невдачам, а також конкретизація цієї проблеми у виданнях, присвячених діяльності політичного проводу, військової, дипломатичної, наукової, освітянської, духовної та мистецької еліти¹. Слід зауважити, що такі дослідження друкувалися як в Україні, так і в діаспорі².

К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.; Українська революція. Документи 1919–1921. – Т.2. / Ред. Тарас Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.; Українська Центральна Рада: Зб. док. і матер. У 2-х т. / П.П.Толочко та ін. (ред.); НАН України. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / В.Ф. Верстюк та ін. (упор.); В.А. Смолій та ін. (відп. ред.), 1996. – 586 с.; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 2. 10 грудня 1917–29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997 – 424 с. та ін.

¹ Еліта: витоки, сутність, перспектива / За ред. академіка В.Г.Кременя. – К.: Товариство «Знання» України, 2011. – 527 с.; Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера. – К., 1991. – 33 с.; Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – 256 с.; Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. – К.: Україна, 1995. – 479 с.; Події і особистості революційної доби. Збірник. – К., 2003. – 296 с.; Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – 376 с. та ін.

² Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961. – 562 с.; Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923. – Нью-Йорк, Видавнича корпорація «Булава», 1968. – 400 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х томах. – Львів, 1998. – Т.1. – 524 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х томах. – Львів, 1998. – Т.2. – 502 с.; Винар Л. Грушевськознавство: Генеза, й історичний роз-

Третю групу джерел склали десятки дисертацій з історії та суміжних наук, в яких віддзеркалюється багатоманітність аспектів ролі національної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 років. Це зокрема докторські дисертації В.Верстюка, С.Литвина¹ та кандидатські дисертації Л.Козловської, Л.Лозинської, О.Дудко, Ю.Бойко, В.Ситніка, С.Образцова² та ін.

Більш детальний аналіз докторських і кандидатських дисертацій щодо діяльності політичної, військової, дипломатичної, науково-освітянської, культурно-мистецької, духовної еліти нами здійснено нижче у 3–6 розділах монографії.

До четвертої групи віднесено матеріали наукових конференцій, симпозіумів, читань, які висвітлюють різні аспекти проблеми³.

виток / Любомир Винар. – Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 216 с. та ін.

¹ Верстюк В.Ф. Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918 – 1924 рр.): автореф. дис. ...докт. іст. наук. – К., 1992. – 49 с.; Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926: історіографічний та джерелознавчий аспекти): автореф. дис. ...докт. іст. наук. – К., 2000. – 35 с.

² Лозинська Л.О. Державотворча діяльність В.К. Винниченка (березень 1917 – вересень 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 26 с. Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Людмила Володимирівна Козловська – Одеса, 2000. – 16 с.; Образцов С.В. Військова та громадсько-політична діяльність М.Омелянвича-Павленка (1878–1952 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Сергій Валерійович Образцов. – К., 2011. – 15 с. та ін.

³ Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: Тези доп. Міжнар. наук.конф. (18–20 квітня 1996 р.), м.Львів. –

Серед них особливе місце, на наш погляд, треба відвести міжрегіональній конференції в Тернополі¹, яка стала першою конференцією з цієї тематики. В збірнику конференції вміщено матеріали як про позицію української еліти в період 1917–1920 рр. взагалі, так і про діяльність окремих її представників, наприклад М. Міхновського та ін.

Слід зазначити, що в Україні склалася добра традиція проводити в регіонах конференції, присвячені видатним землякам. Наприклад, «Петлюріана» неодноразово проводилась в Полтаві, на Кіровоградщині – малій батьківщині В. Винниченка, започатковано таку ж традицію, на Волині в такий спосіб вшановують і популяризують В. Липинського, а на Чернігівщині – С. Русову².

Львів, 1996. – 286 с.; Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжрегіональної наукової конференції (12–13 грудня 1996 р.). – Тернопіль, 1996. – 164 с.; Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – 36. наук. праць №1/2. – 204 с.; Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – Вип.1. – 314 с. Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р., м. Одеса). – Одеса.: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – 276 с.; Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р., м. Одеса). – Одеса.: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІ. – 192 с.; Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р., м. Одеса). – Одеса.: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІІ. – 208 с. та ін.

¹ Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжрегіональної наукової конференції (12–13 грудня 1996 р.). – Тернопіль, 1996. – 164 с.

² Полтавська петлюріана // Матеріали других петлюрівських читань. Вип.1. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1993. – 92 с.; Полтавська петлюріана // Матеріали третіх петлюрівських читань у Полтаві 5 листопада 1994 року. – Полтава, 1996. –

П'ята група джерел – тематичні збірки наукових статей з означеної проблематики. Слід зазначити, що цю групу джерел доцільно поділити на дві підгрупи. До першої підгрупи відносяться тематичні збірники статей, присвячені характеристиці української еліти взагалі або якоїсь її частини, наприклад військової, культурно-мистецької, дипломатичної, в тому числі й її діяльності в добу Української революції 1917–1921 рр.¹ До другої підгрупи відносяться тематичні збірники праць, присвячені діяльності конкретної особистості, наприклад М.Грушевському, В.Липинському, С.Петлюрі, П.Скоропадському² та ін.

---

208 с.; Полтавська петлюріана // Матеріали четвертих петлюрівських читань. – Полтава, 1999. – 160 с.; В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна // Матеріали Міжнар. наук. конф. – Київ, Луцьк, Кременець, 1994. – 284 с.; С.Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч: Матеріали Всеукр. пед. читань. – Чернігів, 1996. – Кн.1. – 59 с. та ін.

¹ Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.1. – К., 1994. – 139 с.; Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.2. – К., 1994. – 172 с.; Українська еліта та її роль в державотворенні: Зб. наук. праць. – К.: Академія державного управління при Президентові України, 2000. – №1/2. – 204 с.; Українська еліта та її роль в державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип.1. – 314 с.; Еліта: витоки, сутність, перспектива. – К.: Товариство «Знання» України, 2011. – 527 с. та ін.

² Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – 352 с.; Михайло Грушевський і українська історична наука. – Львів, 1999. – 378 с.; Михайло Грушевський – погляд із сьогодення // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Вип.V. – Тернопіль, 1997. – 280 с.; В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Зб. наукових праць. – Луцьк: Видавництво «Волинська обласна друкарня»,

Шосту групу джерел склали навчальна, науково-популярна, енциклопедична та довідкова література з історії України та національного державотворення. В першу чергу сюди відноситься «Енциклопедія історії України», започаткована у 2003 р. Інститутом історії України НАН України¹. На сьогодні опубліковано всі десять томів цього видання (К.: Наук. думка, 2003–2013. – Т.1–10). Крім загальних статей про еліту (напр.: Галушко К. Еліта. – К., 2005. – Т.3. – С.27–28) це видання містить десятки біографічних нарисів про представників національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.

Цінний матеріал з досліджуваної нами проблеми містять і такі видання як «Енциклопедія українознавства», «Мала енциклопедія етнодержавознавства», «Енциклопедія сучасної України»² та ін.

Велике значення для всебічного дослідження теми має підготовлена провідними українськими вченими двохтом-

---

2001. – 188 с.; Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія». – К., 2000. – Вип.4. – 464 с.; Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців України / Упорядкування та передмова В. Михальчука. – К.: «Рада», 1995. – 358 с.; Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – 228 с. та ін.

¹ Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. Думка, 2003. – Т.1. – 688 с.

² Енциклопедія Українознавства. Т.1–3. Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1994–1995; Енциклопедія Українознавства. Т.1–11. Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. – Львів, 1993–2003; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 946 с.; Енциклопедія Сучасної України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2017. – Т.1–18.

на дипломатична енциклопедія¹. Це – довідково-аналітичне видання, в якому викладено ключові питання історії зовнішньої політики та дипломатії, дипломатичної й консульської служби, відомості про відомих дипломатів та державних діячів України, в тому числі й доби Української революції 1917–1921 рр.

До цієї ж групи джерел відноситься також серія довідників з історії України, історії української дипломатії, історії української культури, а також довідково-аналітичне видання В.Сергійчука «Що дала Україна світові»², де вперше комплексно оцінено внесок видатних українців у розвиток світової науки, техніки, освіти і культури, в тому числі і представниками національної еліти революційної доби 1917–1921 рр.

Сьома група історіографічних джерел – це рецензії, бібліографічні покажчики та огляди праць з досліджуваної проблеми.

Особливе значення мають бібліографічні видання, присвячені Українській революції вцілому, або її окремим ета-

---

¹ Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.: Л.В.Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1.– 760 с.; Т.2. – 812 с.

² Довідник з історії України. В 3-х т. / І.З. Підкова, Р.М. Шуст. – Київ: «Генеза», 1993. – Т.1. – 240 с.; Довідник з історії України. В 3-х т. / І.З.Підкова, Р.М.Шуст та ін. – Київ: «Генеза», 1995. – Т.2. – 440 с.; Довідник з історії України. В 3-х т. / І.З.Підкова, Р.М.Шуст та ін. – Київ: «Генеза», 1999. – Т.3. – 688 с.; Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.; Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. – К.: Україна, 1996. – 463 с.; Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.; Історія України. Довідник школяра і студента. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 624 с.; Український дипломатичний словник. – К.: Знання, 2011. – 495 с.; Сергійчук В. Що дала Україна світові / Володимир Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 288 с. та ін.

пам¹. Багато бібліографічної інформації містять також два видання, присвячених 70-річчю створення Інституту історії України, в яких подаються здобутки його наукових підрозділів і окремо наводиться бібліографія основних праць співробітників інституту з 1988 р. до 2005 р. та з 1936 р. до 2006 р.².

Значну інформаційну цінність являє собою унікальний біобібліографічний показник життєвого і творчого шляху Л.Винара³, обсяг якого дозволив включити підрозділ під назвою «Бібліографія бібліографії».

З метою інформаційного забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики, а також популяризації творчої спадщини видатних педагогів України й зарубіжжя Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського готує і видає біобібліографічні показники в серії «Видатні педагоги світу», в яких висвітлюється бібліографія педагогічної спадщини, література про життя й діяльність та творче використання ідей видатних педагогів. Шостий випуск біобібліографічного посібника в серії «Видатні педагоги світу» присвячено Софії Федорівні Русовій (1856–1940) – видат-

---

¹ Українська революція і державність. 1917–1920 рр. Науково-бібліографічне видання. – К.: Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, 2001. – 816 с.; Українська Центральна Рада: сторінки історії: Бібліографічний показник. – Харків: Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, 1999. – 142 с. та ін.

² Праці Інституту історії України НАН України, видані на власній поліграфічній базі (1988–2005 рр.): Бібліографічний показник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 597 с.; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 818 с.

³ Винар Л. Біобібліографічний показник (1948–2007) / Відп. ред.: М.Романюк, А.Атаманенко. – Львів; Острогож; Париж; Нью-Йорк, 2007. – 576 с.

ному українському вченому–педагогу, історичу, етнографу, мистецтвознавцю, літературному критику, визначному представнику української культури за рубежом, державному і громадському діячу, письменниці, одній з організаторів жіночого руху¹. В покажчику подано перелік творів С.Русової, досліджень науковців України і світу про громадсько-освітню діяльність та педагогічну спадщину С.Русової, а також перелік захищених кандидатських дисертацій, присвячених діяльності С.Русової. Даний покажчик, створений фахівцями ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, є першим бібліографічним виданням про С.Русову в Україні, який відтворює бібліографію творів та досліджень про життя і багатогранну діяльність видатного педагога. На жаль, таких ґрунтовних видань в Україні ще дуже мало.

Велике значення для вивчення проблеми має покажчик публікацій наукового журналу істориків української діаспори – «Українського історика»², до якого включено всі статті, повідомлення і рецензії з найрізноманітніших проблем української історії, історіографії, спеціальних історичних дисциплін, які були вміщені в 1–115 числах журналу, що почав виходити з 1963 р.

З 1991 р. «Український історик» став репрезентативним міжнародним журналом української національної історіографії, в якому співпрацюють українські дослідники з різних країн світу та України, а також неукраїнські історики. Слід наголосити, що другий покажчик змісту «Українського історика» (1963–1997), випущений до 35-річчя

---

¹ Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель (до 155-річчя від дня народження): Біобібліографічний покажчик. – К.: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2010. – 176 с.

² Український історик // Журнал українського історичного товариства. Покажчик змісту 1963–1992 (Ч.1.–115). – Нью-Йорк-Київ-Мюнхен, 1993. – 116 с.

журналу, цього разу було укладено вже не за кордоном, а в Україні кийвською дослідницею Л.Сакадою¹.

Важливий матеріал містять також довідники серії «Архівна Україніка за межами України», започаткованої канадським вченим Б.Кравченком («Архівні матеріали з історії України в Канаді». – Едмонтон, 1990). Традицію в 1993 р. продовжила Д.Хартлі², згодом Р.Махаткова здійснила опис фонду Українського музею у Празі³. Особливо велике значення для дослідження нашої проблеми має розділ про національну еліту, названий «Спадщина визначних представників української еміграції (політиків, вояків, науковців, літераторів, митців та ін.)»⁴.

Восьму групу джерел утворює сукупність видань біографічного плану, джерела особового походження, спогади, мемуари видатних учасників визвольних змагань та державотворчих процесів в Україні.

Щодо видань біографічного характеру, то чи не найпершому місці тут за важливістю, задумом та формою наукового викладу є двохтомник «Народжені Україною»⁵. Цей меморіальний альманах є продовженням серії видань «Золоті імена України». До двохтомника увійшло близько тисячі персоналій про наших видатних співвітчизників – державних, громадських і релігійних діячів, просвітників і науковців, діячів культури і мистецтва, які походженням,

---

¹ Український історик // Журнал українського історичного товариства. Показчик змісту 1963–1997 (Ч.1.–135). – Київ, 1999. – 174 с.

² Архівна Україніка у Великобританії: Попередній анотований перелік матеріалів / Укладач: Джанет М.Хартлі. – Київ-Лондон: Українознавство, 1993. – 94 с.

³ Український музей у Празі. 1925–1948.: Опис фонду / Упорядкування Р.Махаткової. – Київ-Прага, 1996. – 296 с.

⁴ Там само. – С.87–115.

⁵ Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. – К.: СВРОІМІДЖ, 2002. – Т.1. – 896 с.; Т.2. – 896 с.

народженням або діяльністю пов'язані з Україною і стали славою та гордістю її народу. Тексти кожного нариса подаються трьома мовами – українською, російською і англійською. Серед персоналій, що увійшли до книги, майже чверть, за нашими підрахунками, – це представники національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.

Дванадцять нарисів про представників національної еліти революційної доби ввійшло, за нашими підрахунками, до книги І.Шарова, присвяченій видатним іменам України¹. Цікаво і водночас дивно, якими принципами та критеріями відбору персоналій користувався автор, коли до цього видання не ввійшли С.Петлюра, А.Шептицький, Є.Петрушевич, Д.Донцов, С.Бандера, В.Липинський, С.Русова та ін. Ці критерії відбору стають ще не зрозумілішими, коли з'ясовується, що до «Золотих імен України», тобто до проаналізованого вище видання, всі названі нами представники національної еліти ввійшли. Близькою за задумом та наповненням до книги І.Шарова є збірка «100 великих українцев»², в якій Симон Петлюра подається як Семен Петлюра (С.413) і яка також не може не дивувати критеріями підбору персоналій. Згодом вийшли з друку «100 найвідоміших українців»³ та «100 видатних українців»⁴.

До цієї ж групи джерел відносяться також видання «Історія України в особах» та «Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети»⁵, в яких вміщено

---

¹ Шаров І.Ф. 100 видатних імен України / Ігор Шаров. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 496 с.

² 100 великих українцев. – М.: Вече, К.: Орфей, 2001. – 584 с.

³ 100 найвідоміших українців. – К.: ТОВ «Автограф», 2005. – 640 с.

⁴ 100 видатних українців. – К.: «Арій», 2006. – 496 с.

⁵ Історія України в особах (XIX – XX ст.). – К., 1995; Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети / За заг. ред. М.І.Панова. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 476 с.

значну кількість матеріалу, що безпосередньо відноситься до досліджуваної теми.

Нарешті, слід наголосити, що з'явилися і перші тематичні видання, в яких досліджується не вся національна еліта, а виокремлюється лише її певна когорта, наприклад військова еліта, діячі науки і культури¹ та ін.

Щодо спогадів та мемуарів, то вони є надзвичайно цінним джерелом вивчення різних аспектів досвіду національного державотворення доби Української революції 1917–1921 рр. Слід зазначити, що свої спогади та інші джерела особового походження залишили не лише представники політичної, але й військової, дипломатичної, культурно-мистецької, науково-освітянської та духовної еліти². Значний масив цієї спадщини, на жаль, залишається ще маловивченим або взагалі ще не введений до наукового обігу і зберігається на правах рукописів в архівних установах та приватних колекціях і чекає своїх дослідників.

До дев'ятої групи джерел відносяться матеріали української та зарубіжної періодичної преси, що відбивають по-

---

¹ Навіки в пам'яті народній. Військова історія України ХХ ст. в іменах // Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – С.323–444; Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / За заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К.: Книги – ХХІ, 2007. – 464 с.; Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності (1841–2008) / За заг. ред. А.П.Коцура, В.П.Коцура, Н.В.Терес. – Київ-Чернівці: Книги–ХХІ, 2010. – 688 с. та ін.

² Скоропадський П.П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.; Боберський І. Щоденник. 1918–1919 рр. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 260 с.; Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К.: «Планета людей», 2002. – 460 с.; Фещенко-Чопівський П. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради і Директорії. – Житомир: КВО «Житомир. вісн.», 1992. – 124 с. та ін.

дії і факти, пов'язані з розвитком досліджень ролі національної еліти в державотворчих процесах доби Української революції 1917–1921 рр. Ці матеріали аналізуються у відповідних розділах нашої монографії.

Отже, досліджувана проблема має різноманітну джерельну базу, яку можна вважати репрезентативною і достатньою для того, щоб виконати поставлені в роботі завдання, зробити відповідні узагальнення та висновки. На сьогодні, як показує огляд літератури та джерел, спеціального дослідження, в якому б історіографія державотворчої діяльності національної еліти в Українській революції 1917–1921 рр. висвітлювалась та узагальнювалась не епізодично, а комплексно, немає, рівень наукової розробленості теми дозволяє поставити питання про необхідність більш ґрунтовного та комплексного її вивчення, тому нагальна потреба в такому монографічному дослідженні залишається актуальною.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕЇ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

2.1. Органічна єдність національної і державницької ідеї за доби Української революції 1917–1921 рр.

Одним з перших до осмислення досліджуваної теми саме в руслі назви цього розділу звернувся Я.Калакура, який в одній зі своїх статей, досліджуючи історизм української ідеї, зазначив, що «спроби реалізації української ідеї в народно-демократичній революції 1917–1920 рр. через відновлення державності України становлять п'ятий етап періодизації національної ідеї. Саме на цьому етапі українська ідея стала дійовим чинником національного відродження і державотворення»¹. В своїх наступних працях професор Я.Калакура зацентрував на цьому аспекті особливу увагу: «Вже напередодні і в роки Першої світової війни на засадах національної ідеї і самостійності зародився рух за знищення імперій, за відновлення національних держав, у т.ч. за Українську соборну державу»².

О.Реєнт виокремив це питання в окремий аспект проблеми визвольних змагань, присвятивши йому дві ґрунтовних статті³, а згодом дослідив у монографії, написаній спільно

---

¹ Калакура Я.С. Історизм української ідеї // Політологічний вісник. – Вип.ІІІ. – К., 1994. – С.40.

² Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2012. – С.231–232.

³ Реєнт О.П. Проблеми реалізації української державницької ідеї в часи визвольних змагань (1917–1921 рр.) // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. – К., 1997. – С.48–53.; його ж. Українська еліта 1917–1921 років: реалізація ідеї власної державності // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.80–84.

з О.Рубльовим¹.

На думку професора С.Безклубенка, «за останні роки тема «української національної ідеї» стала однією з найобговорюваніших, у тому числі на вищих щаблях державної ієрархії»². Крім істориків, цей аспект проблеми привернув увагу також і філософів, політологів, філологів, юристів і, навіть, представників технічних та природничих наук³. Однак, незважаючи на все це, слід погодитись з думкою головного редактора журналу «Розбудова держави» професора А.Свідзинського, що тема «Українська національна ідея» й досі розробляється незадовільно, занадто вузько»⁴.

Які ж основні здобутки в розробці та осмисленні цієї важливої проблеми в історії українського державотворення? Слід зазначити, що українська національна ідея як

---

¹ Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 320 с.

² Безклубенко С. Національна ідея, державна доктрина, національний дух: до визначення понять // Наукові записки ШІЕНД. – К., 1998. – Вип.6. – С.21.

³ Кляшторний М.Д., Салтовський О.І. Основні тенденції розвитку державності України в контексті національної ідеї // Політологічний вісник. – Вип.ІІІ. – К., 1994. – С.43–53; Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К., 2002. – С.331–372; Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство як політика й філософія Центральної Ради // Центральна Рада і український державотворчий процес. – К., 1997. – Ч.2. – С.345–350; Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз. – К., 1998. – С.238–352; Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К., 1997. – С.33–81; Свідзинський А. Українська національна ідея // Розбудова держави. – 2002. – №7–12. – С.64–66 та ін.

⁴ Свідзинський А. Рецензія на книгу Д.Павличка Українська національна ідея // Розбудова держави. – 2002. – №7–12. – С.64.

складне і багатогранне явище, духовний феномен, є відносно новим об'єктом дослідження. У радянській гуманітарній науці термін «національна ідея» був відсутнім взагалі, оскільки марксистсько-ленінська ідеологія не припускала навіть можливості існування в СРСР явища, яке даний термін міг би означати. Це стосувалося не тільки української національної ідеї, а й аналогічних духовних феноменів інших етносів, які мешкали в Радянському Союзі. Цим терміном оперували та це явище досліджували аналітичні центри (українські, російські та інші), які перебували поза межами СРСР і були утворені емігрантами. Вони створили належні передумови для подальшого опрацювання цього питання в суверенній Україні.

У численних публікаціях, виданих діаспорою, міститься важливий матеріал для розуміння української національної ідеї. Це, зокрема, дослідження В.Липинського, І.Лисяка-Рудницького, О.Бочковського, Д.Чижевського, О.Кульчицького, Д.Квітковського, П.Мірчука та інших авторів¹.

Незамінну для розуміння української ідеї інформацію наводить ретельно опрацьована, в багатьох відношеннях унікальна багатотомна «Енциклопедія українознавства», створена під керівництвом В.Кубійовича українською інтелігенцією в діаспорі і видрукувана за кордоном², а також тритомна збірна публікація «Українська суспільно-полі-

---

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – 476 с.; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т.1–2; Мірчук П. Відродження великої ідеї. – Торонто, 1954. – 64 с.; Бочковський О. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк: Говерла, 1959. – 79 с.; Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983. – 175 с.; Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів: УВУ, 1995. – 176 с.; Квітковський Д. Боротьба за українську ідею. – Нью-Йорк; Торонто: Прешов. друк, 1993. – 603 с. та ін.

² Енциклопедія українознавства. – Нью-Йорк – Париж, 1955 – 1984. – Т.1–10.

тична думка в ХХ столітті», яка містить уривки з найголовніших документів, які мають безпосередній стосунок до спроб реалізації національної ідеї в Україні¹.

Все це стало тією основою, яка дала змогу висвітлити окремі аспекти становлення та змісту української національної ідеї у низці публікацій, виданих в Україні. Серед узагальнюючих виділяються праці О.Забужко, І.Кресіної, В.Медведчука, А.Фартушного, А.Черненка, О.Шморгуна та ін.² Усі ці праці дають змогу вести подальші дослідження в царині української національної ідеї конкретно, аргументовано на підставі узагальнення наявного теоретичного доробку та тих новацій, які вносить сучасна суспільна практика.

Глибиною розробки проблеми виділяється поміж інших монографія А.Фартушного, окремий підрозділ якої називається «Національна ідея в контексті визвольної боротьби 1917–1920 років»³. Дослідник згрупував наявні в науковій та суспільно-політичній літературі визначення національної ідеї у дев'ять блоків, пов'язаних з тим чи іншим аспектом (баченням, виміром) цього складного духовного утворення: онтологічний, гносеологічний, соціальний, політичний, аксіологічний, культурологічний аспекти визначення

---

¹ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Нью-Йорк, 1983. – Т.1–3.

² Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – 123 с.; Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. – К., 1998. – 392 с.; Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К.: Україна, 1997. – 170 с.; Шморгун О. Україна: шлях відродження. – К., 1994. – 207 с.; Черненко А. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 144 с.; Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – 308 с. та ін.

³ Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.203–216.

національної ідеї, а також радикальне, негативне та інтегративне визначення української національної ідеї. Узагальнюючи вже наявний досвід вивчення процесу націогенези, закономірностей суспільного розвитку, історії українського державотворення та інших етнічних спільностей, автор констатує, що українська національна ідея – це ієрархізована система духовних цінностей, що об'єктивно склалася у процесі етногенези й націогенези автохтонного населення Подніпров'я і Подністров'я і котра адекватно відображає реальні умови існування цього населення, має конструктивний потенціал, творчий (а не руйнівний) характер та спроектована у майбутнє як модель суспільної організації, що спроможна і покликана забезпечити незалежній Україні належне місце у сучасній та майбутній світовій спільноті¹.

У сучасній суспільно-політичній літературі наявні й різко негативні визначення та характеристики національної ідеї. Така позиція, наприклад, заманіфестована у праці колишнього заступника Голови Президії Верховної Ради України В.Гриньова «Нова Україна: якою я її бачу». Національна ідея, на його думку, це деструктивний елемент, застаріла схема, ідеологічного характеру, яка не вписується у логіку кінця ХХ століття; шлях, що заводить у безвихідь; духовне знаряддя люмпенізованих верств населення тощо².

Свідченням упередженого ставлення до національної ідеї є небажання осягнути сутність цього явища П.Симоненком, який вважає, що українська національна ідея «не має чітко окреслених параметрів», її прихильники нібито «на свій розсуд безсистемно доповнюють її, досить часто суперечливими поглядами та уявленнями», а «небезпеку» української національної ідеї П.Симоненко вбачає у тому,

---

¹ Там само. – С.88.

² Гриньов В. Нова Україна: якою я її бачу. – К., 1995. – С.15–65.

що вона вимагає засновувати політичну лінію держави на «пріоритеті корінної української нації»¹.

Досліджується в літературі і питання про функції національної ідеї. А.Фартушний, наприклад, найголовнішими серед них вважає такі: етнотворчу, інтегруючу, аксіологічну, ідентифікуючу, експресивну, культуротворчу, державотворчу і футурологічну². При цьому дослідник наголошує, що доцільно розрізнити принаймні чотири етапи становлення національної ідеї: а) етап зародження; б) етап визрівання; в) етап раціонального оформлення; г) етап практичного втілення³.

Предметом нашого аналізу є саме державотворча функція національної ідеї. Тому спробуємо дослідити як в науковій літературі висвітлюється державотворча функція української національної ідеї в умовах Української революції 1917–1921 рр. На етапі практичного втілення національної ідеї в ній на перші позиції виходить аспект, пов'язаний із визначенням політичної мети нації. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що в Україні у 1917–1921 рр. цей етап розгортається у площині національно-визвольного руху.

Глибокому усвідомленню широкими верствами населення України засадничих національних інтересів сприяли події суспільного життя. Як зазначає історик В.Голубко, події, пов'язані з Першою світовою війною особливо виразно свідчили про протиприродність стану України, позбавленої державності й розділеної поміж кількома сусідніми державами: «Така велика нація, як українці, не могла продовжувати існування у бездержавному стані, що

---

¹ Симоненко П. «Національна ідея»: міфи й реальність // Голос України. – №53. – 1996. – 21 березня.

² Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.88.

³ Там само. – С.101.

прирікав її на повну денационалізацію, і, врешті, на зникнення як етносу. Історія довела, що найсприятливіші умови для свого розвитку нація може знайти лише в рамках єдиного державного тіла»¹.

Дослідники зазначають, що переконання в необхідності заснування незалежної Української держави підкріплювалося також аналізом балансу сил, який вимальовувався в тогочасній Європі, та врахуванням геополітичних інтересів основних суб'єктів європейської політики: «Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для осягнення і утривалення європейської рівноваги, є се в інтересах народів»².

Таким чином, названі вище публікації та сформульовані у них ідеї свідчать про обставину принципової ваги – початок нової фази в існуванні української національної ідеї. Теоретично-просвітницька фаза її екзистенції змінилася політико-практичною фазою. На порядок денний постало питання реалізації державної складової національної ідеї в діяльності досить широких верств населення. В історіографії справедливо наголошується, що ініціатором руху щодо реалізації української національної ідеї була Галичина, а потім цей рух поширився на решту українських територій³.

---

¹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918 рр. – Львів, 1997. – С.23.

² Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.1. – Нью-Йорк, 1983. – С.213.

³ Мацькевич М. Розвиток національної ідеї в Галичині в контексті Конституції України // Право України. – 1998. – №11. – С.106–109; Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.199–200; Яремчук В.Д. Розвиток української національної ідеї та її вплив на державотворчі процеси в Західній Україні на поч. ХХ ст. // Україна: національна ідея. – К., 2003. – С.606–615.

Відомий вчений, представник української діаспори І.Лисяк-Рудницький з цього приводу зазначав: «Галичина була тією частиною України, що посідала найвищий ступінь національної свідомості»¹.

Про українську ідею в роки Першої світової війни опубліковано велику кількість праць. Одним з перших до осмислення цієї проблеми ще у 1916 р. звернувся С.Рудницький (друкувався під псевдонімом Ш.Левенко. – автори В.К., О.К), а згодом вийшов з друку збірник статей «Українське питання»².

Серед сучасних її дослідників слід назвати А.Коцура, Б.Білецького, Я.Грицака, І.Михальського, О.Соловйова та ін., які присвятили вивченню цього питання серію публікацій³, а серед колективних – розділ «Українське питання в роки Першої світової війни» у черговому збірнику нау-

---

¹ Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С.44.

² Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів: Світ, 1994. – 416 с.; Українське питання. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 218 с. та ін.

³ Коцур А.П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. – Чернівці, 2000. – С.275–314; його ж. Українська ідея початку XX ст. та її перші речники // Історія в школі. – 1999. – №6. – С.7–10; Коцур А., Білецький Б. Українська ідея в роки Першої світової війни // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С.110–112; Грицак Я. До генези політичної самостійності України // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – С.119–141; Михальський І. Ідея української державності в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Політологічний вісник. – К., 1994. – Вип.ІІІ. – С.62–66; Соловйов О. Українське питання напередодні та в роки Світової війни 1914–1918 рр. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 1999. – Вип.5. – С.24–29 та ін.

кових статей, який видається під редакцією О.Рєєнта¹. Аналіз цих праць свідчить, що національна ідея у державницькій модифікації набула значного поширення в Україні у переддень Першої світової війни і особливо з її початком. Дослідники правильно зазначають, що було б помилкою вважати, що ця ідея дістала одностайну підтримку. Як зазначає з цього приводу І.Михальський, погляди лідерів українського руху не були однакові, в цей час існувало три основних напрями в політичній думці українства: 1) «російський» напрям – автономія України у складі Росії; 2) «німецька» орієнтація – автономія України в складі Австро-Угорщини або Німеччини; 3) «українська» орієнтація – створення самостійної незалежної держави².

Подібна розбіжність в оцінках світової війни та місця й ролі українців у ній зумовлена, на нашу думку, об'єктивними обставинами: поділом України між двома державами (Росією та Австро-Угорщиною) й пов'язаним із цим різним баченням її перспектив у повоєнному устрої Європи. Аналіз наукової літератури дає підстави для висновку, що принципово новий період у становленні національної ідеї розпочався ранньої весни 1917 року після Лютневої революції у Петрограді. Якщо до цього сфера її існування зводилася переважно до теоретичних пошуків, то після лютневих подій саме життя поставило на порядок денний потребу практичних кроків по регулюванню суспільно-політичної ситуації. Період теоретичних дискусій, суперечок, пошуку аргументів тощо закінчився. Саме життя змушувало діяти, а, отже, – необхідно було прийняти якусь певну систему цінностей як національних орієнтирів на майбут-

---

¹ Проблеми історії України XIX – початку XX століття. – К., 2002. – Вип.4. – С.23–51.

² Михальський І.С. Ідея української державності в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Політологічний вісник. –К., 1994. – Вип.ІІІ. – С.66.

не. Теоретичні пошуки попереднього періоду підготували належний ґрунт, накопичили певну «критичну масу» аналітичного матеріалу, зрештою, створили інтелектуальну традицію, досить потужну для того, щоб о тій порі, коли саме життя зобов'язало визначити достатньо виразні національні орієнтири, це можна було оперативно зробити.

Історіографічний аналіз літератури свідчить, що в ході боротьби за автономію українство активніше починає застосовувати в пресі термін «українська національна ідея», тоді як великороси намагалися всіляко спростувати його. З цього приводу П.Стебницький, наприклад, зазначає, що «Українська національна ідея оголошувалась або продуктом інтелігентських захоплень, або явищем наносним, породженням іноземної інтриги»¹.

Спробуємо в'яснити з якою повнотою в історіографії висвітлено такий аспект проблеми як культивування вимоги автономії України та боротьба автономістів і самостійників. Слід зазначити, що вже з початком Лютневої революції 1917 р. активізується розробка в літературі питання автономії, федерації та конфедерації².

Своєрідно оцінює стан державницької ідеї та національного проводу на початковому етапі Української революції Р.Паладійчук (друкувався під псевдонімом Р.Борис. – *автори В.К., О.К.*): «В революцію Україна увійшла «окраденою» – без виразної своєї державницької ідеї і без здорового, сильного національного проводу. Двістілітня неволя в московській державі зуміла зробити своє... Приспала на-

---

¹ Стебницький П.Я. Украина и украинцы. – Петроград, 1917. – С.44.

² Маєвський Й. Федералізм. – К., 1917. – 16 с.; його ж. Федерація і конфедерація. – К; Лубни, 1917. – 7 с.; Слюсаренко Ф. Про державний лад. – Петроград, 1917. – 72 с.; Порш М. Автономія України і соціалдемократія. – К., 1917. – 80 с.; Русова С. Що то є автономно-федеративний лад. – К., 1917. – 40 с. та ін. Стебницький П.Я. Украина и украинцы. – Петроград, 1917. – С.44.

ціонально українські народні маси... захопилися українські провідники злочинною ідеєю братерства всіх народів»¹.

Про роль національного фактора у розгортанні визвольного руху писав П.Стебницький: «Прибрати всенародного значення визвольний рух може тільки тоді, коли в його основі лежить момент національний, а не якийсь інший»². Ще більшу роль він відводив національній ідеї, наголошуючи, що «без всенародного єднання коло національного ідеалу нема ні національного руху, ні самої нації...»³. Ці думки П.Стебницького дуже співзвучні з ідеями сучасних дослідників В.Врублевського та В.Хорошковського, які констатують, що без провідної ідеї будь-який соціум залишається рихлим, нединамічним, незапрограмованим, коротше – немічним⁴.

Знайомство з оприлюдненим першим Зверненням Центральної Ради до українського народу від 9 березня 1917 р. свідчить, що у цьому документі не сказано нічого конкретного про національні прагнення українського народу. Він становить собою документ загального інформативно-закличного характеру, в якому говориться, що український народ «сам хазяїн на Українській землі»⁵.

Але вже в резолюції Національного конгресу, що відбувся 6–9 квітня 1917 р. у Києві, записано: «Згідно з історичними традиціями і сучасними революційними потребами українського народу з'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить пот-

---

¹ Борис Р. Вільне козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. в Україні. – Львів, 1934. – С.3–4.

² Стебницький П. Ріг Вернигори // Літературно-науковий вістник. – К., 1917. – Том LXVIII. – Кн. IV. – С.21.

³ Там само. – С.23.

⁴ Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. – К., 1997. – С.255.

⁵ Українська суспільно-політична думка в XX столітті. – Т.1. – Нью-Йорк, 1983. – С.260.

реби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі»¹.

Цей документ, на нашу думку, завершив початковий період окреслення національної ідеї за нових політичних обставин, які склалися безпосередньо після краху Російської імперії. Ця ідея обмежилася тільки вимогою автономії для України без висування хоча б на дальшу перспективу більш радикальних вимог. Можна погодитись з думкою дослідників, які так оцінюють ці вимоги: «Справді, УЦР протягом 1917 р. обстоювала автономію України, але то була ідея, що дісталася їй у спадок від попередніх етапів національно-визвольного руху. Проте така ідея 1917 р. широко підтримувалася масами»².

Вартий на увагу також висновок О.Бочковського, що «...за таких умов успіх справи залежав не від радикально поставлених завдань – самостійна Україна, – а від того, чи вдасться у масовій свідомості сформуванню розуміння доконечності української державності, та при цьому не наразитися на смертельний удар російської влади»³.

На думку І.Мазепи, український рух після вибуху революції відразу наразився на великі труднощі через загальну слабкість та невідповідність українських сил⁴.

Про роль у цьому процесі земств і кооперативного руху зазначає А.Камінський: «У нас теж не завжди як слід розцінюють роль «української еволюції» у розвитку національного потенціалу того часу і зокрема її національної свідомості, збереженні і розвиткові української культури та створенні матеріально-фінансових підстав для українського культурно-освітнього і політично-громадського життя

---

¹ Там само. – С.283.

² Бочковський О. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк, 1959. – С.6.

³ Там само.

⁴ Мазепа І. Підстави нашого відродження // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип.31/32. – С.245–251.

відіграли величезну роль земства і їхні організації. Те саме треба сказати й про кооперативний рух, який був дуже вагомим інструментом у будівництві української національної субстанції»¹.

Для унагляднення важливості цих істотних «еволюційних елементів» зачитуємо знову І.Мазепу з його «України в огні»: «Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників і селян. Русифікаційна політика царської Росії була причиною того, що міста на Україні, а з ними і вищі верстви українського суспільства, як і верхи українського робітництва, зденаціоналізувалися. За незначними винятками вони стали чужі, неукраїнські....»².

Ряд дискусійних аспектів піднімають у своїй статті О.Гомотюк та Є.Паньків. На їх думку, широка автономія України у федеративному зв'язку з недемократичною Росією стала програмним завданням у перші місяці Української революції, прапор самостійності України був згорнутий, федералізм розумівся в той час насамперед як зв'язок з пригнобленими народами колишньої Російської імперії, федеральний постулат був постулатом державності. Це був федералізм не сталінсько-брежнєвського гатунку. Федералізм М.Грушевського не заперечував незалежності України³. Так, уже після проголошення IV Універсалу М.Гру-

---

¹ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. – Манчестер-Мюнхен-Нью-Йорк, 1982. – С.233.

² Зацитовано по Камінський А. Вказ праця. – С.111.

³ Гомотюк О., Паньків Є. Лютнева російська і Українська революція //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 1998. – Вип. VII. – С.72.

шевський писав: «не розриваючи з федералістичною традицією, як провідною ідеєю нашого національно-політичного життя, ми мусимо твердо сказати, що тепер наше гасло – самостійність і незалежність»¹.

Розвиваючи думку про можливості федеративного ладу в Росії Й.Маєвський, наприклад, у червні 1917 р. зазначає, що «Федералізм є компромісом між бажанням невеличких і молодих державних організмів самостійного існування і домагання об'єднання за для утворення єдиної міцної нації... На нашу думку, спільне існування в майбутньому народів Росії можливе тільки у вільній конфедерації»². А в іншій своїй праці автор однозначно дає перевагу конфедерації, наголошуючи, що «Конфедерація є сама найвільніша форма федерації»³.

Проте, участь у дискусії приймали як поборники автономії чи федерації, так і противники будь-яких проявів самостійності. До таких, наприклад, належав професор Одеського університету І.Линниченко, який, зокрема, писав у відкритому листі професору М.Грушевському: «...в руській Галіції населення не знає назви Україна, українець, а називає себе руськими. ...Ярі націоналісти хочуть більшого – вони мріють в автономній Україні зробити мову малоруську державною мовою. Ось в цьому то питанні я з ними і розходжусь радикально. ...Автономія Малоросії, яка займає величезний район, ослабила б єдність і міць всієї Держави»⁴.

На думку А.Фартушного, акцентування саме (і тільки) на вимозі автономії, було пов'язане з певною «інерцією» мис-

---

¹ Грушевський М. Українська самостійність й її історична необхідність // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С.76.

² Маєвський Й. Федералізм. – К., 1917. – С.7; С.15.

³ Маєвський Й. Федерація і конфедерація. – К., 1917. – С.6.

⁴ Линниченко И.А. Малорусский вопрос и автономия Малоросии. – Петроград-Одесса, 1917. – С.32, 40.

лення, із побоюванням міжнародних ускладнень, із небажанням викликати силовий тиск з боку Тимчасового уряду тощо. Проте весь перебіг подій свідчить про те, що ця вимога дійсно відповідала наявним на той час переконанням провідних вітчизняних політиків (принаймні – переважної їх частини) і засвідчувала щире прагнення до спільного, демократичного переобаштування Росії. Саме цю позицію Центральна Рада прагнула реалізувати у ході дипломатичних переговорів із Петроградом¹.

Але навіть такі «незамисловаті» пропозиції Центральної Ради не знайшли відгуку у правлячих кіл Росії й були проігноровані. Тому УЦР переходить до більш рішучих дій. Проголошення 10 червня 1917 р. Першого Універсалу стало початком практичної реалізації автономного устрою України як складової частини національної ідеї.

Так, в Універсалі було констатовано: «І тепер, народі український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю... І через це, ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і сповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя»².

В літературі зазначається, що саме у цей час розвиток політичної ситуації й зміни у настроях суспільства зумовили появу у межах української національної ідеї якісно нові вимоги – вимоги цілковитої незалежності України. Це означало перехід національної ідеї у принципово іншу стадію розвитку. Ідея автономії була подолана, суспільна думка зробила подальший логічний крок – висунула завдання побудови суверенної держави. Дана вимога була сформульована гранично чітко без жодних двозначностей В.Липинським у написаному ним у жовтні 1917 р. нарисі

---

¹ Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.206.

² Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.1. – Нью-Йорк, 1983. – С.296–297.

«Програмні засади Української демократично-хліборобської партії»: «Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона буде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави. І тому боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні ставимо найважливішою вихідною точкою нашої політичної програми»¹.

Своєрідну оцінку цим процесам в Україні дав Д.Мейс, за яким основні політичні баталії в Україні у 1917 р. велися не навколо моделей майбутньої української державності, про це ніхто серйозно не думав, вважаючи, що соціалістична революція одним ударом перетворить імперію на сім'ю рівноправних братніх народів, а навколо проблем соціалістичної трансформації українського суспільства².

На думку іншого зарубіжного дослідника А.Камінського, помилкове і ігноратське трактування українського питання і взагалі національного питання з боку російської революції 1917 р. було трагедією не лише українців і інших неросіян, але й трагедією самої російської революції. Брак правильної постановки в сенсі перетворення імперії на національні держави ізолював російську демократичну революцію від інших національних рухів і позбавив її належної підтримки тоді, коли вона опинилася під тиском власних крайньо правих кіл з одного боку і більшовиків з другого³.

---

¹ Матеріали до програми. Ч.1 / Українська демократична партія. – Лубни, 1917; Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.1. – Нью-Йорк, 1983. – С.305.

² Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – №1. – С.97.

³ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. – Манчестер-Мюнхен-Нью-Йорк, 1982. – С.236.

Причини того, чому українська молодь підпала під вплив російської більшовицької революційної романтики аналізує М.Ковалевський: «Полум'я революційної бурі штовхало молодь на шукання шляхів до активної боротьби. На цьому тлі з'явилися цілком стихійно українські гуртки молоді, які самі шукали розв'язання трудних ідеологічних проблем сучасності... Поради, які давала стара українська громада – займатися культурницькою роботою, організувати аматорські вистави, плекати українську мову і народні звичаї – все це було надто вузьке і не відповідало бурхливому темпові політичної і соціальної перебудови... Не знаходячи відповіді на свої прагнення в рамках тодішнього українського життя, молодь шукала цієї відповіді в чужих зразках і мимоволі підпадала під вплив російської революційної романтики»¹.

Ще на одну «принаду» більшовицької програми вказують В.Хорошковський і В.Врублевський: «Ідея соціалістичної революції з її інтернаціональними засадами з національного питання, продуманою більшовицькою програмою, закликами: «землю – селянам», «заводи – робітникам», «всю владу – Радам» – були ближчими і зрозумілішими широким трудящим масам. Національна ідея остаточно не оволоділа масами України і не стала тією вирішальною ідеологічною силою, яка втілиться в незалежній державі»². «На тлі такого стану просто сфінксовим чудом виглядають такі події, як «Український національний конгрес» у Києві (17–21 квітня 1917 р.)... І-й Всеукраїнський військовий з'їзд... та численні інші з'їзди». – емоційно зазначає А.Камінський³.

Документом історичної ваги є Четвертий Універсал УЦР.

---

¹ Цит. за: Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. – Манчестер-Мюнхен-Нью-Йорк, 1982. – С.252.

² Врублевський В., Хорошковський В. Вказ. праця. – С.40–41.

³ Камінський А. Вказ. праця. – С.252.

У ньому проголошувалася незалежність УНР, а саме це було головною складовою частиною національної ідеї, її вершинним проявом. Як зазначає А.Фартушний, «до опрацювання й оприлюднення цього документу Україна йшла декілька століть»¹.

З цього приводу Р.Паладійчук наголошував, що УЦР дуже довго йшла до незалежності, «...стративши на манівцях автономії цілий 1917 рік»².

На слабкості політичних партій, що входили до «соціалістичної» Центральної Ради акцентує увагу Д.Мейс, вказуючи, що в Україні не знайшлося на той час жодної впливової соціалістичної політичної сили (тільки відносно слабенька Українська партія соціалістів-самостійників), яка б вчасно зійшла з соціалістичного потягу і проголосила створення української держави головною своєю метою. Політичні баталії розгорталися, як ми вже відзначали, навколо шляхів і методів соціалістичної трансформації суспільства, а не будівництва української держави»³.

Як зазначає Д.Мейс, пізніше сам Грушевський ще раз поставить свої соціалістичні ідеали вище державності. У 1920 р., коли російськомовні більшовики боролись проти Директорії УНР на чолі з Петлюрою, він написав листа секретарю ЦК КП(б)У Косіору з наївним проханням до більшовиків України передати владу українським партіям, які сприйняли радянську платформу»⁴. Нарешті, у параграфі «Директорія: глухий кут українського соціалізму» Мейс Джеймс констатує: «У цьому пункті історії українську державність могла б врятувати лише консолідація усіх проукраїнських сил, безумовні поступки і компроміси усіх

---

¹ Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.211.

² Борис Р. Вільне козацтво... – С.6.

³ Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – №1. – С.98.

⁴ Там само. – С.102.

політичних партій, рухів, лідерів заради однієї мети – незалежної держави. Проте було уже запізно. Політичний розкол в Україні дійшов своєї критичної межі»¹.

Таким чином, українська національна ідея – це державницька за своєю сутністю ідея. Чітко усвідомлене і однозначно окреслене прагнення до побудови незалежної держави українського народу становить її становий хребет. Усі інші компоненти, незалежно від їх питомої ваги, закоріненості в національній свідомості, часу виникнення та способу вираження мають підпорядковане значення. Це – своєрідні сходинки, які одна за одною виводять на вершинну позицію – усвідомлення необхідності побудови незалежної Української держави.

Слід погодитись з А.Камінським, який вважає, що тільки при наявності належної національної свідомості і політичної культури в крайньо кризовій ситуації може народитися готовність активної боротьби, може наступити перетворення революційної потенції на саму революцію, може прийти організаційна мобілізація революційних сил і встановлення власної державності. Без них, навіть уже з заіснуванням революційної атмосфери і зрушень, сама революція може бути безуспішною. Класичний приклад такого стану дають часи революції 1917–20 років. Нестача національної свідомості і політичного вироблення привели тоді до того, що ми змарнували одну з найбільших нагод останніх сторіч².

Оцінюючи практику втілення національної ідеї Д.Павличко зазначає, що УНР і ЗУНР своїми жертвами, трагічними постатями політиків, а також своїми перемогами повернули українську ідею на шлях, який неухильно вів до майбутнього утвердження державної незалежності України³.

---

¹ Там само. – С.102.

² Камінський А. Вказ праця. – С.95–96.

³ Павличко Д. Українська національна ідея. – К., 2004. – С.710.

Поразка соціал-демократії та державників-гетьманців в революції 1917–1921 рр. вивела, на думку М.Кляшторного та О.Салтовського, на авансцену українського політичного життя сповідників ідей тоталітаризму – націонал-комуністів та інтегральних націоналістів¹. Проте їх діяльність протікала уже в наступному періоді визвольних змагань.

2.2. Роль української еліти в моделюванні національної державності у 1917–1921 рр.

Розгляд цього аспекту досліджуваної проблеми варто розпочати, на нашу думку, із з'ясування ролі еліти в суспільстві, зокрема в державотворчих процесах. Досить лаконічно і водночас ґрунтовно про це написав в одній із своїх статей О.Реєнт: «Народ, який прагне будувати незалежну державу, повинен цілеспрямовано творити, плекати, навчати власну політичну еліту. Ретроспективне звернення до глибин української історії недвозначно підтверджує тезу про приреченість державотворчих зусиль за відсутності відданої ідеалам нації, політично диференційованої, але вихованої та діючої в дусі демократизму еліти»².

Слід зазначити, що окремі аспекти проблеми вже знайшли досить ґрунтовне висвітлення в літературі (про результати їх вивчення ми вестимемо мову нижче, зокрема в 3–6 розділах даної монграфії), але в цілому роль української еліти в моделюванні національної державності у 1917–1921 рр. залишається малодослідженою.

Особливістю літератури з проблеми є наявність значної кількості публікацій самих лідерів тогочасного українства,

---

¹ Кляшторний М.Д., Салтовський О.І. Основні тенденції розвитку державності України в контексті національної ідеї // Політологічний вісник. – Вип.ІІІ. – К., 1994. – С.51–53.

² Реєнт О. Проблеми реалізації ідеї української державності 1917–1921 рр. // Діалог. – 2002. – №.3. – С.169.

в яких вміщено біографії, автобіографії, а також характеристики, більшість з яких подаються у формі взаємних характеристик.

Аналіз цих праць свідчить, що якщо судити про діячів визвольного руху 1917–1921 рр. тільки за їхніми взаємними характеристиками, то святих серед них не було. Не те що святих, але й взагалі вартих доброго слова. Так, наприклад, Ю.Шелест, ознайомившись з такими характеристиками, констатує, що Винниченко горить ненавистю до Петлюри і «Чорномора» – Грушевського, Шаповал обкидає багном усіх їх трьох разом, Дорошенко має свою opiniю і для Шаповала. Ніхто не шкодує негативних епітетів для того ж Ісака Мазепи персонально та для очолюваного ним у найскрутніший для Директорії період (з 28 серпня 1919 по 21 квітня 1920 року) кабінету міністрів¹. «Ото б здивувалися вони, довідавшись, як гарно помирить їх, віддавши належне кожному, матінка-історія!» – емоційно завершує цю спробу стислої колективної характеристики лідерів українства Ю. Шелест².

Цілком погоджуючись з дослідником, зазначимо лише одне, на наш погляд, суттєве уточнення: матінка-історія дійсно віддала належне кожному з лідерів українства доби Української революції 1917–1921 рр. (державників, політиків, воєначальників та ін.), але історики своє об'єктивно-правдиве слово про кожного з них ще, на жаль, не сказали.

Один з важливих аспектів проблеми пов'язаний з дослідженням перших публікацій, тобто тих, що почали виходити з друку, починаючи з 1917 р. Наприклад, Б.Магміт назвав свою публікацію спробою характеристики посла К.Левицького. Автор, зокрема, зазначає, що «закидом на-

---

¹ Шелест Ю. Спомини політика-емігранта // Хроніка–2000. – К., 1993. – Вип.5. – С.121–122.

² Там само.

томість з нашої сторони буде звуження горизонту, неспособність чи неохота обняти своїм поглядом цілу націю без огляду на кордони, втілити в свою програму Соборну Україну. Факт остається фактом, що д-р К.Левицький не виглянув навіть душевним зором поза Збруч, не мав ніяких зв'язків з Російською Україною. Була й осталась вона для нього чужа і далека.... Це тип чисто галицького політика..., тип вїйта, що не сягає зором поза своє село»¹.

Без сумніву, правий М.Жулинський, який зауважує при аналізові «політичного портрета» С.Петлюри, який подається В.Винниченком у праці «Заповіт борцям за визволення»: «Очевидно, що в цій суціль негативній оцінці політичної діяльності і особи Симона Петлюри слід вбачати особисте несприйняття Винниченком Петлюри, якому доля дарувала більшу славу...»².

До перших публікацій слід віднести також і брошуру П.Куцяка (надрукована під псевдонімом Ол.Чалий. – *автори*) «Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів». Це видання є надзвичайно цікавим джерелом для сучасних істориків, оскільки містить фактично перші докладні біографії багатьох діячів УЦР³.

Слід зазначити, що інколи до національної еліти відносять весь загал Центральної Ради. Наприклад, Ф.Турченко зазначає, що масовий національно-визвольний рух 1917 р. «очолила Центральна Рада, яка об'єднала тодішню національну еліту України»⁴. Думаємо, що такий підхід є по-

---

¹ Магміт Б. Сучасні українські політики. I. На вершинах політичного проводу. (Спроба характеристики посла Костя Левицького). – Київ-Львів, 1917. – С.21–22.

² Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.–К.,1991. – С.124.

³ Чалий Ол. Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів. – К., 1918. – 96 с.

⁴ Турченко Ф.Г. Дві спроби дезінтеграції України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип.VII. – Запоріжжя, 1999. – С.227.

милковим, враховуючи соціальний та інтелектуальний аспекти складу Центральної Ради, а також факти «вільностей» при виборах та кооптуванні її нових членів.

Якщо дотримуватись принципу аналізу праць за хронологією, точніше часом їх написання, то наступну групу публікацій з досліджуваного аспекту проблеми складають спогади учасників революційних перетворень в Україні. Левову долю щодо їх кількості з відомих причин складають спогади українських емігрантів.

Попри всі свої безсумнівні досягнення українська еміграційна мемуаристика хибує на однобічність й таку собі «елітарність», бо правом доступу до друку користувалися насамперед представники влади, «верхні мужі». Так, як зазначає Ю.Шелест, низова демократична мемуаристика почала формуватися лише після Другої світової війни, коли з'явилися друком спогади рядових учасників подій – Г.Журби, В.Сім'янціва, В.Гарби та інших. Спогади І.Мазепи, на думку автора, посідають проміжну позицію, бо, кладучи широкі історичні мазки, описуючи політичні тенденції і світові процеси, він не випускає з уваги і шерегового речника історії, усіх отих бунчужних і сотників революції, що їх іменами захрясає річище потоку забуття – Лети¹.

Слід зазначити, що Ю.Шелест відносить спогади І.Мазепи до когорти тих, що об'єктивно висвітлюють вітчизняну історію. На думку дослідника, в жодних інших мемуарах унерівців (хіба що тільки в історичних нарисах Й.Гермайзе) не зустрічаємо так багато забутих і напівзабутих імен, як у Ісака Мазепи. Багатством фактичного матеріалу та широтою огляду відзначаються, наприклад, статті про Зимовий похід армії УНР. Як і в інших писаннях авто-

---

¹ Шелест Ю. Споми́ни політика-емігранта // Хроніка–2000. – К., 1993. – Вип.5. – С.123.

ра, тут відчувається щирий потяг до об'єктивності й намагання говорити не мовою гасел і догм, а мовою фактів. Цим його літературна спадщина цінна для нас і сьогодні¹.

Найбільшу групу публікацій складають сучасні дослідження вітчизняних істориків та дослідників діаспори. Слід зазначити, що і в цій групі публікацій діапазон оцінок лідерів українського руху досить строкатий – від апологетики, до нищівної критики. Дуже часто дослідники впадають в крайнощі при характеристиці того чи іншого діяча, зупиняючись на якійсь одній події. Такою є, наприклад, характеристика В.Винниченка та М.Грушевського, подана в праці Ю.Семенка: «Великий удар дальшій боротьбі за самостійну Україну нанесли свої ж, колишні керівники нашої визвольної революції: голова Центральної Ради, проф. М.С.Грушевський, і перший прем'єр-міністр України, пізніше голова Директорії УНР – В.Винниченко. Обидва в самому розпалі боротьби за Україну відійшли від активної праці, просто дезертирували з визвольного фронту за кордон»².

Така ж тенденція в літературі була характерною і для більш ранніх публікацій, наприклад для книги С.Шелухіна: «Навіть проф. М.Грушевський з 1917 р. зійшов на шлях демагогії... Сам блукаючи, він потяг за собою блукати й патріотичну молодь, яка довірилася його авторитетові ученого історика й не добачила кепського політика, який не розбирається в питаннях державного й міжнародного права»³.

Серед питань, які піднімалися в публікаціях з проблеми є оцінка готовності української еліти очолити державотворчий процес, започаткований у 1917 р. Історик В.Голубко

---

¹ Там само.

² Семенко Ю. Наталя Павлушкова. – Львів, 1999. – С.33.

³ Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936. – С.10–11; (Репринт: Дрогобич, 1992. – С. 10–11.)

з цього приводу зазначає, що найтрагічнішим було те, що український національний провід настільки звик до колоніального стану України, що не бачив у тому нічого небезпечного. Пригноблена і позбавлена впродовж століть державності українська нація переживала своєрідний летаргічний сон, з якого її міг вивести якийсь сильний поштовх. Цим поштовхом стала Перша світова війна, яка розгорілася безпосередньо на українських землях і спричинилася до величезних матеріальних втрат та людських жертв, що їх змушена була зазнавати Україна, захищаючи чужі інтереси»¹.

Вичерпну характеристику витоків цього аспекту проблеми подає в своїй праці Л.Масенко: «Вікова колоніальна політика Росії, політика постійного «обезголовлювання» української нації, дала свої гіркі плоди. Час вимагав швидкого й енергійного закріплення державної незалежності, а це могла зробити тільки сильна, національно свідома еліта, здатна організувати пробуджений народ на боротьбу за свободу. Але такої еліти не було»².

На думку П.Стебницького, такий стан спричинений попереднім історичним розвитком країни: «Наш нарід весь час свого історичного життя ростив і одночасно тратив свою інтелігенцію, панство, буржуазію, віддаючи їх сильнішим сусідам»³.

З точки зору А.Фартушного, духовний потенціал української ідеї виявився настільки потужним, що за виключно несприятливих умов відпадиння від нації еліти, котра в більшості своїй ідентифікувала себе із правлячими колами

---

¹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918 рр. – Львів, 1997. – С.23.

² Масенко Л.Т. Мова і політика. – К., 1999. – С.72.

³ Стебницький П. Ріг Вернигори // Літературно-науковий вістник. – К., 1917. – Том LXVIII. – Кн.IV. – С.21.

метрополій (Австро-Угорщини, Росії. – *автори*), вона збереглася і вижила¹.

На особливу увагу заслуговує статистичний та аналітичний матеріал з цього приводу, наведений А.Каппелером: «Російська інтелігенція в Україні сповідувала, як правило, російську державницьку ідею, насаджувала централістично-бюрократичні методи праці, вважала за свій ідеологічний, культурний і директивний центр Москву і ненавиділа саму ідею українського суспільства, викоринювала всілякі риси оригінальності і самобутності українців. Її частка складала 5% російського населення України, а українська інтелігенція в 1897 р. налічувала 47 тис. осіб або 0,3% українського населення»².

Цікаві підходи до характеристики проблеми «неукраїнськості» вітчизняної еліти здійснив І.Мазепа, який вважав, що «...революція 1917 року застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі перед вибухом революції лише селянство залишилося українським щодо мови та національних традицій. Всі інші верстви українського суспільства були денационалізовані. Відсіль недостача української інтелігенції – мозку нації – і взагалі мала національна свідомість в народних масах. ... Український рух після вибуху революції відразу наразився на великі труднощі через загальну слабкість та невідповідність українських сил...»³.

Подібно висловлювався про цю ситуацію і український соціолог О.Бочковський: «Треба об'єктивно ствердити, що з національного боку український народ не був і не міг бути належно підготовлений до цього великого здвигу. В

---

¹ Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – С.105.

² Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – №7. – С.48.

³ Цит. за: Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. – Манчестер-Мюнхен-Нью-Йорк, 1982. – С.99.

процесі історії, з причин від себе незалежних, український народ не розвинувся в модерну націю. Його національна структура не була розбудована. Бракувало в ній головно елементи: міські та провідні. Було обмаль національно свідомої інтелігенції та не було національно свідомого робітництва...»¹.

Заслуговує на увагу твердження І.Дзюби про контррахунки з боку «еліт» і народу: «Слабка структурованість національного суспільства, відсутність надійних механізмів формування політичної ієрархії призводили до того, що або на рівень провідників підносили випадкові постаті, або й достойні провідники не діставали тривкої підтримки. Звідси, з одного боку, постійний потік оскаржень на адресу власних провідників, які завжди – і тільки вони – були винні в усіх національних невдачах, а з другого, – не менш гострий контррахунок від національних діячів, які вбачали причину нездійсненності своїх проєктів у питомих рисах народу»².

Причину цього І.Дзюба вбачає в тому, що «в нашій історії періоди самоврядування були надто короткими, і традиція складних демократичних процедур не встигла виробитися, натомість, живучою виявилася традиція охлократії – «чорної ради», яка вибухала саме тоді, коли потрібен був зважений консолідований вибір спільноти»³.

Політологи М.Кляшторний та О.Салтовський з цього приводу зазначають, що боротьба двох тенденцій у розвитку української державності – парламентаризму і демократії українських соціалістів та монархізму гетьманців, а також активне втручання сусідів, неконсолідованість нації призвели до того, що в Україні вибухнула громадянська

---

¹ Там само. – С.99.

² Дзюба І.М. Україна перед Сфінксом майбутнього // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.14.

³ Там само. – С.14.

війна, а втрата авторитету національними лідерами сприяла поширенню анархії – отаманщини та махновщини, повторюючи, в загальних рисах, ситуації Руїни. Небезпідставно порівнюючи Україну 1917–1921 рр. з добою Руїни, автори наголошують, що стан хаосу знову був вдало використаний північним сусідом, який на зміну демократизму українських соціалістів, монархізму гетьманців та анархізму заможного селянства, вміло використовуючи соціальну та національну демагогію, приніс тоталітарний, комуністичний режим, створивши УРСР¹.

Аналізуючи роль еліти при дослідженні причин поразки визвольних змагань В.Верига зазначає: «Нам здається, що вини у першу чергу треба шукати таки у наших провідниках революційного зриву, які здебільшого не мали своєї власної національної ідеї й бажання організувати українську державу, але сліпо йшли слідами московської революції, визнаючи ту саму ідеологію, й ототожнювали завдання української революції з московською»².

Схожу думку з цього приводу висловлюють М.Кляшторний та О.Салтовський, які вважають, що як на заході, так і на сході України національна боротьба багато в чому збігалася з боротьбою за соціальне визволення. Саме тому на початку ХХ ст. серед українського національного ринку соціалістичні партії та ідеї різноманітних відтінків займали панівне становище. Таку ситуацію автори пояснюють, зокрема, тим, що панівна еліта на українських землях була або ополячена, або зрусифікована, а ті, хто залишався вірним своєму народу, були настільки нечисленними, що не могли справляти скільки-небудь значного політичного впливу. Дослідники наголошують, що лідери соціалістич-

---

¹ Кляшторний М.Д., Салтовський О.І. Основні тенденції розвитку державності України в контексті національної ідеї // Політологічний вісник. – Вип.ІІІ. – К., 1994. – С.52.

² Верига В. За межами Батьківщини. – Львів, 2002. – С.270.

них українських партій в своїй більшості є вихідцями з різночинницької селянської або міської інтелігенції, для якої національне питання розглядалося в першу чергу як соціальне, а вже потім, як державницьке¹.

Конкретизуючи сутність проблеми ці дослідники зазначають, що революція 1917 р. в Росії та національно-визвольна революція українського народу виявили всі ті недоліки, які впливали з недостатньої політичної структурованості українського суспільства. Лідери соціалістичних партій сприйняли революцію відразу як соціальну (висувався навіть лозунг про те, що якщо Україна не буде соціалістичною, то не треба ніякої) і йшли на кроки, які інакше як антидержавницькі не можна сприйняти: розпуск армій, відмова від послуг державних чиновників за соціальною ознакою і т.д. Віра лідерів українських соціалістів в демократію, парламентаризм, народний здоровий глузд, на думку М.Кляшторного та О.Салтовського, була безмежною².

Заслуговує на увагу і оцінка ролі української інтелігенції в революції, висловлена М.Міхновським. Окреслюючи першочергове завдання нової української інтелігенції, яку М.Міхновський уважав рушійною силою національної революції, автор констатував, що вона здатна повести свій народ на боротьбу за національну єдність³. У цьому випадку М.Міхновський багато в чому видавав бажане за дійсне. Але ні український народ, який не пройшов періоду станової стратифікації, і мав досить туманне уявлення про власні інтереси, ані інтелігенція, що перебувала на той час здебільшого в полоні соціалістичних ідей і звикла об-

---

¹ Кляшторний М.Д., Салтовський О.І. Основні тенденції розвитку державності України в контексті національної ідеї // Політологічний вісник. – Вип.ІІІ. – К., 1994. – С.51–52.

² Там само. – С.52.

³ Міхновський М. Самостійна Україна. – Лондон, 1967. – С.42.

слуговувати імперський режим, вважаючи себе частиною загальноросійської демократії, – всі вони на той час не були готові до політичної боротьби за національні права. «Нестача» відданої національній ідеї української еліти була характерною не лише для доби Центральної Ради, а й для інших етапів Української революції 1917–1921 рр. Наприклад, у розвідці, присвяченій аналізу діяльності В.Науменка та М.Василенка – двох політичних діячів, що обіймали міністерські посади в уряді П.Скоропадського, історик Д.Соловей пише про цей час так: «Була армія, була велика пробуджена народна сила, але не вистачало для неї потрібної кількості добрих фахових керівників. Кажучи військовою мовою, не було «офіцерського корпусу». Нікому було вести ту армію до мети національного визволення. Навпаки, було дуже багато таких, що кидали на шляху їй тяжкі колоди. Звідси безліч помилок, хаос, втрата орієнтиру і неминуча поразка у тих складних і тяжких умовах»¹.

В науковій літературі зазначається, що подібною була ситуація і в Західно-Українській Народній Республіці. На думку О.Павлишина, воєнні та революційні події на західноукраїнських землях не витворили в 1918 р. нової політичної еліти. Відсутніми в складі УНРади були представники мало- і безземельних селян та ширших мас робітництва. Представлені в УНРаді політичні партії не репрезентували чисельно переважаючої верстви українського населення ЗУНР. Такий склад законодавчого органу, в умовах світоглядних змін і ліворадикальних впливів, яких зазнавало місцеве населення з часу Світової війни, позбавляв раду підтримки знизу. Невідповідна революційній ситуації соціальна структура УНРади була однією з причин суспільно-

---

¹ Соловей Д. Василенко, Мілюков і самостійність України в 1918 р. – К., 1998. – С.60.

політичної кризи в ЗУНР-ЗОУНР у першій половині 1919 року¹.

В іншій публікації О.Павлишин, а згодом і інші автори, аналізуючи потенціал Центральної Ради і Української Національної Ради, зазначають, що якщо серед засновників Української Центральної Ради переважали літератори і журналісти, то в законодавчому органі ЗУНР – Українській Національній Раді, до якої увійшли в першу чергу українські послы до австрійської Державної Ради та краєвих соймів, більшість делегатів мали юридичну освіту та депутатський і фаховий досвід².

Ще на одну суттєву відмінність між галицькими і наддніпрянськими політичними діячами вказує в одній із своїх статей Я.Дашкевич: «Західноукраїнські політичні діячі – в основній масі – зуміли ще в кінці XIX – на початку XX ст. переступити через оманливі ідеї соціалізму й залишити їх позаду»³.

Нерідко, коли за справу беруться не фахівці-історики, а представники інших наук, відбувається спотворення історичних фактів, однобоке трактування чи навіть перебільшення реальних заслуг лідерів національного руху. Так, юрист Ф.Шульженко у своїх книгах, виданих у 1997 та 1999 роках, пише, що «Петлюра Симон Васильович – організатор Центральної Ради; очолював Директорію», тоді

---

¹ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. – Львів, 2000. – Число 4–5. – С.244.

² Павлишин О. Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблема національних кадрів // Центральна Рада і український державотворчий процес. – Ч.І. – К., 1997. – С.99–100; Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К.: Альтернативи, 1999. – С.277–278.

³ Дашкевич Я. Західно-Українська Народна Республіка: позитивний і негативний досвід // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С.356.

як М.Грушевському відводиться в цих книгах роль «голови Центральної Ради», а В.Винниченко характеризується таким, що «очолював Генеральний секретаріат Української Центральної Ради»¹. Інший дослідник, кандидат технічних наук О.Гриценко також вважає, що «Директорія постала на чолі з Симоном Петлюрою»². На жаль, такі перевертання історичних подій не є рідкісними, тому ми свідомо виокремили для їх аналізу 8-й розділ нашої монографії.

Дослідження сучасної літератури дає підстави для висновку, що для останніх років стала притаманною тенденція значного збільшення кількості публікацій, присвячених як розробці різних аспектів, пов'язаних з діяльністю національної еліти на різних етапах українського державотворення, так і праць про окремих лідерів визвольного руху.

Останніми роками опубліковано праці, в яких безпосереднім предметом наукового дослідження стала державотворча діяльність української еліти в добу Української революції 1917–1921 рр. Це, зокрема, праці Т.Бевз, О.Городецького, Л.Залізняка, Л.Козловської, О.Реєнта, О.Павлишина, С.Приходька, Є.Юрійчук, О.Коваль та ін.³. Дослід-

---

¹ Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право. – К., 1997. – С.180–189; Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень. – К., 1999. – С. 280–292.

² Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. – К., 1995. – С.11.

³ Бевз Т.А. Діячі Поділля в період Української революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – 1999. – Т.3(5). – С.233–242; Городецький О.О. Еліта як об'єкт дослідження в українській історіографії ХІХ – початку ХХ ст. // Українська історіографія на рубежі століть. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С.62–68; Козловська Л.В. Формування українських партій і політичної еліти в 1917–1920 роки // Вестник СевГТУ. – Севастополь, 1999. – №17. – С.121–128; Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції

ники розрізняють національну еліту та державну еліту. Так, Л.Залізник зазначає, що ці поняття не тотожні. На думку автора, національна еліта – провідна верства нації, народу, що відстоює його інтереси, а державна еліта – це керівна верства країни¹.

В літературі витлумачується роль еліти в консервативно-державницькій та в народницькій традиції. Насамперед відзначається практицизм першої на відміну від романтизму народництва. На думку О.Городецького, цей практицизм означав, що проблема еліти заaktuалізована і по-своєму розв'язана, виходячи із завдань побудови власної національної держави. Разом з тим, практицизм даної традиції зумовлений реальними історичними процесами українського державотворення в період 1917–1920 рр. Якщо в народницькій традиції самоорганізації українського суспільства домінує інтерес до психологічних, ментальних характеристик українського народу, їх вдосконалення шляхом просвітництва, релігійних і моральних намагань, то у консервативній течії процес державотворення співвідно-

---

1918–1919 років // Україна модерна. – Львів, 2000. – №4–5. – С.187–245; Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. – К., 1999; Реєнт О.П. Українська еліта 1917–1921 років: реалізація ідеї власної державності // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. – Фастів, 1999. – С.80–84; Юрійчук Є. Позиція української еліти в період відродження української державності в 1917–1920 рр. // Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль, 1996. – С.59–64; Коваль О.Ф. Висвітлення істориками державотворчої ролі національної науково-освітнянської, культурно-мистецької та духовної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.: досягнення та перспективи дослідження / Олена Коваль // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 35. – К., 2011. – С.15–21 та ін.

¹ Залізник Л. Українська еліта: важкий шлях у лідери нації // Пам'ять століть. – 2003. – №3. – С.149.

ситься, насамперед, з наявністю національної аристократії, провідної верстви – політичної еліти, тобто зумовлений зовнішніми (об’єктивними) соціальними і політичними факторами¹.

Відрядно, що опубліковано не лише перші загальні збірники, в яких вміщено історичні портрети видатних діячів історії України в цілому², десятки праць, укладених у формі спеціальних збірників політичних портретів українських лідерів 1917–1921 рр.³, але й перші фундаментальні праці, присвячені визначним представникам української еліти досліджуваної доби, наприклад, С.Петлюрі та П.Скоропадському⁴.

---

¹ Городецький О.О. Еліта як об’єкт дослідження в українській історіографії XIX – початку XX ст. // Українська історіографія на рубежі століть. – Кам’янець-Подільський, 2001. – С.64–65.

² Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.; Шаров І.Ф. 100 видатних імен України. – К.: Альтернативи, 1999. – 496 с.; Полянський О. Історичні силуети. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 128 с.; Генік С. 150 Великих українців. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 300 с.; Сто видатних українців. – К.: Арій, 2006. – 496 с. та ін.

³ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998. – 256 с.; Новиченко М.Р. Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера. – К.: РБНТЦ, 1991. – 32 с.; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник // Історія в школі. – 1998. – №5–6. – С.47–56; Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – 256 с. та ін.

⁴ Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.; Реєнт О.П. Павло Скоропадський. – К.: Альтернативи, 2003. – 304 с.; Гуржій О. І., Реєнт О. П. Павло Скоропадський / Гол. ред. Р. Стасюк. – К.: Арій, 2013. – 384 с.; Скоропадські / Упорядники: Т.Осташко, Ю.Терещенко. – К.: Темпора, 2014. – Кн.1. – 504 с.; К.: Темпора, 2014. – Кн.2. – 496 с. та ін.

Нарешті, свідченням зростання інтересу дослідників до вказаної тематики є поява кандидатських дисертацій, безпосередньо присвячених досліджуваній проблемі. Це, зокрема, дисертації Л.Козловської, Л.Лозинської, С.Литвина, О.Коваль та ін.¹

Дослідники показують, що у середовищі української політичної еліти проходила тривала боротьба за провід, в результаті чого спочатку соціал-демократи відсунули федералістів і самостійників від вирішення головних питань, а в січні 1918 року їх змінили соціалісти-революціонери. Заслуговує на увагу твердження Л.Козловської, що у 1919 р. в Україні з'являється мілітарна отаманська еліта, яка прагнула влади і конкурувала майже з усією іншою політичною елітою².

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що історіографія проблеми представлена десятками ґрунтовних публікацій, в яких досліджуються різні аспекти українського державотворення 1917–1921 рр. та ролі в ньому національної еліти. Проте варто зазначити, що багато аспектів

---

¹ Лозинська Л. Державотворча діяльність В.К.Винниченка (березень 1917 – вересень 1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1996; Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926): Історіографічний та джерелознавчий аспекти: автореф. дис. ...докт. іст. наук. – К., 2000; Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки): автореф. дис....канд. політ. наук. – Одеса, 2000; Коваль О.Ф. Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1921 років: Історіографія: автореф. дис...канд. іст. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2011 та ін.

² Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки): автореф. дис...канд. політ. наук. – Одеса, 2000. – С.8.

залишаються малодослідженими. З цього приводу заслуговує на увагу резюмуючий вислів А.Свідзинського: до історичних випробувань 1917 р. та наступних років ми прийшли не готовими інтелектуально та морально. Істинних пророків, таких як М.Міхновський, не почули¹.

Вже навіть стислий аналіз літератури, присвяченої дослідженню ролі національної еліти щодо втілення національної ідеї у відродження і розбудову державності України за доби Української революції 1917–1921 рр., дає нам підстави наголосити, що далеко не всі її представники були зденаціоналізованими, а були спроможними внести гідний вклад у різні сфери національного державного будівництва. Саме тому в наступних розділах нашої монографії ми спробуємо окремо дослідити висвітлення науковцями успіхів і невдач цих процесів, носіями яких були представники політичної, військової, духовної, науково-освітянської, культурно-мистецької та дипломатичної національної еліти.

---

¹ Свідзинський А. Україна: філософський спадок століть // Розбудова держави. – 2003. – №1–4. – С.50–51.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В ІСТОРІОГ- РАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

В публікаціях з елітарної проблематики вживаються різні терміни, наприклад, «національна еліта», «національна інтелігенція», «національна аристократія», «національна верхівка», «національний провід» та інші, проте саме використання більшістю дослідників загальної дефініції «національна еліта» в державотворчих процесах дозволило їм найбільш повно означити об'єкт дослідження – політично активну частину українського суспільства та сформовану нею публічну сферу діяльності у різноманітті її проявів – ідейних, політичних, просвітніх, культурних, професійних, товариських та інших.

Отже, термін «національна еліта» є загальним, збірним і за широтою свого діапазону включає такі терміни як «політична еліта», «військова еліта», «дипломатична еліта», «культурно-мистецька еліта», «науково-освітня еліта», «духовна еліта» тощо.

Щодо політичної еліти, то цей термін найчастіше вживається в публікаціях, в яких, як правило, досліджуються державотворчі процеси. Необхідно зазначити також, що поряд з терміном політична еліта дослідниками застосовується також термін партійно-політична еліта¹.

Слід зазначити, що діяльність партійно-політичної еліти вцілому, а також лідерів та найактивніших представників українських політичних партій революційної доби, вже

---

¹Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років) : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Людмила Володимирівна Козловська – Одеса, 2000. – С.8.; Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920 рр. – НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. – 748 с. та ін.

отримала певне висвітлення в монографіях та докторських дисертаціях В.Стрільця, Т.Бевз, О.Любовець¹.

Про важливість вивчення діяльності політичної еліти зазначається в працях багатьох науковців. Так, наприклад, О.Реєнт, здійснюючи спробу критичного аналізу стану історичних досліджень в Україні в умовах розбудови незалежної держави, виокремлює чотири специфічно українських риси історичного розвитку, серед яких під другим пунктом називає «проблему політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії»², наголошуючи при цьому, що «вже цей, далеко не повний перелік, пересвідчує в тому, що вивчення вітчизняної історії вимагає нестандартних, творчих підходів»³.

Слід зазначити, що з цього приводу не інакше як дивним можна назвати «нестандартний, творчий підхід» дослідниці А.Зякун, яка, визначаючи специфічні риси українсь-

---

¹ Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920 рр. – НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. – 748 с.; Стрільець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Васильович Стрільець. –К., 2004. – 32 с.; Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Анатоліївна Бевз. – К., 2005. – 33 с.; Любовець О.М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Миколаївна Любовець. –К., 2006. – 32 с.; Любовець О.М. Політична опора гетьманату П.Скоропадського / Олена Любовець. – К.: [б.в.], 2009. – 131 с. та ін.

² Реєнт О. Українська історична наука на порозі XXI століття: проблеми пошуку // У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.305.

³ Там само.

кої історії за О.Реєнтом, згаданий нами другий пункт «проблема політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії», спрощено трактує як «(2) наявність політичної еліти»¹. На жаль, така, здавалося б необразлива гра слів, докорінно вихолощує гостроту і суть проблеми, закладеної О.Реєнтом при спробі розробки загальної концепції української історії, де «проблема» політичної еліти є саме проблемою, в тому числі й науковою.

Аналізуючи соціальне середовище, яке продукувало основну масу політичної еліти, О.Реєнт зазначає, що двома визначальними рисами інтелігенції періоду визвольних змагань стали, по-перше, її надзвичайна політизованість, а, по-друге, диференційованість за політичними уподобаннями та орієнтирами².

Вчений наголошує, що «криза українського національно-визвольного руху викликала подальшу політичну поляризацію інтелігенції»³. Одна її частина остаточно переорієнтувалася на більшовицькі гасла, за якими йшли великі маси трудового люду міста і села. Ті, хто пов'язав свою долю з Директорією, поділяли з нею всі незгоди драматичної боротьби за українську державність. Дехто відійшов від активної участі в суспільному житті, вирішив перечекати непевні часи, не афішуючи своїх політичних уподобань, що було небезпечним за умов частої зміни влади. Велика група української інтелігенції, відчуваючи близькість встановлення більшовицької диктатури, почала виїжджати за кордон. Еміграція інтелігенції до Польщі, Австрії, Німеччини, Чехословаччини, яка набула в Україні більших масштабів, ніж у Росії, стала масовою з середини 1919 р. Од-

---

¹ Зякун А.І. Навчальна література з історії кінця 80-90-их рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз. Монографія / А.І.Зякун. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2011. – С.33.

² Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.197.

³ Там само. – С.199.

нією з причин виїзду на чужину, зазначає О.Реєнт, був страх переслідувань¹.

В літературі зазначається, що насаджуючи в Україні свою владу, більшовики поступово витіснили з політичної арени українські партії та будь-які прояви визвольних змагань. Після того, як радянська влада повністю показала своє обличчя і наміри на майбутнє, ця певна частина національно свідомої інтелігенції вирушила за кордон, небезпідставно побоюючись за свою долю².

Підсумовуючи поданий матеріал, запозичимо висновок, зроблений О.Реєнтом: «Таким чином, період визвольних змагань став часом злетів та падінь для української інтелігенції, що уособлювала собою національну культуру, була носієм ідеалів національного державотворення. В результаті складних воєнно-політичних колізій, значна її частина опинилася за кордоном, а решта, залишившись під владою більшовиків, змушена була співпрацювати з ними»³.

Аналіз літератури з досліджуваної проблематики свідчить, що серед застосованих авторами спеціальних методів дослідження варто виділити компаративістський аналіз і, насамперед, метод просопографії (або колективної біографії), який виявляє ряд спільних рис певної групи людей на підставі комплексного аналізу біографічних даних⁴.

---

¹ Там само.

² Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Олександр Рубльов, Олександр Реєнт. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – С.185.

³ Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.200.

⁴ Детальніше про особливості просопографічного методу див.: Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України: Мова науки. Термінологія. – Дніпропетровськ, 1997. – С.165–166; Специальные исторические дисциплины. – К., 1992. – С.246–247; Миронець Н., Старовойтенко І. Просопографія /

Одним з перших колективний портрет української національної еліти, підкресливши її креативну роль як державотворчої сили, здійснив відразу після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. В.Липинський у «Листах до братів-хліборобів»¹.

Слід зазначити, що саме у 20-х роках з'явилися нові теорії у вітчизняній суспільно-політичній думці, автори яких переосмислювали причини поразки і прагнули накреслити нові шляхи українського державотворення. Найбільш помітними постатями серед них, крім В.Липинського, були також Д.Донцов, В.Мартинець, М.Сціборський, Я.Стецько та ін. Вони висунули ідею, що побудова держави має стати справою невеликого кола людей. Ця меншість має вирізнятися серед решти населення своїми надзвичайними якостями. Такі концепції становили істотно новий напрям української політичної думки – теорію еліти².

Досить ґрунтовно це питання висвітлив у своїй книзі В.Потульницький³. До публікацій, в яких узагальнюються погляди теоретиків українського консерватизму на еліту, є стаття М.Міщука⁴. Аналізуючи політичні погляди С.То-

---

Н.Миронець, І.Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С.424–431.

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів [1919–1926 рр.] / В'ячеслав Липинський / . – Відень, 1926. – 582 с.

² Детальніше див.: Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. / С. М. Приходько. – К.: Стило, 1999. – 47 с.

³ Потульницький В. А. Історія української політології (Концепція державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В.А.Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.

⁴ Міщук М.Б. Еліта в поглядах теоретиків українського консерватизму початку ХХ ст. / М.Б.Міщук // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.147–152.

машівського, В.Кучабського, В.Липинського, дослідник приходять до висновку, що «національна еліта формується на ідеологічних засадах, а її пріоритетом є національна ідея. Національна еліта є провідною духовною, культурною та державотворчою силою»¹.

Суттєвим внеском до теорії еліт є обґрунтування еліти відповідно до потреб національного державотворення, зроблене у свій час українським політологом В.Липинським. Формуючи феномен нації як історичний момент етнічного об'єднання конструктивних політичних вартостей людського колективу, В.Липинський вказує і на ту організаційну силу, що творить націю, активну групу людей серед етнічної маси, групу, що веде серед неї перед у розвитку об'єднуючих процесів. І таку групу, «активну меншість» (на протигагу «пасивній більшості»)², він називає «національною аристократією»³. Вона керує нацією, очолюючи її політичні організаційні установи, створюючи певні культурні, моральні, політичні та цивілізаційні вартості, які потім присвоює собі ціла нація і завдяки яким ця нація існує. Хто вони, ці «Божі люди» нації? Які їх зовнішні і внутрішні прикмети? Яка їх історична еволюція? Яких заходів вживають вони для здійснення своїх цілей? Ці питання ставить автор «Листів» і дає на них відповідь.

Національна еліта (аристократія), на думку В.Липинського, має дві якісні характеристики, які в кінцевому результаті забезпечують їй привілейоване, панівне становище у суспільстві: «Без двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету – немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії – без сильних і авторитетних провідників та організаторів

---

¹ Там само. – С.148.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів [1919–1926 pp.] / В'ячеслав Липинський. – Відень, 1926. – С.55.

³ Там само. – С.127.

нації у її тяжкій боротьбі за існування – немає і не може бути нації»¹. В. Липинський розрізняє три форми національної аристократії: охлократію, класократію і демократію.

Д.Донцов, навпаки, в роботі «Дух нашої давнини» визначальним проголошував дух цієї верстви, який живить її, змушує діяти, допомагає бути твердою і невблаганною до себе самої, не піддаватися матеріальним спокусам вигодництва чи оспалості, ставлячи понад усе поняття честі й обов'язку². До речі, щодо функцій еліти, то цей аспект проблеми знайшов своє висвітлення в публікації В.Князева, М.Пірен, В.Ребкало³.

Характеризуючи революційну добу 1917–1921 рр., В.Липинський наголошує, що «специфічною трагедією української інтелігенції було те, що вона прийшла до влади не так, як у Європі, вже у готових, організованих і дозрілих націй, а так, як у націй, що у тривалій боротьбі з внутрішніми і зовнішніми руйнівниками, лише зараз організуються, формуються і народжуються до національного життя. Тому наша інтелігенція не застала українського державного і військового апарату, який би перебрав владу у свої руки; ані єдиного поняття нації і моралі, які б дозволили здекласованій інтелігенції гаслами патріотизму і добра нації прикривати і підтримувати своє політичне панування...»⁴.

---

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів [1919–1926 рр.] / В'ячеслав Липинський. – Відень, 1926. – С.77.

² Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991. – С.16.

³ Князев В.М., Пірен М.І., Ребкало В.А. Українська еліта як суб'єкт суспільної діяльності // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.4–8.

⁴ Там само. – С.137.

Як бачимо, еліта і інтелігенція для В.Липинського терміни близькі, але не тотожні. Багато в чому це пояснюється тим, що інтелігенція – поняття досить розмите і невизначене. Сучасне «захоплення» істориків проблематикою інтелігенції актуалізувало питання про уточнення наукової термінології. Аналізуючи наукові визначення терміну «інтелігенція» О.Шановська, наприклад, наголошує, що існує величезна кількість варіантів визначень, що таке інтелігенція, зокрема польські соціологи нарахували їх більше трьохсот¹. Різним аспектам проблеми, в тому числі й інтерпретації та реінтерпретації терміну інтелігенція присвячена серія публікацій Г.Касьянова².

Питанням співвідношення термінів бюрократія, інтелігенція, напівінтелігенція стосовно доби 1917–1921 рр. присвятив свою статтю О.Михайлюк³. Оцінюючи науковий доробок сучасних зарубіжних дослідників, автор зазначає, що інтелігенція в їх працях, як правило, розглядалась відособлено і в протиставленні близьким і спорідненим їй со-

---

¹ Шановська О.А. Наукові визначення терміну «інтелігенція» / О.А.Шановська // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції. 24–25 грудня 2009 року, м.Одеса. – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІІ. – С.178.

² Касьянов Г.В. Інтелігенція як соціально-історичний феномен / Г.В.Касьянов // Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.1. – К., 1994. – С.37–76; його ж. Українська інтелігенція: проблеми вивчення і реінтерпретацій / Г.В.Касьянов // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип.8. – 2004. – С.7–22 та ін.

³ Михайлюк О.В. Бюрократія, інтелігенція, напівінтелігенція в революційному процесі першої чверті ХХ століття: генетична спорідненість і протиріччя / О.В. Михайлюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2001. – Вип.6. – С.49–55.

ціальним верствам – бюрократії та напівінтелігенції¹. Ці три суспільні групи, на думку дослідника, відігравали виключно важливу роль у національному русі: у ході революції представники бюрократії і вищих класів, які були переважно зрусифіковані і, за незначним винятком, вважали себе росіянами, також брали участь у процесі національного державотворення і досягли вагомих результатів, хоча й ставилися до української державності ситуативно-кон'юнктурно, сприймаючи її скоріше як засіб, ніж як самоціль². Дослідник констатує, що проблемами українського національного визволення переймалася здебільшого невелика група національно-свідомої інтелігенції різного рівня – від професора до сільських священиків, «національно свідомо українська інтелігенція становила дуже незначний відсоток»³.

Схожий фактичний матеріал знаходимо і в монографії В.Кременя та В.Ткаченка. Дослідники відзначають, що в ролі організатора української національно-визвольної революції 1917–1920 рр. виступала саме українська інтелігенція (здебільшого, власне, напівінтелігенція), що багато в чому визначило характер Української революції⁴.

На думку Н.Візірякіної, духовною частиною еліти українського народу є творча, технічна і освітянська інтелігенція. Завдяки її зусиллям були створені передумови на початку ХХ століття реалізації ідеї рівності між національною і державною приналежністю⁵. Такої ж думки дотри-

---

¹ Там само.–С.49.

² Там само.–С.54.

³ Там само.–С.55.

⁴ Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації.–К.,1998.–С.108.

⁵ Візірякіна Н.І. Роль інтелігенції в управлінні державотворчими процесами в Україні / Н.І.Візірякіна // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-

мується і І.Батов, який зазначає, що «якщо звернутися до значення терміну інтелігенція, то можна визначити три основних складових загону представників розумової праці: технічна, вчительська та творча інтелігенція»¹, замінивши термін освітянська на вчительська інтелігенція.

Значно ширше за основними складовими трактує поняття інтелігенція О.Гонтар, характеризуючи в своїй статті інтелектуальний потенціал Центральної Ради та ставлячи знак рівності між інтелігенцією та елітою: «Центральну Раду підтримувала майже стовідсотково уся національно свідома українська еліта, яка мала сталі демократичні симпатії. Саме вона й залучилася з початком революції до перших культурних перетворень на теренах України. Серед неї була інтелігенція наукова та освітянська, мистецька та воєнна, технічна і медична, літератори, студентська молодь тощо»².

Аналізуючи діяльність інтелігенції на різних етапах історії України, високо оцінив її роль в революційну добу М.Кучерук: «Саме інтелігенція була тою верствою, яка, переборовши апатичність більшості українців, зуміла відродити національну самосвідомість українців. Апогеєм ді-

---

практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.8–9.

¹ Батов І.В. Теоретичні аспекти та лексичне наповнення термінів «інтелігенція» і «влада» в сучасному українському просторі / І.В.Батов // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.8.

² Гонтар О. Інтелектуальний потенціал і культуртрегерські заходи Української Центральної Ради / О.В.Гонтар // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.23–24.

яльності інтелігенції були національно-визвольні змагання 1917–1921 рр»¹.

Чи багаточисельною була інтелігенція революційної доби? На думку О.Гонтар, «в складі Української Центральної Ради інтелігенція не мала великого відсотку, що відповідало її реальному стану в суспільстві»².

І, нарешті, щоб закінчити з теоретичним аспектом проблеми, який, як бачимо, добре висвітлено в літературі, чи всіх освічених осіб, які займалися розумовою працею, дослідники відносять до інтелігенції? З цього приводу І.Батов зазначає, що «інтелігенцію як соціальну групу не варто плутати із представниками влади, зокрема, чиновництвом, канцеляристами, представниками апарату управління, адміністрації державних і приватних установ, тому що їхня фахова освіта не використовується за призначенням»³.

Крім В.Липинського, інший активний учасник подій 1917–1921 рр. О.Шульгін, досліджуючи проблеми еліти, зокрема організацію влади, в своїй монографії виокремлює спеціальний розділ «Проблема національного проводу»⁴.

---

¹ Кучерук М.С. Роль інтелігенції у різні періоди історії України / М.С.Кучерук // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.128–129.

² Гонтар О. Інтелектуальний потенціал і культуртрегерські заходи Української Центральної Ради / О.В.Гонтар // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.22.

³ Батов І.В. Теоретичні аспекти та лексичне наповнення термінів «інтелігенція» і «влада» в сучасному українському просторі / І.В.Батов // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року, м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.7.

⁴ Шульгін О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині / О. Шульгін. – Париж: «Меч», 1934. – С.7–19.

Відповідаючи на своє ж питання про те, які основні якості мусить мати національний провід в час складної загостреної боротьби, яку проводить український народ, О.Шульгін відповідає: «Він мусить бути перш за все одноцильним, однодушним, здібним скоро орієнтуватися в справах і брати рішення, не витрачаючи час на зайві і безконечні суперечки»¹. Такого проводу в революційну добу українці, на жаль, не мали. До речі, як таких якостей бракує українцям і сьогодні!

Досить чіткий колективний портрет національної еліти періоду Української революції подає в одній із своїх праць і І.Лисяк-Рудницький, наголошуючи, що «національна провідна верства не була ані достатньо чисельна, ані відповідно політично досвідчена, щоб оволодіти спонтанним повстанням мас та міцно взяти в руки владу в обширній країні та в складних і тяжких внутрішніх і міжнародних обставинах»².

Окремий розділ під назвою «Провід у профіль», присвячений загальній характеристиці національної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 років, вміщено і в колективній монографії, написаній вченими української діаспори³.

В контексті досліджуваної проблематики досить цікавий фактичний та аналітичний матеріал подає в своїх статтях О.Бойко, зокрема про інтелігенцію та напівінтелігенцію в революції, але матеріал цих двох статей стосується лише початкового, стартового періоду революційної доби⁴.

---

¹ Шульгін О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині / О. Шульгін. – Париж: Видавництво «Меч», 1934. – С.9.

² Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І.Лисяк-Рудницький. – Львів: Меморіал, 1991. – С.40–41.

³ Ідеї і люди Визвольних змагань 1917–1923 рр. – Нью-Йорк: Булава, 1968. – С.167–197.

⁴ Бойко Е.Д. Украинская интеллигенция и революция: общее и особенное / Елена Бойко. – Украина в 1917–1920 гг.: Некоторые

Більш ґрунтовно роль інтелігенції в Українській революції висвітлює дослідниця в іншій своїй публікації в Історичних зошитах¹. «Вся українська інтелігенція, – зазначає О.Бойко, – одноставно підтримала Центральну Раду»². Російська ж інтелігенція, як жила в Україні, на думку дослідниці ставилася до українського національного руху переважно негативно.

За Гетьманату у стані української демократії з'явилися певні розбіжності, а за Директорії, яка на думку авторки є найбільш трагічною сторінкою Української революції, розпочався незворотний процес руйнації єдиного національного фронту, збільшилася прірва між інтелігенцією і народом³.

Але найбільшій увазі з усіх названих праць заслуговує, на нашу думку, ґрунтовна публікація О.Павлишина, в якій автор, застосовуючи квантитативний аналіз та методику просопографії, досліджує український провід Галичини і Буковини в революційну добу⁴.

Комплексний аналіз соціального складу Української Національної Ради проведено О.Павлишиним на поєднанні двох підходів: проблемно-орієнтованого, який полягає у порівнянні складу УНРади з соціальною структурою українського населення Галичини та Буковини в контексті ро-

---

проблеми історії. Сб. науч. трудов. – К., 1991. – С.219–237; її ж. Українська інтелігенція у 1917 році / О.Д.Бойко // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – К., 1993. – С.24–39.

¹ Бойко О.Д. Українська інтелігенція в пошуках шляхів національного самовизначення (1917–1920 рр.) / Олена Бойко // Історичні зошити. – К., 1992. – №1. – С.2–18.

² Там само. – С.5.

³ Там само. – С.13–14.

⁴ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / О.Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Число 4–5. – С.187–245.

звітку національного руху та особово-орієнтованого підходу, суть якого полягає в аналізі соціальних характеристик конкретних осіб чи станово-професійних груп¹.

До основних параметрів, що розглядаються автором, відносяться: вік, стать, місце народження, соціальне походження (професія чи соціальний статус батька), освіта, наявність докторського ступеня, соціальний статус (основна чи друга професія), регіон політичної та професійної діяльності, партійна приналежність, участь у виборних органах влади. Крім того, в міру наявності даних автором аналізуються: майновий стан, служба в армії, участь у національному русі.

Унікальні дані отримав О.Павлишин, зіставивши з просографічною базою даних висновки М.Стахівка щодо характерних особливостей соціального складу західноукраїнських політичних партій. Оминаючи питання «радикалізації політики», оцінка М.Стахівим рівня незалежності українських діячів, на думку О.Павлишина, є дискусійною².

Квантитативний аналіз складу УНРади, здійснений О.Павлишиним, виявив різноманітний спектр соціального представництва українців Галичини та Буковини у верховному органі влади ЗУНР–ЗОУНР. Так, більшість делегатів мали високий освітній і фаховий рівень. Чисельна перевага правників в УНРаді, а також участь у ній колишніх послів до австрійських представницьких органів підвищували її законотворчий потенціал. Досвід професійної та політичної діяльності делегатів у різних повітах підсилювали репрезентативність місцевостей ЗУНР. Частина делегатів була задіяна в загальноукраїнському політичному і науково-культурному середовищі на рівні Галичина – Буковина – Київ.

---

¹ Там само. – С.189.

² Там само. – С.229.

Комплексний аналіз джерел, проведений О.Павлишиним, дає підстави автору констатувати, що за освітою і видом професійної діяльності в УНРаді переважала гуманітарна та сільськогосподарська сфери, слабко були представлені промислові галузі і військо. Разом з тим, на думку дослідника, структура УНРади не була пропорційною до соціальної стратифікації західноукраїнського населення. Більшість верховного органу новоствореної держави склали не тільки лідери національного руху і його інтелектуальна еліта, але й водночас соціальна верхівка українців Галичини та Буковини. Однією з її характерних особливостей, на думку О.Павлишина, була корпоративність інтересів у станово-професійному, фінансовому і майновому відношеннях¹.

Здійснене О.Павлишиним ґрунтовне дослідження різних аспектів проблеми дало підстави констатувати, що західноукраїнський рух вступив у революційну фазу з вагомими здобутками попередніх десятиліть: урізноманітнілась станово-професійна структура українського населення; утворилися верстви правників, педагогів, лікарів, інженерно-технічних працівників, урядовців з виразною національною самоідентифікацією; на момент революції провідники руху мали чималий життєвий та політичний досвід. Очевидно, що для потреб розбудови національної держави кількісні показники в плані наявності висококваліфікованих фахівців адміністративної чи промислової сфери були незадовільні. Та цей чинник в умовах революції не був найвразливішим, бо, як стверджує О.Павлишин, – адміністративні функції в ЗУНР–ЗОУНР перебрали на себе також українські правники, педагоги і навіть духовенство, що

---

¹ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / О.Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Число 4–5. – С.244.

мали в минулому добрий досвід організаторів. Натомість серйозною проблемою для реалізації проекту національної держави стала інша тенденція передвоєнного часу – соціальна поляризація серед західноукраїнського населення загалом і зокрема у середовищі станово-професійних груп¹.

Отже, резюмує О.Павлишин, воєнні та революційні події на західноукраїнських землях не витворили в 1918 р. нової політичної еліти. Відсутніми в складі УНРади були представники мало- і безземельних селян та ширших мас робітництва. Представлені в УНРаді політичні партії не репрезентували чисельно переважаючої верстви українського населення ЗУНР. Такий склад законодавчого органу, в умовах світоглядних змін і ліворадикальних впливів, яких зазнавало місцеве населення з часу Першої світової війни, позбавляв УНРаду підтримки знизу. Невідповідна революційній ситуації соціальна структура УНРади була однією з причин суспільно-політичної кризи в ЗУНР–ЗОУНР у першій половині 1919 р.².

Грунтовне дослідження проблеми з використанням методу просопографії, дало можливість автору вийти на узагальнення фактичного і аналітичного матеріалу з елітарної проблематики в межах всієї України. Так, О.Павлишин доходить висновку, що порівняно з Наддніпрянщиною західноукраїнський рух кінця ХІХ ст. – 1918 р. мав такі особливості: старший вік керівництва при домінації правників-адвокатів (у Галичині); високий освітній рівень більшості діячів та їхня професійна і національно-патріотична мобільність; політична заангажованість селянства і його вихід на державний представницький рівень; довготривалість партійного керівництва; тяглість поколінь діячів національно-патріотичних груп, зокрема, на родинному рівні³.

---

¹ Там само. – С.245.

² Там само.

³ Там само.

Дослідження О.Павлишина є наочним свідченням того, що вже давно назріла нагальна потреба в проведенні подібного комплексного аналізу і щодо Центральної Ради та інших владних структур Української Народної Республіки та Гетьманату, адже на сьогодні з цієї важливої проблематики ми маємо лише бібліографічний довідник В.Верстюка та Т.Осташко¹, в якому подано стислу характеристику діяльності УЦР, біографії її діячів, хронологію найважливіших подій та бібліографію, але аналітичний матеріал щодо статистичних даних, порівняльної характеристики, узагальнень, на жаль, відсутній.

Аналіз літератури свідчить, що найбільша кількість публікацій з проблеми діяльності та ролі політичної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 рр. присвячена політичному проводу. В першому розділі монографії ми вже аналізували перші публікації, присвячені М.Грушевському, В.Винниченку, С.Петлюрі, П.Скоропадському, Є.Петрушевичу та ін., які почали друкуватись ще в роки революції.

Значний науковий доробок з досліджуваної проблеми становлять публікації представників української діаспори. Особливої уваги заслуговує масив публікацій Л.Винара, який справедливо вважається засновником практичного і теоретичного грушевськознавства як наукової дисципліни, є автором кількох монографій, присвячених М. Грушевському.

Термін «грушевськознавство» було вперше вжито Л.Винаром ще у другій половині 1960-х років, а теоретичні засади грушевськознавства як міждисциплінарної галузі науки вперше було сформульовано у 1984 р. в статті «Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевсь-

---

¹ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник / В.Верстюк, Т.Осташко. – К., 1998. – 256 с.

кого: Вступ до грушевськознавства»¹. Але найповніше обґрунтування теорії грушевськознавства Л.Винар здійснив у спеціальній праці «Грушевськознавство»². Щодо інших представників національної політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр., то вибір Л.Винара випав на Д.Дорошенка³.

Певний внесок у вивчення цієї проблеми внесли також Р.Бжезький (*друкувався під псевдонімом Млиновецький – автори*), В.Верига, П.Мірчук, І.Нагаєвський, М.Стахів та багато інших дослідників української діаспори⁴.

Щодо дослідження різних аспектів ролі політичної еліти революційної доби сучасними українськими істориками, то зазначимо, що останніми роками прослідковується тенден-

---

¹ Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського: Вступ до грушевськознавства / Любомир Винар // Український історик. – 1984. – Т.21. – Ч.1/4. – С.7–20.

² Винар Л. Грушевськознавство: Генеза, й історичний розвиток / Любомир Винар. – Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 216 с.

³ Винар Л. Дмитро Іванович Дорошенко. Життя і діяльність (у 50-ліття смерті) // Український історик. Журнал українського історичного товариства. – Нью-Йорк-Київ-Львів-Торонто-Париж, 2001. – № 1–4 (148–151). – С.9–67.

⁴ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань (1917–1918 рр. (Про що історія мовчить). Друге видання. – Т.1. – Торонто, 1970. – 572 с.; його ж. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія мовчить). Том 2. Друге видання, переглянуте і значно доповнене. – Чужина, 1973. – 670 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х томах. – Львів, 1998. – Т.1. – 524 с.; його ж. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х томах. – Львів, 1998. – Т.2. – 502 с.; Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державности / Товариство української Студіюючої Молоді ім. М.Міхновського. – Філадельфія, 1960. – 136 с.; його ж. Українська державність. 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с. та ін.

ція активізації вивчення діяльності українського національного проводу, особливо М. Грушевського¹, В. Винниченка, С.Петлюри, П.Скоропадського та ін.

Одним з найрезультативніших авторів щодо дослідження різних аспектів діяльності В.Винниченка є, без сумніву, В.Солдатенко². Проте, аналіз праць автора дає підстави для висновку, що постать В.Винниченка у публікаціях В.Солдатенка висвітлена дещо тенденційно, вона досить глорифікована, майже бездоганна, як і його вклад в національне державотворення. Не зовсім етичним для історика видається нам також вживання автором у науковій монографії терміну «мій Винниченко». Під такою назвою, до речі, написано 1-й розділ однієї з найновіших монографій В.Солдатенка, присвячених безпосередньо В.Винниченку³.

Багатьох дослідників зацікавив політичний портрет С.Петлюри. Крім названої вище монографії В.Солдатенка

---

¹ Михайло Грушевський і українська історична наука // Зб. матер. конф. присвячених М.Грушевському. – Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – 378 с.; Михайло Грушевський – погляд із сьогодення //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Вип.V. – Тернопіль, 1997. – 280 с.; Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Зб. наук. праць. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – 399 с.; Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Данило Яневський. – Харків: «Фоліо», 2010. – 316 с. та ін.

² Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Валерій Солдатенко. – К., 2005. – 324 с.; його ж. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / Валерій Солдатенко. – К., 2005. – 349 с.; його ж. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с. та ін.

³ Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Валерій Солдатенко. – К., 2005. – С.5–12.

про Винниченка і Петлюру, останньому присвятили свої монографічні дослідження В.Косик, С.Литвин, В.Сергійчук та ін.¹

Найактивніше, на наш погляд, в останні роки досліджувалась державотворча діяльність П.Скоропадського. Ця робота увінчалась випуском понад десяти монографій² та захистом декількох дисертацій³. Важливо відзначити, що в названих вище працях О.Гуржія, О.Реєнта, Г.Папакіна, Т.

---

¹ Косик В. Симон Петлюра / Пер. з франц. Ярема Кравець. – Львів, 2000. – 88 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.; його ж. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. Монографія. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 464 с.; Сергійчук В. Симон Петлюра / Володимир Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – 568 с. та ін.

² Реєнт О. Павло Скоропадський / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 304 с.; Осауленко Л., Засекін В. Гетьман України Павло Скоропадський / Леонід Осауленко, Володимир Засекін. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 592 с.; Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина / Георгій Папакін. – К., 2003. – 282 с.; його ж. Архів Скоропадських: фамільні архіви української еліти другої половини XVII – XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Георгій Папакін. – К., 2004. – 420 с.; Савченко В.А. Павло Скоропадський – останній гетьман України / В.А.Савченко. – Харків: Фоліо, 2008. – 380 с.; Гуржій О.І., Реєнт О.П. Від гетьмана до гетьмана: рід Скоропадських в історії України / Олександр Гуржій, Олександр Реєнт. – К.; Суми: Сумський держ. ун-т, 2011. – 228 с.; Гуржій О.І., Реєнт О.П. Павло Скоропадський / Гол. ред. Р. Стасюк. – К.: Арій, 2013. – 384 с.; Скоропадські / Упорядники: Т.Осташко, Ю.Терещенко. – К.: Темпора, 2014. – Кн.1. – 504 с.; К.: Темпора, 2014. – Кн.2. – 496 с. та ін.

³ Хитра А.Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Історія та теорія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Андрій Ярославович Хитра. – Львів, 2003. – 19 с. та ін.

Осташко, Ю.Терещенка постать П.Скоропадського вивчається через призму дослідження роду Скоропадських.

Щодо політичної еліти ЗУНР, то на монографічному рівні вона представлена постатями Д.Вітовського та Є.Коновальця¹. Більш активно досліджується військова еліта ЗУНР, про що буде мова в наступному розділі монографії.

За останні роки вийшли з друку також монографії, в яких досліджується певна когорта персоналій, об'єднана єдиною метою чи спільною діяльністю. Це, зокрема, книга «Історичні силуети» О.Полянського, яка, як стверджує автор, «присвячена творцям української нації і будівничим української держави XVII – XX ст.», та «Загублена історія» Д.Яневського², присвячена представникам політичної еліти революційної доби 1917–1921 рр. Останній дещо зневажливо, як на наш погляд, називає представників політичної еліти революційної доби терміном «персоналії». Однією з перших «персон» Д.Яневський аналізує діяльність М.Грушевського, наголосивши, що «політичні погляди одного з ключових політичних гравців доби УЦР «першої УНР», як це не дивно, є чи не найменш дослідженою темою»³. Далі дослідник аналізує діяльність ще 11-ти представників національної еліти (від Винниченка – до лідера ЗУНР Є. Петрушевича), постійно «відсипаючи» їм «комп-

---

¹ Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919): Документальний нарис / В.Великочий, Б.Гаврилів. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 76 с.; Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / Михайло Ковальчук. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. – 288 с. та ін.

² Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – 252 с.; Полянський О. Історичні силуети. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 126 с.

³ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.49.

ліменти»: В.Винниченко – студент-недоучка, М.Міхновський – перший український нацист, С.Петлюра – діяч з відсутніми політичними поглядами, М.Порш – військовий міністр, діяльність якого характеризується «абсолютною відсутністю яких-небудь понять про військову справу»¹ тощо. Завершується монографія загальною оцінкою діячів Центральної Ради: «ні на що не здібні і ні на що в продуктивному, творчому сенсі не здатні українські «інтелігенти» – письменники, учителі, студенти-недоуки та селяни, які об'єдналися в Українській Центральній Раді»². На наш погляд, такі оцінки та характеристики Д.Яневського є легко важкими і сумнівними, як і його висновок про «трьох винуватців німецької окупації України», висунутий в книзі «Проект «Україна»»³. А може доктору історичних наук все ж варто відійти від радянсько-більшовицького штампу «окупація», тим більше, що німецькі й австрійські війська були офіційно запрошені для допомоги в боротьбі з більшовицьким наступом, який Д.Яневський чомусь не називає окупацією, і глянути на проблему з іншого боку – чому б німецько-австрійську «окупацію» не розглянути як гарант стабільності України в боротьбі проти її дійсної окупації більшовицькими військами радянської Росії?!

Слід прокоментувати також появу перших монографій, присвячених детальному викладу біографій окремих членів Центральної Ради⁴. Важливе значення має також публікація в цих виданнях маловідомих та невідомих докумен-

---

¹ Там само. – С.48–67.

² Там само. – С.245.

³ Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Данило Яневський. – Харків: «Фоліо», 2010. – С.263–265.

⁴ Білоус М. Член Центральної Ради Саватій Березняк / М.Білоус. – К.: Видавець Бабіч П.М, 2009. – Ч.1. Біографія. – 64 с.; Ч.2. Додатки. – 84 с.

тів. Ця тенденція свідчить, що вивчення проблеми відбувається одночасно і в ширину, і в глибину.

Красномовним свідченням цього є значне зростання останніми роками кількості захищених дисертацій, присвячених діяльності видатних представників національної політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. Це, зокрема, дисертації І.Гирича (про вивчення діяльності М.Грушевського, С.Єфремова, В.Липинського, М.Василенка), О.Валіон (про роль М.Грушевського в національно-культурному відродженні України), Л.Лозинської (про державотворчу діяльність В.Винниченка), Н.Бойко (про політичні ідеї С.Єфремова), О.Чумаченко (про громадсько-політичну діяльність Микити Шаповала), С.Кулика, А.Бутенко, В.Ситніка (про громадсько-політичну діяльність М.Міхновського), Я.Турчин (про державотворчі ідеали С.Шелухіна), Я.Біласа (про А.Шептицького), І.Василик (про громадсько-політичну діяльність К.Левицького), С.Осадчука (про правові погляди М.Лозинського), І.Шліхти та І.Козія (про науковий доробок Д.Донцова) та ін.¹

Останніми роками досить активізувалось дослідження різних аспектів гендерної проблематики, за якими міцно закріпився термін жіночі студії. Досліджуваної нами проблеми стосуються ґрунтовні монографії сучасних вітчизняних науковців Л.Буряк, О.Кісь, О.Маланчук-Рибак, Т.Орлової, Б.Савчука, Л.Смоляр, колективна монографія під ред. В.Борисенко, в яких окремі параграфи чи розділи безпосередньо присвячені жіноцтву, як частині національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.² Вже

---

¹ Назви дисертацій див. у підрозділі «Дисертації та автореферати дисертацій» «Бібліографії» нашого дослідження.

² Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Лариса Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с.; Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга

сам цей перелік є переконливим свідченням того, що колективний портрет жінки-українки досліджуваного нами періоду в загальних рисах вже створено. В зв'язку з цим особливої актуальності, на нашу думку, сьогодні набувають слова академіка І.Дзюби з передмови до книжки про видатних українок: «Ми знаємо цей її колективний портрет. Але він складається з безлічі індивідуальних портретів, не всіма знаних...»¹. Створення їх галереї – це завдання, яке чекає своїх дослідників.

Тому, нагальною є потреба в більш ґрунтовному розгляді гендерного аспекту історіографії ролі жіноцтва в Українській революції 1917–1921 рр., який сучасними дослідниками відноситься до маловивчених².

На думку Т.Орлової «саме обурення змученого жіноцтва поклато початок революційним подіям лютого 1917 р. 23

половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Оксана Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.; Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.; Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний аспект / Оксана Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги–ХХІ, 2006. – 500 с.; Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 278 с.; Смоляр Л. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України II половини ХІХ – поч. ХХ ст.: Сторінки історії / Людмила Смоляр. – Одеса, 1998. – 408 с.; Українки в історії / За заг. ред. В.К.Борисенко. – К.: Либідь, 2006. – 328 с. та ін.

¹ Українки в історії / За заг. ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2006. – С.7.

² Орлова Т.В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис... докт. іст. наук. – К., 2010. – С.3; Оніщенко О.В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік: автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2008. – С.3, 10.

лютого (8 березня) петроградки масовою демонстрацією рушили вулицями російської столиці під гаслами: «Геть війну!», «Геть царя!», «Хліба!». До них приєднувалися усі незадоволені, насамперед ті, хто найбільше потерпав від воєнного лихоліття»¹.

Ця тема вже одержала певне висвітлення в радянській, закордонній та сучасній вітчизняній науковій літературі. Щодо радянської історіографії участі жіноцтва в революційних подіях, то вона представлена публікаціями, присвяченими діяльності партії більшовиків по залученню жінок в революційний рух, а також висвітленню революційного шляху окремих професійних революціонерок – членкинь більшовицької партії².

Ці публікації виконували своє пропагандистське призначення, виховували жіноцтво на прикладі героїчного життя в революції найбільш свідомих його представниць. Зрозуміло, що серед заявлених у названих працях радянської доби прізвищ «видатних жінок-революціонерок» ми не знайдемо ні С.Русової, ні М.Грушевської, ні З.Мірної, ні інших представниць тодішньої національної еліти, бо «видатними» серед жіноцтва революційної доби в радянській

---

¹ Орлова Т. Жінки в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.): Монографія / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – С.346.

² Філатова К. Революційних рух робітниць і селянок України / К.Філатова // Жіноча доля: Читанка. – Х., 1925. – С.14–16; Левкович М. Жінка в революційній боротьбі та в громадянській війні на Україні / М.Левкович. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 93 с.; Карпов М.О. Дочки великої бурі на Україні / М.О.Карпов. – К.: Тов-во «Знання» Української РСР, 1967. – 32 с; Тимченко Ж.П. Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917–1920 рр.) / Ж.П.Тимченко. – К.: Наук. думка, 1966. – 149 с.; її ж. Видатні жінки-революціонерки у Києві / Ж.П.Тимченко. – К.: Тов-во «Знання» Української РСР, 1971. – 23 с. та ін.

історіографії були, на жаль, лише представниці, що боролись за встановлення більшовицької влади.

Говорячи про українську зарубіжну історіографію, зазначимо, що досліджуваного нами аспекту проблеми безпосередньо стосується лише кілька публікацій. Це спогади З.Мірної (члена Центральної Ради) та Н.Полонської-Василенко¹, присвячені жіноцтву Наддніпрянщини, а також спогади М.Рудницької та О.Шепарович-Федак про державотворчу діяльність жінок – представниць національної еліти ЗУНР².

Ще одна дослідниця з діаспори І.Книш присвятила свою публікацію жінкам, які виявили особливу активність під час революційних подій 1917 року. Значне місце в брошурі авторка відводить аналізу роботи першого Всеукраїнського жіночого з'їзду у Києві, в резолюції якого наголошувалось, що «Українські жінки рішуче і сміливо виступили за українську державність, відкинувши всякі компроміси, хитання...та водночас висловили довір'я й громадську дисциплінованість у лояльності до Центральної Ради».³

Найбільший внесок, на нашу думку, серед дослідників діаспори здійснили у вивчення проблеми активістського

---

¹ Мірна З. Жінки в Українській Центральній Раді / З.Мірна // Жіноча доля. Альманах на рік 1929. – Коломия, 1928. – С.12–19; її ж. Українська Національна Жіноча Рада / З.Мірна // Наш світ. Альманах «Жіночої долі», 1927. – С.194–197; її ж. Праця жінки в Українській Центральній Раді / З.Мірна // Жінка. – 1937. – Ч.10. – С.2–3; Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади /Н.Полонська-Василенко //Український історик: журнал Українського наукового товариства, 1988. – Рік XXV. – №1–4. – С.119–128; 1989. – Рік XXVI. – №1–3. – С.106–113.

² Рудницька М. Львівське жіноцтво під час падолистого перевероту / Мілена Рудницька // Наше життя. – 1986. – Ч.11. – С.3 – 5; Шепарович-Федак О. Листопадові спогади / Ольга Шепарович-Федак // Жінка. – 1936. – 1 листопада та ін.

³ Книш І. Відгуки часу / Ірена Книш. – Вінніпег, 1972. – С.43.

руху серед жіноцтва серією своїх статей та ґрунтовних монографій В.Задоянний¹ та М.Богачевська-Хом'як². Так, М.Богачевська-Хом'як у своїй книзі «Білим по білому», вперше виданій 1988 р. у Канаді та перевиданій 1995 р. в Україні, окремих розділ «У заґраві воєн та революцій» присвятила державотворчій ролі жіноцтва в період Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії та ЗУНР³.

Порівнюючи активність та напрями діяльності в революції росіянок та українок, дослідниця наголошує, що «якщо росіянки зосередилися на суспільно-політичних подіях, то українки та взагалі неросіянки найважливішим вважали національне питання».⁴ Отже, дослідниця вказала одну з головних особливостей жіночого руху в Україні революційної доби – підпорядкованість його національно-визвольній боротьбі.

Щодо наукового доробку вітчизняних вчених з досліджуваної проблеми, то результативними у її вивченні стали 90-ті рр. ХХ та початок ХХІ ст. Це, в першу чергу, монографії О.Козулі, О. Маланчук-Рибак, О.Кісь, Т.Орлової, Л. Буряк, колективна монографія під ред. В.К.Борисенко та ін.⁵.

---

¹ Задоянний В. Жінки – героїні української визвольної боротьби 1917–1921 років / В.Задоянний // Дороговказ. – Торонто, 1965. – №4. – С.2–8; його ж. Жінки–героїні української визвольної боротьби // Пам'ятна книга: П'ятдесятліття союзу бувших українських вояків в Канаді. – Гамільтон, 1967. – С.429–438; його ж. Нація в боротьбі за Україну: У 2 т. / В.Задоянний. – Нью-Йорк, 1968. – Т.1. – 265 с.; Т.2. – 265 с.

² Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.

³ Там само. – С.172–195.

⁴ Там само. – С.173.

⁵ Козуля О. Жінки в історії України / Олесь Козуля. – К.: Український центр духовної культури. – 1993. – 256 с.; Кісь О. Жінка

Першою книгою про жіноцтво, що вийшла у світ в роки незалежності України, стала монографія О.Козулі¹. Що стосується досліджуваної нами проблеми, то автор, зокрема, аналізує творчий і життєвий шлях Н.Кобринської та Х.Алчевської², останні роки життя яких припадають саме на роки Української революції (обидві померли в 1920 р.), а спеціальний підрозділ «Велика просвітителька» присвячує діяльності С.Русової³.

Роль жіноцтва в суспільному житті та ідеологію жіночого руху на західноукраїнських землях з виокремленням підрозділів, присвячених державотворчим устремлінням жіноцтва в розбудові ЗУНР, проаналізовано в монографіях О.Маланчук-Рибак та Б.Савчука⁴.

в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.): Монографія / Оксана Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.; Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.): Монографія / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с; Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX – перша третина XX ст.): Монографія / Лариса Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с. та ін.

¹ Козуля О. Жінки в історії України / Олесь Козуля. – К.: Український центр духовної культури. – 1993. – 256 с.

² Там само. – С.89–99.

³ Там само. – С.99–103.

⁴ Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія / Оксана Маланчук-Рибак. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1999. – 53 с.; її ж. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний аспект: Монографія / Оксана Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги XXI, 2006. – 500 с.; Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 278 с.

В ґрунтовній колективній монографії «Українки в історії» у другому та третьому розділах подані аналітичні біографічні нариси про С.Русову, М.Рудницьку, З.Мірну, Н.Суровцову та інших видатних представниць національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.¹

Окремий розділ «Катаклізми революцій і жіноцтво України» присвятила в своїй монографії Т.Орлова².

Серед найновіших публікацій, в яких досліджуються й окремі аспекти нашої проблеми, є монографія Л.Буряк, в якій авторка, як і Т.Орлова, підводить підсумок жіночим студіям³. Варто зазначити, що в монографіях Л.Буряк та Т.Орлової знаходимо, крім ґрунтовного історіографічного аналізу гендерної проблематики в Україні, досить важливий фактичний і аналітичний матеріал, який переконливо свідчить, що колективний портрет жінки-українки тільки почав створюватись, але він складається з безлічі індивідуальних портретів, на жаль, маловідомих. Значна частина з них ще чекає на своїх дослідників.

Окремий аспект проблеми складає література про регіональну еліту та її роль в державотворчих процесах 1917–1921 рр. Досить слушну думку про необхідність комплексного вивчення еліти в Україні висловили в своїй статті С.Максименко та М.Пірен⁴. Автори зазначають, що «еліту

---

¹ Українки в історії / За заг. ред. В.К.Борисенко. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.

² Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.): Монографія / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – С.345–368.

³ Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): Монографія / Лариса Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с. та ін.

⁴ Максименко С.Д., Пірен М.І. Регіональна еліта в Україні та її роль в державотворенні / С.Д.Максименко, М.І.Пірен // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїн-

як соціальне явище в державі можна розділити на дві групи: центральну та регіональну»¹, роль яких однаково важлива в державотворчих процесах. Слід зазначити, що останнім часом почастишали публікації, які досліджують окремі аспекти державотворчої ролі еліти і на регіональному рівні². Найбільше таких публікацій про Полтавщину, Поділля, Донбас, Харків та Південь України вцілому. Особливий інтерес з названих праць викликає ґрунтовна стаття Т.Бевз про еліту Поділля в 1917–1921 рр.

Унікальний матеріал з досліджуваної проблеми міститься в регіональних краєзнавчих дослідженнях. Серед них – історичний нарис, присвячений Житомирщині³. Розділ VIII книги, названий авторами «У роки Української революції та боротьби за незалежність (1917–1920)»⁴, містить прізвища, багатий фактичний і аналітичний матеріал про діяльність місцевої еліти в різних сферах суспільного життя на регіональному рівні, проте біографічних дові-

---

ської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.4–7.

¹ Там само. – С.4.

² Ревегук В.Я. Полтавщина в Українській революції 1917–1920 рр. / В.Я.Ревегук. – Полтава: «Просвіта», 1996. – 98 с.; Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр. / О.О.Несвіцький. – Полтава, 1996. – 280 с.; Бевз Т.А. Діячі Поділля в період української революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т.3(5). – С. 233–242; Михненко А.М. Історія Донбасу (1861–1945 рр.) / А.М.Михненко. – Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 464 с.; Сумщина від давнини до сьогодення. Науковий довідник. – Суми: Видво «Слобожанщина», 2000. – 384 с.; Дніпропетровськ: віхи історії. – Дніпропетровськ, 2001. – 256 с. та ін.

³ Житомирщина: Історичний нарис. – Житомир: «Полісся», 2008. – 272 с.

⁴ Там само. – С.121–133.

док про цих діячів у вказаному нарисі, на жаль, не вміщено. Про «Буремні події початку ХХ століття на Уманщині» узнаємо з однойменного розділу книги уманських істориків¹. Аналіз книги красномовно свідчить, що авторам вдалось успішно втілити задум «не втратити прізвищ та імен сучасників минулих епох»².

Свідченням зростання інтересу дослідників до революційних подій на регіональному рівні та діяльності місцевої еліти стали перші дисертаційні дослідження з цього аспекту проблеми. Так, історії Харкова революційної доби присвячено дисертацію Л.Добрунової, а розгортання соціальної політики на Поділлі дослідила Т.Байлема³.

Діяльності кооператорів-активістів – натхненників кооперативного руху на Поділлі в 1917–1921 рр., присвячено дисертацію та майже десять публікацій О.Яценко, незважаючи на те, що сама дисертація охоплює різні аспекти розгортання власне кооперативного руху, а не життєвого шляху та здобутків його очільників⁴.

Отже, як бачимо, вивчення проблеми на регіональному рівні лише починається.

---

¹ Нарис історії Уманщини з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.

² Там само. – С.5.

³ Добрунова Л.Е. Харків доби національно – демократичної революції (лютий – грудень 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Л.Е.Добрунова. – Харків, 2001. – 19 с.; Байлема Т.М. Соціальна політика національних урядів України у 1917–1920 рр. (На матеріалах Подільської губернії): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Миколаївна Байлема. – К., 2010. – 17 с.

⁴ Яценко О.В. Кооперативний рух на Поділлі в роки Української революції (1917–1921): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Василівна Яценко. – Чернігів, 2011. – 20 с.

Ще один аспект проблеми – порівняльний, красномовно свідчить про актуальність нашого дослідження. Особливий інтерес вже самою назвою викликає стаття С.Наумкіної та С.Чемекової, в якій здійснено спробу порівняльного аналізу формування української політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. і боротьби за незалежну Україну на початку 90-х років¹. На думку авторів, феномен нової української політичної еліти вимагає висвітлення у порівнянні зі змінами у політичній еліті в інші часи і в інших країнах.

Щодо політичної еліти доби Української революції, то автори в констатуючій формі подають такий узагальнюючий висновок: «У 1917–1921 рр. українська партійна еліта, раптово отримавши владу, не змогла скористатися сприятливими можливостями щодо державотворення, не маючи досвіду і необхідної кількості кадрів»².

З цією думкою дослідників про елітарну кадрову проблему перегукується точка зору О.Мушкевича, який стверджує, що у 1917–1921 роках, коли перед українцями відкрилась перспектива створення національної держави, знову постали проблеми національної політичної еліти. Виявилось, що серед українців практично не вистачало людей для реальної державотворчої діяльності.

Несформованість національної політичної еліти компенсувалась за рахунок еліти культурної – визначні представники її залучались до політики. Проте цього виявилось не-

---

¹ Наумкіна С.М., Чемекова С.В. Особливості формування української політичної еліти під час Визвольних змагань та початку 90-х років / С.М.Наумкіна, С.В.Чемекова // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – Зб. наук. праць №1/2. – С.44–49.

² Там само. – С.44.

достатньо, що значною мірою зумовило невдачі й поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.¹.

Крім кадрової проблеми С.Наумкіна і С.Чемекова аналізують і ряд інших особливостей формування політичної еліти. Головною відмінністю 1917 р. від 1991 р. дослідниці вважають той факт, що «революційні зміни у 1917 році сталися блискавично, з повною зміною еліт»². Нарешті, авторки, крім особливого і відмінного, вказують ще й на спільне у цих революційних епохах: «Догматизм 1917 р. поступився місцем прагматизму у 1991 р., але є і спільне у цих революційних епохах. Демократія відкрила можливість конкуренції еліт за владу»³, що було характерним для обох порівнюваних вище періодів. Слід зазначити, що більш ґрунтовне висвітлення деяких проблем, поставлених С.Наумкіною і С.Чемековою, міститься в дисертації Л.Козловської⁴.

---

¹ Мушкевич О.Б. Місце і роль національної еліти у формуванні політичної свідомості української нації / О.Б.Мушкевич // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р., м.Одеса). – Одеса.: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІ. – С.131.

² Наумкіна С.М., Чемекова С.В. Особливості формування української політичної еліти під час Визвольних змагань та початку 90-х років / С.М.Наумкіна, С.В.Чемекова // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – Зб. наук. праць №1/2. – С.45.

³ Там само. – С.45.

⁴ Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Людмила Володимирівна Козловська. – Одеса, 2000. – 16 с.

Історіографічний аналіз літератури з досліджуваної нами проблеми дозволяє констатувати, що уже наприкінці ХІХ ст. інтелектуальна еліта українського народу посіла чільне місце в продукуванні української національної політики, ідеології й формування політичної свідомості. Наявність політичної еліти, рівень її розвитку є суттєвим показником націотворення, ідентифікації спільноти, в т.ч. етнічної, як нації. І в цьому відношенні історія української політичної еліти – не виняток, це історія національної державності.

За 100-річний період дослідження діяльності національної еліти та визначення її ролі в державотворчих процесах 1917–1921 рр. в історіографії проблеми чітко прослідковуються тенденції та різні підходи дослідників до її вивчення. Спочатку йшла конкурентна боротьба між національними політичними силами за владу в Україні, що знайшло своє відображення в публікаціях революційної доби. Потім почався процес «пошуку винних» за програні національно-визвольні змагання 1917–1921 рр., який частково продовжується ще й тепер. Найбільший масив літератури складає полеміка між «гетьманцями» та «державниками» і їх прибічниками. Нарешті, в умовах незалежності України, особливо в останні роки, все помітнішою стає тенденція толерантного, дійсно наукового, об'єктивного висвітлення різних аспектів проблеми.

В сучасній літературі термін «національна еліта» не лише став домінуючим в порівнянні з термінами «національна інтелігенція», «провід нації», «національна верхівка» тощо, але й активізувалась дослідницька робота щодо ґрунтовного вивчення всіх складових національної еліти: політичної, військової, дипломатичної, науково-освітнянської, культурно-мистецької та духовної.

Щодо політичної еліти, то її діяльність, в порівнянні з іншими складовими національної еліти революційної доби 1917–1921 рр., висвітлено найповніше. Діяльності визнач-

них представників національної політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. М.Грушевському, В.Винниченку, С.Петлюрі, П.Скоропадському, Є.Петрушевичу та ін. присвячено не лише серії статей у наукових збірниках і часописах та збірники матеріалів конференцій і круглих столів, але й колективні і індивідуальні монографії та дисертаційні дослідження. Проте багато аспектів їх діяльності залишаються маловивченими і дискусійними.

В останні роки появилась низка публікацій, присвячених партійно-політичній еліті, але варто наголосити, що ґрунтовне вивчення цього аспекту проблеми ще попереду.

Свідченням активізації досліджень з проблеми є поява публікацій, присвячених вивченню діяльності національної еліти на регіональному рівні. Найбільше таких публікацій стосується Київщини, Поділля, Донбасу, Полтавщини і Харківщини.

Ще один аспект проблеми стосується особливостей гендерного аспекту історіографії державотворчої ролі політичної еліти революційної доби 1917–1921 рр., але на сьогодні він представлений ще зовсім невеликим науковим доробком, а на місцевому рівні його вивчення ще взагалі не розпочиналось.

РОЗДІЛ 4. ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА 1917–1921 рр. В БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ОБ’ЄКТ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Проблеми становлення сучасної демократичної української держави багато в чому схожі з тими, що постали перед творцями української державності в період Української революції 1917–1921 рр. Історичний досвід однозначно переконує – гарантом існування незалежної країни виступають її збройні сили і саме позиція армії, її керівного складу у вирішальні моменти розвитку суспільства може докорінно змінити хід революційних перетворень – прискорити або загальмувати їх. Водночас історія війн засвідчує: ні одна армія, як би вона не була добре озброєна і вишколена, не може перемогти без досвідчених воєначальників і полководців, її лице завжди визначають генералітет і офіцерський корпус – становий хребет війська, який концентрує і втілює в собі історичний воєнний досвід, національні військові традиції, зберігає спадкоємність поколінь.

Історіографічні джерела з досліджуваної нами проблеми свідчать, що власне подібне становище склалось в Україні в революційну добу, коли розбурхана революційною стихією армія стала об’єктом постійного ідеологічного впливу для ворогуючих політичних партій і блоків. Провідники визвольних змагань мали і безперечні здобутки, і прикрі прорахунки у створенні української держави та її збройних сил. Саме про це переконливо свідчать публікації, в яких висвітлюється роль військової еліти досліджуваної нами доби.

Тому, вивчаючи військову сторінку історії Української революції 1917–1921 рр., варто окремо розглянути стан висвітлення в літературі проблеми формування командного складу армії УНР як провідної сили військового руху, військової еліти, активного учасника державотворчого процесу.

Слід зазначити, що дослідження різних аспектів цієї багатопланової теми, пов'язаної з військовою елітою революційної доби, у вітчизняній історичній науці комплексно не проводилось, тому вони розпорошені в окремих публікаціях, збірниках, колективних монографіях тощо. В останні роки імена представників військової еліти згадуються в деяких виданнях, зокрема в таких як: «Довідник з історії України» (Київ, 2001), «Енциклопедія історії України» (Т.1–10. – Київ, 2003–2013), «Генералітет українських визвольних змагань» (Львів, 1995), «Енциклопедія Сучасної України» (Т. 1–18. – Київ, 2001–2017). Але ці публікації лише частково задовольняють зростаючий інтерес загалу українства до власної історії.

Досліджуючи проблеми створення армії і флоту в умовах Української революції 1917–1921 рр, формування їх командного складу, чисельність, організаційну структуру збройних сил, бойові дії щодо захисту національної державності тощо, історики в Україні та в діаспорі бодай фрагментарно, епізодично висвітлювали дотичну до всіх цих аспектів проблематику військової еліти.

Історіографічні джерела з досліджуваної проблеми доречно, на наш погляд, поділити на п'ять підгруп: колективні монографії чи збірники праць з військової проблематики, які повністю або частково присвячені дослідженню військової еліти революційної доби; енциклопедичні видання, збірники про видатних українців, в яких вміщено нариси або біографії представників військової еліти; статті про військову еліту революційної доби взагалі або про її конкретних представників; монографії та спогади, присвячені військовим чи морським міністрам та визначним воєначальникам доби Української революції 1917–1921 рр.; дисертації, в яких досліджується життєвий шлях та діяльність представників військової еліти вказаної доби.

Окрему, сьому, главу під назвою «Навіки в пам'яті народній. Військова історія України ХХ століття в іменах», присвячену діяльності військової еліти, вміщено авторами в книзі «Військове

будівництво в Україні у ХХ столітті: Історичний нарис, події, портрети»¹, яку можна віднести до першої підгрупи літературних джерел. В главі подано біографічні матеріали про військових діячів на території України протягом всього ХХ століття – революційної доби, радянського періоду, часів сучасної незалежної України. Матеріал про військову еліту 1917–1921 років розміщено в початковій частині глави під рубрикою «Військові (морські) міністри часів національно-визвольної боротьби та уряду Української Народної Республіки в екзилі». За нашими підрахунками, добу Української революції представлено 25-ма біографічними нарисами з 26-ти.

Слід зазначити, складається враження, що готуючи вихід видання до 10-ї річниці незалежності України, автори спішно розробляли і структуру книги і, напевно, ще спішніше наповнювали підрозділи фактажем, інакше як пояснити, наприклад, той факт, що на фактично пустій сторінці, виділеній окремо під біографію Міністра військових справ УНР, сотника Г.Сиротенка, вміщено лише чотири речення², а про генерал-поручника К.Мадзенка написано, що «за деякими даними, протягом 1979–1984 рр. займав посаду Військового міністра українського уряду в екзилі»³ (*це при тому, що 16 січня 1983 р. він помер у Чикаго – автори В.К., О.К.*), не кажучи вже про безліч граматичних і технічних помилок (Л.Винер замість Л.Винар, Інститут української археології та джерелознавства замість Інститут української археографії та джерелознавства)⁴ та ін. В таке солідне видання керівництвом авторського колективу в структуру праці закладено цілий ряд недоречностей. Зокрема, нам не зовсім зрозуміло, чому не виділено окремий параграф для висвітлення історії УГА, а в параграфі №2 цілком еkleктично

---

¹ Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О.І.Кузьмука. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С.321–441.

² Там само. – С.336.

³ Там само. – С.347.

⁴ Там само. – С.442.

об'єднано висвітлення Збройних Сил Гетьманату і УГА? Інше зауваження стосується суті параграфа №5, в якому об'єднано боротьбу Червоної Армії і військ Директорії проти окупації України. Звідси виникає питання – проти якої окупації боролась Директорія УНР, а проти якої Червона Армія?¹

Все це, на жаль, свідчить, що прекрасний задум авторів ґрунтовно висвітлити діяльність кращих представників військової еліти, висловлений ними в заклику «Згадаємо їх поіменно! Пам'ятаймо, що минуле, збережене в людській пам'яті, є частиною сучасності»², втілений ними лише частково, причому досить поверхово з мінімальним наближенням до ґрунтовності, повноти і об'єктивності викладу.

Зазначену у «Військовому будівництві...» традицію втілював у своїх книгах, безпосередньо присвячених дослідженню військової еліти, Я.Тинченко³. У «Передмові» до останнього видання сам автор називає його «біографічним довідником»⁴. Це перше системне дослідження у галузі української військової біографістики революційної доби. Біографічний довідник містить відомості більш як про тисячу генералів та старшин Армії УНР, а також командирів з'єднань Армії Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Видання містить багатий ілюстративний матеріал, зібраний Я.Тинченком у архівах України, Польщі, Росії та у приватних колекціях. Особливий інтерес викликає вміщений наприкінці книги «Загальний список старшин Генштабу Української Держави», складений 21 листопада 1918 р.

---

¹ Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети.-К.,2001.-С.41-96.

² Там само.–С.322.

³ Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття, 1917–1921 роки. Ч.1. Біографічно-довідкова / Я.Ю. Тинченко. – К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. – 259 с.; його ж. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) / Ярослав Тинченко. – К.:Темпора, 2007. – 536 с.

⁴ Тинченко Я. Офіцерський корпус...– С.6.

Я.Тинченком задіяна широка джерельна база. Одним з головних джерел до складання біографій українських воєначальників та командирів стали так звані реєстраційні картки, власноручно заповнені ними. Крім цього, дослідник використав послужні списки офіцерського корпусу російської армії, архівно-слідчі справи, так звані «Списки за старшинством», некрологи в українській та російській емігрантській пресі, особисті фонди та інші фонди архівів, українську мемуаристику. На думку автора про своє видання, «на сьогодні наш довідник є максимально повним зібранням біографічних відомостей про командний склад Збройних сил України 1917–1921 років»¹. Аналіз цієї роботи дає нам всі підстави погодитись з такою авторською самооцінкою.

У 1995 р., разом з першою книгою Я.Тинченка, вийшов у світ довідник «Генералітет Українських визвольних змагань»², в якому коротко висвітлюються біографії більше як 450 генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст. На думку самих авторів довідника, «по суті тут представлено майже всю українську військову еліту часів УНР – ЗУНР, Гетьманату, Карпатської України, УПА»³. Відрадно, що в назвах посад простежується спроба використати козацький досвід чинів славної Гетьманщини. Дослідники поділили довідник на п'ять частин: верховні головнокомандуючі Збройних сил України; генерал-полковники, генерал-бунчужні, адмірالی; генерал-поручники, генерал-значкові, віце-адмірالی; генерал-хорунжі, генерал-четарі, генерал-майори, контр-адмірالی; воєначальники генеральського рангу⁴.

---

¹ Там само. – С.9.

² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття / Олександр Колянчук, Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства, 1995. – 286 с.

³ Там само. – С.6.

⁴ Там само. – С.283.

Як позитив та значне досягнення під час створення армії автори зазначають, що на службу до армії української держави зголосилися більше як 200 генералів колишньої російської армії. З іншого боку, дослідники виокремлюють одне з головних упущень Директорії, коли з її приходом до влади, більшість генералів і адміралів, які служили в армії Гетьманату, змушені були залишити українське військо через недовіру до них нового уряду, або незгоду з його політикою¹. Частина цього генералітету змушена була згодом перейти на службу до радянської влади, частина – до польської, інші – подалися на службу до Добровольчої армії А.Денікіна.

Отже ці перші біографічні довідники Я.Тинченка та О.Колчанчука, М.Литвина, К.Науменка помітно заповнили прогалину у важливій ділянці військової історії доби Української революції 1917–1921 рр. Вони були схвально прийняті в Україні та за її межами. На жаль, ці унікальні видання, випущені малим накладом, стали раритетними.

Дослідженню військової еліти Галичини М.Литвин та К.Науменко присвятили ще одну свою книгу², в якій подано біографії військових діячів доби Українських визвольних змагань 1914–1923 рр., у тому числі й маловідомих. Зокрема, висвітлюється життєвий шлях та бойова діяльність командирів легіону Українських Січових Стрільців, Галицької Армії, Окремого корпусу Січових Стрільців Армії УНР. Авторами використано спогади, документи з архівів і бібліотек України, Росії, Польщі і Чехії. Критерієм для відбору нарисів була причетність героїв до Карпатського регіону. Вихідці з Галичини захищали українську справу на західноукраїнських землях, а пізніше на Наддніпрянщині.

---

¹ Там само. – С.11.

² Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – 376 с.

Серед когорти визначних воєначальників автори відзначають галичан генералів О.Микитку, М.Тарнавського, Г. Стефаніва, В.Курмановича, Р.Дашкевича.

Варто зазначити, що серед героїв нарисів є військовики колишньої австрійської армії німці за походженням з Галичини чи Буковини генерал А.Кравс, полковники А.Бізанц і А.Шаманек, які добровольцями вступили до Галицької армії і на високих посадах виявили себе непересічними командирами, палкими прихильниками української справи й до кінця розділили долю з армією.

Не обійшли увагою М.Литвин і К.Науменко і національного героя Галичини, організатора і керівника Першолістопадового 1918 р. зриву у Львові та Галичині, першого командувача УГА і Військового міністра ЗУНР полковника Д.Вітовського, колишнього команданта полку УСС полковника Г.Коссака, відомого січовика і засновника галицької авіації П.Франка, національну героїню Олену Степанівну, військового маляра О.Куриласа, отаманів С.Горука і Н.Гірняка. На переконання авторів «нинішні й майбутні покоління повинні знати й перейматися їх патріотизмом і звитягою»¹.

Дослідники зазначають, що чимало галичан воєнна доля закинула в Наддніпрянщину, де вони опинилися в епіцентрі Української революції 1917–1921 рр. Насамперед це організатори і командири славного корпусу Січових Стрільців, полковники Є.Коновалець, А.Мельник, Р.Сушко, Р. Дашкевич, О.Думін. Галичани зробили вагомий внесок у боротьбу за незалежність УНР. Життєвий шлях кожного з героїв нарисів подано на тлі буремних подій Української революції і відтворює цілу епоху в історії краю.

---

¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – С.6.

Таким чином, у збірнику М.Литвина і К.Науменка представлені досить відмінні за походженням, життєвим шляхом і подальшою долею особи. Але всіх їх єднала безмежна любов до Батьківщини, національно-патріотичні почуття, самовіддана служба українській справі, вірність війсьній присязі, своєму обов'язку перед народом.

Всього за нашими підрахунками автори подають 26 нарисів-портретів представників військової еліти Галичини (за дивним збігом саме 26 портретів подають і автори «Військового будівництва в Україні у ХХ столітті (К., 2001)» – автори В.К., О.К.). Це, звичайно, крапля в морі. З цього приводу М.Литвин і К.Науменко наводять таку сумну констатацію: «На жаль, імена активних учасників розбудови Збройних Сил, визвольних змагань, серед яких було майже п'ятсот генералів і не менше трьох тисяч полковників, ще й до сьогодні залишаються білою плямою національної історіографії»¹.

У 2007 р. М.Литвин та К.Науменко випустили ще один біографічний довідник, який відтворює найважливіші віхи життя і військову діяльність 544 генералів і адміралів українських військових формацій – військової еліти доби Центральної Ради, Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, а також Карпатської Січі, Української Повстанської Армії, Української Національної Армії². Авторами опрацьовано і зулучено матеріали архівів, музеїв і бібліотек України, Росії, Польщі, Чехії, а також періодики та історико-мемуарних праць української військової еміграції.

Аналіз дослідження М.Литвина та К.Науменка свідчить, що, незважаючи на вивчення опублікованої та неопубліко-

---

¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – С.4.

² Литвин М.Р., Науменко К.Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. – 244 с.

ваної джерельної бази в Україні та за кордоном, авторам праці ще не вдалося детально відтворити біографії декотрих генералів і адміралів України. Так, на багатьох сторінках довідника знаходимо лише мінімальну інформацію в два-три речення. Отже, науковий пошук слід продовжувати, чому, безумовно, сприятиме вихід у світ вказаного видання.

Біографи енциклопедичного характеру не дозволяють детальніше висвітлити життєвий шлях генералів і адміралів України революційної доби, тому варто наголосити, що у проаналізованих нами вище трьох попередніх довідниках, укладених Я.Тинченком (1995 р. і 2007 р.), О.Колянчуком, М.Литвином, К.Науменком (1995 р.) та М.Литвином, К. Науменком (2004 р.), на жаль, крім власне конкретних біографій представників військової еліти, відсутній узагальнюючий аналітичний матеріал про національну військову еліту доби Української революції 1917–1921 рр. як таку, тобто її загальна характеристика, особливості діяльності на різних етапах українського державотворення революційної доби.

Відрядно, що у новому довіднику М.Литвина та К.Науменка (2007 р.) в ґрунтовній «Передмові», яка займає 26 сторінок, така аналітика частково подається. Зокрема, дослідники узагальнюють досить важливе питання про освіту військової еліти, стверджуючи, що переважна кількість генералів і адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст. пройшли фахову підготовку в системі навчальних закладів Російської імперії, яка була однією з кращих в Європі, адже складалася з кадетських корпусів, військових училищ і академій. Цю систему підготовки пройшли і отримали генеральські й адміральські ранги у війську Центральної Ради із 68 – 65 осіб, в арміях Української Держави з 385 – 367 і УНР із 146 – 54¹. Як бачимо,

---

¹ Там само. – С.5.

показники дуже високі, крім УНР. На жаль, такої аналітики автори не провели щодо Української Галицької Армії.

За підрахунками авторів, через кадетські корпуси пройшли щонайменше 238 генералів України. Доступнішими були юнкерські училища, засновані при штабах військових округів. На початку ХХ ст. їх діяло 13, з них в Україні – Київське, Одеське і Чугуївське піхотні та Єлисаветградське кінне. Загалом у цих училищах отримали фахову підготовку не менше 87 генералів України. Чимало генералів ставали офіцерами після закінчення спеціальних військових училищ, зокрема артилерійського, інженерного, топографічного і військово-юридичного. Функції підвищення фахової освіти офіцерів і підготовки вищого командного складу в російській армії здійснювали Академія Генерального штабу, спеціальні академії та Офіцерські школи¹.

Нарешті слід відзначити, що військовики генеральського рангу А.Валійський, О.Волох, Н.Григор'єв, П.Дяченко, брати Йосип і Костянтин Мандзенки, П.Самутін, В.Татарський та інші змогли досягнути високого становища в армії УНР, закінчивши лише школи прапорщиків.

Частина генералів, зокрема Галицької армії, пройшла фахову підготовку в військових навчальних закладах Австро-Угорщини. У систему вишколу офіцерських кадрів входили Кадетські школи, Офіцерські військові школи і Військова академія. Кадетські школи функціонували у Львові, Лободові під Краковом, Відні. Курс навчання в них пройшли генерали Г.Стефанів, А.Кравс, В.Курманович, А.Вольф, Г.Ціріц. Віденську Офіцерську школу закінчили А.Вольф, А.Кравс, М.Маринович, Я.Окуневський, Г.Ціріц. Лише В.Курмановичу і Г.Ціріцу вдалося закінчити військову академію у Вінер-Нойштадті. Крім академії, у Відні діяла

---

¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. – С.6–9.

Вища військова школа. Варто зауважити, що вищу військову освіту офіцерам-українцям у Австро-Угорщині отримати було значно складніше, ніж у Росії. Про це переконливо свідчать статистичні дані біографічних довідників генералітету Російської імперії¹.

Авторами довідника досліджується також діяльність близько 30-ти адміралів. Тому досить доречним, на наш погляд, є подання ними узагальненої стислої інформації і про військово-морську еліту. Дослідники зазначають, що дещо іншу систему підготовки командирських кадрів, порівняно з армією, мав Військово-Морський флот Російської імперії. Головним навчальним закладом, який готував кадри флотських офіцерів, був Морський корпус в Петербурзі. Підготовка офіцерів технічних спеціальностей провадилася Морським інженерним училищем. Вищу фахову освіту офіцери флоту здобували впродовж двох років у Миколаївській Морській академії в Петербурзі, причому, щоб отримати адміральський ранг, достатньо було закінчити Морський корпус. Зокрема, випускники Морського корпусу С.Ворожейкін, В.Канін, П.Левицький, М.Саблін, О.Хоменко, В.Шрамченко стали віце-адміралами українського Військово-Морського флоту².

Науковці стверджують, що якісний і кількісний склад генералів і адміралів українських військових формацій, насамперед доби Центральної Ради, генералітет якої повністю перейшов з російської армії, а також Української Держави, цілком відповідав вимогам тодішнього часу і давав можливість здійснити необхідне військове будівництво та забезпечував кадрами розбудову національного війська в обороні відродженої української держави. Інша справа – військова політика керманічів Української держави на різних етапах державотворення, а також зовнішні чинники.

---

¹ Там само. – С.12.

² Там само. – С.10–11.

Ще один аспект, який розробили дослідники, це спроба стисло подати огляд процесу формування генералітету на різних етапах української державності, його становища і ролі в ході військового будівництва та діяльності в надзвичайно складних і нестабільних умовах внутрішньої і міжнародної ситуації, адже на долі військовиків суттєво впливали воєнна доктрина керівництва держави та її політичний курс.

В історичній літературі зазначається, що після переходу влади в Україні до утвореної в березні 1917 р. Центральної Ради, політичне керівництво висунуло гасло автономії для України в рамках Російської Федерації і припустилося фатального прорахунку у військовій доктрині, відмовившись будувати власні збройні сили. Домагання деяких військовиків створити боєздатну регулярну армію ігнорувалися¹. Повільно виконувалися постанови Всеукраїнських військових з'їздів про українізацію російської армії і формування національного війська. Лише після проголошення в листопаді 1917 р. УНР, під проводом Генерального штабу, до якого увійшли досвідчені генерали Б.Бобровський, О.Березовський, М.Омелянвич-Павленко, С.Дельвіг, Л.Дроздовський, військове будівництво набрало більш-менш організованих форм².

В умовах відсутності своїх військових кадрів, особливо вищої ланки, постала необхідність використати досвід генералів і адміралів російської армії та флоту. Адже на те-

---

¹ Українська Центральна Рада. Док. і мат. у двох томах / В.Верстюк – кер. авт. кол. – Київ, 1996–1997; Верстюк В. Українська Центральна Рада. – Київ, 1996; Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. – Львів, 1997; Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – Київ, 1999; Тинченко Я. Армии Украины 1917–1920 годов. – М., 2002 та ін.

² Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська. – Львів, 1936. – С.390.

риторії України восени 1917 р. перебували війська найчисленнішого в Росії Південно-Західного фронту (27 армійських корпусів), Румунського фронту, Київського і Одеського військових округів. Після більшовицького Жовтневого перевороту і в зв'язку з червоним терором в Росії, сотні генералів залишилися в Україні або прибули до Києва. У ті часи в армії і на флоті Росії служили 1500 генералів і адміралів, з них, за деякими даними, в 1919–1920 рр. емігрували з України і приєдналися до Збройних Сил Півдня Росії – Добровольчої армії генерала А.Денікіна – близько 800¹.

Як наголошують М.Литвин та К.Науменко, «на жаль, провід України виявився безпорадним у військових справах, не зумівши зберегти українізовані полки і дивізії, 6-й та 34-й корпуси, які розсіялися у процесі проголошеної демобілізації. Не виправдала сподівання народна міліція. А коли приступили до створення регулярної армії, не використали великий потенціал командних кадрів старої армії»².

Так, за даними російського військового історика А.Кавтарадзе, у 1917–1920 рр. у Червону армію прийняли 775 генералів і адміралів, 1726 полковників Генерального штабу збройних сил царської Росії³. На службу ж в українську армію восени 1917 і взимку 1918 р. прийнято лише 68, хоча бажаних, тим більше за умов збройної боротьби проти більшовицької Росії, було набагато більше. У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України зберігаються численні заяви генералів, до яких докладалися прекрасні послужні списки і водночас (що викликає подив) довідки про лояльність до української вла-

---

¹ Волков С.В. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С.88.

² Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів, Харків: «Видавництво Сага», 2007. – С.13.

³ Кавтарадзе А. Военные специалисты на службе Республики Советов. 1917–1920 гг. – М., 1988. – С.178.

ди, написані часом безграмотними головами домових комітетів. Унаслідок політичної недовіри, як виявилось безпідставної, було прийнято далеко не всіх. Адже після падіння Центральної Ради із зарахованих на службу, лише дев'ять перейшли до денікінської чи Червоної армій, або невдовзі емігрували¹.

Таким чином, за доби Центральної Ради до кінця квітня 1918 р. в українській армії служили, за даними М.Литвина та К.Науменка, 68 генералів і адміралів, серед яких були відомі військовики генерал-лейтенанти О.Галкін, М.Володченко, С.Дельвіг, П.Скоропадський, В.Зелінський, М.Юнаків, Д.Меншов, генерал-майори М.Омелянчик-Павленко, О.Греків, контр-адмірالی М.Саблін, Д.Ненюков та інші. Більшість з них – 47, або 60% склали українці. Генералітет мав високу фахову військову підготовку: закінчили кадетські корпуси 67%, військові училища або Морські корпуси – 100%, Миколаївську академію Генерального штабу, Михайлівську артилерійську та інші вищі військові заклади – 96%. Майже всі генерали і адмірالی мали бойовий досвід: 97% брали участь у Першій світовій, а 26% у російсько-японській та російсько-турецькій війнах. Усі отримали генеральський чин у російській армії, але серед них було чимало українців, національно свідомих військовиків, які безповоротно стали на шлях боротьби за самостійну українську державу. Слід відзначити, що із 68 лише 17 генералів і адміралів були задіяні на командних посадах, решту – при штабах, в адміністрації, дипломатичному корпусі, в запіллі; 28 знаходилися в резерві. І це тоді, коли, наприклад, у січні 1918 р. командував проти-більшовицьким фронтом призначено підполковника Ю.Капкана, а згодом капітана Шинкаря. Отож, 30-тисячному

---

¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. – С.13.

більшовицькому війську, не дуже високого гатунку, вдалося завдати поразки українській армії, яка взимку 1918 р. не поступалася їй ні кількістю, ні озброєнням. До речі, загальна чисельність армії катастрофічно падала: із 100 тис. у січні до 30 тис. у квітні 1918 р. Прорахунки голови Центральної Ради М.Грушевського і Уряду УНР у військовому будівництві й кадровій політиці мали трагічні наслідки, примусивши українців звернутися за допомогою до Центральних держав¹.

Гетьман П.Скоропадський, який прийшов до влади в Україні в результаті перевороту 29 квітня 1918 р., був генерал-лейтенантом російської армії, мав прекрасну фахову військову підготовку, досвід двох воєн. Він чіткіше, ніж попередній провід держави, розумів, що запорукою існування Української Держави є сучасна регулярна армія. Визначний військовий діяч розгорнув цілеспрямовану роботу щодо організації армії фактично з нуля, адже отримав незначну військову спадщину. За короткий час були створені Штаб Гетьмана (начальник – генерал Б.Стелецький), Генеральний штаб (полковник Генштабу О.Сливинський), багатоструктурне боєздатне Військове міністерство. Його очолив генерал-полковник російської армії О.Рогоза, а заступниками стали генерали О.Лігнау, Ю.Корнієнко і контрадмірал М.Максимів. Створений у складі міністерства Головний штаб (генерал О.Галкін) мав Управу персонального складу, яка вирішувала кадрові проблеми, зокрема приймала на службу генералів старої армії².

Військове будівництво потребувало великої кількості генералів. За підрахунками М.Литвина та К.Науменка, влітку 1918 р. було прийнято на службу близько 300 генералів

---

¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. – С.14–15.

² Там само. – С.15

і адміралів колишньої російської армії, а їх загальна кількість у листопаді склала 385 осіб. Щоправда, близько 100 з них були зараховані до резерву чинів, Думи Георгіївських кавалерів і різних комісій, тобто не займали командних і штабних посад. Це дещо змінило лице генералітету збройних сил Української Держави, насамперед національний склад: росіяни склали 51%, а частка українців зменшилася до 39%. Фахова підготовка залишилася на високому рівні: військові училища закінчили 96, а військові академії – 68%. Наявність достатньої кількості генералів дозволила укомплектувати ними, на відміну від попередньої армії, усі командні посади від командира бригади і вище. Значна кількість генералів була задіяна у Військовому міністерстві, Головному штабі, у різних комісіях і комітетах, де зосереджувались найдосвідченіші, серед них українці: О.Рогоза, О.Галкін, М.Юнаків, П.Єрошевич, А.Прохорович, В.Кирей¹.

На думку дослідників, варта уваги розбудова військово-морських сил Української держави. В різні часи у ній брали участь 29 адміралів. Майже всі вони мали серйозну фахову підготовку, досвід Першої світової, частково російсько-японської воєн, звання отримали на російському флоті. У Міністерстві морських справ та Морському генштабі з осені 1917 р. плідно працювали: адмірал А.Покровський, контр-адмірالی М.Максимів, О.Гадд, М.Протасов, Ю.Свірський, С.Овод, генерал-хорунжі флоту В.Богомолець, О. Степанов. Важливу роль в українізації Чорноморського флоту відіграли командувачі О.Колчак, згодом В.Лукін, О.Немітц і особливо М.Саблін, який очолював флот з грудня 1917 р., присягнув на вірність Україні і 29 квітня 1918 р. наказав підняти національні прапори на всіх 80 бойових

---

¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. – С.16.

кораблях. Пізніше відмовився, отримавши телеграму Леніна, перевести флот у Новоросійськ, разом з П.Скоропадським рятував Чорноморський флот¹. У складних умовах, коли флот намагалися захопити більшовицька Росія, німці, Антанта, Добровольча армія, адмірала М.Остроградський, В.Клочковський, В.Шрамченко, С.Ворожейкин та інші, хто служив на флоті, доклали чимало зусиль, щоб зберегти його для України.

Отже, науковці стверджують, що хоча військове будівництво Української Держави проходило в більш сприятливіших умовах, створення регулярної армії відбувалося повільно внаслідок нестабільного внутрішнього становища, впертого спротиву з боку німців, частково й російського генералітету, не завжди зацікавленого в міцній українській армії.

В літературі аналізуються досить промовисті факти. Так, після перемоги Директорії лише 36 генералів і адміралів були залишені на службі в українській армії. Негативну роль у всьому зіграли недовіра політичного проводу, скасування генеральських рангів, серйозні недоліки у військовому будівництві. Останній період української державності за Директорії був найскладнішим. Україна опинилася у вогні безперервної війни, до того ж на кількох фронтах. Чисельність генералів армії УНР на кінець 1920 р. становила 99 осіб. Слід зазначити, що частка українців зросла до 77%, вони заступали майже всі командні посади. Із 36 генералів колишньої російської армії більшість служила в штабах, очолювала тилові, адміністративні, юридичні служби, військові навчальні заклади. Генерали С.Дельвіг, В.Сікевич, В.Сінклер та інші включалися до складу військово-дипломатичних місій².

---

¹ Кравцевич В. Украинский державный флот / В.Кравцевич.–К., 1992. – С.119.

² Литвин М., Науменко К. Вказ. праця. – С.19.

Отже, аналіз цього аспекту літератури свідчить, що Україна першою розпочала і останньою закінчила збройну боротьбу за незалежність. Збройні сили, зокрема генералітет України, зробили все залежне від них, все можливе для перемоги і не їх вина, що не вдалося відстояти суверенітет держави.

Серед видань, віднесених нами до другої підгрупи історіографічних джерел з цього аспекту проблеми, варто виділити Енциклопедію Сучасної України (ЕСУ)¹, Енциклопедію історії України², Енциклопедію українознавства³, в яких поряд з універсальним матеріалом, що стосується різних сфер життєдіяльності українського суспільства на різних етапах історії України, вміщено також різний за обсягом, повнотою викладу, інформаційною наповненістю матеріал, як правило біографічного характеру, і про представників військової еліти досліджуваної доби.

Окремі нариси про діяльність визначних представників військової еліти революційної доби 1917–1921 рр. вміщує також видання «Народжені Україною»⁴.

Третю підгрупу літератури, найчисельнішу з-поміж всіх інших, складають статті. Окремі сюжети військової біографістики знаходяться у воєнно-історичних і мемуарно-аналітичних працях Українського воєнно-історичного товариства (1920–1939), виданнях української діаспори, журналів «За державність», «Табір», «Визвольний шлях», «Вісті комбатанта», «Літопис Червоної Калини», змістовних спогадах генералів М.Омеляновича-Павленка, М.Ка-

---

¹ З 2001 р. і до сьогодні випущено 18 томів ЕСУ.

² З 2003 р. і до сьогодні випущено 10 томів.

³ Енциклопедія Українознавства. Т.1–3. Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1994–1995; Енциклопедія Українознавства. – Т.1–11. Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. – Львів, 1993–2003.

⁴ Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. – К.: СВРОІМІДЖ, 2002. – Т.1. – 896 с.; Т.2. – 896 с.

пустянського, О.Удовиченка, А.Кравса, Б.Монкевича, О. Вишнівського, В.Петрива та ін.,¹ які стали доступними в останні десятиліття і зберігаються у відділах україніки Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського і Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника, Центральному військовому архіві Польщі.

Частину статей буде охарактеризовано нами нижче, при аналізі дисертацій.

Перші статті у формі біографічних нарисів про українських воєначальників та визначних старшин Української революції 1917–1921 рр. з'явилися безпосередньо ще в ті буремні роки. Одним з перших авторів, що збирав біографічні відомості про військову еліту, був військовий журналіст О. Благодир, який у першій половині 1919 р. у часописі «Стрілець», опублікував нариси про М.Омеляновича-Павленка, М.Тарнавського, О.Микитку та інших. А в 1922 р. сотник І.Зубенко видав збірку біографічних нарисів «Наші лицарі і мученики»².

Величезна робота була здійснена Українським військово-історичним товариством, яке у 1929–1939 рр. видавало збірник «За державність». В 9-ти збірниках, що встигли вийти до Другої світової війни, було вміщено кілька сотень фото та коротких біографічних довідок українських старшин.

---

¹ Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – Київ, 2002; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – Ч.І–ІІІ. – Мюнхен, 1946; Кравс А. За українську справу. – Львів, 1937; Монкевич Б. Організація регулярної армії Української Держави 1918 р. // Україна в минулому. – Вип. VII. – Київ; Львів, 1995; Вишнівський О. Повстанський рух і Отаманія. – Детройт, 1973; Петрив В. Спомини. З часів Української революції (1917–1921). – Львів, 1927 та ін.

² Зубенко І. Наші лицарі й мученики: Збірка перша / Іван Зубенко. – Каліш: Вид. культ-освіт. від. 3-ї Заліз. дивізії, 1922. – 28 с. та ін.

В повоєнний період досить плідно досліджувану нами проблематику розвивали представники української діаспори, особливо в часописах «Український історик», «Вісті комбатанта», «Визвольний шлях» та «Сучасність».

В умовах незалежності України діяльність багатьох представників військової еліти доби Української революції 1917–1921 рр. досліджувалась на сторінках «Українського історичного журналу», «Історичного журналу», часописів «Розбудова держави», «Пам'ять століть», «Київська старовина», вузівських вісників та збірників наукових праць, але найбільшу кількість розвідок з цієї проблематики надруковано у журналах «Військо України», «Воєнна історія», збірнику наукових статей «Сторінки воєнної історії» та ін.

Відрядно, що останніми роками в Україні нарешті почала з'являтися і монографічна література з досліджуваної проблеми, яку ми віднесли до четвертої підгрупи історіографічних джерел з проблеми дослідження діяльності військової еліти за доби Української революції 1917–1921 рр. Так, у 2002 р. вийшов з друку перший збірник військово-історичних праць Військового міністра і начальника Генерального штабу армії УНР генерал-хорунжого В.Петрива. На початку тому вміщено розвідку В.Сергійчука про життєпис генерала під назвою «Своєї честі не віддав нікому»¹. До другого збірника військово-історичних праць В.Петрива увійшли його листи та невідомі розвідки про розвиток військової справи українського та інших народів світу, які в Україні друкуються вперше². Є сподівання, що ці два збірники спонукають до праці небайдужих дослідників і ми найближчим часом зможемо побачити ґрунтовне ком-

---

¹ Петрив В. Військово-історичні праці. Спомини. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С.3–17.

² Петрив В. Військово-історичні праці. Листи. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 628 с.

плексне видання про життєвий шлях, діяльність та науковий доробок з військово-історичної проблематики генерала В.Петріва.

Діяльності національної військової еліти під час українсько-білогвардійського збройного протистояння 1919 р. присвячено ґрунтовну монографію М.Ковальчука¹. А нещодавно побачив світ 1-й том ще однієї його монографії – про першу війну УНР з радянською Росією у 1917–1918 рр.²

Події Української революції 1917–1921 рр. дали цілу плеяду визначних військовиків, які присвятили своє життя боротьбі за незалежність Батьківщини. До таких незламних борців за волю України належить і визначний український воєначальник генерал М.Капустянський, дослідженню життєвого шляху та діяльності якого присвятив ще одну свою монографію М.Ковальчук³. Зарубіжне українство по достоїнству високо оцінило жертвність і звитягу М.Капустянського, назвавши його маршалом С.Петлюри⁴. Певний вклад у вивчення діяльності М.Капустянського внесли і сучасні українські дослідники, однак їх розвідки стислі, не позбавлені фактологічних неточностей і не заповнюють всіх прогалів у біографії М.Капустянського. «Такий стан справ, – як справедливо зауважує М.Ковальчук, – викликає

---

¹ Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння: Наукова монографія / Михайло Ковальчук. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.

² Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. – Т.1. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2015. – 608 с.

³ Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 128 с.

⁴ Лівіцький М. Один з маршалів С.Петлюри (слово Президента УНР Миколи Лівіцького на похороні 24 лютого 1969 року) // Дороговказ. – 1969. – Ч.23 (42). – Січень-березень. – С.16–17.

і сум, і подив, адже йдеться про одного з найвідоміших діячів українського національно-визвольного руху ХХ століття»¹. Спираючись на науковий доробок попередників, опубліковані джерела та значною мірою на невідомі до цього часу архівні документи М.Ковальчук здійснив спробу ґрунтовного відтворення життєвого шляху М.Капустянського та його участі у визвольній боротьбі українського народу за свою незалежність, структурно поділивши своє дослідження на сім підрозділів, починаючи з юнацьких років і закінчуючи повоєнною еміграцією.

Не так давно М.Ковальчук видрукував чергову монографію, цього разу присвячену дослідженню військово-політичної діяльності Є.Коновальця в 1917–1921 рр.². Охарактеризувавши науковий доробок попередників, а це в переважній більшості публікації діаспорних дослідників, автор зазначає, що «у науковій літературі, виданій упродовж останніх десятиліть в Україні, жодних суттєвих зрушень в дослідженні цієї теми не сталося. Можна сказати, що сучасна історіографія цілком успадкувала від діаспорної тенденцію до спрощеного викладу історії тих подій»³. На підставі архівних документів М.Ковальчуком висвітлено обставини перебування Є.Коновальця на чолі військової формації Січових стрільців, розглянуто до цього часу дискусійне питання щодо історії заснування Української Військової Організації та розкрито значення військово-політичної діяльності Є.Коновальця в 1917–1921 рр. для історії української національно-визвольної боротьби.

---

¹ Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К.: Вид авництво імені Олени Теліги, 2006. – С.4.

² Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / Михайло Ковальчук. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. – 288 с.

³ Там само. – С.7.

М.Ковальчук прийшов до висновку, що участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. наклала визначальний відбиток на долю Є.Коновальця. Дослідник переконаний, що «визвольна війна стала для Є.Коновальця не лише школою національно-визвольної боротьби, але й принесла йому визнання як одного з чільних воєначальників армії УНР»¹.

Нарешті, останню, п'яту підгрупу історіографічних джерел з проблеми складають дисертаційні дослідження. Ми вже охарактеризували дисертації, які стосуються загальної військової проблематики, організації армії, бойових дій, а тепер спробуємо проаналізувати перші дисертаційні дослідження, безпосередньо присвячені діяльності окремих видатних представників військової еліти доби Української революції 1917–1921 рр. До речі, пальма першості в цьому процесі належить львівським науковцям, які майже одночасно у 2003 р. подали до захисту відразу три кандидатські дисертації, що стосувались військової еліти революційної доби.

Одним з перших таких досліджень стала дисертація А.Хитри, присвячена діяльності П.Скоропадського². Окремі аспекти військової діяльності за доби Центральної Ради, а також вклад П.Скоропадського в організацію армії і флоту як керманіча Української Держави розглянуто дисертантом в першому розділі «Життєвий шлях, громадська та професійна діяльність П.Скоропадського» та другому – «Погляди П. Скоропадського на державу». Слід зазначити, що цілісного портрета П. Скоропадського як представника політичної і одночасно військової еліти дисерта-

---

¹ Там само. – С.217.

² Хитра А.Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Історія та теорія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Андрій Ярославович Хитра. – Львів, 2003. – 19 с.

нтом не створено. Та це, зрештою, і не було предметом його дослідження, яке носить не військово-історичний, а історико-правовий характер. Тому слово істориків з цього аспекту проблеми ще попереду.

Військово-політичній діяльності генерала М.Капустянського присвятив свою дисертацію та серію статей І.Шандрівський¹, вперше в українській історіографії комплексно дослідивши військово-організаційну, громадсько-політичну та наукову діяльність відомого діяча УНР, а згодом ОУН. Слід зазначити, що дякуючи зусиллям І.Шандрівського та М.Ковальчука, роботи якого ми проаналізували вище, українська історична наука нарешті отримала комплексний нарис-портрет одного з визначних представників національної військової еліти доби Української революції 1917–1921 рр.

Згодом у Львові була захищена дисертація О.Медвідь, присвячена військово-політичній діяльності Д.Палієва², – старшини легіону Українських січових стрільців і Галицької армії в революційну добу. Дослідниця вперше в українській історіографії провела комплексне спеціальне дослідження військово-організаційної та громадсько-політичної діяльності цього відомого діяча ЗУНР. Оцінюючи діяльність Д.Палієва, його участь у визвольних змаганнях, дисертантка наголошує, що він був «організа-

---

¹ Шандрівський І.Г. Військово-політична та наукова діяльність Миколи Капустянського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Ігор Григорович Шандрівський. – Львів, 2003. – 21 с.; його ж. Військово-патріотична діяльність генерал-полковника УНР Миколи Капустянського / Ігор Шандрівський // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – С.264–280; його ж. Воєнно-історичні студії Миколи Капустянського / Ігор Шандрівський // Сторінки воєнної історії України. – Київ, 2003. – Вип.8. – С.111–114 та ін.

² Медвідь О. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Оксана Василівна Медвідь. – Львів, 2003. – 20 с.

тором та творцем Першолистопадового чину 1918 р. у Львові та краю»¹.

Значний інтерес у дослідників викликала особа М. Міхновського, аналізу діяльності якого присвячено три дисертації.

Першим в умовах незалежності України на дисертаційному рівні спробував дослідити діяльність М. Міхновського С. Кулик², виокремивши для розгляду військової проблематики четвертий розділ під назвою «Військово-політична діяльність Миколи Міхновського». Слід зазначити, що два інші дисертанти розглядають цей аспект не окремо, а як складовий державотворчої діяльності М. Міхновського взагалі. У розділі простежено боротьбу М. Міхновського за політичне лідерство в армії, в роботі військових з'їздів, в Українському Генеральному військовому комітеті. Досить слушною видається нам думка дисертанта, що «переконавшись у результативності творення національної армії силами самостійників і відчувши загрозу захоплення М. Міхновським керівництва нею, лідери Центральної Ради підмінили процеси формування регулярної армії її показною українізацією»³.

Громадсько-політичній та військово-організаційній діяльності М. Міхновського присвячені статті та дисертація В. Ситника⁴. У

---

¹ Там само. – С.9.

² Кулик С.М. Микола Міхновський у суспільно-політичних процесах України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Сергій Михайлович Кулик. – Чернівці, 2003. – 17 с.; його ж. Військово-політична діяльність М. Міхновського / Сергій Кулик // Держава і право. Серія юридичні і політичні науки. – К., 2002. – Вип.19. – С.86–92.

³ Там само. – С.8–9.

⁴ Ситнік В.П. Громадсько-політична діяльність М. Міхновського: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Віктор Петрович Ситнік. – К., 2005. – 17 с.; його ж. Політична та військово-організаційна діяльність М. Міхновського в добу Центральної Ради / Віктор Ситнік // Вісник Академії праці і со-

п'ятому розділі «Державотворча діяльність М. Міхновського в добу Української національної революції 1917–1920-х років» дисертант аналізує діяльність М. Міхновського по створенню УЦР, по скликанню «Підготовчого українського військового віча», в організації заходів, спрямованих на створення національних збройних формувань, його роль у створенні УВОК та клубу ім. П. Полуботка, які розгорнули інтенсивну діяльність у сфері військового будівництва та інші аспекти його участі в державотворчих процесах. Дослідник робить висновок, що М. Міхновський «був переконаний, що Україна знову втратила реальну історичну можливість побудувати суверенну державу через політичну нерішучість її еліти, яка не зуміла скористатися сприятливою історичною ситуацією, організувати і спрямувати націотворчу енергію мас у необхідне річище»¹. Автор наголошує на переконанні М. Міхновського у тому, що український народ в своїх прагненнях може сподіватися лише на власні сили. М. Міхновський спрямував свою діяльність на залучення якомога ширших верств громадськості до свідомої націотворчості та на створення боєздатних військових формувань, які б були спроможні захистити державний суверенітет від зовнішніх зазіхань. Однак діяльність М. Міхновського не знайшла підтримки у впливових політичних силах, які визначали історичну долю України в той період². З цього приводу дуже влучно, на наш погляд, висловився А. Свідзинський, наголосивши, що «до історичних випробувань 1917 р. та наступних років ми прийшли не готовими інтелектуально

ціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2003. – №3. – С.134–143; його ж. Державницькі концепції М. Міхновського та В. Липинського / Віктор Ситнік // Історичний журнал. – К., 2003. – №1. – С.57–66 та ін.

¹ Там само. – С.12.

² Ситнік В.П. Громадсько-політична діяльність М. Міхновського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 17 с.

та морально. Істинних пророків, таких як М.Міхновський, не почули»¹.

Невдовзі було захищено ще одну дисертацію, присвячену діяльності М.Міхновського². В четвертому розділі свого дослідження дисертант аналізує роль М.Міхновського в суспільно-політичних процесах періоду національно-демократичної революції, зазначаючи, що його активна діяльність на ниві організації українських військових формувань мала значні наслідки: завдяки зусиллям М.Міхновського було створено реальну опозицію Центральній Раді в питаннях формування українських збройних сил та перспектив розвитку України в складі Російської федеративної держави³. Більш детально, порівняно з В.Ситніком, А.Бутенко аналізує діяльність військового клубу ім. П.Полуботка, який очолював М.Міхновський, та організацію першої української збройної частини – полку ім. Б.Хмельницького, котрий став основою для формування українських збройних сил⁴. Дивно, що А.Бутенко не те, що не робить посилань, не аналізує науковий доробок свого попередника В.Ситніка, а навіть не згадує про серію його статей та дисертацію.

Дисертація С.Образцова присвячена військовій та громадсько-політичній діяльності генерала М.Омеляновича-Павленка⁵, – командуючого Галицькою армією і Дієвою армією УНР. Військовій діяльності генерала дисертант присвятив два розділи ди-

---

¹ Свідзинський А. Україна: філософський спадок століть // Розбудова держави. – 2003. – №1–4. – С.50–51.

² Бутенко А.П. Еволюція поглядів М.Міхновського на українську державність та шляхи їх практичної реалізації: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Петрович Бутенко. – Черкаси, 2006. – 20 с.

³ Там само. – С.14–15.

⁴ Там само. – С.15–16.

⁵ Образцов С.В. Військова та громадсько-політична діяльність М.Омеляновича-Павленка (1878–1952 рр.): автореф. дис. ...канд. іст.наук: 07.00.01 «Історія України» / Сергій Валерійович Образцов. – К., 2011. – 15 с.

сертації: третій під назвою «Генерал М.Омелянвич-Павленко – командуючий Галицькою армією» та четвертий – «Очільник Дієвої армії Української Народної Республіки». Дисертація та 11 публікацій автора висвітлюють різні аспекти багатогранної військової та громадсько-політичної діяльності М.Омелянвича-Павленка і являють собою комплексне логічно завершене дослідження.

Окрему сторінку вивчення національної військової еліти доби Української революції 1917–1921 рр. складає так звана отаманщина, яку автори «Військового будівництва в Україні у ХХ столітті» небезпідставно назвали «однією з цікавих сторінок військової історії»¹.

В зв'язку з цим відразу ж виникає запитання, а чи відносять дослідники отаманів та селянських вождів до національної еліти? Конкретних заперечень в літературі ми не виявили, а от стверджуючі думки авторами висловлюються. Так, наприклад, Л.Козловська у своєму дисертаційному дослідженні наголошує, що «в 1919 році в Україні з'являється мілітарна отаманська еліта, яка прагнула влади і конкурувала майже з усією іншою політичною елітою»². Інший дослідник, Р.Коваль, у своїй монографії про отаманщину цій проблемі присвятив спеціальний підрозділ, назвавши його «Українська інтелігенція у Визвольних змаганнях»³. Підкреслюючи важливу роль селянства і селянських вождів автор констатує, що «селяни, яких міські

---

¹ Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О.Кузьмука. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С.8.

² Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Людмила Володимирівна Козловська – Одеса, 2000. – С.8.

³ Коваль Р. Повернення отаманів гайдамацького краю / Роман Коваль. – К.: «Діокор», 2001. – С.184–187.

інтелігенти зневажливо називали темними, виявились національно свідомішими, а отже, вищими за них»¹. А саме найсвідоміша частина суспільства відноситься науковцями до еліти.

Багата історіографічна база свідчить, що, на жаль, ще й досі багато публікацій про Н.Махна, Д.Терпила (Зеленого), Н.Григор'єва та інших отаманів, керівників повстанських армій, селянських вождів базується на численних міфах, легендах, а також відвертих фальсифікаціях, що були при-таманні в недалекому минулому радянській історіографії.

Спростовуючи ці інсинуації та перекручення у своїй ґрунтовній монографії В. Волковинський зробив висновок: «Сьогодні не варто застосовувати щодо Махна старі кліше «антигероя», «політичного авантюриста», «перевертня» тощо, а, віддавши йому належне як історичній персоналії, віднести до головних дійових осіб періоду революції та громадянської війни в Україні»².

Щодо Н.Махна, то про його діяльність та життєвий шлях написано десятки статей, багато монографій³ і декілька дисертацій, в тому числі дві докторських⁴.

---

¹ Там само. – С.186.

² Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / Валерій Волковинський. – К.: «Перліт продакшн, ЛТД, 1994. – С.252.

³ Телицын В. Нестор Махно: Историческая хроника / Вадим Телицын. – М.: Олимп; Смоленск: Русич, 1998. – 448 с.; Савченко В.А. Махно (історичне досє) / В.А.Савченко. – Харків: Фоліо, 2005. – 415 с. та ін.

⁴ Верстюк В.Ф. Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918–1921) / Спеціальність 07.00.02 – вітчизняна історія / Владислав Верстюк: Дисертаційна доповідь на здобуття наукового ступеня докт. іст. наук. –К., 1992. – 48 с.; Волковинський В.М. Нестор Махно в історії національно-визвольних і соціальних змагань в Україні / Спеціальність 07.00.01 – історія України / Валерій Волковинський: авто-

Серед українських військових діячів доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. навряд чи знайдеться така ж сумнозвісна постать, як отаман О.Волох (1886–1937 рр.). Бурхлива кар'єра О.Волоха на українській військовій службі супроводжувалася злетами й падіннями, але організований ним збройний антиурядовий виступ, здійснений в найкритичніший для УНР час, назавжди зробив його ім'я синонімом зрадництва і дворушництва. Втім, незважаючи на таку лиху славу, про О.Волоха в історичній літературі написано мало, а про очолений ним заколот проти уряду УНР ще менше. І хоча згадки про виступ отамана О. Волоха містяться в усіх без винятку дослідженнях з історії визвольних змагань, в історіографії відсутній бо-дай узагальнюючий опис тих подій, незважаючи на наявність значного масиву мемуарних даних про перебіг заколоту. Лише М.Ковальчук, спираючись на спогади сучасників і архівні документи, спробував докладніше відтворити цю трагічну сторінку в історії національно-визвольних змагань¹.

Значною інформаційною насиченістю відрізняється «Холодний Яр» Ю.Горліса-Горського². Особливий інтерес у книзі викликає розділ під назвою «Біографічні довідки про учасників Визвольної війни 1917–1920-х років, про яких йдеться в романі «Холодний Яр»³.

Не так давно вийшли з друку історичні нариси Р.Коваля про отамана Орлика (полковника Армії УНР Федора Ар-

---

реферат дисертації на здобуття наукового ступеня докт. іст. наук у формі наукової доповіді. – К., 1996. – 79 с.

¹ Ковальчук М. Останній заколот отамана О.Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.) / Михайло Ковальчук // Військово-історичний альманах. – 2009. – Число 2. – С.18–41 та ін.

² Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2006. – 432 с.

³ Там само. – С.330–357.

теменка)¹, з додатками численних документів, а також К. Завальнюка і Т. Стецюк про отаманшу «Марусю»².

Про інших же діячів отаманщини інформація, як правило, обмежується невеличкими статтями в наукових збірниках та стислими повідомленнями біографічного характеру в різних енциклопедичних виданнях. Зрозуміло, що цю роботу необхідно не лише плідно продовжити, але й активізувати.

Здійснений історіографічний аналіз літератури з проблеми дає нам підстави стверджувати, що діяльності військової еліти в Українській революції 1917–1921 рр. присвячено величезний масив літератури. Але, на жаль, не все те, що написано, є бездоганим. Багато видань написані тенденційно, перекручують факти, містять помилки. Як стверджує Я. Тинченко, «серйозні помилки переслідують ледь не всі довідкові видання, видані в діаспорі у повоєнний час, найбільше їх у Енциклопедії Українознавства»³. Таку ж характеристику деяким діаспорним виданням дає і М. Ковальчук⁴. На жаль, ці помилки перекочую-

---

¹ Коваль Р. М. Отаман Орлик. Історичний нарис / Роман Коваль. – К.: Видавництво «Стікс», 2010. – 384 с.

² Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша «Маруся»). Історичний нарис / Костянтин Завальнюк, Тетяна Стецюк. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2010. – 88 с.

³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – С. 6–7.

⁴ Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С. 4; Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / Михайло Ковальчук. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. – С. 7 та ін.

ють з одного видання до іншого, тому нагальною потребою сьогодні є активізація діяльності по ґрунтовному вивченню наукового доробку попередників, створенню нових досліджень з високоякісною аналітичною та інформаційно-фактологічною наповненістю.

Нарешті зауважимо, що з 525 генералів і адміралів революційної доби, за підрахунками дослідників, щонайменше 256 народилися й вирости в Україні. В зв'язку з цим, з прикрістю відзначаємо, що на сьогодні найменуваннями вулиць та меморіальними дошками українські воєначальники вшановані лише в західному регіоні України та частково в столиці – м. Києві. Зокрема, у Львові – іменні вулиці Є.Коновальця, О.Грекова, Р.Дашкевича, М.Тарнавського, М.Мариновича, В.Курмановича, Д.Грицяя, Р.Шухевича, А.Мельника, С.Петлюри та ін. Багато їх також в Тернополі та Івано-Франківську. Безперечно, цю традицію треба поширити на всі міста і містечка України, адже до цього часу, незважаючи на законодавчі акти про декомунізацію, багато вулиць названо іменами партійних і радянських військових діячів, які були провідниками жорстокої політики більшовизму, брали участь у боротьбі проти українського національно-визвольного руху, безпосередньо причетні до репресивної діяльності та організації голодомору в Україні. В цій потрібній справі на допомозі може стати навчально-методичний довідник за ред. проф. А.П.Коцура¹. Тоді, не лише майбутні нові наукові розвідки, а також назви вулиць та площ незалежної України увічнять славні імена представників національної військової еліти доби Української революції 1917–1921 рр. у пам'яті вдячних нащадків.

---

¹ Назви вулиць Києва в конфлікті ідеологій: Навчально-методичний посібник / А.П.Коцур, Н.В.Терес та ін. – К.: Київський університет, 2009. – 48 с.

РОЗДІЛ 5. ВИСВІТЛЕННЯ ДОСЛІДНИКАМИ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ РОЛІ НАУКОВО- ОСВІТЯНСЬКОЇ, КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Провідною силою національно-культурного розвитку України в революційну добу 1917–1921 рр. була творча та духовна еліта. Її діяльності присвячено величезний масив літератури, який в історіографічному плані проаналізований лише частково.

Узагальненню українського культурного відродження революційної доби присвячено десятки статей, дві монографії та дисертаційне дослідження Д.Розовика¹. Проте, назва досліджень автора «Культурне будівництво в Україні» не зовсім відповідає змісту, бо Д.Розовик зосередив свою увагу лише на культурному розвої Наддніпрянщини.

Діяльність західноукраїнської еліти та її ролі в політичних та культурних процесах в 1914–1939 рр. дослідив у своїй монографії, а згодом і дисертації О.Рубльов², виокре-

---

¹ Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Монографія / Дмитро Розовик. – К.: «Київський університет», 2002. – 311 с; його ж. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: Монографія / Дмитро Розовик. – К.: «Аквілон-Плюс», 2011. – 544 с.; його ж. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Федорович Розовик. – К., 2004. – 38 с. та ін.

² Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939): Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с; його ж. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олександр Сергійович Рубльов. – К., 2005. – 33 с. та ін.

мивши розділ «Західноукраїнська інтелігенція в роки Першої світової війни та Українських визвольних змагань (1914–1921 рр.)». Дослідником реконструйовано подробиці біографій низки представників національної еліти, зокрема С.Вітика, М.Лозинського, С.Рудницького, С.Яворського та ін.

Значну фактологічну та аналітичну інформацію містять колективні монографії, безпосередньо присвячені дослідженню життя і діяльності діячів науки і культури України, багато з яких були активними діячами в 1917–1921 рр.¹. На жаль, до першого видання чомусь не включено нарис про С.Русову, а матеріалу про першого президента УАН В.Вернадського немає ні в першому, ні у другому, більш повному виданні.

Одним з перших на дисертаційному рівні почав розробку проблеми Л. Кравчук², проте його дослідження занадто обтяжене фактажем, який, на жаль, не ув'язаний з діяльністю представників національної еліти, тобто не персоніфікований.

Але останнім часом появились дисертації, безпосередньо присвячені діяльності визначних представників національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. Серед них – перші в незалежній Україні дисертації, присвячені культурно-мистецькій еліті досліджуваного періоду.

---

¹ Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / За заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К.: Книги – XXI, 2007. – 464 с.; Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності (1841–2008) / За заг. ред. А.П.Коцура, В.П.Коцура, Н.В.Терес. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2010. – 688 с. та ін.

² Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Леонід Васильович Кравчук. – Чернівці, 1996. – 23 с.

Так, діяльність П.Саксаганського дослідила Н.Гонтар¹, особливу увагу приділивши його роботі в комітеті зі створення Українського національного театру. Діяльності цього театру в 1917–1918 рр. присвятив дисертацію Р.Леоненко². Вперше до наукового обігу автором введено архівний матеріал про діяльність П.Саксаганського, М.Грушевської, О.Кошиця, І.Мар'яненко та ін.

В дисертації О.Ковальчука знайшли відображення мало-відомі аспекти діяльності культурно-мистецької еліти у формуванні національної живописної школи³. Особливої уваги заслуговує другий розділ дисертації, названий «Внесок Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури у виховання художньої еліти України (1917–1941)». Дисертант стисло аналізує діяльність художників М.Бойчука, М.Бурачека, М.Жука, В.Кричевського, Ф.Кричевського, А.Маневича, О.Мурашка, Г.Нарбути у відкритті у грудні 1917 р. Української академії мистецтв та її подальшій розбудові. Однак біографічний матеріал та особистий вклад представників мистецької еліти в розвиток національної живописної школи подано в дисертації досить узагальнено.

Певним проривом у дослідженні охарактеризованого вище аспекта проблеми стали дисертації Л.Соколюк та

---

¹ Гонтар Н.В. Творча та громадська діяльність Панаса Саксаганського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Наталія Іванівна Гонтар. – К., 2010. – 16 с.

² Леоненко Р.П. Перший державний український театр: Український національний театр, 1917–1918: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.02 «Театральне мистецтво» / Руслан Петрович Леоненко. – К., 2002. – 16 с.

³ Ковальчук О.В. Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917–1941 років: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Остап Вікторович Ковальчук. – К., 2003. – 20 с.

А.Голубничої¹, присвячені вивченню життєвого шляху та діяльності М.Бойчука, одного з засновників Української академії мистецтв.

Нещодавно побачила світ серія публікацій ще про одного українського художника, педагога, одного з фундаторів Української академії мистецтв – О.Мурашка².

На жаль, на сьогодні діяльність інших митців революційної доби 1917–1921 р. досліджена в літературі поверхово та досить фрагментарно.

Досить оригінальну ідею показу ролі інтелігенції в культурно-мистецькому відродженні в роки Української революції крізь призму громадської ініціативи здійснив у своїй дисертації та серії публікацій Д.Буравченко³. Розвиток

---

¹ Соколюк Л.Д. Михайло Бойчук та його концепція розвитку українського мистецтва (І третина ХХ ст.): автореф. дис. ... докт. мистецтвознавства: 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Людмила Данилівна Соколюк. – 35 с.; Голубничка А.І. Мистецько-педагогічна та громадська діяльність Михайла Бойчука: автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Аліна Ігорівна Голубничка. – К., 2011. – 17 с.

² Добріян Д. Громадська діяльність Олександра Мурашка в роки Української революції (1917–1919 рр.) // Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.78–81; «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко / Авт. ст. та ком. Д. Добріян; укл. В.Ткачук. – К.: ArtHuss, 2016. – 168 с.; Петасюк О. Київська Академія мистецтв у державному відродженні 1917 року // Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.73–77 та ін.

³ Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917–1920 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія Укра-

літератури, мистецтва, музейної справи, охорони національної культурної спадщини у 1917–1920 рр., подається дослідником крізь призму політичної та громадської діяльності української культурно-мистецької інтелігенції. Автором проаналізована діяльність різних громадських культурно-мистецьких об'єднань, їх провідна роль у розбудові національно-культурних установ, притаманних незалежній державі – державних театрів, хорів, опери, Національної академії мистецтв, Національного музею України, державної системи охорони пам'яток історії та культури тощо.

Дисертантом визначено рівень і основні напрями ініціативної взаємодії громадських організацій творчої інтелігенції з національними урядами на різних етапах Української революції та доведено, що саме відродження національної культури сприяло духовному зростанню українства, його самоідентифікації та сомоутвердженню. Д.А. Буравченком показано, що за доби Української революції активізувалася громадсько-політична та культурницька діяльність інтелігенції як носія національної свідомості народу в найвищих її формах. Невеликий прошарок творчої інтелігенції здійснював місію піднесення духовного рівня народу, розбудови національної культури, сприяв зростанню самосвідомості українства¹. Дисертант доводить, що

їни» / Дмитро Анатолійович Буравченко. – К., 2011. – 16 с.; його ж. Культурне життя УНР в умовах боротьби за державність / Д.А.Буравченко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Т.15. – С.382–390.; його ж. Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) / Д.А.Буравченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2010. – Вип.5. – С.315–337 та ін.

¹ Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи

важливу роль в культурних звершеннях 1917–1921 рр. відігравала як особиста ініціатива творчої інтелігенції, так і цілеспрямована діяльність численних літературно-мистецьких та культурно-освітніх товариств та об'єднань, масове виникнення яких стало характерною ознакою суспільно-політичного життя в роки революції. Ґрунтовний аналіз культурно-мистецького відродження в Україні за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії дозволив дисертанту зробити загальний висновок, що в цілому національно-культурне будівництво за доби Української революції заклало міцне підґрунтя розвою української культури, яке далось взнаки у 1920-ті роки в ході другої хвилі культурного відродження¹.

Зважаючи на те, що другий розділ дисертації Д.Буравченка «Особливості і головні тенденції розвитку національної культури України на початку ХХ ст. (1900–1917 рр.)» за хронологічними рамками виходить за межі заявленої в назві теми Української революції, то, на нашу думку, доречним було б відобразити це і в самій темі дослідження, наприклад, «напередодні та в роки Української революції».

Не зовсім коректним видається нам вживання автором терміну «літературно-мистецька інтелігенція» замість більш ширшого за змістом терміну «культурно-мистецька інтелігенція», особливо при визначенні наукової новизни дослідження².

Застосування Д.Буравченком щодо Української революції 1917–1921 років хронологічних рамок 1917–1920 рр. все ж видається нам не тільки застарілим, але й не виправданим, адже доведення аналізу подій до 1921 р. дало б

(1917–1920 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Анатолійович Буравченко. – К., 2011. – С.181–183.

¹ Там само. – С.185–186.

² Там само. – С.9.

можливість автору глибше проаналізувати ті перші зміни в культурно-мистецькій сфері, які відбувалися з насадженням більшовиками радянської влади в Україні, зокрема в 1920 та 1921 роках.

Оригінальний задум при висвітленні історії української еліти революційної доби здійснив у своїй праці О.Завальнюк¹. Дослідницький проект «Українська еліта і творення національної університетської освіти», реалізований автором у вигляді навчального посібника для вузів України, без сумніву, є новаторським як за задумом, так і за характером виконання.

У посібнику вміщено 26 нарисів про видатних державних, освітніх і громадських діячів, які зробили великий внесок у творення і функціонування українських університетів – одного із найбільших досягнень національного відродження 1917–1920 років.

Осмислення генерації української наукової інтелігенції, яка активно прислужилася справі становлення національної освіти в добу визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., – завдання виняткової складності навіть у суто історичному вимірі. Проаналізувати величезний масив інформації про участь відомих вчених, громадських, державних і політичних діячів у історичних подіях початку ХХ століття було не просто особливо з погляду на різномислення, що панує в сучасному українському суспільстві щодо оцінки подій і історичних постатей. Але автор поставив перед собою далеко масштабніше і складніше завдання – використати для розкриття проблеми методологію й інструментарій нового наукового напрямку – історичної біо-

---

¹ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 496 с.

графістики – і всебічно осмислити історію української еліти у контексті глобальних змін, які принесло людству ХХ століття.

Оцінюючи внесок О.Завальнюка у дослідження проблеми історії української еліти, О.Реєнт, у «Передмові» до навчального посібника наголосив, що «йдеться не просто про відтворення подій та їх інтерпретацію, а про переосмислення новітньої української історії під кутом зору відповідності очікувань суспільним зрушенням, взаємодії різноманітних елітних шкіл різних політичних сил, формування єдиного політичного простору, складання передумов для творення національної університетської освіти, виділення її фундаторів та будівничих. Така спроба на пострадянському просторі зроблена вперше»¹.

Серед подібних видань книги О.Завальнюка вирізняє масштабність зображення фундаторів та будівничих університетської освіти, врахування специфіки сучасного світосприймання і процесу засвоєння знань. Принципово новим є акцент автора на історичних портретах творців університетської освіти, що дає можливість персоніфікувати, оживити історію, перетворити її фактографію на дію в особах. З 26 портретів – добре відомих (М.Грушевський, П.Скоропадський, І.Огірко, Д.Багалій та ін.) біля десяти, менш відомих (В.Біднов, Г.Павлуцький, Ю.Сіцинський та ін.) також біля десяти, решта – невідомі для пересічного громадянина діячі (О.Пашенко – єдина жінка у цій когорті діячів, О.Шульмінський (поляк), М.Рудинський та ін.). Повернення їх із забуття, популяризація їхньої діяльності через навчальний посібник – це також елементи новизни праці О.Завальнюка.

---

¹ Реєнт О. Передмова // Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С.3.

Особливої уваги заслуговує аналіз «Післямови», якою завершується видання. Автор назвав її «Українська ідея і національне університетське будівництво в Україні (1917–1920 рр.)» і на десяти сторінках ґрунтовно узагальнив весь відомий фактичний і аналітичний матеріал з досліджуваної проблематики¹. Логічне завершення розпочата О.Завальнюком робота отримала у виданій ним новій ґрунтовній монографії².

Ще один навчальний посібник, побудований у формі «нарисів-роздумів про видатних діячів Українського Відродження минулих віків та недавнього часу» (*процитовано нами з анотації до книги – автори В.К., О.К.*), опублікував В.Лупейко³. У ґрунтовній «Передмові», написаній І.Дроботом, книга високо оцінюється рецензентом, особливо авторська майстерність викладу матеріалу та її задум, адже «ніякі русифікація, германізація, полонізація, мадяризація, ні жахливі наші втрати у минувшині, ніякий економічний та тоталітарний тиск не були у змозі знищити високий український національний інтелект»⁴. За нашими підрахунками, з 24 нарисів (від П.Могили – до О.Гончара) 11 – це нариси про національну еліту доби Української революції 1917–1921 рр. (від М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Шаповала – до А.Кримського і В.Вернадського).

---

¹ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С.326–336.

² Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.

³ Лупейко В. Витязі української духовності / Віктор Лупейко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 512 с.

⁴ Дробот І. Нездоланність національної духовності // Лупейко В. Витязі української духовності. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С.3–7.

На нашу думку, незважаючи на таку промовисту назву, автору все ж не вдалося через діяльність «витязів» розкрити тему державницького і, зокрема, духовного розвою України досліджуваної доби. Кожен нарис – автономний, єдине, що їх групує, – це дотримання принципу хронології в черговості їх розміщення в книзі. Загадкою залишається і критерій підбору «витязів». На закінчення зазначимо, що у виданні, на жаль, відсутня післямова, де можна було б зробити підсумкові висновки, тобто, на базі добротного фактичного матеріалу подати ґрунтовний комплексний аналітичний виклад про національну еліту, духовність, досліджувану добу.

Слушні думки щодо досліджуваної нами проблематики висловлює в своїй монографії В.Великочий. На його думку, культурне становище українців Галичини за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. знайшло своєрідне відображення в українській історіографії. Попри окремі статейні публікації, що відображають намагання комплексно підійти до цієї проблеми (наприклад, показати культурно-освітнє і мистецьке життя в часи ЗУНР), загалом вона фрагментарно висвітлювалася в наукових працях різної тематичної спрямованості. Таке становище пояснюється об'єктивними й суб'єктивними обставинами: «історичне обличчя» тієї доби визначали передусім події воєнно-політичного характеру, а культурницьким процесам відводилася «другорядна» роль. Їх «маргінальність» поглиблювалася тим, що в українській історичній науці ХХ ст. вони ніколи не мали пріоритетного значення¹.

Дослідник наголошує, що зважаючи на недостатню увагу до культурних процесів і явищ в узагальнюючих до-

---

¹ Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: Монографія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – С.584.

слідженнях з історії Галичини 1914–1919 рр. головне інформативне навантаження несуть праці з військової історії, де вона порушується як її невід’ємна складова (субкультура та просвітницька праця УСС; освіта і театри ЗУНР тощо), а також спеціальні публікації, безпосередньо присвячені окремим, часто унікальним явищам культурного життя, зокрема пов’язаним з втратами культурних цінностей, долею реліквій тощо¹.

Про деяких науковців, їх творчий доробок та діяльність в революційну добу лише починають з’являтися перші ґрунтовні публікації. Одним з них є професор І.А.Линниченко. Фактично першою аналітичною статтею про нього стала публікація О.Музичка в Українознавчому альманасі². Автор зазначає, що найбільший внесок у дослідження світогляду І.Линниченка зробили О.Толочко, Г.Зленко, З.Джулинська та В.Масненко. Причому у новітніх дослідженнях панує неузгодженість щодо визначення специфіки національної свідомості вченого. Деякі автори, зазначає О.Музичко, взагалі пропонують вважати його російським істориком³. Підкреслюючи роль професора І.Линниченка у відродженні української науки, О.Музичко констатує, що «Линниченко взяв жваву участь в організації Української Академії наук, увійшов до її першого складу»⁴. Проте в офіційних джерелах, присвячених відкриттю Академії наук у 1918 р., прізвище професора І.Линниченка в списках академіків ми не знаходимо, як і інформації про Линниченка-академіка в стислій науковій біографії вченого, на-

---

¹ Там само.

² Музичко О. Національний світогляд професора І.А.Линниченка (1857–1926): між українським та російським образом світу / Олександр Музичко // Українознавчий альманах. –К., 2009. – Вип.1. – С.66–70.

³ Там само. – С.66.

⁴ Там само. – С.69.

писаній О.Ясем¹. Вважаємо, що це питання заслуговує окремого ґрунтового вивчення, адже не в останню чергу така неузгодженість пов'язана з «недовивченістю» біографії І.Линниченка, недостатньо повним опрацюванням джерельної бази, випадковістю багатьох зауважень і суджень дослідників. Дружні відносини і листування І.Линниченка з М.Василенком, М.Слабченком й іншими українськими вченими, низка дій професора педагогічного і наукового характеру, що об'єктивно сприяла розгортанню українського руху, а не тільки протистояла цьому рухові, – все це свідчить, що характеризувати І. Линниченка як такого, що однозначно прагнув залишатись «руським» немає підстав. А проблеми, підняті в статті М.Лабунька про І.Линниченка і М.Дашкевича в книзі, присвяченій аналізу київської української академічної традиції², переконують нас у тому, що дати ґрунтовні відповіді на цілий комплекс питань, пов'язаних з діяльністю І.Линниченка, в тому числі і в революційну добу 1917–1921 рр., можна лише в обсязі окремого монографічного чи дисертаційного дослідження.

Окремі аспекти проблеми знайшли своє висвітлення і в дисертації та публікаціях А.Железко³. Дослідниця спробувала відтворити об'єктивну картину процесу виникнення, розвитку і занепаду наукової, історико-краєзнавчої, просвітницької та культурної діяльності окремих особистостей, установ і організацій України на прикладі Київщини, в тому числі і в роки Української революції 1917–1921 рр.

---

¹ Ясь О. Линниченко Иван Андрійович // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – Т.6. – С.143–144.

² Лабунька М. Микола Павлович Дашкевич та Иван Андрійович Линниченко // 125 років київської української академічної традиції. – Нью-Йорк, 1993. – С.219–264.

³ Железко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Алла Миколаївна Железко. – К., 2011. – 18 с.

Відновлення історичної правди про краєзнавство цього періоду та справедливості по відношенню до осіб, що були його рушійною силою обумовлює наукову значущість дисертаційного дослідження А.М.Железко, адже у розвитку будь-яких історичних подій чи явищ чільне місце займають конкретні особистості, їхні ідеї та вчинки. Через аналіз їх життя та діяльності можна реконструювати правдиву картину суспільного життя.

Не можна не зауважити, що дисертантка як слова-синоніми вживає терміни Українська Держава, Гетьманат, Гетьманщина, що відносно двох останніх є не зовсім коректним¹. Так, за усталеною традицією держава П.Скоропадського називається або Гетьманат, або Українська Держава. Щодо терміну Гетьманщина, то його історики вживають для назви Української держави від Б.Хмельницького – до 80-х рр. XVIII ст.

Досить вдало, на наш погляд, хоч і в стислій формі, узагальнюють спільні зусилля державотворчої діяльності політичної та культурно-мистецької, науково-освітньої й духовної еліти в 1917–1921 рр. щодо успіхів в розбудові української культури автори одного з найновіших навчальних посібників з історії вітчизняної культури². Перераховуючи найважливіші здобутки національної еліти та влади в цій сфері, як, наприклад, відкриття двох Державних українських університетів, Державного українського архіву, Національної галереї мистецтв, Українського історичного музею, Української національної бібліотеки, Українського театру драми та опери на чолі з О.Кошицем, Державного симфонічного оркестру під проводом О.Го-

---

¹ Железко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917–1939 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Алла Миколаївна Железко. – К., 2011. – С.46–47, 59 та ін.

² Історія української культури: навчальний посібник / Є.В.Перегуда, В.Ф. Панібудьласка та ін. – К.: КНУБА, 2011. – 152 с.

рілого, Всеукраїнської академії наук, започаткування Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом В.Липківським та інші досягнення, автори наголошують, що, крім еліти, «революція активізувала широкі маси, дала відчуття свободи..., а після цього майстри культури в розвиткові національної культури вбачали певну альтернативу незалежності, що не здійснилася»¹. Отже все це є необхідним і достатнім для висновку, що звернення в культурно-освітній сфері революційної доби стали стартовою основою для подальшого розвитку української культури в роки українізації.

Розвиток педагогічної науки і практики в сучасній Україні неможливо уявити без осмислення наявного потенціалу наукових досліджень у педагогіці та без звернення до нагромадженого у вітчизняній і світовій науці дієвого арсеналу інноваційних ідей і технологій, накопичених людством за останні століття. Тому для вирішення проблем гуманітаризації національної освіти на сучасному етапі науковці й практики все частіше звертаються до різних джерел, зокрема, до прогресивного досвіду педагогів минулого, без усвідомлення і конструктивного застосування якого неможливе успішне розв'язання поставлених перед ними завдань.

Україна переживає сьогодні вистражданий і виборений процес реабілітації і запізненого вороття на батьківщину багатьох імен духовних провідників нації, справи і помисли яких були сфальсифіковані, перекручені, несправедливо оговорені, приречені на дискримінацію і гоніння офіційною пропагандою. Серед таких величних імен, які уособлюють у собі той воістину хресний шлях до незалежності, демократичності і соборності України поряд з М.Грушевським, М.Драгомановим, С.Петлюрою, І.Огієнком, Л.Українкою та іншими і славетна С.Русова.

---

¹ Там само. – С.106.

Повернення С.Русової в Україну співпало з проголошенням незалежності України. ЮНЕСКО оголосило 1991 р. роком С.Русової – видатного представника української культури, державного і громадського діяча, письменниці, вченого-педагога, історика, етнографа, мистецтвознавця, літературного критика, людини широкої ерудиції, але передусім – палкої патріотки України.

Незважаючи на те, що освітня діяльність і педагогічна спадщина С.Русової на теренах колишнього УРСР через тавро української буржуазної націоналістики були практично невідомі вітчизняній громадськості, то за межами Радянського Союзу її ім'я було помітним. Перші спроби осмислення місця і ролі педагогічної діяльності С.Русової в українському національному державотворенні і досягнення суті її творчої спадщини висвітлено у дослідженнях діячів української діаспори другої половини XIX – XX ст. Початок русовознавства в незалежній Україні пов'язаний із розсекреченням у 1990 р. архіву С.Русової.

За роки незалежності України було проведено, за нашими підрахунками, не менш як 21 Всеукраїнську науково-практичну конференцію та педагогічні читання, присвячені видатному педагогу¹, завдяки чому ім'я і творча спадщина С.Русової повертаються на батьківщину та активно впроваджуються в теорію і практику української національної системи освіти.

Упродовж 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст. життєвий, творчий шлях і спадщина Софії Русової стали предметом низки дисертаційних робіт, в яких, зокрема, досліджувались важливі грані її громадсько-культурної діяльності та педагогічної творчості, участь у просвітницькому русі, творча спад-

---

¹ Підраховано нами за виданням: Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель (до 155-річчя від дня народження): Біобібліографічний покажчик. – К.: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2010. – 176 с.

щина періоду еміграції, різні аспекти внеску педагогічної концепції С.Русової у розвиток дошкільної педагогіки, філософсько-освітні і дидактичні погляди вченої та ін. За нашими підрахунками різним аспектам життєдіяльності С.Русової присвячено 10 кандидатських дисертацій, з них: з педагогіки – 7, з філософії – 2, з історії – лише 1. Дивно, але жодної докторської дисертації з цієї проблематики ще й досі не захищено. Щодо єдиної на сьогодні дисертації, захищеної в галузі історичних наук, то це дослідження Л.Гонюкової¹.

Діяльності Є.Чикаленка присвятила дисертацію Ю.Бойко. Аналізуючи цю працю, слід зазначити, що авторка детально розглядає його участь у суспільно-політичному житті і процесах державотворення в добу Української революції. У період становлення національної державності він був одним із прихильників автономії, а згодом і незалежності України, прагнучи звільнити її з-під російського ярма².

За останні роки захищено біля двадцяти кандидатських дисертацій, присвячених різним аспектам діяльності національної еліти. Серед них варто виділити ґрунтовні дослідження Р.Гарата і О.Малюти, присвячені діяльності «Просвіти»³. При цьому, слід наголосити, що активізувалась до-

---

¹ Гонюкова Л.В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870-ті рр.–1940 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Гонюкова Лілія Василівна. – К., 2000. – 19 с.

² Бойко Ю.О. Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-ті рр. – 1929р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 15 с.

³ Гарат Р.М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Роман Михайлович Гарат. – Чернівці, 2004. – 17с.; Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть

слідницька діяльність по вивченню персоналій. Це, зокрема дисертації С.Кікота про діяльність С.Навашина, С.Горленко про діяльність А.Зайкевича, Л.Товкун – про життєвий шлях академіка О.Корчак-Чепурківського, книга та дисертація В.Рекрута, присвячена діяльності Д.Марковича, Л.Приходько про діяльність О.Грушевського, дисертація та монографія А.Трембіцького про наукову та громадську діяльність Є.Сіцінського, Н.Григорук про діяльність М.Чубатого, І.Скоропад про діяльність В.Науменка, Н.Антонець про діяльність С.Черкасенка, В.Вовченко про діяльність М.Левитського, І.Федорів та О.Піх присвятили дисертації діяльності М.Кордуби та інші новітні дослідження¹.

Ретельно підібраним фактажем та ґрунтовним аналітичним матеріалом вирізняються поміж багатьох інших публікацій праці О.Реєнта. Так, характеризуючи становище національної еліти за Гетьманату П.Скоропадського О.Реєнт наголошує, що «зважена і продуктивна лінія гетьманського уряду у сфері освіти й культури відродила бажання працювати на користь держави і народу у багатьох вчених, літераторів, митців, освітян»². Та після цього швидкоплинного ренесансу української культури для неї знову настали тяжкі часи. На думку дослідника, «цьому сприяв і ряд непередуманих кроків Директорії, які відштовхнули від неї широкі верстви українського суспільства»³.

XX століття): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ольга Володимирівна Малюта. – К., 2005. – 20 с. та ін.

¹ Назви монографій та дисертацій див. у відповідних підрозділах вміщеної вкінці нашого дослідження «Бібліографії».

² Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.197.

³ Там само. – С.197, а також див.: Реєнт О.П. Національно-державницький вимір українського народу у 1917–1920 рр. // Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-

Після приходу Директорії до влади, як свідчить сучасник тих подій, голова Директорії В.Винниченко, єдиним її заходом, який вона встигла не лише задекларувати, а й здійснити, стала українізація вивісок у столиці. Протягом кількох тижнів під страхом покарання всі вивіски на громадських установах і приватних закладах було змінено на українські¹. Конкретизуючи цю ситуацію, В. Винниченко з вираженим несприйняттям зазначав: «Не знаючи інших способів боротьби з небажаними явищами, отаманщина й у всіх сферах своєї «політичної» діяльності дбала тільки про те, щоб було змінено вивіски... Не розуміла отаманщина й того, що таким примітивізмом політики й методів вона давала в руки ворогам українства право нищити потім не тільки вивіску, а саму думку нації... Вона не бачила навіть того, що самі обивателі українці, з усім їхнім найщирішим бажанням мати українську владу, стогнали і корчилились від цього безглузлого режиму»². Дивно, чому В.Винниченко, тоді ще повноправний голова Директорії, відкараскується від вказаних подій грудня 1918 – початку січня 1919 р., спихаючи всю «вину» на отаманів Є.Коновальця та С.Петлюру?!

Щодо конкретних представників національної еліти, то О.Реєнт дає стисло характеристику деяким керівникам культурно-освітньої сфери: «Незважаючи в цілому на несприятливі умови, ті, кому було доручено управління культурним життям країни, добросовісно й енергійно виконувати свої обов'язки. Міністром освіти в уряді В.Чеховського УНР став І.Огієнко – відомий церковний діяч, науковець, який багато зробив для становлення національ-

---

річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.12.

¹ Винниченко В. Відродження нації / В.К.Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – Ч.ІІІ. – С.202.

² Там само. – С.202–203.

ної освіти, утвердження державного статусу української мови. Відомий політик (один із засновників Революційної Української Партії), історик мистецтва Д. Антонович (син видатного історика й археолога В. Антоновича) очолив Міністерство мистецтв. Однак їх зусиль явно бракувало, щоб соціокультурний процес в Україні набув цивілізованих рис і був повнокровним»¹.

Важливу роль у державі, а особливо на переломних етапах її історії, відіграє церква і духовна еліта суспільства. Відразу наголосимо, що в літературі є різні підходи до трактування терміна духовна еліта. Так, на думку Н. Візирякіної, «духовною частиною еліти українського народу є творча, технічна і освітянська інтелігенція»². Інша частина дослідників (Я. Білас, В. Кириченко, І. Тюрменко та ін.) до духовної еліти відносить священнослужителів, тобто духовних провідників народу. Такої точки зору будемо дотримуватись і ми.

Історія державно-церковних стосунків є однією з найменш досліджених проблем історіографії згаданого періоду. Визвольні змагання пожвавили церковно-православне життя в Україні, в якому з'явилася тенденція до творення самостійного керівного органу та домагання повної незалежності від Московської патріархії. За часів Центральної Ради і Гетьманату були зроблені перші кроки на цьому шляху. Патріарх Тихон визнав автономний статус українського православ'я. Однак це мало що змінило: в Україні домінував проросійський архієрейський корпус, який до-

---

¹ Ресент О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Ресент. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.198–199.

² Візирякіна Н.І. Роль інтелігенції в управлінні державотворчими процесами в Україні / Н.І.Візирякіна // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.8–9.

силь жорстко протидіав будь-яким спробам відокремлення української церкви від РПЦ.

На західноукраїнських землях з проголошенням ЗУНР активізується також діяльність греко-католицького духовенства та його верхівки. В історіографії проблеми наголошується, що політика щодо церкви мала свої особливості, характерні для кожного з етапів Української революції – доби Центральної Ради, Гетьманату, ЗУНР, Директорії¹.

Особливої уваги для ґрунтового вивчення деяких аспектів досліджуваної нами проблеми заслуговують дві книги В.Ульяновського, присвячені історії Церкви в Україні у 1917–1921 рр., випущені в 1997 р.². Перша книга починається ґрунтовним загальним історіографічним оглядом теми. Слід зазначити, що в українській історичній науці В. Ульяновським це було здійснено вперше³, другу спробу здійснив у 2003 р. В.Капелюшний, виокремивши в своїй монографії спеціальний підрозділ обсягом понад 50 сторінок, під назвою «Релігійно-церковне життя в роки Української революції»⁴. Проте і В.Ульяновський, і В.Капелюш-

---

¹ Капелюшний В. Державотворчі процеси та церква в Україні (1917–1921 рр.): історико-історіографічний аспект / Валерій Капелюшний // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 2001. – Вип.52. – С.30–33.

² Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.; його ж. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

³ Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – С.7–20.

⁴ Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Валерій Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – С.309–361.

ний здійснили загальний історіографічний аналіз літератури з проблеми релігійно-церковного життя та державно-церковних стосунків за доби Української революції 1917–1921 рр., лише побіжно аналізуючи вклад того чи іншого діяча, – політика, державника, чи церковника, – в справу розвитку державно-церковних відносин, не ставлячи за окрему мету висвітлення ролі духовної еліти взагалі в цих процесах.

Щодо дослідження нашої проблематики, то достоїнством вказаних вище книг В.Ульяновського є також вкраплення в текст окремих, бодай досить стислих, ліхтариків під назвою «Коротка біографічна довідка», в яких автором відображено найважливіші етапи життєвого шляху та діяльності багатьох представників духовної та політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.

Роль духовної еліти через призму державно-церковних відносини в Україні за доби Директорії ґрунтовно аналізує в своїй книзі Б.Андрусишин¹. Слід зазначити, що це видання фактично є завершенням трилогії «Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.», написаної В.Ульяновським (доба Центральної Ради і доба Гетьманату П.Скоропадського) і Б.Андрусишиним (доба Директорії УНР). Назва трилогії свідчить про те, що на час її виходу, тобто 1997 р., в молодій незалежній Україні серед істориків ще не було загальноприйнятого підходу щодо хронологічних рамок Української революції, тому, як правило, спрацьовував стереотип радянської історіографії, за яким період революції і громадянської війни обмежували 1917–1920 рр. Відрадно, що в оновленому виданні, яке побачило світ у 2010 р. Б.Андрусишин і параграф третій «Політика Директорії УНР щодо Церкви (1918–1921 рр.)» четвертого розділу, і

---

¹ Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) / Богдан Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – 176 с.

увесь цей розділ «Держава і Церква в Україні у 1917–1921 рр.» датує усталеним в сучасній вітчизняній історичній науці підходом щодо хронологічних рамок Української революції, тобто 1917–1921 рр.¹. До речі, аналогічна ситуація прослідковується і з терміном «Українська Держава», який В.Ульяновський і Б.Андрусишин вживають, замість терміна «Українська держава» до всіх етапів Української революції, що не зовсім коректно, адже нині термін «Українська Держава» вживається вченими виключно до періоду національної державності з квітня до грудня 1918 р., тобто до Гетьманату П.Скоропадського, як офіційна назва України у 1918 році.

Особливий інтерес викликає перший розділ книги Б.Андрусишина, присвячений аналізу релігійної і церковної проблематики в оцінці Симона Петлюри². На нашу думку, праця значно виграла б інформаційно, якби дослідник, як це зробив В.Ульяновський, подав «Короткі біографічні довідки» щодо представників духовної та політичної еліти, діяльність яких аналізується автором.

Проблемі становища православної церкви в Україні та впливу політичної еліти на державно-церковні відносини присвятили окремих підрозділ своєї монографії О.Рубльов та О.Реєнт. На їх думку, серед лідерів УНР доби Директорії не було єдності в поглядах на роль церкви у суспільстві та на політику держави щодо релігії. Соціалісти, насамперед В. Винниченко, рішуче виступали проти участі церкви в процесі державотворення. Голова Директорії навіть про-

---

¹ Андрусишин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Богдан Андрусишин, Віктор Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 282 с.

² Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) / Богдан Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – С.3–12.

понував ліквідувати Міністерство віросповідань і передати його функції одному з підрозділів Міністерства освіти¹.

Те, що не вдалося зробити ієрархам – прихильникам автокефалії, швидко здійснив уряд. Цей аспект проблеми аналізується в книзі Б.Андрусишина та В.Бондаренка². 1 січня 1919 р. РНМ ухвалила закон «Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві». Проголошуючи автокефалію УПЦ, її незалежність від Московської патріархії, автори закону вказували, що верховна церковна влада в Україні має належати Всеукраїнському Церковному Собору. Поточними справами повинен займатися Український Церковний Синод, обраний Собором і затверджений урядом. До часу скликання Собору членів Синоду призначає уряд. Законом передбачалося, що церковна влада УАПЦ разом зі своїм адміністративним апаратом буде утримуватися на кошти з фондів державної скарбниці³.

Слушним є зауваження з цього приводу, висловлене О.Реєнтом, що закон від 1 січня 1919 р. не відокремлював церкву від держави, а навпаки, встановлював тісні взаємини між ними. При цьому держава закріплювала за собою всеосяжний контроль за діяльністю церковних інституцій⁴. Більше того, автор наголошує, що цей закон, вийшовши з надр Міністерства сповідань, був сприйнятий православними ієрархами, а влада не зважала на закиди в неканоніч-

---

¹ Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Олександр Рубльов, Олександр Реєнт. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С.186.

² Андрусишин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Богдан Андрусишин, Віктор Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 282 с.

³ Там само. – С.183.

⁴ Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. – С.202–203.

ності процедури переходу УПЦ до автокефалії, а також способу формування органів церковного управління¹.

Щодо характеристики керівництва, яке очолювало Міністерство сповідань, то досить оригінальну оцінку дають з цього приводу Б.Андрусин та В.Бондаренко: «Значних відмінностей у діяльності міністрів, котрі відали справами Церкви, не спостерігалося, тому говорити про якусь заідеологізованість церковної політики не можна. Незважаючи на те, що на зміну різкому, навіть жорсткому О.Лотоцькому прийшов більш поміркований І.Липа, а на його місце став толерантний професор І.Огієнко, основна лінія Міністерства ісповідань була послідовною – відстоювання інтересів держави перед Церквою»².

Дуже чітко дослідники конкретизують умови, в яких діяла політична і духовна еліта на різних етапах Української революції. На їх думку, «з падінням Гетьманського Уряду перервався унікальний для історії Церкви в Україні період самоорганізації при певному державному забезпеченні, період, коли Церква відновила соборноправність і дістала можливість висловити свою волю»³. Порівнюючи умови розвитку Церкви за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, дослідники констатують: «На жаль, Уряд Директорії, який намагався утвердити в Церкві українську національну ідею й зовсім мало цікавився економічним становищем Церкви, тобто проблемами її виживання в складну революційну епоху, проблемами поступового повернення до себе ієрархів, без яких важко налагоджувати церковне життя за традиційними канонічними нормами, проводив щодо Церкви ще більш жорстку політику, ніж Уряд

---

¹ Там само. – С.203

² Андрусин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Богдан Андрусин, Віктор Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С.182.

³ Там само. – С.182.

Української Центральної Ради – цим доба Директорії відрізняється від періоду Гетьманату, який намагався шукати з Церквою компроміси»¹.

Заслугує на увагу дисертація В.Кириченко², в якій досліджується життєвий шлях і діяльність В.Зіньківського – філософа, педагога, церковного, державного діяча, активного учасника національно-визвольного руху України 1917–1921 рр.

Аналіз літератури з проблеми дає підстави констатувати, що зовсім по-іншому, на наш погляд, розвивалися державно-церковні відносини в Західно-Українській Народній Республіці. Якщо в Наддніпрянській Україні основна маса священиків займалася суто церковними справами, а у державотворчих процесах відігравала, як правило, пасивну роль, а нерідко й відкрито виступала проти українізації церкви та за «єдину і неподільну Росію», то в ЗУНР священики були найактивнішими учасниками державотворення. Досить лаконічно і точно висловилася про це Л.Гентош: «Підтримка Українською Греко-Католицькою Церквою визвольницьких змагань на українських землях була безперечною і активною»³. У своєму виступі на III Міжнародному конгресі українців львівський історик О.Красівський стверджував, що Греко-Католицька Церква стала «опорою

---

¹ Андрусишин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Богдан Андрусишин, Віктор Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С.183.

² Кириченко В.Г. Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.Зіньківського (1881–1962 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Вікторія Георгіївна Кириченко. – К., 2006. – 20 с.

³ Гентош Л. Католицька церква та становлення Української державності (1917–1923 рр.) / Ліліана Гентош // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів, 1994. – Історія. – Частина II. – С.21.

української державності, союзником народу в боротьбі за незалежність, справжньою національною церквою західних українців»¹.

Досить високу роль духовенства ЗУНР відводять у своїй монографії Б.Тищик та О.Вівчаренко, підкреслюючи широку палітру його діяльності в усіх сферах життєдіяльності суспільства: «В усьому державотворчому житті, в усіх соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх перетвореннях в перших рядах будівників української державності йшли священники греко-католицької церкви»².

В історіографії знаходимо багато фактичного та аналітичного матеріалу, який підтверджує висновок істориків про активну роль духовенства в державотворчих процесах ЗУНР. Окремі аспекти проблеми аналізуються в дисертаційному дослідженні Л.Гентош³.

Особливої уваги заслуговує серія публікацій та докторська дисертація В.Марчука, присвячені багатьом аспектам діяльності УГКЦ, в тому числі й в період існування ЗУНР⁴. Значну частину фактичного і аналітичного матеріа-

---

¹ Красівський О. Греко-католицька церква і боротьба за державну незалежність Східної Галичини (1918–1923 рр.) / Орест Красівський // Третій Міжнародний конгрес українців. – Історія. – Харків, 1996. – С.194.

² Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. / Б. Тищик, О.Вівчаренко. – Коломия, 1993. – С.86.

³ Гентош Л. Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918–1923 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук / Ліліана Гентош. – Львів, 1997. – 23 с.

⁴ Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Васильович Марчук. – Чернівці, 2004. – 35 с.; його ж. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.; його ж. Церква, духовність, нація: Українська греко-

лу дисертації присвячено діяльності А.Шептицького. Як стверджує В.Марчук, «центральною фігурою Галичини з початком ХХ століття став митрополит Галицький Андрей Шептицький. За 44-літнє його керівництво Греко-католицька церква остаточно стала українською національною церквою. Значення Андрея Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душею всього національного та культурного життя Галичини»¹.

Одним із аспектів проблеми, який, на наш погляд, знайшов широке висвітлення в історіографії, є громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А.Шептицького. Серед перших публікацій, безпосередньо присвячених аналізу діяльності А.Шептицького в досліджуваній період, є життєпис під назвою «Чверть століття на митрополичому престолі»². Згодом появляються публікації С.Барана, І.Боднарука, І.Гриньоха, О.Кравченюка, В.Лаби, в яких поряд з іншими аспектами, в основному суто церковного характеру, висвітлюються і питання боротьби А.Шептицького за утвердження державності на західноукраїнських землях³.

католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с. та ін.

¹ Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Васильович Марчук. – Чернівці, 2004. – С.14.

² Чверть століття на митрополичому престолі // Богословія. – Рим, 1926. – Кн. 1–2.

³ Баран С. Митрополит А.Шептицький. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.; Боднарук І. Великий чернець й народолюбець. – Прудентопіль, 1949. – 98 с.; Гриньох І. Слуга Божий Благовісник єдності. – Мюнхен, 1961. – 220 с.; Кравченюк О. Велетень з Святоюрської гори. – Йорктон: Голос українства, 1963. – 156 с.; Лаба В. Митрополит А.Шептицький, його життя і заслуги. – Рим, 1965. – 74 с. та ін.

Значний інтерес викликає фундаментальне видання «Церква і церковна єдність: Документи і матеріали», перший том якого містить документи і листи А.Шептицького за 1917–1920 рр.¹.

Багато не лише фактичного, але й аналітичного матеріалу про діяльність А.Шептицького знаходимо в статті Л.Крупи, безпосередньо присвяченій дослідженню вкладу А.Шептицького в розбудову української держави².

Серед узагальнюючих публікацій останніх років, безпосередньо присвячених діяльності митрополита в 1918–1923 рр., є книга О.Красівського, в якій автор, використовуючи доробок своїх попередників, в тому числі польських істориків, а також значний масив нових документів, особливо з польських архівів, які вперше вводить в науковий обіг, розкриває такі основні напрямки діяльності А.Шептицького: особистий вклад в розбудову ЗУНР; показ боротьби митрополита і греко-католицької церкви за вирішення проблеми західних кордонів України; висвітлення місії митрополита в країні Європи та Америки, направленої на заручення підтримкою від громадськості та державних діячів багатьох країн світу в боротьбі українського народу за свою державність тощо³.

Відрадно, що Я.Біласом у 2003 р. вже захищено першу дисертацію, безпосередньо присвячену діяльності А.Шеп-

---

¹ Церква і церковна єдність: Документи і матеріали, 1899–1944. – Т.І. – Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. – Львів Свічадо, 1995. – 524 с.

² Крупа Л. Діяльність митрополита Андрія Шептицького у зодутті та розбудові української держави у першій половині ХХ ст. / Л.Крупа // Наукові записки Тернопільського пед. університету. Серія: Історія. – 1999. – Вип.8. – С.14–19.

³ Красівський О. За Українську державу і Церкву: Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. / Орест Красівський. – Львів, 1996. – 86 с.

тицького¹, проте, на нашу думку, це лише початок на шляху до об'єктивного ґрунтовного вивчення його біографії.

Певне висвітлення в літературі отримав і такий аспект проблеми, як активна участь греко-католицького духовенства у Листопадовій національно-демократичній революції. Як пише В.Марчук, з перших днів революції «греко-католицизм органічно влився в загальнонаціональний державно-соборний рух українства»². В іншій своїй публікації дослідник підкреслює, що участь греко-католицького духовенства у розбудові ЗУНР була цілком закономірною³.

Про активність духовенства в державотворчих процесах згадував у своїх спогадах активний учасник Листопадової революції о.І.Лебедович: «1918 р. українське католицьке духовенство в Галичині стануло щиро в ряди будівництва «своєї хати», Української Держави. Перші наради, перші кур'єри до сіл, перша підготовка до перебрання влади на місцях проходили в безліч випадках у священничих домах»⁴. «На цілому терені відродження української Галицької держави, – наголошував у своїй фундаментальній праці Г.Лужницький, – не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник української католицької Церкви не займав би чільного місця»⁵.

---

¹ Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.11 / Ярослав Ігорович Білас. – К., 2003. – 19 с.

² Марчук В.В. Греко-католицька Церква у 1914–1923 рр. / Василь Марчук // Укр. іст. журн. – 2000. – №6. – С.23.

³ Марчук В. Українська революція 1917–1920 рр. і греко-католицька Церква // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т.5(7). – С.327.

⁴ Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії / І.Лебедович. – Вінніпег, 1963. – С.30–31.

⁵ Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом / Г.Лужницький. – Філадельфія, 1954. – С.544.

В.Марчук констатує також і такий промовистий факт, що підтверджує значну активність духовенства в державотворенні: «Кожен десятий член Національної Ради ЗУНР – також священик»¹.

Ці факти підтверджуються і в інших публікаціях. Так, застосувавши при дослідженні соціального складу УНРади, метод просопографії (колективної біографії), що полягає у виявленні характерних рис певних груп людей на підставі комплексної бази їхніх індивідуальних біографічних даних, О.Павлишин наводить такі дані: за соціальним статусом (заняттям) духовенство складало 14,2% складу УНРади, а за іншою характеристикою – соціальним походженням депутатів – зі священницьких родин походило 57,1% діячів УНРади². Високий відсоток духовенства у соціальному складі патріотичних груп підтверджує також у своїй статті Я.Грицак³.

Проте, в літературі висловлюється й слушна пропозиція, що не варто і перебільшувати роль духовенства в державотворенні ЗУНР, чи наділяти його роллю рушійної сили цього процесу⁴. Так, даючи високу оцінку загальної активності духовенства, О.Павлишин в іншій своїй публікації у

---

¹ Марчук В.В. Греко-католицька Церква у 1914–1923 рр. / Василь Марчук // Укр. іст. журн. – 2000. – №6. – С.24.

² Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Число 4–5. – С.188–189.

³ Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп / Ярослав Грицак // Краківські Українознавчі Зошити. – Краків, 1997. – Т.V–VI. – С.283–285.

⁴ Григоренко В.Т., Ягніщак В.М. Українська греко-католицька церква як рушійна сила побудови держави в Галичині (1918–1921 рр.) / В.Т.Григоренко, В.М.Ягніщак // Українська державність: історія і сучасність. – К., 1993. – С.244–246.

розділі «Соціальна база західноукраїнської революції» зазначає, що у перебранні влади і формуванні нових органів адміністрації взяла участь – «більшість українських провінційних правників, педагогів та урядовців разом з місцевими військовими Комітетами»¹. Значну увагу дослідники приділили вивченню діяльності польових духівників (капеланів) Галицької армії. Це питання розкрито в публікаціях В.Фуцулуйчука, В.Лаби, а найбільш ґрунтовно в монографії І.Лебедовича².

Окремі аспекти проблеми розкриваються в дослідженнях М.Литвина, Л.Шанковського, Б.Якимовича та інших авторів, що досліджують історію українського війська взагалі та, зокрема, історію Української Галицької Армії³.

Певне висвітлення ця проблема знайшла також і в кандидатській дисертації В.Фуцулуйчука⁴. Досліджуючи це питання, автор зазначає, що польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів легіону

---

¹ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) / Олег Павлишин // Україна модерна. – Число 2–3. – Львів, 1999. – С.154.

² Фуцулуйчук В. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. – 1999. – №1–2. – С.70–73; його ж. Традиції військово-патріотичного виховання Української Галицької Армії ЗУНР (1918–1920 рр.) / В.Фуцулуйчук // Схід. – Донецьк, 1999. – №4. – С.52–55; Лаба В. Заслужена роля польового духовництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Вінніпег, 1956. – Т.1. – 258 с.; Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963. – 325 с. та ін.

³ Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – 704 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – 488 с.; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Львів, 1999. – 396 с.; Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. – Львів: Просвіта, 1996. – 360 с. та ін.

⁴ Фуцулуйчук В.М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії (1918–1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст.наук: 20.02.22 «Військова історія» / В.М.Фуцулуйчук. – Львів, 1999. – 19 с.

українських січових стрільців та українських полків періоду світової війни, майже 100 греко-католицьких священників служили в Галицькій армії¹.

Л.Шанковський конкретизує кількісний показник: «в УГА було польовими духовниками 79 священників»², а також дає високу оцінку їх діяльності та моральним якостям: «Про польових духовників УГА можна говорити тільки в суперлятивах. Це були справжні герої»³.

На думку М.Литвина, з усіх військових формувань доби визвольних змагань 1914–1923 рр. інститут польових духовників існував лише в Галицькій армії, яку сучасники вважали найбільш боездатною. Її особовий склад відзначається високим моральним духом і дисципліною. Автор вважає, що цьому сприяли діяльність духовенства і християнська релігійність солдатів та офіцерів, причому діяльність духівництва була високоорганізованою: «В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював преподобник військового міністерства, недавній капелан легіону УСС отець Микола Їжак. У штабах армії та корпусів створено референтури духівництва, яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи»⁴.

Серед ґрунтовних публікацій з проблеми слід назвати змістовну статтю В.Марчука, в якій автор фактично підсумовує науковий доробок попередників⁵. Дослідник робить

---

¹ Футулуйчук В. Служба преподобництва УГА / В.Футулуйчук // Українські варіанти. – 1999. – №1–2. – С.70–73.

² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Львів, 1999. – С.320.

³ Там само. – С.320.

⁴ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів, 1998. – С.188–189.

⁵ Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919 рр.) / Василь Марчук // Україна – Польща: історія і сучасність. – Ч.1. – К., 2003. – С.215–220.

грунтовний висновок: «За весь період національно-визвольних змагань Греко-Католицька церква відіграла важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність»¹.

Отже, аналіз літератури з цього аспекту проблеми дає нам підстави для висновку, що державно-церковні відносини на західноукраїнських землях можна порівняти зі своєрідним тандемом: лідери ЗУНР сприяли розбудові УГКЦ, а її ієрархи та духовенство були активними будівниками української державності.

Щодо висвітлення дослідниками державотворчої діяльності науково-освітянської та культурно-мистецької еліти, то історіографічний аналіз літератури з цих аспектів проблеми, поданий нами на початку розділу, свідчить, що на дисертаційному та монографічному рівні її вивчення увінчалось лише поодинокими ґрунтовними дослідженнями, тобто цей процес сьогодні перебуває тільки на початковій стадії і потребує активізації зусиль науковців для подальшої розробки проблеми.

---

¹ Там само. – С.217.

РОЗДІЛ 6. НАЦІОНАЛЬНА ДИПЛОМАТИЧНА ЕЛІТА В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ 1917– 1921 рр. В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ

Невід'ємною й надзвичайно важливою складовою успішного існування державного організму, починаючи з його архаїчних і до найрозвиненіших модерних форм, є зовнішньополітична діяльність. Осередком останньої ж, як відомо, є дипломатія, тобто сукупність засобів, методів і правових форм здійснення мирним шляхом зовнішньої функції держави, спрямованої на повноцінну реалізацію національних інтересів, захист своїх громадян за кордоном, проведення переговорів, результативну участь у роботі міжнародних конференцій тощо.

Представники молодшого покоління вітчизняних науковців концентрують свої зусилля переважно на вивченні питань глобального розвитку та політичних проблем міжнародних систем, у результаті чого, за винятком українсько-російських, українсько-американських, українсько-канадських і, певною мірою, українсько-польських та українсько-німецьких відносин, майже суцільну «terra incognita» становлять проблеми еволюції дипломатичної служби в Україні, механізми та специфіка її функціонування, розвитку транскордонної співпраці¹.

Неприпустимим є ігнорування дослідниками суб'єктивного фактора в історії вітчизняної дипломатії, що спричинило відсутність ґрунтовних персоналій про керівників зовнішньополітичних відомств. Ті ж біографічні довідники, які побачили світ уже в незалежній Україні, складені, головним чином, на основі матеріалів «Енциклопедії Українознавства» та вже опублікованих у еміграції спо-

---

¹ Детальніше про це див.: Капелюшний В.П. Українська дипломатія в постатях // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – К., 2003. – Випуск третій. – С.797–804.

гадів, позначених нерідко винятковим суб'єктивізмом, а тому є неповними й такими, що у багатьох місцях вимагають уточнення та доповнення¹.

Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення та узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України, її дипломатичної служби. З початком Української революції міжнародний фактор став одним із найважливіших для нової української влади. На всіх етапах державного будівництва України – доби Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки у 1917–1921 роках зовнішньополітичні відомства зі своєю дипломатичною службою були невід'ємним атрибутом держави, відігравали визначну роль у її становленні й розвитку.

З проголошенням Української Народної Республіки в Києві у 1917 р. і Західно-Української Народної Республіки у Львові в 1918 р. українське питання перетворюється на дедалі вагоміший фактор міжнародного життя. Це вимагало прискореного становлення зовнішньополітичної служби України. В центрі цього процесу знаходилася дипломатична еліта України.

Зародженням історіографії проблеми, яке відбувалося одночасно зі становленням самої зовнішньополітичної служби, можна вважати розробку ряду її аспектів в публіцистичних і науково-публіцистичних працях провідних учасників українського державотворення революційної доби – М.Грушевського, В.Винниченка, Д.Дорошенка, М.Лозинського, О.Шульгіна та ін.². Вказані праці дають певне уяв-

---

¹ Там само.

² Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1918. – 120 с.; Винниченко В. Відродження нації. – Київ–Відень, 1920. – В 3 ч.; Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української

лення про спрямованість зусиль служби, вироблення державних рішень щодо її побудови та діяльності, організацію її окремих установ, характер створення загальноукраїнської служби зовнішньої політики після Акту Злуки 1919 р., особовий склад тощо. Як стверджує В.Капелюшний, «написані по «гарячих слідах», не спираючись на архівно-джерельну базу, вони несли сильний відбиток авторської апологетики, що частково обмежує їх наукову цінність»¹.

До одного з провідних історіографів зовнішньополітичної діяльності України 1917–1921 рр. серед названих вище діячів українського руху, може бути віднесений визначний український історик Д.Дорошенко. В «Історії України 1917–1923 рр.» історик подає стислі, але красномовні портрети відповідальних співробітників української дипломатії (Ф.Штейнгеля, В.Липинського, О.Яковліва, О.Шульгіна та ін.), а також характеризує ряд іноземних представників в Україні.

Більш ґрунтовно науковий доробок Д.Дорошенка щодо зовнішньополітичної діяльності українських урядів революційної доби досліджено в статті Д.Веденєєва «Дмитро Дорошенко як історіограф зовнішньої політики Української державності 1917–1918 рр.», в якій автор констатує, що «без урахування доробку історика неможливо собі уявити і розвиток сучасних наукових студій із порушеної проблеми»².

Держави в 1918 р. // Хліборобська Україна. – 1920–1921. – 36. II – IV. – С.4–64; 36. V–VI. – С.75–104; Лозинський М. Галичина на Міровій Конференції в Парижі. – Кам'янець, 1919. – 22 с.; Шульгін О. Політика. – К.: «Друкарь», 1918. – 107 с. та ін.

¹ Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – С.362.

² Веденєєв Д. Дмитро Дорошенко як історіограф зовнішньої політики Української державності 1917–1918 рр. / Дмитро Веденєєв // Наукові записки ІІІЕНД. – К., 1999. – Вип.7. – С.91.

Д.Веденєєв здійснив значний внесок у розробку проблеми становлення зовнішньополітичної служби України 1917–1921 рр. Дослідженню цього аспекту проблеми він присвятив не лише серію публікацій¹, а й дисертаційну роботу².

В названій кандидатській дисертації Д.Веденєєв проаналізував детермінаційний вплив внутрішніх суспільно-політичних процесів й головних напрямів зовнішньої політики України на формування її зовнішньополітичної служби, дав характеристику організаційно-штатному устрою центрального апарату служби міжнародних зносин України, висвітлив процес організаційного становлення закордонних інституцій служби (дипломатичних, військово-дипломатичних, консульських, міжнародно-інформаційних), показав особливості кадрового складу служби в соціологічному та партійно-політичному аспектах, виявив головні закономірності становлення зовнішньополітичної служби за умов формування суверенної національної державності.

До малодосліджених аспектів проблеми Д. Веденєєв відносить: вивчення організаційно-штатної структури її центрального апарату та закордонних установ, їх еволюції, до-

---

¹ Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України / Дмитро Веденєєв // Розбудова держави. – 1993. – №3. – С.30–36; його ж. Високо тримали прапор обов'язку дипломати Центральної Ради УНР // Трибуна. – 1993. – №8–9. – С.27–28; його ж. Становлення зовнішньополітичної служби України в період Центральної Ради // Укр. іст. журн. – 1997. – №3. – С.79–89; його ж. Дипломатична служба України 1917–1920 рр.: сучасний етап дослідження // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.1. – К., 1998. – С.63–65 та ін.

² Веденєєв Д.В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Дмитро Валерійович Веденєєв – К., 1994. – 17 с.

слідження кадрового складу та кадрової політики держави по відношенню до цієї служби¹.

Складовою досліджуваної проблеми є публікація різножанрової літератури, присвяченої дослідженню життя і діяльності українських дипломатів доби революційного державотворення, яка дозволяє глибше і краще усвідомити всі перипетії процесу становлення дипломатичної служби України 1917–1921 рр. Адже глибоке осмислення історії вітчизняної зовнішньої політики доби Української революції 1917–1921 рр. неможливе без висвітлення діяльності особистостей, які творили її у надзвичайно складних умовах. Саме такий підхід дає можливість уникнути досить поширеної вади багатьох досліджень, у яких за «народними масами», «класами», «об'єктивними суспільними закономірностями», читач не бачить конкретних людей із їхніми переконаннями, успіхами та невдачами, сподіваннями та життєвими цінностями.

Першою в українській історіографії спробою написання чітко окресленого тематичного біографічного довідника саме доби українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., в якому були б подані основні відомості про життя і діяльність українських дипломатів періоду Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського та Директорії УНР стала серія публікацій Г. Стрельського під назвою «Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник», вміщених у щомісячному журналі «Історія в школі» з травня 1998 по квітень 2000 р.² Дивує підхід редакції журналу, що ці публікації вийшли «інкогніто»: без анонсу,

---

¹ Веденєєв Д. Дипломатична служба України 1917–1920 рр.: сучасний етап дослідження // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 1. – К., 1998. – С. 64–65.

² Стрельський Г.В. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник / Геннадій Стрельський // Історія в школі. – 1998. – №5/6 – 2000. – №4.

без передмови, без коментарів і без заключного слова автора.

У 2000 р. вийшла в світ брошура Г.Стрельського¹, в якій автор тепер уже в скомпонованій формі спробував подати основні біографічні відомості про українських дипломатів періоду становлення і розбудови суверенної державності в Україні революційної доби 1917–1921 рр. Автор знайомить читачів з донедавна маловідомими або й зовсім «забутими» особами, які репрезентують кадровий склад зовнішньополітичної служби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.), Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) і Директорії Української Народної Республіки (14 грудня 1918 р. – 1920 р.). Йдеться як про керівників і найбільш видатних діячів апарату відповідних міністерств України цих часів, так і про голів та членів її постійних дипломатичних представництв за кордоном (посольств, консульств, місій, інформаційних установ тощо), а також про делегатів на двосторонніх і багатосторонніх міжнародних переговорах. Переважна більшість з них, як показано в брошурі, і після поразки боротьби за незалежну державність продовжували активну зовнішньополітичну діяльність як представники державного центру і уряду УНР в екзилі.

Кадровий корпус, персональний склад української зовнішньополітичної служби революційної доби, яку досліджує Г.Стрельський – це ціла галерея яскравих, непересічних особистостей, що відіграли різну за масштабами, але загалом досить помітну роль в українському національному русі, творенні і захисті незалежної державності, пропаганді її авторитету у багатьох країнах світу. Постаті більшості з них протягом багатьох десятиріч замовчувались

---

¹ Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / Геннадій Стрельський. – Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – 48 с.

або спотворювались офіційною радянською пропагандою, яка робила все, щоб «викреслити» їх з історії, з пам'яті нащадків. Багатьох з них було фізично знищено у жорнах сталінських репресій. Інші врятувались в еміграції, де продовжували активну боротьбу за відновлення державної незалежності України, зробивши це змістом свого життя на чужині. Якщо прізвища деяких з цих діячів (з неодмінними ярликами «контрреволюціонерів», «ворогів українського народу», «буржуазних націоналістів» тощо) були більш-менш відомі і в радянський період, то біографії переважної більшості з них публікувалися лише в зарубіжній літературі. На жаль, і в незалежній Україні ще недостатньо зроблено для ліквідації цієї прогалини. Значна частина цих діячів й донині маловідомі широкому загалу, а життєві шляхи деяких з них «не знайомі» навіть фахівцям-історикам.

Дослідник висловлює слушну думку щодо представників дипломатичної еліти: «Щоб об'єктивно, справедливо аналізувати і оцінювати їх, слід перш за все мати на увазі, що особи, які формували і здійснювали тогочасну зовнішню політику України, були різними за віком, характерами, професіями, рівнем інтелекту і освіти, світоглядом і моральними принципами і т.п. Чимало з них мали різнобічні обдарування, були людьми високоосвіченими, визначними вченими, що залишили глибокий слід в різних галузях українознавства, історії, філософії, економіки, правознавства, медицини тощо. Вони представляли цвіт інтелектуальної еліти України того часу (досить згадати імена Д. Антоновича, О. Бочковського, Д. Дорошенка, О. Колесси, М. Левицького, О. Ейхельмана, О. Лотоцького, В. Липинського, А. Марголіна, К. Лоського, С. Лукасевича, К. Мацієвича, Є. Онацького, Р. Смаль-Стоцького, М. Славінського, М. Тишкевича, В. Чехівського, П. Чижевського, М. Шаповала, О. Шультіна та ін.). Але майже ніхто з них (за рідким виключенням) не мав жодного досвіду державотворчої та зовнішньополітичної діяльності й відповідної професійної під-

готовки. Ця особливість кадрового складу української дипломатії має об'єктивну історичну зумовленість¹». Це можна пояснити колоніальним становищем України, пов'язаним з її тривалим перебуванням під владою Австро-Угорської та Російської імперій.

Г.Стрельський зупиняє свою увагу і на підготовці власних кадрів – національної дипломатичної еліти. Він зазначає, що перший спеціальний навчальний заклад для підготовки дипломатичних кадрів в Україні було створено в кінці квітня 1918 р., він розпочав роботу у часи правління гетьмана П.Скоропадського. Це були «Консульські курси» з 10-тижневою програмою, на які приймали осіб з вищою юридичною або економічною освітою. І все ж, незважаючи на брак досвіду і фахової підготовки, нестачу коштів, необхідних приміщень тощо, першопроходці української дипломатії – ці ще зовсім молоді за віком люди (першому міністру закордонних справ УНР О.Шульгіну було 28 років, його наступнику В.Голубовичу – 32, а студенту М.Любинському, який замінив його на цій посаді – 26) віддавали весь свій розум, душу, талант і працю служінню незалежній Україні, енергійно відстоювали її інтереси на міжнародній арені, завзято домагались її визнання іноземними державами, повномасштабного входження до європейської та світової спільноти². Більш детально цей аспект проблеми досліджено в статті Л.Гайдукова³.

Заслуговує на увагу і переконання Г.Стрельського, що не варто дивитись на діяльність української дипломатії ре-

---

¹ Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / Геннадій Стрельський. – Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – С.2.

² Там само. – С.2–3.

³ Гайдуков Л.Ф. Традиції України в підготовці дипломатичних кадрів і діалог з історією 1918–1922 рр. / Леонід Гайдуков // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.І. – К., 1998. – С. 66–71.

волюційної доби з висоти ХХІ століття, оцінюючи її сьогоднішніми мірками: «повертаючись до численних прорахунків, гірких невдач і провалів у зовнішньополітичній діяльності України тих часів, аналізуючи їх причини, слід зважати на ті диявольськи-важкі, виснажливі, часто екстремальні умови і обставини, в яких доводилось працювати українським урядам і дипломатам»¹.

Ще раніше, у 1996 р. була випущена книга Д.Табачника з біографічними нарисами про керівників зовнішньополітичних відомств, правда в значно ширших хронологічних рамках², де революційній добі 1917–1921 рр. присвячено лише досить стислий за обсягом матеріал.

Більш повним та інформаційно насиченим виданням такого плану стала монографія В.Матвієнка та В.Головченка «Історія української дипломатії ХХ століття у постатях»³, яка є не лише інформаційно насиченим навчальним посібником, а й змістовним історичним дослідженням, яке сприяє відновленню зв'язку між різними поколіннями української дипломатичної еліти, без чого неможливо говорити про послідовність національного зовнішньополітичного курсу, його адекватність історичним прагненням народу. По суті, це є «генеалогія» різних поколінь особистостей вітчизняної дипломатичної еліти.

Тому цілком слушною є думка авторів монографії «Історія дипломатії ХХ століття у постатях», висловлена на по-

---

¹ Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / Геннадій Стрельський. – Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – С.3.

² Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917–1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали) / Дмитро Табачник. – К., 1996. – 384 с.

³ Матвієнко В.М., Головченко В.І. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Київський університет, 2001. – 268 с.

чатку передмови, що «за всіх часів у повноцінних суверенних державах глава зовнішньополітичного відомства є не просто впливовою, а у більшості випадків ключовою фігурою політичного істеблішменту», котра посідає, як правило, третє місце у владній вертикалі. Саме на його принципові позиції та ділові й моральні якості орієнтуються як стратегічні союзники, так і непоступливі недруги. Проте, на жаль, історія української дипломатії, навіть останнього – ХХ ст. – з цілої низки об'єктивних і суб'єктивних причин недостатньо досліджена науковцями. Можна, звичайно, зазначити, що сучасним вітчизняним дипломатам поки що бракує часу для написання мемуарної літератури, але ж існує величезний масив архівних матеріалів, особливо стосовно періоду Української революції 1917–1921 рр., глибоке і критичне опрацювання котрого дозволило б заповнити чимало «білих плям» у минулому української зовнішньої політики.

За таких складних обставин автори монографії, керуючись аналітичним, компаративним, проблемно-хронологічним методами, з позицій системного і функціонального підходів виважено поставилися до визначення мети свого дослідження. З огляду на той безперечний факт, що формулювання принципових засад і напрямів зовнішньої політики завжди було прерогативою глави держави (Української Центральної Ради, Директорії, Української Національної Ради, першого чи генерального секретаря правлячої партії, президента) або уряду, вони зосередили головну увагу на висвітленні особливостей практичного керівництва дипломатичною службою профільними міністрами, з'ясуванні основних етапів її становлення та розвитку.

У результаті історія вітчизняної дипломатії ХХ ст. постає на сторінках монографії як надзвичайно яскрава, емоційно насичена грань історичного буття українського народу, що заслуговує на всебічне висвітлення. Наголос у 29 біографічних нарисах, котрі хронологічно охоплюють

1917–2000 рр., робиться як на специфічних проблемах внутрішньої історії вітчизняних дипломатичних установ, так і на способах розв'язання зовнішньополітичних проблем, пов'язаних з українськими землями як у бездержавні періоди, так і в нетривалі періоди державності.

Упродовж драматичного ХХ ст. Україна в запеклій боротьбі намагалася вибороти державну незалежність і самостійне місце серед європейських держав під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., пережила три голодомори, була ареною найзапекліших битв Другої світової війни.

Відповідним чином побудована і структура монографії, що складається з трьох розділів і додатку.

Як і можна було передбачити, більше половини обсягу монографії займає перший розділ із політичними портретами керівників зовнішньополітичних відомств доби Української революції та громадянської війни (1917–1921 рр.) – Української Народної Республіки періоду Центральної Ради (Олександра Шульгіна і Всеволода Голубовича), Української Держави гетьмана П.Скоропадського (Миколи Василенка, Дмитра Дорошенка і Георгія Афанасьєва), Української Народної Республіки періоду Директорії (Володимира Чехівського, Костя Мацієвича, Володимира Темницького, Андрія Лівницького і Андрія Ніковського), Західно-Української Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) – Василя Панейка, Льонгина Цегельського, Михайла Лозинського, Степана Витвицького і Костя Левицького, а також Української Соціалістичної Радянської Республіки (до конституювання СРСР) – Володимира Затонського, Миколи Скрипника і Християна Раковського¹.

Загалом, ознайомлення з 29 політичними портретами керівників зовнішньополітичних відомств різних державних

---

¹ Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Київський ун-т, 2001. – С. 6–162.

утворень, які виникали на території сучасної України впродовж ХХ століття, дає змогу читачеві спробувати особисто пережити драматичну історію дипломатичного утвердження нашої країни на міжнародній арені.

По-різному склалася доля цих непересічних особистостей, як і неоднаковий слід залишили вони в історії вітчизняної дипломатії. Тому автори монографії свідомо зосередили головну увагу лише на керівній дипломатичній діяльності зазначених людей, подаючи тільки загальні дані про їхні юнацькі роки та перебування в еміграції.

Критичне осмислення оригінальних відомчих документів, більшість із яких зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (м. Київ) й уперше вводиться до наукового обігу, в поєднанні з опрацюванням великого масиву мемуарної літератури та доробку науковців діаспори дозволило авторам зробити глибокі й об'єктивні висновки щодо зовнішньополітичних причин поразки Української революції 1917–1921 рр.

Не можна не погодитися з тим, що «ані діяльність МЗС УНР, ані підтримка опозиційних політичних сил у Парижі та Лондоні не змогли переламати хід мирної конференції щодо українського питання. У цілому Паризька конференція не бажала розглядати проблему політичної долі України як суверенної держави, обмежуючись лише обговоренням територіальної належності Західної України»¹.

Не викликає принципівих заперечень і висновок авторів монографії, що «формально внутрішній курс Директорії здійснювався від імені та в інтересах робітничо-селянських мас, але на ділі урядова політика швидко еволюціонувала в напрямку поміркованої парламентської демократії західного зразка. Спричинені цим принципіві незгоди у вищому

---

¹ Матвієнко В.М., Головченко В.І. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Київський ун-т, 2001. – С.15.

керівництві «другої» УНР щодо визначення пріоритетних напрямків зовнішньої політики, зокрема пошуків надійних союзників, згубно відбилися на здійсненні її міжнародної діяльності й унеможливили прорив дипломатичної блокади з боку країн Антанти та припинення російської агресії»¹ (як все це сьогодні, станом на 2017 рік, тобто рівно через 100 років від початку Української революції 1917–1921 рр. перегукується з тими подіями – автори В.К., О.К.).

Авторам монографії вдалося зробити суттєві уточнення щодо особового складу керівництва українських зовнішньополітичних відомств. Зокрема, ними документально доведено, що після повернення Центральної Ради до Києва на початку березня 1918 р. Міністерство закордонних справ УНР аж до гетьманського перевороту 29 квітня того ж року продовжував очолювати прем'єр-міністр В.Голубович, а не Микола Любинський, котрий виконував обов'язки керуючого справами міністерства, тобто займався поточною адміністративною роботою².

В.Матвієнко і В.Головченко докладно аналізують український складний процес формування центрального апарату МЗС українських національних урядів і мережі закордонного дипломатичного та консульського представництв. Особливо плідним у цій справі був період Гетьманату П.Скоропадського. «І нині заслуговує на увагу, – твердять автори, – досвід створення під керівництвом Д.Дорошенка консульських установ Української Держави, коли, на відміну від сьогоднішнього, десятки тисяч українців і вихідців з України, у тому числі представників загальноросійської наукової, військової, творчої еліти прагнули повернутися на Батьківщину, щоб взяти участь у національному державотворенні»³.

---

¹ Матвієнко В.М., Головченко В.І. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Київський ун-т, 2001. – С.67.

² Там само. – С.30.

³ Там само. – С.50.

Від уваги дослідників не приховалися як безперечні позитивні здобутки (близько 30 держав установили з Києвом дипломатичні відносини, як фактичні, так і юридичні), так і тіньові боки становлення молодого національної дипломатії. Неможливо без болю і гіркоти читати рядки про те, що коли на початку листопада 1918 р. гетьманський уряд доручив послові Української Держави у Болгарії О.Шульгину увійти в контакт із представниками Антанти, американський посол Мерфі заявив, що США «негативно ставляться до створення самостійної України й хотіли б її бачити у союзі з Росією»¹. Аналогічну позицію зайняли і представники військового командування Антанти в Болгарії.

Не завжди виділялися послідовністю та принциповістю й представники вітчизняного дипломатичного корпусу. Колишній керуючий справами державного секретаріату закордонних справ ЗУНР і заступник міністра закордонних справ об'єднаної УНР Л.Цегельський на початку літа 1919 р. «спільно з митрополитом А.Шептицьким рішуче виступив проти запропонованого Москвою антипольського військово-політичного союзу, але невдовзі полярно змінив свою позицію виступивши за «з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все-таки ж українську державу» та за союз із більшовиками проти Польщі й А.Денікіна»².

Завдяки монографії В.Матвієнка і В.Головченка історія вітчизняної дипломатії ХХ ст. постала надзвичайно яскравою, емоційно насиченою гранню історичного буття українського народу, що, на наше глибоке переконання, безперечно, заслуговує на подальше всебічне ґрунтовне дослідження.

---

¹ Матвієнко В.М., Головченко В.І. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Київський ун-т, 2001. – С.12.

² Там само. – С.112.

Значна частина літератури присвячена персоналіям, адже Україну на міжнародній арені у 1917–1921 рр. репрезентували відомі учасники українського національного руху, вчені, громадські діячі, а згодом і військова еліта: Д. Антонович, М.Василько, Д.Дорошенко, А.Жук, В.Липинський, О.Лотоцький, К.Мацієвич, Є.Онацький, В.Панейко, М.Порш, М.Славинський, М.Тишкевич, А.Яковлів та ін. Вони очолювали українські посольства та надзвичайні дипломатичні місії, делегації на світових форумах. Їх діяльності та ролі в українських державотворчих процесах революційної доби присвячено різнопланову за повнотою викладу та інформаційною наповненістю літературу. Окремі аспекти проблеми знайшли своє висвітлення у працях біографічного характеру. Як правило, це невеличкі статті у наукових збірниках, часописах, матеріалах конференцій, енциклопедичних виданнях.

Так, розмаїта діяльність голови зовнішньополітичного відомства доби Гетьманату Д.Дорошенка як вченого і політика вивчалася багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками¹. Частину названих публікацій ми вже охарактеризували вище.

У монографії А.Господіна та статтях Л.Гентош, О.Кучерука, Г.Цвенгрош розкриваються окремі факти біографії відомого українського громадсько-політичного діяча, дип-

---

¹ Білецький Л. Дмитро Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – 24 с.; Бурім Д.В., Веденєв Д.В. Маловідомі сторінки діяльності Дмитра Дорошенка за кордоном // Розбудова держави. – 1997. – № 3. – С. 49–52; Лупандін Д. Дмитро Дорошенко міністр закордонних справ Української Держави 1918 р. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С.115–127; Полонська-Василенко Н. Дмитро Дорошенко // Український літопис (Аугсбург). – 1953. – Ч.1. – С. 81–89; Гатиняк Д. Дмитро Дорошенко – творець новітньої української дипломатії //Український літопис (Аугсбург). – 1953. – Ч.1. – С.77–79 та ін.

ломата і мецената М.Тишкевича¹. Дипломатична діяльність українського посла доби Гетьманату П.Скоропадського барона Ф.Штейнгеля в Берліні частково розкривається у статтях Р.Михайлової, М.Столярець, В.Головченка².

---

¹ Господін А. Три визначні дипломати: Граф М.Тишкевич, князь І.Токаржевський-Карашевич і барон М.Василько. – Вінніпег, 1989. – 40 с.; Гентош Л. Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна. – Ч.1. – Львів, 1996. – С. 157–171; Кучерук О. Дипломатичні зносини України та Ватикану у 1917–1921 рр. // Україна дипломатична. – Вип. II. – К., 2002. – С. 487–494; Цвенгрош Г. Граф Михайло Тишкевич у змаганнях за вільну і соборну Україну // Дзвін. – Львів, 1998. – № 11/12. – С.110–121; Цвенгрош Г. Роль графа Михайла Тишкевича у національних змаганнях за вільну, незалежну і соборну Україну, її політичне визнання Французькою республікою // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С.179–209; Головченко В. Тишкевич Михайло Станіславович // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / Редкол. Л.В. Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – С.563–564 та ін.

² Михайлова Р. Ф.Штейнгель – особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах. Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. – К., (Київ, 30 листопада – 1 грудня 2001 р.) / ДАКККіМ. – К., 2001. – С. 80–84; її ж. Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві // Наукові записки. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – К., 2002. – Вип. 9; її ж. Музей Ф. Штейнгеля та його традиції // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – Вип. 3 – К., 2003. – С.365–379; Столярець М. Слово про Городок: Спогади краєзнавця. – Рівне, 2002. – С.10–12; Головченко В. Штейнгель Федір Рудольфович // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / Редкол. Л.В. Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – С.749 та ін.

Близько двох десятків статей про різні аспекти діяльності В.Липинського вміщує збірник наукових праць «В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення». ¹Дипломатична діяльність В.Липинського як українського посла в Австро-Угорщині, згодом – в Австрії, висвітлюється в статтях «В'ячеслав Липинський – історик, політик, дипломат», «В'ячеслав Липинський від посла Української Держави до УСХД» Т.Осташко ², а також в статтях К.Галушка, В.Потульницького, В.Шевчука та ін. ³. У монографії А.Господіна та статтях О.Добржанського, М.Керницького, В.Ляхоцького, присвячених відомому українському галицькому дипломату і політику М.Васильку, поряд з біографією розкриваються шляхи його політичного і професійного становлення як дипломата ³. Слід підкрес-

---

¹ В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення. – Зб.наук. праць. – Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2001. – 188 с.

² Осташко Т. В'ячеслав Липинський – історик, політик, дипломат // Україна дипломатична. – Вип. III. – К., 2003. – С. 656–669; її ж. В'ячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД // Молода нація: альманах. – 2002. – № 4. – С.56–90.

³ Галушко К. Парадокси консерватизму В'ячеслава Липинського // Київська старовина. – 2001. – №3. – С.119–126; Потульницький В. Політична доктрина В.Липинського // Укр. іст. журн. – 1992. – №9. – С.37–45; Шевчук В. В'ячеслав Липинський – історик, політик та мислитель // Сучасність. – 1992. – №6. – С.86–97 та ін.

³ Господін А. Три визначні дипломати: Граф М.Тишкевич, князь І.Токаржевський-Карашевич і барон М.Василько. – Вінншег, 1989. – 40 с.; Добржанський О. Початок політичної кар'єри М.Василька // Питання історії України. Зб. наук. ст. – Т. 4. – Чернівці, 2000. – С.298–306; Керницький М. Микола Василько: дві дати з його політичного життя // Буковина – мій рідний край. – III історико-красназнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці, 17 травня 1998 р. – С.50–51;

лити, що у більшості таких нарисів чимало цінної фактологічної інформації, уточнень.

Десятилітньому ювілею незалежності України присвячено колективну монографію «Нариси з історії дипломатії України», яка була підготовлена авторським колективом на чолі з академіком НАН України В.Смолієм¹. Автори намагалися якомога ширше відтворити весь спектр діяльності української дипломатичної служби в різні історичні епохи, в тому числі і в добу національно-визвольних змагань. О.Павлюк і В.Сідак у розділі «Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920 рр.)» висвітлюють дипломатичну діяльність урядів УНР, Української Держави, Директорії УНР та ЗУНР.

Новітня українська вітчизняна та зарубіжна історіографія дипломатичної діяльності Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського та Директорії започаткована монографіями В.Косика «Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918)» та В. Матвієнка «Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії»². Монографія відомого вченого з української діаспори є перекладом франкомовного видання, яке побачило світ у 1981 р., і фактично присвячене одному з напрямків дипломатичної діяльності Української Центральної Ради. Автор досить детально аналізує весь спектр українсько-французьких зв'язків від моменту утворення українського парламенту до підписання делегацією УНР

Ляхощкий В. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття // Україна дипломатична. – Вип. II. – К., 2002. – С. 475–486 та ін.

¹ Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А.Смолія. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.

² Косик В. Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / В.Косик. – Львів, 2004. – 224 с.; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії / В.Матвієнко. – К.: «Київський університет», 2002. – 373 с.

Брестської мирної угоди. В.Матвієнко, натомість, вивчав дипломатичні стосунки українських національних урядів із суміжними та географічно близькими державами й державними утвореннями, що свого часу входили до спільного імперського політико-правового простору Росії, протягом усієї доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Багато світла на проблему вивчення українсько-російських мирних переговорів 1918 року проливає збірник документів і матеріалів «Мирні переговори»,¹ до якого включено протоколи і стенограми пленарних засідань, що дає можливість оцінити стан фаховості української дипломатичної еліти, її погляди на державотворчі процеси, відданість українській справі, визначити вклад того чи іншого дипломата в успіхи чи невдачі переговорних процесів та ін. Варто зазначити, що джерелам передують досить ґрунтовна і у фактичному, і у аналітичному плані «Передмова»², підготовлена О.Лупандіним.

В тому ж 1999 р. побачили світ ще дві монографії про діяльність української дипломатичної еліти в 1917–1921 рр. Так, в монографії М.Несука «Драма вибору»³ досліджується позиція делегації УНР на мирних переговорах в Брест-Литовську, ґрунтовно аналізуються відносини України з Центральними державами в ті роки. А книга І.Овсія⁴ узагальнює зовнішньополітичну діяльність України від найдавніших часів до повоєнного періоду. Окремий

---

¹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми засідань: Збірник документів і матеріалів. – Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. – 368 с.

² Там само. – С.5–33.

³ Несук М. Драма вибору: Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. / Микола Несук. – К.: Політична думка, 1999. – 274 с.

⁴ Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). Навч. посіб. для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти / Іван Овсій. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.

розділ під назвою «Дипломатія Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії» присвячено добі Української революції 1917–1921 рр.¹. На жаль, з поля зору дослідника випала діяльність дипломатичної еліти ЗУНР.

На початок ХХІ століття не було створено узагальнюючої праці з історії формування і діяльності дипломатичних представництв українських національних урядів у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., в якій би було комплексно досліджено весь спектр українських репрезентацій та проаналізовано головні форми і методи їх діяльності. Цю лакуну заповнила в 2006 р. В.Соловйова². В монографії на широкому колі документальних матеріалів висвітлюється складний процес становлення та діяльності українських дипломатичних представництв Української Народної Республіки доби Центральної ради та Директорії, періоду Гетьманату П. Скоропадського, розкриваються основні напрямки діяльності українських посольств та надзвичайних дипломатичних місій у країнах Європи, на теренах колишніх імперій Романових та Габсбургів. Дослідниця доходить висновку, що ця діяльність, спираючись на вагоме законодавче й організаційне підґрунтя, сприяла процесам державотворення, зміцненню міжнародних зв'язків України, піднесенню її престижу в очах європейської і світової громадськості.

Слід зазначити, що В.Соловйова, аналізуючи основні напрямки діяльності української дипломатії, на жаль, як і І.Овсій, залишила поза увагою дипломатичну діяльність ЗУНР. Лише в другому підрозділі четвертого розділу дослідниця досить стисло характеризує особливості української дипломатії після проголошення Злуки УНР і ЗУНР, де

---

¹ Там само. – С.151–188.

² Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: Монографія / Вікторія Соловйова. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 394 с.

висвітлює й окремі аспекти дипломатичної діяльності останньої¹.

Обсяг монографії дозволяв авторці персоніфікувати основні форми і методи дипломатичної діяльності, дипломатичні стосунки, контакти, переговорні процеси. З цією метою, на наш погляд, можна було б виділити окремий розділ, присвячений не дипломатії, а дипломатам, тобто дипломатичній еліті. Однак такий матеріал в монографії подається лише побіжно і фрагментарно, тому і всі успіхи, і всі прорахунки пов'язуються не з конкретними представниками дипломатичної еліти, а з усією українською дипломатією взагалі.

Досить близькою за постановкою дослідницьких завдань і частково за викладом матеріалу й назвами підрозділів (наприклад, «Вихід України на міжнародну арену» і «Виступ України на міжнародну арену», «Переговорний процес у Бресті-Литовському» і «Брестський мирний договір з Центральними державами» та ін.) до монографії В.Соловйової є монографія І.Дацківа², одна з найновіших на сьогодні. Предметом цього дослідження є процес утворення, становлення та діяльності зовнішньополітичних відомств українських національних урядів, дипломатичних представництв і надзвичайних місій у напрямках забезпечення умов незалежності України.

У монографії узагальнено результати дослідження зовнішньополітичної діяльності Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР, Західно-Української Народної Республіки, обґрунтовано її залежність від концепції

---

¹ Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: Монографія / Вікторія Соловйова. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.255–267.

² Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр.: Монографія / І.Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.

державного будівництва та геополітичної ситуації, висвітлено історичні події з презентації України як незалежної держави на міжнародному рівні, зародження і діяльності української дипломатії, її участь у міжнародних форумах. На відміну від В.Соловйової І.Дацків спробував виявити і відтворити особливості кадрового забезпечення центрального апарату зовнішньополітичних відомств та їх структур, окреслити вплив на їх діяльність партійно-політичних чинників.

Комплексному відтворенню історії створення та діяльності народного міністерства закордонних справ за доби Центральної Ради присвячено монографію О.Кудлай¹. Дослідниця здійснила спробу вивчити поступовість складання структури міністерства, його підрозділів, штатів протягом осені 1917 р., визначити його головні завдання та намагання проведення в життя національної політики УЦР, а також окреслити найважливіші ланки діяльності закордонного міністерства, пов'язані як із міждержавними взаєминами з іноземними країнами, так і різними аспектами внутрішнього життя в Україні.

Заслуговує уваги висновок О.Кудлай про наступність, перманентність в діяльності міністерства. Так, на думку дослідниці, «діяльність міністерства міжнародних справ протягом другої половини 1917 р. та до кінця квітня 1918 р. заклала основи та значною мірою визначила головні напрямки роботи міністерства закордонних справ Української Держави доби гетьмана П.Скоропадського»².

Слід зазначити, що, на нашу думку, не зовсім коректно сформульована назва монографії О.Кудлай щодо прив'язки

---

¹ Кудлай О. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.) / Олександра Кудлай. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 116 с.

² Там само. – С.106.

міністерства до УНР, адже розгляд діяльності міністерства починається дослідницею з червня 1917 р., а Українська Народна Республіка проголошена лише в листопаді 1917 р.

Серед найновіших праць узагальнюючого характеру слід виділити монографію М.Марущака¹. Окремий розділ під назвою «Україна в міжнародних відносинах (1917–1920 рр.)» присвячено автором молодій українській дипломатії в роки відновлення національної державності. На думку дослідника, недостатня ефективність зовнішньої політики УНР та її дипломатичних місій у різних країнах була обумовлена передусім складними відносинами й суперечками між великими державами, лідери яких не бажали сприймати факт розпаду Російської імперії і відновлення з її колишніх колоній самостійних держав².

Велике значення для всебічного дослідження теми має підготовлена провідними українськими вченими двохтомна дипломатична енциклопедія³. Це – довідково-аналітичне видання, в якому викладено ключові питання історії зовнішньої політики та дипломатії, дипломатичної й консульської служби, відомості про відомих дипломатів України, в тому числі й доби Української революції 1917–1921 рр. Найбільшу кількість нарисів про державних діячів та визначних представників дипломатичної еліти вказаної доби підготовлено до енциклопедії В.Головченком (про С.Витвицького, В.Липинського, М.Лозинського, О.Лотоцького та ін.), В.Матвієнком (про Г.Афанасьєва, Г.Галагана, К.Лоського, М.Любинського та ін.), В.Солдатенком (про

---

¹ Марущак М.Й. Історія дипломатичних відносин у ХХ сторіччі / Микола Марущак. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 368 с.

² Там само. – С.88.

³ Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – 760 с.; Т.2. – 812 с.

В.Винниченка, М.Грушевського, Д.Дорошенка, В.Чехівського та ін.)¹.

Особливий інтерес викликає підготовлений для цього видання В.Матвієнком матеріал, присвячений окремо дипломатії УНР доби Центральної Ради, Директорії, Української Держави², а також унікальна підбірка В.Головченком матеріалу про дипломатію ЗУНР і ЗОУНР³.

Оригінальністю поданого фактичного і, особливо, аналітичного матеріалу виділяється в енциклопедії публікація В.Матвієнка «Консульські відносини українських національних урядів 1917–1921 рр.». Автор, зокрема, наголошує, що якщо Центральна Рада не змогла реалізувати план створення широкої консульської мережі, то за Гетьманату П.Скоропадського діяло 50 консульських установ (в Берліні, Стокгольмі, Яссах, Москві, Владивостоку, Харбіні та ін.)⁴. Проте, варто зазначити, а що ми знаємо про діяльність цих консульських установ? Більше того, що ми знаємо про діяльність консульського апарату? Наприклад, консульський апарат Української Держави становив 73 особи, не рахуючи допоміжного персоналу. На жаль, ці та ряд інших питань залишаються вивченими лише поверхово.

Нещодавно вийшов з друку «Український дипломатичний словник», підготовлений вченими Львівського національного університету імені Івана Франка⁵. Особливе місце в книзі займають нариси, що стосуються зовнішньої політики України в різні історичні епохи, а також політичні

---

¹ Там само. – Т.1–2.

² Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – С.381–393.

³ Там само. – С.375–378.

⁴ Там само. – С.658–660.

⁵ Український дипломатичний словник / За ред. М.З.Мальського, Ю.М. Мороза. – К.: Знання, 2011. – 495 с.

біографії видатних державних діячів України, дипломатів та керівників її зовнішньополітичних відомств, в тому числі й революційної доби 1917–1921 рр. Оцінюючи позитивно це важливе і необхідне видання, водночас зазначимо, що воно, на жаль, не позбавлене і деяких недоліків. Зокрема, варто було б більше уваги приділити важливим актам зовнішньополітичної діяльності доби Української революції, багато з яких просто випали з поля зору авторів, включити короткі нариси про організацію дипломатичної діяльності окремо за доби Центральної Ради, Гетьманату, ЗУНР, Директорії. Нарешті, не зовсім зрозумілими є критерії підбору кандидатур видатних державних діячів та керівників зовнішньополітичних відомств України доби 1917–1921 рр. для включення до словника-довідника їх політичних біографій. Наприклад, якщо до видання включено нариси про міністрів закордонних справ УНР О.Шульгіна, М.Любинського, то чому тоді немає політичної біографії голови уряду і одночасно міністра закордонних справ УНР В.Голубовича? І аналогічно, в довіднику є стаття про керівника секретаріату зовнішніх справ в уряді ЗУНР Л.Цегельського і чомусь відсутня стаття про керівника зовнішньополітичної служби ЗУНР М.Лозинського.

Ще одну групу літератури з проблеми складають численні мемуари, спогади та інші твори представників дипломатичної еліти України революційної доби (О.Шульгіна, Д.Дорошенка, О.Лотоцького, В.Липинського, М.Славинського, А.Марголіна, М.Шаповала, В.Кедровського, Є.Онацького, М.Тишкевича, С.Шелухіна, О.Назарука, М.Галагана, О.Севрюка, О.Саліковського, Л.Цегельського, Ю.Бачинського, М.Лозинського та ін.).

Зрозуміло, що їх не треба сприймати як хрестоматійне джерело, вони не носять комплексного, цілісного характеру, бо присвячені дослідженню лише окремих аспектів дипломатії, мають інколи поверховий характер і містять нерідко суперечливі положення та висновки, в яких ігно-

рується глибинне історичне підґрунтя процесів, але вони є надзвичайно цінним джерелом вивчення досвіду дипломатичної служби України 1917–1921 рр. у цілому. При цьому – не лише позитивного досвіду, адже у цих творах йдеться не тільки і навіть не стільки про успіхи молодого української дипломатії, скільки про проблеми й труднощі (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру), про численні недоліки й прорахунки у зовнішній політиці тих часів.

Головна цінність мемуарів полягає в тому, що вони як жодне інше історичне джерело передають емоційні настрої і особисті враження при описі тогочасних подій і процесів, в тому числі переговорних.

Окремі аспекти дипломатичної діяльності української еліти знайшли своє висвітлення в кандидатських та докторських дисертаціях.

На наш погляд, їх доречно розділити на дві підгрупи: численні дисертації, які досліджують роль дипломатичної еліти через призму зовнішньополітичної діяльності України у 1917–1921 рр. та поки що поодинокі дисертації, безпосередньо присвячені персональній діяльності державних діячів чи дипломатів.

До першої підгрупи відносяться дисертації С.Варгатюка, В.Шамраєвої, присвячені міжнародним відносинам УНР доби Директорії та зовнішній політиці Директорії взагалі¹, а також Т.Заруди, присвячена зовнішньополітичній діяльності уряду Української Держави гетьмана П.Скоропадського².

---

¹ Варгатюк С.В. Зовнішня політика Директорії УНР: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 26 с.; Шамраєва В.М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.

² Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 15 с.

Становлення зовнішньополітичної служби в Україні революційної доби дослідив Д.Веденєєв, а її міжнародно-інформаційну діяльність у 1917–1923 рр. – Д.Будков¹.

Різні аспекти російсько-українських відносин цієї доби досліджено в дисертаціях В.Єшпанова, О.Несук, В.Церковної, а українсько-німецькі – в кандидатській дисертації П.Барвінської². Дипломатія і українське питання в контексті зовнішньої політики Антанти, західних держав, досліджуються в дисертаціях Н.Городньої, О.Кучика, В.Кушніра, О.Павлюка, С.Полика, Т.Шинкаренка³. Роль української

---

¹ Веденєєв Д.В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Дмитро Валерійович Веденєєв. – К., 1994. – 17 с.; Будков Д.В. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Донецьк, 2004. – 20 с.

² Єшпанов В.С. Відносини між Радянською Росією і Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 16 с.; Несук О.М. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». – К., 1998. – 19 с.; Церковна В.Г. Українсько-російські відносини у 1919–1922 рр.: національно-державний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.; Барвінська П.І. Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2001. – 23 с.

³ Городня Н.Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917–1919 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 24 с.; Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2002. – 19 с.; Кушнір В.В. Ліга Націй та українське питання. 1919–1934: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 17 с.; Павлюк О.В. Східна Галичина в Європейській політиці 1918–1919 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 21 с.; Попик С.Д. Українське питання в політиці Австрії в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.): автореф. дис. ... канд.

дипломатії при формуванні державних кордонів України частково розглядається у дисертації О.Дубрави, причому автор доводить розгляд цієї проблеми до перших років існування СРСР¹.

Діяльності української дипломатії при укладенні Брест-Литовського і Ризького мирних договорів присвятили свої дисертації Г.Галицька-Дідух, С.Кобринська, В.Коваль, П.Притуляк². Діяльності дипломатичних представництв доби Директорії в країнах Центральної Європи присвятила кандидатську дисертацію В.Соловійова³.

Другу підгрупу складають дисертації-персоналії. Так, в четвертому розділі дисертації Л.Дудко ґрунтовно досліджується період перебування в січні 1919–березні 1920 рр. у Стамбулі О.Лотоцького, як надзвичайного посла УНР у

іст. наук. – Чернівці, 1996. – 24 с.; Шинкаренко Т.І. Український національно-визвольний рух в 1920–1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 22 с.

¹ Дубрава О.П. Формування державних кордонів України (1917–1925 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 24 с.

² Галицька-Дідух Т.В. Східна Галичина і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 17 с.; Кобринська С.Б. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917–1921 рр.) за утвердження української державності: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 23 с.; Коваль В.В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четвертого союзу: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 19 с.; Притуляк П.П. Політика Центральної Ради щодо війни, укладення і реалізації Брестського договору (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1999. – 19 с.

³ Соловійова В.В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.

Туреччині зі спеціальною місією провадження переговорів із Вселенським патріархатом про визнання автокефалії Української Православної Церкви¹. Дослідниця також висвітлює такий аспект як роль О.Лотоцького у відстоюванні інтересів молодшої української держави та її громадян за кордоном, забезпеченні добросусідських відносин УНР з Туреччиною тощо. Проте, О.Дудко аналізує діяльність О.Лотоцького у ранзі повноважного представника уряду УНР в Туреччині, насправді ж він був надзвичайним послом УНР у Туреччині². На нашу думку, не зовсім коректним є твердження дослідниці, що четвертий розділ її дисертації «присвячений еміграційному періоду життя О.Лотоцького (січень 1919 р. – 1939 р.)»³, адже з січня 1919 р. до весни 1920 р. О.Лотоцький невтомно виконував дипломатичну місію не як емігрант, а представник УНР і її повноправний громадянин.

В дисертації Л.Бурачок поряд з іншими аспектами громадсько-політичної діяльності досліджується і дипломатична діяльність О.Назарука⁴. Так, в третьому розділі «Державотворча діяльність Осипа Назарука (1918–1922 рр.)» дослідниця аналізує участь О.Назарука у переговорах з німцями у 1918 р., а також у переговорах з представниками Антанти в Одесі. Дослідниця наголошує, що у 1920–1921 рр. О.Назарук виконував також важливі доручення уряду ЗУНР в екзилі, зокрема члена делегації уряду на пе-

---

¹ Дудко О.О. Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939): автореф. дис....канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О.О. Дудко. – Київ, 2005. – 20 с.

² Там само. – С.14.

³ Там само.

⁴ Бурачок Л.В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.): автореф. дис....канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Лілія Василівна Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

реговорах у Ризі¹. Попри все це дисертантка все ж левову долю матеріалу дослідження присвячує не дипломатичній, а іншим формам діяльності О.Назарука.

Суспільно-політичним поглядам С.Шелухіна присвятила свою дисертацію Я.Турчин². У другому розділі «Формування суспільно-політичних поглядів С.Шелухіна» дослідниця аналізує дипломатичну діяльність С.Шелухіна, пов'язану з очолюванням української делегації на мирних переговорах з РРФСР, а також його участь у роботі української делегації на мирних переговорах у Парижі (1919 р.). Більш детально дипломатична діяльність С.Шелухіна досліджується авторкою в статті про мирні переговори з РРФСР³.

Діяльність Д.Дорошенка в еміграції дослідив Д.Бурім⁴.

Окремі аспекти дипломатичної діяльності С.Томашівського проаналізувала в своєму дисертаційному дослідженні та серії статей Н.Халак⁵. У третьому розділі «Життєвий шлях і творчість С.Томашівського періоду ЗУНР, в

---

¹ Там само. – С.14.

² Турчин Я.Б. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С.Шелухіна: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Ярина Богданівна Турчин. – Львів, 2005. – 19 с.

³ Турчин Я.Б. С.Шелухін про особливості проведення українсько-російських мирних переговорів у травні-жовтні 1918 р. / Ярина Турчин // Військово-науковий вісник Військового інституту при Національному університеті «Львівська політехніка». – Львів, 2003. – Вип.5. – С.236–247.

⁴ Бурім Д.В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.І.Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Д.В.Бурім. – К., 1997. – 20 с.

⁵ Халак Н.В. Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Надія Володимирівна Халак. – К., 1999. – 20 с.

еміграції і міжвоєнній Польщі (1918–1930)» дисертантка аналізує його діяльність у складі загальноукраїнської делегації в Парижі. Дослідниця зазначає, що погляди С.Томашівського щодо розв'язання західноукраїнського питання постійно змінювались. У травні 1920 р. він повернувся до ідеї Галицько-Волинської державності. Проте зміна військової ситуації змусила вченого відмовитися від цієї концепції. На думку дослідниці, саме з політичних мотивів С.Томашівський з серпня 1921 р. добровільно залишив дипломатичну службу¹. Слід зазначити, що дослідниця основну увагу все ж звернула не на С.Томашівського як дипломата, а як вченого-історика.

С.Осадчук в своїй дисертації, присвяченій М.Лозинському, дослідила правові погляди вченого². В першому розділі «Загальна характеристика громадсько-політичної, державно-правової та наукової діяльності Михайла Лозинського» дослідниця виокремлює третій параграф, в якому аналізує головні віхи його дипломатичної діяльності в 1918–1920 рр.: участь у переговорах з місією Антанти у лютому 1919 р.; робота на посаді заступника державного секретаря закордонних справ ЗОУНР; участь з квітня 1919 р. у роботі Паризької мирної конференції як голови Надзвичайної делегації ЗОУНР для вирішення спірних питань між ЗОУНР і Польщею. Слід зазначити, що ці та інші аспекти діяльності М.Лозинського викладені дослідницею в спеціальній статті під назвою «Дипломатична діяльність М. Лозинського»³.

---

¹ Там само. – С.12.

² Осадчук С.С. Правові погляди Михайла Лозинського: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Стефанія Стефанівна Осадчук. – К., 2001. – 17 с.

³ Осадчук С.С. Дипломатична діяльність М.Лозинського // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія юридична. – Львів, 2001. – Вип.36. – С.169–173.

Різним аспектам суспільно-політичної та дипломатичної діяльності М.Славинського присвячено дисертацію В.Очеретяного¹. Дипломатична діяльність М.Славинського досліджується дисертантом в третьому розділі під назвою «Участь М.А.Славинського у національно-визвольних змаганнях (1917–1920 рр.)». Зокрема, аналізується його діяльність як представника Центральної Ради при Тимчасовому уряді, члена ради Міністерства закордонних справ Української Держави П.Скоропадського, тимчасового представника УД на Дону, керівника дипломатичної місії УНР у Празі. Дослідник наголошує, що, зокрема, «як голова дипломатичної місії М.Славинський докладав чимало зусиль для гідного представництва політичних інтересів УНР у Східній Європі (1919–1923 рр.), захищаючи суверенні права України»². Ці та багато інших аспектів дипломатичної діяльності М.Славинського досліджуються також в статтях В.Очеретяного³, які, поряд з дисертацією, є дуже інформаційно та різнопланово насиченими.

У 2010 р. захистив дисертацію М.Горбатюк, присвятивши її діяльності А.Ніковського⁴. У підрозділі 3.3 «Громад-

---

¹ Очеретяний В.В. Громадсько-політична та наукова діяльність М.А.Славинського (1868–1945 рр.): автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Очеретяний. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.

² Там само. – С.14.

³ Очеретяний В.В. Дипломатична діяльність М.Славинського в період Директорії УНР 1919–1920 рр. // Мандрівець. – 2007. – №3. – С.22–28; його ж. Дипломатична діяльність М.А.Славинського у 1920–1923 рр. // Історичний журнал. – 2007. – №4. – С.39–45; його ж. Інформаційна діяльність Української надзвичайної дипломатичної місії в Празі 1919–1921 рр. // Революції в Україні ХХ–ХХІ ст. співзвуччя епох. – Одеса, 2007. – С.108–111 та ін.

⁴ Горбатюк М.В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885–1942 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

сько-політична діяльність у добу Директорії УНР та в еміграції (кін.1918 – кін.1924 рр.)» висвітлюється діяльність А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ в уряді В.Прокоповича. Дослідник приходиться до висновку, що «упродовж наступних півтора роки А.Ніковський відіграв важливу роль в українській зовнішній політиці»¹. Дослідник досить ґрунтовно аналізує цю діяльність у своїх статтях, присвячених дипломатичній діяльності А.Ніковського², одна з яких написана в обсязі майже 50-ти сторінок журнального тексту і подає оригінальний фактичний і аналітичний матеріал з багатьох аспектів досліджуваної проблематики.

Велике значення для всебічного вивчення досліджуваної нами проблеми має дисертація та серія статей Н.Поліщук, в яких віддзеркалюються здобутки молодшої дипломатичної еліти УНР і ЗУНР на початковому етапі свого становлення: вишкіл, етикет, риторика, ґрунтовне знання української та іноземних мов та ін.³. В основу цього дослідження,

---

¹ Там само. – С.12.

² Горбатюк М.В. Діяльність А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в уряді В.Прокоповича / Микола Горбатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія історія. – Вінниця. – 2007. – Вип.ХІІ. – С.37–43; його ж. Діяльність А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в контексті українсько-польських стосунків (травень 1920 – січень 1922 рр.) / Микола Горбатюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – Київ. – 2007. – Вип.13. – С.113–160 та ін.

³ Поліщук Н.М. Українська дипломатична лексика періоду УНР: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н.М.Поліщук. – К., 1994. – 16 с.; її ж. Матеріали УНР і ЗУНР як основні чинники творення сучасної дипломатичної термінології / Н.М.Поліщук // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. – Ужгород, 1994. – С.617–624 та ін.

написаного на стику історичної, правової та філологічної наук, покладено відомі, маловідомі та невідомі історичні джерела та матеріали доби Української революції 1917–1921 рр.

На жаль, лише три докторських дисертації, захищених на початку XXI ст., увінчують історіографію проблеми. Це дисертації В.Матвієнка, В.Соловйової та І.Дацківа. Основу цих дисертаційних досліджень склали індивідуальні монографії авторів, які ми вже проаналізували вище, тому, на нашу думку, немає необхідності в дублюванні проаналізованого матеріалу.

Історіографічний аналіз літератури дає підстави відзначити, що в сучасній вітчизняній історіографії посилюються тенденції переходу від збору та констатації фактів, яким захоплювалися українські дослідники діаспори та науковці у перше десятиліття незалежності України, до їх переоцінки та більш глибокого аналізу.

Повертаючи народові імена і біографії гідних його пам'яті і пошани діячів минулого, зокрема, дипломатів вікопомних 1917–1921 рр., необхідно аналізувати і враховувати як позитивний досвід їхньої діяльності, так і гіркі уроки й наслідки. Вивчення цього досвіду особливо актуальне як для істориків, так і для владних структур нашої сучасної незалежної України, яка Актом відновлення державного суверенітету 24 серпня 1991 р. проголосила себе спадкоємницею традицій і правонаступницею Української Народної Республіки, відкривши нову сторінку українського державотворення. Об'єктивне вивчення зовнішньополітичної служби України 1917–1921 рр., діяльності її окремих представників, дозволить, насамперед, уникнути повторення негативних явищ і помилок минулого. Адже, як мудро застерігав ще понад 100 років тому В.Ключевський, «історія вчить навіть тих, хто не бажає в неї вчитися: вона їх провчає».

Дослідження перших кроків на шляху розбудови зовнішньої політики України доби державотворчих пошуків 1917–1921 рр. сприятиме, зокрема, розв'язанню проблем сучасної підготовки кваліфікованих дипломатичних кадрів, творення такого апарату міжнародних взаємин, який би адекватно відповідав пріоритетним напрямам зовнішнього курсу нашої країни.

РОЗДІЛ 7. У ПОШУКАХ СПРАВЖНІХ ІМЕН: ПСЕВДОНІМИ І КРИПТОНІМИ ТА ПРОБЛЕМА АТРИБУЦІЇ АВТОРСТВА В ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Доба Української революції 1917–1921 рр. сьогодні залишається однією з найпривабливіших для дослідників сторінок минулого нашої держави. В той же час, незважаючи на досить довгу історичну дистанцію – 100-річний період дослідження та осмислення цього феномену, серед вітчизняних дослідників, як і істориків української діаспори, ще й нині немає згоди та продовжуються дискусії щодо оцінки суті й характеру багатьох подій, що відбувалися тоді в Україні, не кажучи вже про суперечливі оцінки щодо ролі національної еліти та окремих її представників у революційних та державотворчих процесах.

Грунтовно досліджуючи різні аспекти історіографії Української революції 1917–1921 рр., що вимагає охоплення та залучення до аналізу численних публікацій з періодичних та книжкових видань, дослідники постійно зустрічаються з анонімними, псевдонімними та криптонімними друкованими і рукописними працями, розшифрування яких потребує багато часу, зусиль і пошуків¹. Нерідко це призводить до вимушеного (через неможливість встановити авторство) ігнорування дослідниками таких публікацій, чи просто їх «глухого» цитування-запозичення без посилання на автора. В обох випадках особа автора не встановлюється. Проте, розкриття псевдонімів, криптонімів та ініціалів дослідників, вчених, публіцистів є важливим ключем до з'ясування багатьох явищ політичного

---

¹ Див про це детальніше: Капелюшний В.П. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 103 с.

життя, ідейної боротьби в досліджуваний період, зрештою визначення вкладу того чи іншого автора в розробку такої важливої теми, якою є Українська революція 1917–1921 рр.

Свідченням цього є своєрідна безпорадність багатьох дослідників, які стикаються з проблемою атрибуції, тобто встановлення авторства. Наприклад, О.Кресін, досліджуючи наукові здобутки української діаспори за матеріалами часопису «Україна» (Париж. – 1949–1953.– № 1–10), констатує, що «певною проблемою є встановлення авторства статей, під якими стоять лише ініціали... На жаль, значення деяких скорочень (В. Д.; Д. С.; К.; Стар. В. та ін.) зовсім неясне»¹. Іншим прикладом може слугувати спроба В.Яблонського дослідити один маловідомий донині історичний документ – «Начерк проекту державного законодаду для «Української Трудової Республіки», який з'явився на зламі двох якісно відмінних у державотворчому сенсі періодів Директорії, коли на зміну напівбільшовицькому «трудовому принципіві» приходило розуміння необхідності загального виборчого права»². Після довгих пошуків справжнього прізвища автора «Начерка проекту...», які так і не увінчались успіхом, В.Яблонський у 1996 р. публікує цей документ, вказуючи лише псевдонім його укладача – Остап Галичанський, доктор права, бо, за прикритим висновком дослідника, «через відсутність вихідних даних і реквізитів залишається відкритою проблема авторства «Начерка проекту державного законодаду для «Української Трудової Республіки»»³. Додаткові пошуки в цьому напрямі привели автора до висновку, що «найбільш

---

¹ Кресін О. «Україна»: українознавство і французьке культурне життя // Молода нація. – 1997. – №6. – С.213.

² Начерк проекту державного законодаду для «Української Трудової Республіки». – Кам'янець на Поділля, 1919.

³ Яблонський В. Невідомий проект конституції України // Нова політика. – 1996. – №1. – С.55.

вірогідним автором «Законоладу для Української Трудової Республіки» були ліві сили Наддніпрянської України. Очевидно, що це була партія есерів»¹. Не увінчались успіхом пошуки справжнього прізвища автора В.Яблонським і в наступних п'ять років після публікації документа, коли в 2001 р. у своїй монографії, присвяченій історико-політичному аналізу Директорії УНР, досліджуючи згаданий вище законопроект, автор знову констатує, що останній був опублікований за підписом Остапа Галичанського². Можливо саме з причини багаторічних безуспішних спроб атрибуції авторства «Начерка проекту» цей важливий документ так і не увійшов до збірників документів, виданих у ті роки, в тому числі й до ґрунтовного двотомного видання «Хрестоматії з історії держави і права України» (К., 2000). Використавши у власних дослідницьких пошуках розгадки авторства законопроекту словник псевдонімів О.Дея³, Інвентарний опис особистого архіву Івана Калиновича⁴ та матеріали самого архіву, зазначаємо принагідно, що справжнім автором цього документа був адвокат Остап Копцюх⁵. Інформація про цього діяча мінімальна. У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника в матеріалах особистого архіву Івана Калиновича зберігається лист Остапа Копцюха від 7 червня 1926 р. до редактора з проханням дати оцінку направленої йому раніше частини свого рукопису «Чудацького світогляду»

---

¹ Яблонський В. Невідомий проект конституції України // Нова політика. – 1996. – №2. – С.57.

² Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного: історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К., 2001. – С.66.

³ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С.120; 484.

⁴ Інвентарний опис особистого архіву Івана Калиновича. – Львів, 1998. – С.30.

⁵ Капелюшний В. Замасковані імена...К.: Нора-Прінт, 2001. – С.10.

та, при умові позитивної оцінки, передати рукопис п.Дорошенкові. Зверху над текстом листа поставлено штампель «Адвокат Др. Остап Копцюх в Буську»¹. Слід зазначити, що уже в 2002 р. А.Присяжнюк аналізує «Начерк проекту державного законодаду...», наголошуючи, що його автором був Остап Копцюх². В його дисертації про конституційний проект «Начерк проекту державного законодаду Української Трудової Республіки» і про самого Остапа Копцюха подано матеріал в трьох різних підрозділах дослідження. Зокрема, він відносить цей проект за структурою і змістом до тих, які мають багато спільного з сучасними конституціями, та зазначає, посилаючись на публікацію В.Яблонського, в якій авторство документа пов'язується з Остапом Галичанським, що про існування проекту О.Копцюха стало відомо недавно³. В іншому підрозділі А.Присяжнюк наголошує, що «В.Яблонський у передмові до його видання стверджує, що через відсутність вихідних даних і реквізитів залишається відкритою проблема його авторства. Вивчення архівних джерел, проведене автором даної дисертації в ЦДАВОВУУ, дозволило визначити, хто був автором цього конституційного проекту (див.: підрозділ 3.1)»⁴. Нарешті, в підрозділі 3.1, який названо А.Присяжнюком уже як «Конституційний проект О.Копцюха», дисертантом подано стислий матеріал про автора конституційного проекту, складеного під псевдонімом Остап Галичанський: «В червні 1919 р. в Холодному

---

¹ Відділ рукописів ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. – Фонд 57. – спр.188.

² Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд.юрид.наук. – Харків, 2002. – 197 с.

³ Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С.19.

⁴ Там само. – С.39.

Яру на Чигиринщині, в таборі гайдамаків-партизанів доктор права Остап Копцюх, полковий командир і організатор партизанських загонів склав і надіслав до МВС УНР свій «Начерк проекту державного законодаду Української Трудової Республіки»¹.

Згодом і інші правознавці починають ототожнювати О.Галичанського з О.Копцюхом². Вважаємо, що пошукову роботу щодо вивчення життєвого шляху О.Копцюха слід продовжити.

До підтвердження вказаного вище висновку, що розкриття псевдонімів та криптонімів є важливим ключем до персоніфікації історіографії Української революції 1917–1921 рр., визначення особистого вкладу того чи іншого автора в розробку проблеми, приводить також і ознайомлення з фундаментальним науково-бібліографічним виданням «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)»³, обсягом понад 800 с., до якого включено сотні псевдонімів і криптонімів без вказівок на справжні прізвища авторів, тобто зроблено «глухі» посилання, а прізвища дослідників знову залишилися не розкритими. Отже, проблема атрибуції авторства дослідників української історії 1917–1921 рр. ще й сьогодні залишається гострою і актуальною, інакше ще довго будуть виходити з друку публікації, в яких праці дослідника під справжнім прізвищем і його ж праці під псевдонімами будуть аналізуватись як праці різних дослідників. Наприклад, член Національної спілки журналістів

---

¹ Там само. – С.112.

² Іванова А.Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П.П.Скоропадського та Директорії. – К.: Наук. думка, 2011. – С.148.; Чубата М.В. Законодавство у сфері державного будівництва доби Української революції 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях: дис. ...канд.юрид.наук. – Київ, 2015. – С.145–147.

³ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): Науково-бібліографічне видання. – К.,2001. – 816 с.

України Н.Онищенко, перераховуючи склад співробітників створеного навесні 1917 року журналу «Шлях», подає прізвище Микити Шаповала і його ж псевдонім – М.Сріблянський, як прізвища двох різних людей¹. І такі випадки, на жаль, непоодинокі, про них ми більш детально зазначимо дещо нижче.

Для того, щоб мати максимально повну уяву про творчі здобутки того чи іншого дослідника, насамперед слід ознайомитись з усією його друкованою продукцією (в окремих випадках, коли це неможливо, то хоча б бібліографічно). Не можна, наприклад, оцінювати науковий доробок Романа Бжеського лише за роботами 1960-х – початку 80-х рр., підписаних псевдонімом Роман Млиновецький. Треба враховувати й інші публікації, наприклад, серію публікацій 20-х років, надрукованих під псевдонімом Характерник, та всі інші публікації автора. Слабка розробка проблеми атрибуції авторства дослідників вітчизняної історії 1917–1921 рр., а також недостатня поінформованість науковців з уже відомим доробком з досліджуваної проблеми приводить до того, що, наприклад, навіть відомі українські історики, досліджуючи національно-визвольні змагання, невимушено обмежуються історіографічним аналізом лише окремих робіт того чи іншого автора, зовсім не підозрюючи, що це тільки частина його наукового доробку, видана під одним із псевдонімів².

Добре відомим колові українських науковців стало останнім часом ім'я професора Володимира Косика. Крім серії книг, присвячених вивченню історії Другої світової війни, в 2000 р. в Україні вийшла з друку його брошура

---

¹ Онищенко Н. Федір Коломийченко – редактор журналу «Шлях» / Надія Онищенко // Український інформаційний простір. Число 2. – Київ: КНУКіМ, 2014. – С. 369.

² Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С.24–25.

«Симон Петлюра», проте мало кому відомо, що ця публікація ще в 1976 р., як, до речі, й багато інших книжок і статей, вийшла під псевдонімом Борис Марченко. Отже, якщо обмежуватись вивченням праць, підписаних лише справжнім ім'ям дослідника, то наші знання про його доробок не будуть повними. Наприклад, М. Шаповал, П. Стебницький, Ю. Тищенко використовували більше десятка псевдонімів і криптонімів, а в арсеналі Д. Антоновича, А. Бабюка, В. Елланського, В. Кроліва та багатьох інших вчених їх нараховується від 20 до 40. Принагідно зазначимо, що лідерами серед українських авторів за кількістю псевдонімів та криптонімів слід вважати О. Я. Кониського (141), І. Я. Франка (99), М. І. Павловського (62) та М. П. Драгоманова (57). До речі, самі «власники» надмірної кількості псевдонімів та криптонімів усвідомлювали обтяжливість такого багажу. Так, один з громадських і політичних діячів доби Української революції 1917–1921 рр. Володимир Дорошенко (мав 28 псевдонімів та криптонімів) писав в одному з листів до Михайла Грушевського: «Щодо псевдонімів, то я сам тепер невдоволений з їх обильності і хочу потрохи зредукувати»¹.

Отже, навіть оцей стислий фактичний матеріал, поданий нами вище, свідчить, що проблема атрибуції авторства дослідників Української революції 1917–1921 рр. є складовою частиною проблеми персоніфікації вітчизняної історії в цілому, має багато аспектів дослідження, в тому числі й історіографічний та ще більшою мірою джерелознавчий, і потребує подальшого ґрунтовного вивчення та узагальнення. З цією метою подаємо напрацьований нами матеріал з цієї важливої проблеми.

---

¹ Листування Михайла Грушевського. – Т.2. – Київ-Нью-Йорк, 2001. – С.238.

Спочатку зробимо дуже стислий екскурс в історію досліджуваної проблеми. Застосування псевдонімів та криптонімів у публікаціях відоме давно. І до нашого часу в культурах різних народів світу зустрічається значне число творів (текстів), справжнє авторство яких навмисне приховане. Існує чотири головні форми прикриття авторства: псевдоніми, аноніми, містифікації і плагіати. В першому випадку автори зашифровують свої твори фіктивними, здебільшого не існуючими іменами, нерідко – окремими літерами, скороченими словами, зірками та різними позначками тощо. У другому – це засекречення йде ще далі: твори з'являються без жодної вказівки на автора, безіменно. Історія знає немало і таких творів, що позначені прізвищами реально існуючих авторів, хоч насправді вони їх не писали (це так звані містифікації), а також творів, написаних одними особами, але привласнених іншими (це – плагіати, від латинського слова *plagium* – викрадення)¹.

З усіх названих форм маскуванія справжнього авторства найширше вживаними були і є псевдоніми. Слово «псевдонім» походить від грецького «псевдонюмос», що означає «несправжньо іменованій». Багато мільйонів читачів в усьому світі знають і шанують імена Вольтера, Стендаля, Марка Твена, проте, відносно небагато з них знають, що це – псевдоніми, які затьмарили справжні імена Анрі Бейля, Франсуа Марі Аруе, Семюела Клеменса. Ми переконані, що багато читачів будуть здивовані фактом, що, наприклад, прізвища діячів та дослідників Української революції 1917–1921 років Р.Борис, С.Золотаренко, М.Миколаєвич, Р.Млиновецький, Р.Рахманний, А.Річицький, Ю.Сірий насправді є псевдонімами відповідно Романа Паладійчука,

---

¹ Детальніше про це див.: Масанов И.Ф., Масанов Ю.И. Библиографирование псевдонимов, анонимов, мистификаций и плагиатов // Советская библиография. – М., 1941. – Вип.1(19). – С.92 – 117.

Соломона Гольдельмана, Матвія Стахіва, Романа Бжеського, Романа Олійника, Анатолія Пісоцького, Юрія Тищенка. Причин, які змушували авторів, у тому числі й дослідників Української революції 1917–1921 рр., використовувати псевдоніми, ховатись за вигаданими іменами та прізвищами, дуже багато. В кожного автора були для цього як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. До них, зокрема, належать такі: політичні утиски, наявність цензури, політична та ідейна боротьба, пересторога, авторська скромність, невпевненість у своїх авторських силах (риси, властива головним чином молодим авторам), власне бажання зберегти своє інкогніто, службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвищем, а інколи й просто данина моді. Наприклад, у 1919 р. в Швейцарії була надрукована французькою мовою книга Г.Н. Лейхтенбергського «Спогади про Україну 1917–1918 рр.» під ініціалами Г.Н.Л. Цю пересторогу автор пояснює в другому виданні книги тим, що «сім'я його перебувала в той час ще в Совдепії»¹.

Слід зазначити, що останнім часом в Україні почали досліджувати ще один мотив псевдонімної номінації – кримінальні псевдоніми, які навідміну від добре вивчених літературно-мистецьких і менш досліджених політичних псевдонімів, залишаються недослідженими. Але, як зазначає Н.Павликівська, «кримінальні псевдоніми мають інший ступінь «псевдонімності» і займають інше положення на шкалі «псевдонімності», аніж літературно-мистецькі чи політичні, зокрема учасників національно-визвольних змагань. Їх використовують представники окремої соціальної групи – позаконні елементи. Вони суттєво відрізняються своїм змістовим наповненням від псевдонімів інших типів. У відповідних колах такі неофіційні антропо-

---

¹ Лейхтенбергский Г.Н. Воспоминания об «Украине» 1917–1918. – Берлин, 1921. – С.3.

німи здебільшого називають «кличками» і їх отримують, зазвичай, від інших людей»¹.

Яскравим прикладом вимушеного вживання псевдоніму О.О.Чернігівський може служити доля відомого сучасного українського історика О.Ю.Карпенка. Він належить до когорти тих науковців (О.Апанович, М.Брайчевський, Ю.Сливка та ін.), які і в радянські часи, попри всі перешкоди, намагались писати правдиву історію України, писати про буремне ХХ століття з позицій наукової об'єктивності, правди, намагались сказати своє слово, що не співпадало з офіційною доктриною. Так, О.Карпенко, відомий на той час львівський (згодом івано-франківський) науковець, рішуче пішов проти течії.

Аналіз найрізноманітніших архівних документів, матеріалів преси та спогадів учасників національно-визвольного руху спонукав О.Карпенка по-новому підійти до характеристики подій, що передували проголошенню Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), оцінки Листопадового зриву, внутрішньої та зовнішньої політики керівництва Народної республіки. Дослідник стверджував, що жовтнево-листопадові 1918 р. події в Західній Україні були складовою частиною єдиної національно-демократичної революції в Австро-Угорщині, яка завершилася створенням на руїнах імперії Габсбургів національних держав, у тому числі і ЗУНР². Затаврований на довгі роки як «український націоналіст», О.Карпенко залишався при своїх переконаннях, аж поки незалежна Україна не відкрила перед ним горизонти і він з новою енергією поринув у вітчизняну історію.

---

¹ Павликівська Н. Про кримінальні псевдоніми / Наталія Павликівська // Українська мова. – 2010. – №1. – С.53.

² Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип.1. – С.70–71.

Перші спроби створити словник українських псевдонімів і криптонімів відносяться до початку 1920-х років. Так, Зенон Кузеля зібрав «Словник українських псевдонімів, криптонімів і анонімів»¹, а Іван Калинович зібрав 5 тис. псевдонімів². У 1928 р. вийшла в світ невеличка праця О. Тулуба «Словник псевдонімів українських письменників (матеріали)»³, а наступного року стаття Н.Кравченко-Максименкової «Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії»⁴. Деякі українські псевдоніми ввійшли до словника псевдонімів російських письменників та суспільних діячів І.Масанова, виданого у 1950-х роках в 4-х томах⁵.

В середині 1940-х років вийшла стаття Я.Р.Дашкевича «Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм (Спроба системи)», в якій не лише наголошувалося на нагальній потребі «Словника», але й досить ґрунтовно була викладена концепція його створення, тобто зроблено перший практичний крок для організації роботи над створенням цієї фундаментальної праці⁶. На думку Я.Дашкевича, такий «Словник» повинен бути придатним не тільки для бібліографічно-бібліотечної праці, а й мати значення бібліог-

---

¹ Бібліологічні Вісти. – К., 1923. – Ч.3. – С.43.

² Годкевич М. Іван Калинович // Культура і побут (Додаток до газети «Вісти». – 1928. – №2.

³ Тулуб О. Словник псевдонімів українських письменників (матеріали). – К., 1928. – 34 с.

⁴ Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії // Методологічний збірник. Українська бібліографія. – К., 1929. – Вип.1. – С.18–60.

⁵ Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. – Т.1. – М., 1956; Т.2. – М., 1957; Т.3. – М., 1958; Т.4. – М., 1960.

⁶ Дашкевич Я.Р. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм (Спроба системи) //Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР. – Ч.1. – К., 1946. – С.26 – 50.

рафічно-енциклопедичного характеру. У статті детально описувалася структура майбутнього «Словника», який повинен був складатись з двох основних покажчиків: 1. Покажчика псевдонімів і т.п.; 2. Покажчика прізвищ авторів. Покажчик псевдонімів і криптонімів планувалося розбити на три окремі покажчики – за т.зв. гражданським шрифтом, за т.зв. латинським і готичним шрифтами, та окремо власне криптоніми та інші знаки. Детально описувалася також і структура покажчика прізвищ авторів. В кінці статті подавалися різного роду приклади та запропоновані автором правила для подальшої успішної роботи¹. Після такої ґрунтовної публікації, а також враховуючи той факт, що колектив Львівського філіалу Бібліотеки АН УРСР, де працював Я.Дашкевич, уже мав значні напрацювання у формі картотеки, яка нараховувала близько 5000 позицій, а також інші матеріали, залишалося чекати появи цього необхідного «Словника» у недалекій перспективі. І такий «Словник» все-таки вийшов з друку, проте його укладачем був не Я.Р.Дашкевич.

Першим і до цього часу, на жаль, єдиним ґрунтовним словником українських псевдонімів стала видана у 1969 р. праця О.І.Дея, в якій автором зібрано псевдоніми від XVI до XX ст. включно². Слід зазначити, що ще задовго до виходу з друку «Словника» вирішувалось питання про його авторство. Так, у червні 1965 р. львівський історик Я.Дашкевич, дізнавшись, що історик журналістики і фольклорист, доктор філологічних наук О.І.Дей передав до друку у видавництві «Наукова думка» працю «Словник українських псевдонімів», звернувся до дирекції Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, в

---

¹ Там само.

² Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). – К., 1969. – 560 с.

якому працював О.І.Дея, та до видавництва «Наукова думка» з однаковою заявою. Суть її зводилася до того, що в 1946–1949 рр. Я.Дашкевич працював у ЛНБ над словником українських псевдонімів, криптонімів та криптограм, виконуючи планову тему, тобто державне замовлення. У 1949–1956 рр. він перебував в ув'язненні. Skorиставшись відсутністю Я.Дашкевича, О.Дея використав його напрацювання. Довідавшись про намір О.Дея видати «Словник псевдонімів», Я.Дашкевич просив у своїй заяві розглянути питання про авторство «Словника». «Вирішення» питання затяглось аж до 1967 р. Результатом «вирішення» питання став вихід у 1969 р. «Словника» О.І.Дея. Доречною, на нашу думку, буде оцінка цього «вирішення» самим Я.Дашкевичем рівно через 20 років після виходу з друку «Словника»: «О.Дею під час моєї відсутності у Львові вдалося викрасти складений мною «Словник українських псевдонімів» і видати під своїм прізвищем. Це встановила комісія, спеціально утворена для розслідування цієї справи»¹ Детальніше питання про авторство «Словника» розглядається у статті С.Білокіня².

Значна частина псевдонімів та криптонімів, включених до словника О.І.Дея, належить діячам, які досліджували Українську революцію 1917–1921 рр. Але не всі псевдоніми, які відносяться до досліджуваного нами періоду, ввійшли до цієї праці. Зрозуміло, що включити, наприклад, псевдоніми С.Петлюри, Д.Донцова, Ю.Тютюнника до основного тексту книги автор, з відомих причин, не міг. Адже це був кінець 1960-х років і цензура б заборонила

---

¹ Дашкевич Я. Репертуар української книжки 1798–1916 років – коли він буде? // Наука і культура. Щорічник. – Вип.24. – К., 1990. – С.170.

² Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів». Документи і матеріали // MAPPA MUNDI. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. – С.830–874.

друкувати псевдоніми «українських націоналістів». Можливо такі спроби автора в рукописі і були, але безуспішні. Єдине, що можна зараз однозначно стверджувати, то це те, що автор збирався включити псевдоніми С.Петлюри та інших «націоналістів» до свого «Словника», бо з цією метою він (звичайно з допомогою своїх попередників!) зібрав усі відомі на той час їх псевдоніми. І все-таки О.Дея вдалося надрукувати ці заборонені прізвища. Відкриваємо «Словник» і шукаємо «пресловуті» прізвища в розділах «Псевдоніми українською мовою», «Коллективні псевдоніми», «Алфавітний покажчик авторів» та в усіх інших розділах. Псевдонімів та криптонімів С.Петлюри, Д.Донцова, Ю.Тютюнника і багатьох інших діячів українського національного руху немає в жодному розділі.

Тут треба віддати належне авторові в його винахідливості у боротьбі з цензурою. Не маючи змоги помістити зібраний матеріал у розділах «Словника», О.Дея під маркою критики буржуазного націоналізму вміщує зібраний ним (і його попередниками!) і найповніший на той час перелік псевдонімів і криптонімів «націоналістів» у «Вступі». Інакше, якби цей прийом використовувався дійсно лише з метою критики, то автор міг би обмежитися для ілюстрації свого тексту про «реакціонерів» не повним переліком, а лише кількома псевдонімами.

З другого боку, О.І.Дея навряд чи можна було запідозрити у прихильності до діячів національно-визвольного руху, інакше як тоді розцінювати його виступ на відкритих партійних зборах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР у вересні 1967 р., коли він так відверто висловлював своє незадоволення: «Комісія повірила більше бандерівцю Дашкевичу, ніж мені, комуністу»¹. Однозначної відповіді немає.

---

¹ Білокінь С. Там само. – С. – С.866.

Зважаючи на той факт, що переважній більшості читачів не доводилось зустрічати в літературі один з найповніших сьогоднішніх переліків псевдонімів С.Петлюри та деяких інших «українських націоналістів», дозволимо собі процитувати весь абзац зі вступу до словника О.Дея: «В процесі гострої ідейно-політичної боротьби доби капіталізму та імперіалізму псевдонімами користувалися не тільки передові діячі культури, а й реакціонери. Останні прагнули прикрити псевдонімом своє справжнє обличчя, свою приналежність до урядових кіл, до шовіністичних чорносо-тенних партій і т.п. Українські буржуазні націоналісти часто-густо звертались до псевдонімів, щоб ввести в оману своїх земляків: створити враження при допомозі набору псевдонімів, ніби націоналістичні ідеї проголошує велика кількість людей або ж просто сховати за псевдонімом своє справжнє продажне ество. Тим-то так часто користувався псевдонімами зрадник українського народу Симон Петлюра (в різні часи в пресі він підписувався: П.; П.; С.П.; С.П-ра; П-ч; С.Т-он; Зілот; Симон Іюнін; О.Ряст; Simon; Сімон; Святослав Тагон; С.Торнтон; S. та ін.), приховувалися за ініціалами та різними скороченнями націоналістично-профашистські писаки типу Д.Донцова (Д.Д.; О.В.; Дм. Д.; Д. Д-в; Д-ов; Д.Д-; Варнак Д.Д.), Є.Маланюка (Е.М.; Є.М.; Євг. М.; Єв. М.; військовий Херсонєць); вживали псевдо-німи та криптоніми і запроданець у митрополичій рясі А.Шептицький (А.), і буржуазно-націоналістичні агітатори типу М.Острроверхи (М.Осика), Ю.Тютюнника (Ю.Т.; Юр-тик) та до них подібні»¹. Якими ж мотивами насправді користувався під час укладання «Словника» О.Дея зараз судити важко. Проте, в даному випадку головне все-таки не це, а те, що нехай навіть у формі критики «націоналістів» «Словник» уже в ті тоталітарні роки доносило до читача необхідну інформацію про діячів національно-виз-

---

¹ Там само. – С.21.

вольного руху України, яка в інших виданнях була відсутня.

У процитованому тексті більшість псевдонімів та криптонімів, що легко може помітити читач, подано у формі ініціалів. Слід зазначити, що атрибуція авторства за ініціалами, або за скороченими прізвищами, як їх називають деякі дослідники, є досить складною. Наприклад, ініціали Д.Д. належать одночасно кільком дослідникам Української революції 1917–1921 рр. Так, криптонімом Д.Д. користувалися Дмитро Дорошенко, Дмитро Донцов, Дмитро Дяченко, Володимир Винниченко. І, навпаки, жодної зовнішньої схожості з прізвищем та ім'ям не мають, наприклад, ініціали О.В., якими з 1922 до 1939 р. підписувався Дмитро Донцов, будучи редактором Літературно-наукового вісника, який з 1933 до 1939 р. називався «Вісник». Цей прийом маскування справжнього прізвища досить поширений і нині, наприклад, відомий історик української діаспори Любомир Винар, крім ініціалів Л.В., в своїй науковій діяльності застосовував також криптоніми А.Л., Н.В., П.Т., Р.В., Р.Д., Р.К., Р.М. тощо, які не мають нічого спільного з прізвищем вченого.

Деякі дослідники, крім використання в якості криптонімів своїх ініціалів українською та іноземними мовами, вибирають собі псевдоніми дуже простим способом, беручи на цю роль слово, яке виходить при читанні свого прізвища в зворотному напрямі. Наприклад, Володимир Кушнір в такий спосіб отримав псевдонім Ріншук, а Петро Ротач – псевдонім Чатор.

Однією з найскладніших проблем в справі атрибуції авторства є встановлення справжнього прізвища серед кількох авторів-претендентів. Так, наприклад, про Українську революцію 1917–1921 рр. під псевдонімом Галичанин друкувались Іван Герасимович та Теофіл Окуневський, під псевдонімом Орлик – Василь Пачовський, Дмитро Мирон та Володимир Левицький, псевдонімом Літописець корис-

тувались Іван Липа, Іван Кревецький, Іван Дурбак, Любомир Винар, а Роман Бжеський та Євген Онацький (останній за версією В.Верстюка та Т.Осташко¹) друкувались під псевдонімом Характерник. Як же в таких випадках безпомилково встановити прізвище справжнього автора? Тут треба здійснити комплекс заходів: ознайомитись з біохроною авторів-претендентів, з'ясувати детальніше коло наукових інтересів цих авторів за аналізом інших їх публікацій, визначити місце та рік видання, видавництво чи друкований орган, де вийшла та чи інша публікація, нарешті зіставити ці факти для отримання відповідного результату. Наприклад, з'ясовуємо, що Р.Бжеський (1894–1982) і Є.Онацький (1894–1979) жили і діяли в один час, бо були з одного року народження, певний час перебували на Чернігівщині, обидва неодноразово друкувались у Літературно-науковому віснику (у випусках 2 і 6 за 1925 р., наприклад, вміщено одночасно статті обох авторів).

Проте, ознайомившись з їх біографіями та проаналізувавши статті-спогади, підписані псевдонімом Характерник, робимо висновок, що останній належить все ж Р.Бжеському. До речі, така ж думка ще раніше уже була викладена у Словнику псевдонімів О.Дея, у бібліографічному покажчику «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)», у VI випуску «Української журналістики в іменах» тощо.

Остаточно сумніви розвіює аналіз уривку зі спогадів «Моя подорож до Києва через фронт у квітні 1919 р.»², надрукованого під псевдонімом Характерник.

В біографічному нарисі про Є.Онацького Я.Сеник констатує факт перебування останнього за кордоном, починаю-

---

¹ Верстюк, В., Осташко, Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С.140.

² Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1928 р. – Львів-Київ, 1927. – С.114–119.

чи вже з січня 1919 р.¹ Крім цього, у Науковій бібліотеці ім. В.Вернадського у залі «Україніки» зберігається рідкісна книга під назвою «Бібліографія праць професора Євгена Онацького.1917–1964», видана в м.Буенос-Айросі у 1964 р. Її унікальність, крім змісту, полягає також у тому, що книга містить дарчий надпис і підпис Є.Онацького редакції «Нових Днів», а сам текст видання містить рукописні поправки, виправлення, дописані його рукою слова та випущені фрази тощо. Зазначимо, що в цій праці не зазначена жодна публікація під прізвищем Характерник. Отже, версію В. Верстюка та Т.Осташко, що псевдонім Характерник належить Є.Онацькому слід вважати помилковою. Принагідно зазначимо, що деякі автори, не змігши встановити істини у цьому аспекті проблеми, не включили «спірний» псевдонім Характерник ні до переліку псевдонімів Р.Бжеського, ні до псевдонімів Є.Онацького².

Певні труднощі при дослідженні проблеми персоніфікації історіографії Української революції 1917–1921 рр. виникають перед історіографами та джерелознавцями, коли один і той самий автор за певний період часу публікує серію досліджень під різними прізвищами, які не належать до псевдонімів. Це не є парадокс, бо йдеться про публікації дослідниць, які змінили свої прізвища під час одруження. Наприклад, відомий український історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко тричі змінювала своє прізвище: Меньшова (дівоче), Полонська, Василенко та Моргун. Серед сучасних істориків, наприклад, Олена Віталіївна Балицька при написанні дисертаційного дослідження, присвяченого громадсько-політичній діяльності української інтелігенції за доби Центральної Ради, випустила

---

¹ Українська журналістика в іменах. – Львів, 1998. – Вип.6. – С.230–231.

² Еппель В.Л. Нові матеріали до Словника українських псевдонімів. – К., 1999. – С.94 – 95; С.108.

серію публікацій з цієї проблеми, а після одруження плідно продовжує її дослідження, але вже під прізвищем О.В.Кривицька. На жаль, такі нюанси з об'єктивних причин не завжди можуть враховуватись дослідниками, як історіографами, так і бібліографами, при аналізі наукового доробку того чи іншого автора. Так, у бібліографічному виданні «Українська революція і державність. 1917–1920» в іменному покажчику без жодних приміток окремо перераховуються публікації О.В.Балицької та О.В. Кривицької як різних авторів¹. Така ж ситуація стосується і наукового доробку дослідниці проблем державного будівництва доби Української революції 1917–1921 рр. М.В.Капелюшної, яка після одруження друкується вже під прізвищем М.В.Чубата.

Значну проблему для встановлення авторства складає вживання алонімів (літературні містифікації; підписи прізвищем іншої особи). Наприклад, Ростислав Доценко користувався алонімом Валерій Шевчук, а Григорій Лужницький використовує алонім о.Андрей Шептицький. В зв'язку з цим дослідники, аналізуючи науковий доробок того чи іншого автора, насамперед повинні зіставляти рік виходу з друку публікації та вихідні хронологічні дані життєвого шляху автора. Так, Андрей Шептицький жив у 1865–1944 рр., а книга Григорія Лужницького (1903–1990) «Дванадцять листів о.Андрея Шептицького до матері» видана під алонімом Андрей Шептицький у Філадельфії в 1982 р. Слід зазначити, що в Україні алоніми особливо поширилися внаслідок зростання цензурних утисків наприкінці 1960-х років. С.Білокінь з цього приводу писав, що «ненормальні обставини ненормальної епохи викликали до життя явище, здається, небувалого в історії типу. Коли «не проходило» ймення того чи іншого автора, твори

---

¹ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): Науково-бібліографічне видання. – К.,2001. – С.691; С.714.

його часом щастило опублікувати під прізвищем іншої, цілком реальної особи»¹. Формально це скидається на використання псевдоніма, але ж звернення до редакційних паперів, наприклад, до гонорарних відомостей, покаже, що це все-таки якісно інший, специфічний випадок.

Багато публікацій з досліджуваної проблеми підписано жіночими прізвищами й іменами, які насправді є псевдонімами авторів-чоловіків. Так, Наталією Весняною підписувався Андрій Бабюк, Ольгою Волинською – Богдан Мельничук, О.Потоцькою – Олександр Саліковський, Галиною Л. – Олександр Скоропис-Йолтуховський, Л – ська М. – Михайло Лозинський, псевдонімом М.Пеньковська користувався Павло Ковжун тощо. До речі, деякі автори-жінки навпаки підписували свої публікації чоловічими прізвищами. Наприклад, Людмила Старицька-Черняхівська користувалась псевдонімом М.Чубинський. Використання цього прийому значно ускладнює та відволікає процес встановлення справжніх прізвищ дослідників. Отже, атрибуція авторства – це нелегка справа, яка складається з комплексу пошуків.

Якоїсь єдиної загальноприйнятої класифікації псевдонімів досі не існує. Дослідники псевдонімів намагались класифікувати їх лише за формальними ознаками. Пропонувалось, наприклад, розрізняти алоніми, тобто використання якимсь автором справжнього чи вигаданого прізвища іншої особи. Інша група – називні псевдоніми, тобто підписи, які вказують, наприклад, на національність автора чи його місце проживання тощо.

На думку російських дослідників І.Ф.Масанова та Ю.І. Масанова псевдоніми слід класифікувати за чотирма го-

---

¹ Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів» // MAPPA MUNDI. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. – С.833.

ловними ланками: 1. Сферою застосування (революційні, літературні, полемічні та ін.). 2. Належністю одній чи кільком особам (індивідуальний, колективний). 3. Ступенем повторюваності (постійні й випадкові). 4. Зовнішнім характером підпису (власне псевдонім; алонім; називний псевдонім; титлонім; символічний і жартівливий; криптонім; астронім; інші знаки)¹.

Проте більш ґрунтовніше це питання розглянуте в статті Н.Кравченко-Максименкової «Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії». На думку дослідниці слід розрізняти такі форми псевдонімів: «а) Властиві псевдоніми. Це прибрана форма, що, здебільшого, має вигляд прізвища й хресного імені; напр., С.Ярошенко (= С.Єфремов); б) Аноніми. Це – прибране ім'я, яке є разом з тим справжнім прізвищем іншої людини.; в) Псевдоніми-загальники. Це – прибрана форма, позбавлена будь-яких індивідуальних ознак, що вказує на національність автора, на територіальну його приналежність, на його фах, або просто є загальне речення, що пояснює відношення автора до твору; напр.: Малоросіянин (=П.Стебницький); г) Псевдоніми символічні та жартівливі. Напр.: Виборний Макогоненко (Модест Левицький); д) Перекладні псевдоніми. Це властиво справжнє прізвище, що перекладене на іншу мову; е) Титлоніми – це вказівка письменника на себе, як на автора такого-то твору; ж) Криптоніми. Криптонімом називаємо початкові ініціали імені й прізвища автора, або взагалі перші-ліпші літери абетки; сюди належать також скорочені прізвища (А.А-в), урізані прізвища (Криж..., А.Єф.), ім'я (Мирон), ім'я й початкова літера, що править за ініціал прізвища (Надія К.), ім'я з додатком будь-яких друкарських значків (Мирон ***); з) Не дуже поширеною формою псевдоніма, – що, між іншим, уживається, здебі-

---

¹ Масанов И., Масанов Ю. Советская библиография. – М., 1941. – Вип.1 (19). – С.107–108.

льшого, в періодичній пресі, – є астеронім. Астеронімами називаються зірки, точки, цифри й тому подібні друкарські знаки, що за ними ховає автор своє прізвище»¹.

Зазначимо принагідно, що дослідниками Української революції 1917–1921 рр. використовувались всі ці найрізноманітніші форми і різновиди псевдонімів та криптонімів, про що свідчить складена нами спеціальна таблиця (Див.: С.268–318).

Сьогодні в Україні ще немає жодного видання, яке б охоплювало всі псевдоніми і криптоніми, що відносяться до історіографії Української революції 1917–1921 рр. Цей матеріал розпорошений у різних збірниках, словниках, довідниках, регіональних і краєзнавчих дослідженнях та інших спеціальних виданнях.

Чільне місце серед них займають різножанрові видання, присвячені національно-визвольним змаганням українців протягом всього ХХ століття. Окремо слід виділити публікації ідеологів та керівників цих змагань. Це праці С.Бандери, А.Волошина, Д.Донцова, В.Січинського, М.Сціборського, Я.Стецька тощо. Цінність цих публікацій полягає в тому, що в них вміщено не лише аналіз причин поразки, а й дається об'єктивна оцінка значення Української революції 1917–1921 рр. для подальшого розвитку українського визвольного руху.

Національно-визвольні змагання не пропали безслідно – у відповідь на їх поразку виник націоналістичний рух, що продовжив визвольну боротьбу і врешті-решт привів до здобуття Україною незалежності.

В нових історичних умовах у дослідників нарешті з'явилася можливість друкувати свої праці без купюр. Так, через три десятиліття після видання «Словника» О.Дея у

---

¹ Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії // Методологічний збірник. Українська бібліографія. – К., 1929.– Вип.1. – С.19–20).

1999 році вийшла з друку публікація Веніаміна Еппеля «Нові матеріали до словника українських псевдонімів»¹. До цієї праці включено багато псевдонімів, які належать діячам, затаврованим радянською комуністичною системою як «українські націоналісти». В.Еппель так оцінює видання О.Дея: «Словник 1969 р. для свого часу був явищем дуже нетиповим, бо інформував про імена та факти, які в інших радянських енциклопедіях та довідниках не згадувалися і не могли згадуватися»². Але, на думку В.Еппеля, у «Словнику» О.Дея трапилося й багато помилок та недоглядів, які давно потребують виправлення. Книга В.Еппеля містить розкриття близько 1400 псевдонімів та криптонімів, в тому числі й деякі виправлення та уточнення до «Словника» О.Дея. Починається вона алфавітним переліком розкритих псевдонімів та криптонімів (окремо кириличною абеткою та латинкою), причому у багатьох випадках автор подає ще й «основний» псевдонім, а завершується – алфавітним покажчиком автонімів, тобто справжніх імен авторів. Крім псевдонімів митців, літераторів, політиків сучасної України, до книги В.Еппеля включено псевдоніми та криптоніми багатьох авторів, які жили або живуть поза Україною, а також ідеологів та діячів українського національно-визвольного руху, які з відомих причин не були включені до «Словника» О.Дея. Свою працю В.Еппель вважає лише невеликим кроком на шляху до створення нового Словника українських псевдонімів³.

Багато світла в процесі ґрунтовного вивчення проблеми проливає видання «Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника», випуск чергових

---

¹ Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. – К., 1999. – 116 с.

² Там само. – С.3.

³ Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. – К., 1999. – С.4.

збірників якого продовжується. За період з 1994 р. видано 20 випусків¹. До видання увійшли біобібліографічні статті про багатьох відомих, малознаних і «забутих» українських журналістів, редакторів та видавців.

Чимало імен нашої минувшини вперше повертається зі спецфондів до читачів. Склад укладачів цього багатотомного видання нараховує десятки авторів. Однак, багато з них, на жаль, формально підійшли до написання біографічних начерків, не звернувши увагу на те, під якими іменами, крім справжнього, виходила друкована продукція відповідного автора.

Окремі автори наводять переліки псевдонімів того чи іншого діяча в статтях-персоналіях, вміщених у тритомному та новому одностомному виданні «Довідника з історії України»².

Певну інформацію з досліджуваної проблеми можна знайти також і в окремих статтях, вміщених до багатотомної «Енциклопедії українознавства»³.

Унікальна інформація міститься в «Журавлиній книзі», що є словником імен Тернопільської української західної діаспори⁴ та в «Матеріалах з історії національної журналі-

---

¹ Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип. 1–20. – Львів, 1994–2014.

² Довідник з історії України. – Т. 1–3. – К., 1993–1999; Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1131 с.

³ Енциклопедія Українознавства. – Париж-Нью-Йорк, 1955–1984. – Т. 1–11; Львів, 1993–2000. – Т. 1–11.

⁴ «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Ч. 1: А–І / . – Тернопіль: [б.в.], 1999. – 242 с.; «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Ч. 2: К–Л / авт.-уклад. Х.Мельничук [та ін.]. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 271 с.; «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Б.Мельничук, Б.Хаварівський, В.Уніят. – Тернопіль: Тернограф, 2012. – Ч. 3: М–Я. – 286 с.

стики Східної України початку ХХ століття»¹. Перелік псевдонімів чи криптонімів авторів вміщено в цих виданнях у дефінітивних частинах статей-персоналій.

Багато діячів українського визвольного руху друкували свої твори під псевдонімами як в революційну та післяреволюційну добу, так і до 1917 року. В зв'язку з цим, значну допомогу справі атрибуції авторства надає унікальне багатотомне видання під назвою «Репертуар української книги 1798–1916 рр.», укладачі якого поряд з криптонімами та псевдонімами подають справжні імена авторів².

Дуже близькою за задумом до попереднього видання є праця під назвою «Книга в Україні 1861–1917 рр.: Бібліографічний покажчик». Нещодавно випущено її 19-й, завершальний випуск³. Якщо в першому випуску цього видання на всю книгу було розшифровано не більше десятка псевдонімів та криптонімів, то в подальших випусках справа атрибуції авторства значно покращилась.

Деякі відомості з досліджуваної проблеми містяться в «Малій енциклопедії етнодержавознавства»⁴, в колективній монографії «Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії»⁵, в енциклопедичному словнику «Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат».⁶ У них, майже не

---

¹ Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття. – К.: [б.в.], 2001. – 448 с.

² Репертуар української книги 1798–1916 рр.: Матеріали до бібліографії. – Т. 1–9. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1995–2005.

³ Книга в Україні 1861–1917 рр.: Бібліографічний покажчик. – № 1–19. – К., 1996–2016.

⁴ Персоналії // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – Розділ УІ. – С. 820–910.

⁵ Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – 800 с.

⁶ Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат. – М., 1989. – 900 с.

згадуються псевдоніми, але подається перелік основних публікацій авторів та з'ясовується їх участь в Українській революції 1917–1921 рр. Аналогічну характеристику можна дати також працям В.Верстюка, Т.Осташко «Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник» та Г.Стрельського «Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1921): Біографічний словник»¹.

Серед найновіших видань, в яких також вміщена інформація з досліджуваної теми, слід назвати Енциклопедію сучасної України, друкування якої розпочато у 2001 році. Це перша загальноукраїнська енциклопедія, що правдиво й неупереджено, глибоко і всебічно подає цілісний багатогранний образ України ХХ–ХХІ століть². Вперше серед видань такого типу ЕСУ подає величезний блок статей-персоналій про науковців, літераторів, політичних, громадських та державних діячів. В більшості з них, як правило, поряд з прізвищами авторів вміщено і їх псевдоніми.

На початку століття вийшло з друку бібліографічне видання «Літературно-науковий вістник: Показчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932)». Його укладач Богдан Ясінський працював над виданням понад десять років. Укладаючи показчик, автор проробив велику редакційну та науково-пошукову роботу. Значну увагу автор приділив і проблемі розшифрування замаскованих імен, внаслідок чого всі напрацювання виділені ним в спеціальний розділ «Показчик псевдонімів та криптонімів»³. Показчик містить окремі помилки, наприклад, Роман Бжеський і Роман Млиновецький подаються як різні автори.

---

¹ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – 256 с.; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1921): Біографічний словник // Історія в школі. – 1998. – №5/6.

² Енциклопедія Сучасної України. – К., 2001–2017. – Вип.1–18.

³ Літературно-науковий вістник: Показчик змісту Т.1–109 (1898–1932). – К., 2000. – С.507–514.

До ще не багатьох періодичних видань, в яких замасковані імена авторів, що друкувались в них під псевдонімами та криптонімами, повністю встановлені, належить «Український історик». Для редакції журналу, заснованого у 1963 р., стало традицією періодично видавати покажчики змісту цього журналу. За нашими підрахунками, видано дванадцять бібліографічних покажчиків, які висвітлюють зміст «Українського історика», проте, лише в останньому, укладеному Людмилою Сакадою, вперше вміщено допоміжний розділ у «Додатках», в якому стовідсотково розшифровано усі криптоніми та псевдоніми, які використовувались авторами журналу в період з 1963 по 1997 рік¹. Якщо почин «Українського історика» підтримають редакції інших періодичних видань в Україні та в українській діаспорі, то це стане значним вкладом у вивчення проблеми атрибуції авторства і, безумовно, у розвиток вітчизняної історіографії та джерелознавства взагалі.

Складовою досліджуваної проблеми є питання авторства в пресі України 1917–1921 рр. У більшості друкованих органів при публікації матеріалу не було заведено поряд з прізвищем автора подавати інформацію про його соціальний статус. З різних причин багато публікацій є анонімні, частина друкувалася під псевдонімами, за партійними кличками, частина матеріалів підписана ініціалами тощо. Доказом авторства в багатьох випадках слугують саме ініціали під статтями та кореспонденціями. Шляхів атрибуції авторства багато. Для цього джерелознавство має в своєму арсеналі певні прийоми. Серед них – встановлення складу редакцій друкованих органів, співробітників та дописувачів періодичних видань. Оскільки архіви всіх без винятку газет, що видавалися в Україні у досліджуваний період, не

---

¹ Список криптонімів та псевдонімів // Український Історик. Покажчик змісту за роки 1963–1997. – Т. XXXVI. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен, 1999. – С. 156–161.

збереглися, однак певна інформація збереглася в архівах державних органів Центральної Ради, Гетьманату, ЗУНР і Директорії УНР, в особистих архівах політичних, державних діячів, колишніх членів редколегій, у мемуарах видавців і редакторів часописів та газет. Джерелом розшифрування псевдонімів і криптонімів можуть бути і некрологи окремих діячів, а також бібліографічні покажчики, монографії про науковців та публіцистів, спогади тощо.

За підрахунками Г.Рудого, в період Української революції 1917–1921 рр. видавалося 300 центральних, 577 губернських, 279 повітових газет, сукупний масив яких становить майже 34 тис. номерів¹. А в них – тисячі статей під замаскованими іменами.

Слід зазначити, що для останніх десятиліть притаманне різке, чи, принаймні, значне скорочення випадків використання публіцистами, а особливо науковцями, псевдонімів та криптонімів. Проте, практика їх вживання з різних причин, як об'єктивних, так і суб'єктивних, авторами української діаспори і вітчизняними дослідниками продовжується і нині, що є нормальним явищем у розвитку історичної науки. Наприклад, псевдонімом Богдан Марків користується професор Богдан Андрусишин, професор Раїса Іванова друкується під псевдонімом Раїса Іванченко, професор Ярослав Дашкевич відомий багатьом як Я.Корибут, Я.Степанів, Я.Ярченко, професора Ярослава Ісаєвича знають також під псевдонімами Я.Гриців, С.Кечмар, У.Любачівський, а професора Олександра Карпенка – під псевдонімом О.О.Чернігівський та ін. До такого самого прийому вдаються в своїй дослідницькій роботі і вчені-українці з діаспори – професори Любомир Винар (Літописець, Львівянин, Р.Д-кий), Володимир Косик (Б.Марченко), Юрій Шевельов (Ю.Шерех), директор Української бібліотеки

---

¹ Рудий Г. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917–1920 рр. – К., 2000. – С.21.

ім. Симона Петлюри в Парижі Василь Михальчук (Б.Чайка, В.Макс, І.Кононенко, С.Кононенко, С.Петрович, К.Д., М.) та інші дослідники.

Ми переконані, що практику вживання псевдонімів сучасними дослідниками варто продовжити, адже це може виконувати певну практичну роль, тобто мати конкретне прикладне значення. Наприклад, як встановити, якому саме В.І.Гусеву з трьох сучасних дослідників (один філософ і два історики, причому два останні ще з кінця 60-х рр. досліджують період 1917–1923 рр.) належить та чи інша публікація, або сучасним відомим історикам Анатолію Григоровичу Слюсаренку, чи Анатолію Гнатовичу Слюсаренку, філософу Юрію Івановичу Терещенку чи історику Юрію Іларіоновичу Терещенку, адже в більшості наукових збірників, матеріалах конференцій до цього часу, на жаль, над назвою статті друкується лише прізвище та ініціали, без вказівки на науковий ступінь чи вчене звання, посаду, установу чи вуз, де працює, або міста, в якому мешкає дослідник. Слід мати на увазі, що, як правило, діапазон наукових інтересів дослідників дещо звужується на етапі підготовки дисертаційного дослідження, а потім він значно розширюється, причому нерідко коло наукових інтересів і уподобань може співпадати чи бути дотичним. Наприклад, і філософи, і правники, й історики досліджують різні аспекти державності України, державно-церковних взаємин і т.п. Можливо саме в таких випадках дослідники могли б свідомо вдаватись до використання поряд з прізвищем та ініціалами своїх псевдонімів.

Звичайно, ні книга О.Дея, яка, завдяки своїй унікальності ще здійснює і здійснюватиме значну службу в справі атрибуції авторства українських дослідників, хоча вона, на жаль, вже безнадійно застаріла, ні інші перелічені видання не охоплюють усіх випадків вживання псевдонімів та криптонімів в українській пресі та друкованих виданнях у цілому, їх перелік залишається неповним, розшифрування –

нерідко спірним чи помилковим, тому лише в результаті спільних пошуків представників різних сфер науки можливе подальше повернення суспільству персоніфікованої вітчизняної історії та історіографії з іменами борців за визволення України, борців-ідеологів, борців-дослідників, у тому числі й доби Української революції 1917–1921 років.

На жаль, багато документальних джерел назавжди втрачено для науки, що можна пояснити цілим комплексом причин, серед яких війни, руїна та розруха, стихійні лиха і, звичайно, сама тоталітарна система, яка була націлена на знищення всього передового та опозиційного. Проте пошукову та джерелознавчу роботу слід продовжувати та активізувати. Багато інформації з досліджуваної проблеми містять регіонально-краєзнавчі матеріали і публікації. Але на сьогодні ця унікальна інформація знаходиться фактично в розпорошеному стані, зважаючи на величезний масив краєзнавчих досліджень. Її треба збирати і узагальнювати.

Значна частина матеріалів і документів про Українську революцію 1917–1921 рр. знаходиться за межами України, тому їх дослідження є проблематичним для українських істориків. Добрий початок у справі передання відповідних архівних фондів закладено у співробітництві між ЦДІА у Львові та Бібліотекою Народовою у Варшаві. Результативною є також співпраця київських науковців з дирекцією Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі.

Зазначимо також, що проблема атрибуції авторства дослідників Української революції 1917–1921 рр. як окрема тема ще не вивчалась в жодній публікації, крім наших. Проте, вона знайшла певне висвітлення в працях О.Дея, В.Еппеля, Б.Комарова, О.Тулуба, які вже аналізувались нами на початку дослідження. В цих словниках та матеріалах до словників серед псевдонімів і криптонімів українських авторів, зібраних за кілька останніх століть української історії, в загальному переліку вміщено і багато псевдонімів та криптонімів дослідників доби 1917–1921 рр. На відміну

від попередників, ми зробили спробу обмежитись дослідженням творчого доробку лише авторів-дослідників вказаної доби, а також намагалися в усіх можливих випадках подавати відповідну хронологію та не лише ініціали, а повне ім'я й по-батькові авторів. Це дає змогу чітко розрізняти творчий доробок авторів, які мають однакове прізвище та ім'я або ініціали (наприклад, В.Бачинський – Василь Бачинський і Володимир Бачинський; Григорій Коваленко – Григорій Андрійович Коваленко і Григорій Олексійович Коваленко; Іван Рудницький – Іван Іванович Рудницький та Іван Павлович Рудницький). З іншого боку, є багато випадків, коли один псевдонім належить зовсім різним авторам, а серед них є ще й автори з однаковим прізвищем. Наприклад, псевдонім М.Сріблянський належить одночасно і Микиті Шаповалу, і Дмитру Солов'ю, а останніх серед українських авторів ХХ ст. було два – Дмитро Федорович Соловей і П.Матяш, який підписувався псевдонімом Д.Соловей.

* * *

Не претендуючи на вичерпність, подаємо короткий перелік найвідоміших псевдонімів, під якими автори публікацій про Українську революцію 1917–1921 рр. нерідко є більш знаними, ніж під справжніми прізвищами (автонімами).

«Основний» псевдонім	Автонім (справжнє прізвище)
Антонович Кость	Левицький Кость
Бескид Юліан	Тарнович Юліан
Блакитний Василь	Елланський Василь
Бой	Кучабський Василь
Борис Роман	Паладійчук Роман
Борщак Ілько	Баршак Ілля
Боярчук Олесь	Рибалко Олександр
Бурчак Леонід	Абрамович Леонід
Василенко Петро	Одарченко Петро
Васильченко С.	Матяшук В.О.
Верниволя Василь	Сімович Василь
Витанович Ілля	Баран Ілля
Вишиваний Василь	Габсбург Вільгельм
Вірний Микола	Венгжин Микола
Вітковський Омелян	Янів Володимир
Волін Всеволод	Ейхенбаум В.М.
Галичанин	Герасимович Іван
Галичанин	Окуневський Теофіл
Галичанський Остап	Копцох Остап
Геродот Дмитро	Івашина Дмитро
Гирський Дмитро	Левчук Дмитро
Григорієв-Наш Никифор	Григоріїв Никифор
Давний Роман	Дашкевич Роман
Данка Мар'яненко	Дмитрієнко Марія
Деркач Григорій	Любимов Григорій
Дивнич Юрій	Лавріненко Юрій
Дніпровський Іван	Шевченко Іван
Доленга Святослав	Крижанівський Андрій
Домонтович Віктор	Петров Віктор
Драган Антін	Луців Андрій
Дуброва Микола	Ященко Микола
Думка Іван	Турянський Осип

Еллан Василь	Елланський Василь
Ерде Д.	Райхштейн Давид
Євшан Микола	Федюшка Микола
Журавель Данило	Войнаровський Тит
Жученко М.	Дорошенко Дмитро
Залізник Максим	Трильовський Кирило
Золотаренко Соломон	Гольдельман Соломон
Іванченко Раїса	Іванова Раїса
Льченко Андрій	Жук Андрій
Ірчан Мирослав	Бабюк Андрій
Калюжний Наум	Шайтельман Наум
Кедрин Іван	Рудницький Іван
Кобець Олекса	Варавва Олексій
Коряк Володимир	Блумштейн Волько
Котко Кость	Любченко Микола
Кошелівець Іван	Ярешко Іван
Крезуб Антін	Думін Осип
Кулик Іван	Юделевич Ізраїль
Лаврінович Клим	Поліщук Клим
Левенко Ш.	Рудницький С.
Лівобережний	Міхновський Микола
Літописець	Винар Любомир
Літописець	Дурбак Іван
Літописець	Кревецький Іван
Літописець	Липа Іван
Мазлах Сергій	Робсман С.М.
Майоров Михайло	Віберман Меєр
Марченко Борис	Косик Володимир
Махно Нестор	Міхненко Нестор
Меженко Юрій	Іванов Юрій
Миколаєвич М.	Стахів Матвій
Михайлюк Богдан	Книш Зиновій
Млиновецький Роман	Бжезький Роман
Олесь Олександр	Кандиба Олександр

Ольжич Олег	Кандиба Олег
Орлик	Мирон Дмитро
Орлик	Пачовський Василь
Оршан Ярослав	Чемеринський Орест
Осика Михайло	Острове́рха Михайло
Пісоцький Анатолій	Річицький Андрій
Полтава Леонід	Пархомович Леонід
Полтава Петро	Федун Петро
Похмурий Іван	Марченко Іван
Правобережець	Липинський В'ячеслав
Рабінович Мойсей	Равич-Черкаський М.
Рахманний Роман	Олійник Роман
Ряст О.	Петлюра Симон
Самовидець Павло	Феденко Павло
Скоровстанський В.	Шахрай Василь
Сірий Юрій	Тищенко Юрій
Слобідський Денис	Квітковський Денис
Смуток Петро	Стебницький Петро
Сріблянський Микита	Шаповал Микита
Срібний Р.	Шлемкевич Микола
Старий Василь	Королів Василь
Степовий Василь	Біднов Василь
Тимошевський В.	Макаренко Олександр
Характерник	Бжеський Роман
Холмський Іван	Крип'якевич Іван
Холмський Микола	Щирба Микола
Чалий Сава	Куценко Петро
Чопівський Іван	Фещенко Іван
Чупринка Тарас	Шухевич Роман
Шевчук Григорій	Шевельов Юрій
Шерех Юрій	Шевельов Юрій
Широчанський Василь	Біднов Василь
Юртик Григорій	Тютюнник Юрій
Ярославин Сидір	Сохоцький Ісидор

Пропонуємо читачеві таблицю псевдонімів та криптонімів, якими користувались дослідники Української революції 1917–1921 рр. Звертаємо увагу, що і перелік псевдонімів та криптонімів, і список авторів, які мають певний доробок з досліджуваної проблеми, далеко не повний. До переліку включено всі (правильніше, майже всі) відомі сьогодні псевдоніми та криптоніми відповідних авторів, які нам вдалося відшукати, в тому числі й ті, якими вони користувались і до 1917 р., що дає змогу комплексно поглянути на науковий доробок того чи іншого дослідника.

Таблиця складена на основі багаторічного копіткого відбору авторами відповідних фактів при проведенні історіографічного аналізу літератури, присвяченої добі Української революції 1917–1921 рр., в тому числі на основі ґрунтовного опрацювання таких видань:

- Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998.
- Голубець М. Золота книга українського лицарства. – Львів, 1939.
- Горєвалов С.І., Крупський І.В. Українська військова журналістика: Становлення і роль у національно-визвольних змаганнях за утворення незалежної держави (1914–1920 рр.). – Львів, 1997.
- Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969.
- Деятели СССР и революционного движения России: Энциклопедический словарь Гранат. – М., 1989.
- Довідник з історії України / За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста. – Т.1–3. – К., 1993–1999.
- Довідник з історії України / За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста. – К., 2001.

- Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – Т.1–10. – К.: Наукова думка, 2003–2013.
- Енциклопедія Сучасної України. – Т.1–18. – К., 2001–2017.
- Енциклопедія Українознавства. – Т.1–11. – Париж-Нью-Йорк, 1955–1984.
- Енциклопедія Українознавства. – Т.1–11. – Львів, 1999–2000.
- Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993.
- «Журавлина» книга. Тернопільська українська західна діаспора: Словник імен. – Ч.1. – А–І. – Тернопіль, 1999.
- «Журавлина» книга. Тернопільська українська західна діаспора: Словник імен. – Ч.2. – К–Л. – Тернопіль, 2001.
- «Журавлина» книга. Тернопільська українська західна діаспора: Словник імен. – Ч.3. – М–Я. – Тернопіль, 2012.
- Книга в Україні 1861–1917 рр.: Бібліографічний покажчик. – №1–19. – К., 1996–2016.
- Комаров Б. Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів // Записки українського бібліографічного товариства в Одесі. – Ч.1.– Одеса, 1928.
- Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). – Львів, 1995.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
- Малий словник історії України. – К., 1997.
- Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег, 1986.
- Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. – Т.1–4. – М., 1956 – 1960.
- Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття. – К., 2001.

- Онацький Є. Українська мала енциклопедія: У 4 т. – Буенос-Айрос, 1957–1959.
- Реабілітовані історією. – Київ-Полтава, 1992.
- Репертуар української книги 1798–1916 рр.: Матеріали до бібліографії. – Т.1–9. – Львів: ЛНБ ім. В.Стефаника, 1995–2005.
- Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.): Біографічний словник // Історія в школі. – 1998. – №5–9; 1999. – №1–5.
- Тулуб О. Словник псевдонімів українських письменників (матеріали). – К., 1928.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1994. – Вип.1.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1995. – Вип.2.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1996. – Вип.3.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1997. – Вип.4.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1998. – Вип.5.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1999. – Вип.6.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2000. – Вип.7.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2001. – Вип.8.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2002. – Вип.9.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2003. – Вип.10.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2004. – Вип.11.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2005. – Вип.12.

- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2006. – Вип.13.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2007. – Вип.14.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2008. – Вип.15.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2009. – Вип.16.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2010. – Вип.17.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2011. – Вип.18.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2012. – Вип.19.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2013. – Вип.20.
- Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. (Вип.1–9): Показчик імен. – Львів, 2002.
- Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – К., 1988–1995. – Т.1–3.
- Універсальний словник-енциклопедія. – К., 1999 та ін.
- Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998–2004. – Т.1–6.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
1.	Абрамович, Леонід (? – 1920)	Бурчак, Леонід; Ельбе; Л. Аб-ч; Л. Абр-ч; Л.Б.
2.	Андрієвський, Віктор Никанорович (1885 – 1967)	Анський, В.; Ліберець; Некрашевич, В.; Юрась, Ю.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
3.	Андрієвський, Дмитро Юрійович (1892 – 1976)	А-ський, Д.; Стобар, І.
4.	Андрусишин, Богдан Іванович (1958 р.н.)	Марків, Богдан; Марків, Б.І.; М.Б.
5.	Андрусяк, Василь Васильович (1915 – 1946)	Грегїт; Рїзун; Рїзьбяр; Чорний; Коваль
6.	Андрусяк, Микола Григорович (1902 – 1985)	М.А.
7.	Андрухович, Роман (1915 – 1997)	Андрон
8.	Антонович, Дмитро Володимирович (1877 – 1945)	Войнаровський; Войнилич; Войнилович; Войнилович, С.; Войнилович, Северин; Войнович; Галін, Тодор; Галин Тодор; Дядько Дмитро; Муха; Подорожний; Шельменко; Simplissimus; Skriptor; А.Д.; В.С.; Д.А.; П.; С.В.
9.	Бабій, Олександр (Олесь) Йосипович (1897 – 1975)	Глум; Чмелик; Чмелик, Олесь; О.Б.
10.	Бабюк, Андрій Дмитрович (1896 – 1937)	Абба; Андрій Пядицький; П'ядницький, Юрій; Бюк; Весняна, Наталя; Виселенець, Гриць; Вороненко, К.; Емпе; Жванський Я.; Зезик, М.; Зубрей, З.; Ирчан, Мирослав; Ирчан, Мирослав;

		Ірчан, М.; Каламар, Юрко; Коломиєць, А.; Мірко, І.; Очевидець; Пядик, А.; Усу-сус; Чужбинський, А.С.; Екс-Доминиканец; А.Б.; З.М.; І.Н.; М.І.; У.С.С.; Ю.Р.; Ба...к, А.; Б...к, А.; Б-к, А.; Б-юк, А.; І-н, М.; Ір., М.; Ірч., М.; Z; та ін.
11.	Бажанський, Михайло Васильович (1910 – 1994)	Вірлиний, Михайло; Вірли-ній, Михайло; Кудеяр; Пе-лехатий
12.	Бандера, Степан Андрійович (1909 – 1959)	Бийлихо; Власт; Сірий, С.; Сірий, С.А.; А.; С.А.С.; САС; С.Б.
13.	Баран, Ілля (1899 – 1973)	Витанович, Ілля; Витано-вич, І.
14.	Баран, Степан Іванович (1879 – 1953)	С.Б.; Д-р С.Б., С.Іванович.
15.	Барановський, Христофор Антонович (1874 – 1941)	Х.; Х.Б.
16.	Барвінський, Богдан Олександрович (1880 – 1958)	Вінковський, Теодот; Барв. Б.; Барв-ий, Б.; б.; -Б.; Б.Б.
17.	Барвінський, Олександр Григорович (1847 – 1926)	Австрієць; Александер Б.; Барв., Ал.; Б-ий, Олександр; Б-ський, Ол.; Олег; Олекса-ндер Гр-ч; Подолянин; По-долянин, А.; Verax; О.Б.; Ол. Б.; Ол. Барв.; (X); (?); (!).

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
18.	Баршак, Ілля Львович (1895 – 1959)	Борщак, Ілько; Борщак, Ілько Костянтинович; Богун; Богун, Ф.; Борець; Борщ; Ілько; Син; Фильма, Ілько; І.Б.; Vogoune; Bohoune; Bogoun, V.; D'Arneval, Helie.
19.	Бачинський, Василь (1892 – 50-ті рр.(?))	Б.; В.Б.
20.	Бачинський, Володимир Миколайович (1880 – 1927)	Котлович, В.; Котлович, Василь; Д-р В.Б.; В.Б., повітовий організатор
21.	Бачинський, Євген Васильович (1885 – 1978)	Бачина-Бачинський, Є.; Д-ський, Є.; Дукальський; Муратов, Іван; Євген; Євген, Б.; Б.ЄД.
22.	Бачинський, Лев (Левко) Васильович (1872 – 1930)	Мик, М.; Юрист
23.	Бачинський, Сергій Васильович (1887 – 1941)	Кремінчанин; Наддніпрянець; Острожанин; Свій; Observator; Homunelus; Бкий; Б.С.; К.; С.Бас; С.Бач.; Я.; Я.Я.
24.	Бачинський, Юліан Олександрович (1870 – 1940)	Сумний; Юродивий; Ю.Б.; Julian B.
25.	Бескид, Юліан	Див.: Гарнович, Юліан
26.	Бжеський, Роман Степанович	Борковський, Р.; Вернигорець; Гармаш, Р.; Гармаш;

	(1894 – 1982)	Дажбожич; Мазепинець, Іван; Мазепинець, Д.; Заде-сняянський, Роман; Задніп-рянський, Роман; Десняче-нко, Роман; Лівобережець, М.; Млиновецький Р.; Млиновецький, Роман; Ор-ликівський, Р.; Паклен, Р.; Паклен, Роберт; Провінці-ал; Характерник; Черніго-вець; Юнак, Р.; БПА; І.М.; М.Р.; З.Р.; П.Б.; Р.Б.
27.	Битинський, Микола Оверкович (1893 – 1972)	Оверкович, М.
28.	Біберман, Меєр Мойсейович (1890 – 1938)	Майоров, Михайло; Майо-ров, М.; М.М.
29.	Біднов, Василь Олексійович (1874 – 1935)	Катеринославець; Попере-шній, В.; Степовий, В.; Широчанський, В.; Украї-нець; В.Б.; Б-в, В.; К.; С-ий, В.; Ст-ий, В.
30.	Білокінь, Сергій Іванович (1948 р.н.)	Абаза, С.; Абаза, Сергій; Воробей, Є.; Київський, С.; Манжос, С.; Неродич, С.; Ти-щенко, Е.; С.Б.; Abaza, Serhiy
31.	Біляшівський, Микола Федотович (1867 – 1926)	Горянський, М.П.; Княже-вич, М.; Б.; Б.Н.; М.Б.; М.К.; Н.Б.; Н.Ф.Б.
32.	Блакитний-Еллан, В.	Див.: Елланський В.М.
33.	Блумштейн, Волько (1889 – 1937)	Коряк, Володимир Дмитро-вич; Коряк, В.; Торський, Віктор; Торський, В.; В.Т.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
34.	Богацький, Павло Олександрович (1883 – 1962)	Г-цький. Б.; Жучок, П.; Олександренко, П.; Оль, П.; Павло Б.; Стоколос, Я.; Студент; Aliens; Alienus
35.	Бойдуник, Осип (1895 – 1966)	Боярський, П.К.; Михайло- вич, О.; Грузченко, О.
36.	Бойків, Олександр Миколайович (1896 – 1968)	Дідух, Роман; РПП.
37.	Борис, Роман	Див.: Паладійчук, Роман
38.	Боровський, Михайло Леонтійович (1891 – 1989)	М.Б.
39.	Борщак, Ілько	Див.: Баршак, Ілля
40.	Бочковський, Олександр (Ольгерд-Іпполіт) (1885 – 1939)	О.Роздава; І.О.Б.; О.І.Б.; О.Н.
41.	Бурчак, Леонід	Див.: Абрамович, Леонід
42.	Бутович, Микола Григорович (1895 – 1961)	Бутумбас; М.Б.
43.	Варавва, Олекса (Олексій) Петрович (1882 – 1967)	Ад; Воронин, Олексій; Ду- дка, Андрій; Земець, К.; Кобець, О.; Око; Просто- Безпартійний; Стеблик, В.; Трое (колективний псевдо- нім); Шуліченко; О.В.; Ц.Я.
44.	Василенко, Микола Прокопович (1866 – 1935)	В-ко, Н.; В-ко, Ник.; Н.; Н.В.
45.	Василенко, Петро	Див.: Одарченко, Петро

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
46.	Ващенко, Григорій Григорович (1878 – 1967)	Васьківський, Г.; Ващенко-Захарченко, Г.; Ващенко-Васьківський, Г.
47.	Верига, Василь Іванович (1922 – 2008)	В.В.; Weryha W.
48.	Винар, Любомир (Роман) Іванович (1932 – 2017)	Вінцер де Жанейро; Літописець; Львівянин; А.Л.; І.Д-няк; Л.В.; Л.В-р; Лпв.; ЛРВ; Н.В.; П.Т.; Р.В.; Р.Д.; Р.Д-к; Р.Д-кий; Р.К.; Р.М.; Lubomyr Wynar R.
49.	Винниченко, Володимир Кирилович (1880 – 1951)	В.В.; Д.Д.; Деде, В.; Доде, В.
50.	Витанович, Ілля	Див.: Баран, Ілля
51.	Витвицький, Степан Порфирович (1884 – 1965)	С.В.
52.	Вишиваний, Василь	Див.: фон Габсбург-Лотрінген, Вільгельм
53.	Вікул, Сергій Павлович (1890 – 1937)	С.В.; В-л, С.; N.N.
54.	Вітик, Семен Гнатович (1876 – 1937)	В.С.; С.В.
55.	Вітовський, Дмитро Дмитрович (1887 – 1919)	Віт-ський, Дмитро; Буряк, Гнат; Буря, Гнат; Турський, Мстислав

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
56.	Возняк, Михайло Степанович (1881 – 1954)	Волецький; Волецький, С.; Громадянин; Ікс; Мих. Степ.; Сівах, М.; Сівач; Степаненко, Мих.; В.К.; В.М.; -к-о; М.В.; М.С.; Н.Н.; О.К.; вк; В-к, М.; (ок).
57.	Войнаровський-Столобут, Тит Євген (1856 – 1938)	Данило Журавель; Т.фон Слеповрон; Eugen; Von; Slepownon
58.	Волинець, Степан Олександрович (1895 – 1969)	В.; В.С.; С.В.
59.	Волошин, Августин Іванович (1874 – 1945)	Верховинський, Андрій; Verhovinszkij
60.	фон Габсбург-Лотрінген, Вільгельм-Франц (1895 – 1948)	Вишиваний, Василь; Вишиваний, В.
61.	Галаган, Микола Михайлович (1882 – 1955)	Вільшанський, Лука; Левко; Сергій; Г-н, М.
62.	Ганкевич, Лев Юліанович (1881 – 1961)	Л.Г.; Сам
63.	Герасимович, Іван (1876 – 1942)	Вашківський; Галичанин; Омега; Омікрон; Опозиціоніст; Учасник; Г.; І.Г.; О.М.; (ir).
64.	Геродот, Дмитро	Див.: Івашина, Дмитро

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
65.	Гехтер, Максим Григорович (справжнє: Гехтер Мендель Гецькович-Беркович) (1885 – 1947)	Григорович, М.; Економіст; Литвин, Максим; Літописець, Максим; Мак; Максим; Меломан; Могар; Ольгін; Оптиміст; Рецензент; Робітник; Росьовий, М.; Рузин, М.; Яровий, Ю.; А.Г.; Г.Р.; М.Г.; Г-ович, М.; Г-р, М.; М.Н.; Nov; Nowus.
66.	Гець, Микола (1910 – 1993)	Доброміль
67.	Гирич, Ігор Борисович (1962 р.н.)	І.Г.
68.	Гладкий, Григорій (1893 –1936)	Гладкий, Гриць; Гр. Гл.; Гл. Гр.
69.	Гнатишак, Микола Леонтійович (1902 –1940)	М.Г.; мг.
70.	Голубович, Сидір Тимофійович (1873 – 1938)	Гл., С.; Рогатинович, Сидір; Ізидор
71.	Гольдельман, Соломон (Симон) Ізраїльович (справжнє: Хаїм-Шолом Срульович (1885 – 1974)	С.Г.; Золотаренко, С.; Шалом Кишинев
72.	Гомзін, Борис (1887 – 1965)	Др. Мирон Бурянина; б.г.; Ньюфрайнгпен
73.	Гопнер, Серафима Іллівна (1880 – 1966)	С.Г.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
74.	Горбачевський, Антін Якович (1856 – 1944)	А.Г., др.; Г.А.
75.	Григоріїв, Никифор Якович (1883 – 1953)	Виборець; Григорієв-Наш, Н.; Калінчанин; Лисий, Никифір; Наш, Гр.; Неполітик; Педагог; Подоленко; Подолянин; Просвітник, Наш; Просвітянин; Яковенко, Н.; Г.; Г.Н.; Н.; Н.Г.; Го-ко, М.; Гр.; О-ко; О-ко, Н.Г.; N.
76.	Григорук, Євген Максимович (1898 – 1922)	Червоний, О.
77.	Грицай, Остап (1881 – 1954)	О.Г.; o.h.
78.	Грицак, Євген Михайлович (1890 – 1944)	Е.Г.; Є.Г.
79.	Грушевський, Михайло Сергійович (1866 – 1934)	Груш.,М.; Грушев.; З-ка Михайло Сергієнко; Ш-ч, Гр.; Гієр; Заволока,М.;Заволока, Михайло; Козак Михайло; Оптиміст; Сергієнко, З-ка; Сергієнко, М.; Сергієнко, Мих.; Хлопець; Хлопець, М.; Хрушевски, М.; Г.; Г. і Ф.; З.; З.М.; М.Г.; М.З.; М.І.; М.С.Г.; Н.М.; Г-ий, М.; Гр-й, Мих.; Г-ий, М.; Observator; Г-кі, О. і М. (спільно з Грушевським,О.)

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
80.	Грушевський, Олександр Сергійович (1877 – 1943)	Г.; М.Ш.; О.Г.; Г-ий, О.; Г-ий, Ол.; Ол.Г.; Ол. Гр.; Гр-ий, Ол.; Г-кі, О. і М. (спільно з Грушевським, М.)
81.	Дашкевич, Роман-Микола Іванович (1892 – 1975)	Давний, Роман; Давний, Р.; Дашк.; Луговик з-за Потока; Л.з.П.; Луговик; Січовик; Р.Д.
82.	Дашковський, П.	Петровський, Д.
83.	Деркач, Г.	Див.: Любимов, Григорій
84.	Дивнич, Юрій	Див.: Лавріненко, Юрій
85.	Дівнич, А.	Крук, А.; А.Д.
86.	Дзюбак Моїсей Дем'янович (1897 – 1956)	М.Д.
87.	Дідушок, Петро Федорович (1889 – 1937)	Барчук, Петро; Гельмер, П.; П.Д.
88.	Дмитрієнко Марія Федорівна (1935 р.н.)	Данка Мар'яненко
89.	Дністрянський, Станіслав Северинович (1870 – 1935)	С.Д.; Правник.
90.	Добрянський-Демкович, Михайло (1905 – 2003)	Лагодівський, М.; М.Д.Д.
91.	Доленга, Святослав	Див.: Крижанівський, А.
92.	Дольницький, Антін Августинович (1853 – 1953)	Переплис, А.; Нарат, Х.; Таран, Харко

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
93.	Домонтович, Віктор	Див.: Петров, Віктор
94.	Донцов, Дмитро Іванович (1883 – 1973)	Варнак, Д. Д.; Закопанець; Понтійський, Д.; Свирид, Дмитро; Світ; Темляк, В.; Чорний, Дм.; Шалдій, Д.; Д. Д.; Д. Д - ; Д. Д-в; Дм. Д.; Д - ов.; М.Л.; О. В.; Р.О.; Devius; Snovyd, Dmytro
95.	Дорошенко, Володимир Вікторович (1879 – 1963)	Білоцерківець, Вол.; Білоцерківський, А.; Божко, Л.; Божко, Ладько; Володаренко, Д.; Журба, Вол.; Журба, Л.; Книголюб; Ладим; Ладько; Лікаренко, В.; Лікаренко, Вол.; Лучанин; Маріян; Немирич; Українець; В.; В.Д.; В.І.; Р.О.; Вол.Д.; Вол.Дор.; Д-ко, В.; Д-ко, Вол.; Дор.В.; Дорош.; Л-ко, В.; Л-ко, Вол.; Л-ко, Д.
96.	Дорошенко, Дмитро Іванович (1882 – 1951)	Брут, Хома; Дороженко, Д.; Дядько Дмитро; Жураховський, М.; Жученко, М.; Забаревський, М.; Историк; Іваненко, Д.; Книголюб; Мандрівець; Посполитий; Присутній; Свідок; Хуторянин з-під Глухова; Д.Д.; Ж.; М.Ж.; П.С.; Д-ко, Д.; Д-нко, Д-нко, Д.; Ж-ко, М.; D.Iwanenko

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
97.	Дорошкевич, Олександр Костянтинович (Костьович) (1889 – 1946)	Дорош., О.; Дорош, С.; Студент С.Д.; Цабегей, С.; Д.О.Д.; С.Д.; Д-евич, С.; Ол. Д.; Ол. Дор.; С-евич; С-кевич; Д.; О.Д.; С.Д.
98.	Драган, Антін	Див.: Луців, Андрій
99.	Дубровський, Василь Васильович (1897 – 1966)	Захаревський-Лісковицький, І.; Лісковицький. В.; Іллінський; Історик; Черногай, В.; В.Д.
100.	Дудко, Федір Степанович (1885 – 1962)	Дудко-Карпенко, Ф.; Карпенко, Ф.; Одуд; Шпак
101.	Дужий, Микола Атанасович (1901 – 1955)	Вировий; Мирон; Микола Карівський; М.К.; Колос Іван; Грицько: Роман; М.Д.; м.д.
102.	Дужий, Петро Атанасович (1916 – 1997)	Дорош; Аркадій; Віталій; Десятник; Низовий, Б.П.; В-ак, М.; Орест; Павлович; Панасенко, А.; П. Просвітянин; Панасенко, Арсен; Скелястий, Опанас
103.	Думін (Думин), Осип Олексійович (1893 – 1945)	Вівчар, Юрко; Городовецький, Юв.; Крезуб, Антін; Крезуб, А.; Кулинич, В.; Сурмач, О.; Трясило; Шоловаторець, Степан; К.; Т.
104.	Думка, Іван	Див.: Турянський, Осип
105.	Дурбак, Іван Савинович (1903 – 1994)	Винницький, І.; Вишневий, Іван Савич; Січинський, І.; Літописець; Мандрівник; Карапет; Кум Наум; Кавун,

		І; Той Самий; Новосілецький, І.; Подільський, Т; Тернопільський, І.
106.	Дурдуківський, Володимир Федорович (1874 – 1938)	Коновченко В.; В.Миро- вель; Скавло; В.М. Д-ській; М-ць; Д.В.; В. – дур.; В.
107.	Ейхельман, Отто (Отон) Оттович (Отонович) (1854 – 1943)	О.О.
108.	Ейхенбаум, В.М.	Див.: Волін, Всеволод
109.	Елланський, Василь Михайлович (1893 – 1925)	Авіель; Бий, В.; Блакитний, В.; Блакитний, Валер.; Бла- китний-Еллан, В.; Гартова- нець, В.; Гартований, В.; Гартований, Василь; Дрю- галь, А.; Еллан-Блакитний, Василь; Еллан, Василь; Єгорський, В.; Мрійник; Орталь, Артур; Проноза, В.; Прохода, Валер.; Рудий, Панько; В.В.; В.Г.; В.Е.; В. П.; Б-ий, В.; Б-кий; Б-ний, В.; Валер. Б.; Ва-ль; В-ль, Б.; та ін.
110.	Ерде Д.	Див.: Райхштейн, Давид
111.	Євшан, Микола	Див.: Федюшка, Микола
112.	Єндик, Ростислав- Роман Дмитрович (1906 – 1974)	Дмитрович, Роман; Роєн
113.	Єнсен, Леонід	Див.: Пархомович, Леонід
114.	Єремійв, Михайло Михайлович (1889 – 1975)	Єремієв, М.М.; Є-в.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
115.	Єфремов, Сергій Олександрович (1876 – 1939)	Александрович, С.; Волосожар; Волосар; Дніпровенко, Р.; Земець; Киянин; Лановий, Гр.; Липовчанин; Матушевський-Єфремов; Охріменко, С.; Охріменко, Сергій; Палець, Сергій; Ромул; Сергій, Є.; Ситковецький, С.; Устяк, П.; Член клубу; Ярошенко, С.; Е.С.; Є.; Є.С.; Н.С.; Р.; С.; С.А.; С.Е.; С.Є.; С.О.; С.О.Є.; Авич, С.; А-ч, С.; Е-мов, С.; Є-мов, С.; Р-л.; С-ць, С.; Z; Nemo; Scrida; Spectator.
116.	Животко, Аркадій Петрович (1890 – 1948)	Животько, А.; Ж-ко, А.; Пухальський, А.; Пуховський, А.; Хо.
117.	Жила, Володимир-Тарас Іванович (1919 – 2004)	В.Ж; Д-р В.Ж.
118.	Жук, Андрій Ілліч (1880 – 1968)	А.Андрієнко; Андрієнко, Андрій; Вовк, А.; Вовчанський, А.; Ільченко, А.; Мільченко, А.; Хрущ, А.; А.В.; А.Б.; А.Ж.; А.І.; Ж.; І.А.; А-ій; А-ко, А.; Ан.; Ан-ій; N. N.; *.
119.	Жуковський, Аркадій Іларіонович (1922 – 2014)	Заревівський, А.; Куценко, Я.; Шипинський, Б.
120.	Жученко, М.	Див.: Дорошенко, Дмитро

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
121.	Зайцев, Павло Іванович (1886 – 1965)	Гарбузов, Лука; Грабуздов, Л; Грабуздович, Лука; Слободський; З.П.; П.З.
122.	Залеський, Осип Степанович (1892 – 1984)	Жалоба, О.; Жалоба, Осип; Жалода, О.; О.Ж.; О.Ж.З.; Ос.За.
123.	Залізняк, Максим	Див.: Трильовський, К.
124.	Залізняк, Микола Кіндратович (1888 – 1950)	Гайдамачка; Заволока, Мик.; Кіндратович, Микола; Кримщак, Микола; О. Пашкевич; Сторонній; Хист, М.; М.Д.; М.К.; З-к, Микола; З-к, М.
125.	Західний, Михайло Васильович (1885 – 1937)	Слобідський, Михайло
126.	Зінченко, Арсен Леонідович (1948 р.н.)	А.З.
127.	Зленко, Петро Андрійович (1891 – 1954)	З-ко, П.
128.	Зозуля, Яків Максимович (1893 – 1984)	Я.З.
129.	Золотаренко, С.	Див.: Гольдельман, Соломон
130.	Зубенко, Іван Сергійович (1888 – 1940)	І.З.; З-ко, І.
131.	Іванис, Василь Миколайович (1888 – 1974)	Болотенко, О.; І-с, В.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
132.	Іванов, Юрій Олексійович (1892 – 1969)	Дорощенко, М.; Іванов-Меженко, Ю.; Меженко, Ю.О.; Меженко, Юрій; І.О.; О.І.; Ю.М.; М-ко
133.	Іванова, Раїса Петрівна (1934 р.н.)	Деснянка, Раїса; Деснянка, Р.; Іванченко, Раїса; Іванченко, Р.П.; Іванченко, Р.; Раєнко, Р.
134.	Івашина, Дмитро Васильович (1892 – 1975)	Геродот, Д.; Геродот, Дмитро
135.	Ігнатієнко, Варфоломій Андріанович (1892 – 1937)	Андріанович, В.; Нестеренко, В.; Озерянський, В.; Химера, В.; Ігн-ко, В.; І-ко, В.
136.	Іларіон	Див.: Огієнко, Іван
137.	Ірчан, Мирослав	Див.: Бабюк, Андрій
138.	Ісаєвич, Ярослав Дмитрович (1936 – 2010)	Берестейський, У.; Григоренко, Я.; Гриців, Я.; Детько, Д.; Дмитренко, І.; Дмитрисевич, С.; Дмитрівський, Я.; Дмитрович, Я.; Іринкович, Я.; Кечмар, С.; Контич, М.; Короснянський, Т.; Красівський, Олекса; Любачівський, І.; Любачівський, У.; Сахнюк, О.; Теліжко, М.; Чабан, М.; Чобанюк, М.; Чубанюк, М.; Шварнович, Л.; Ярісевич, Д.; В.Б.; І.Л.; І.С.; І.Я.; Т.К.; Я.І.; Я.Л.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
139.	Калениченко, Павло Михайлович (1923 – 1983)	Вахненко, К.; Вахненко, П.; Вахній, П.; Кононенко, П.; Костенко, П.; Михайленко, П.; Остенко, П.; Павленко, К.
140.	Камінський, В'ячеслав Арсенович (1869 – 1939)	Наблюдатель
141.	Кандиба, Олександр Іванович (1878 – 1944)	Олесь, Олександр; Валентин; Валентин, В.; Вовк; Діна; Дина; Красолька, Ганна; Олександренко, О.; Фотограф; Н.Н.; В.; О.; Ол. Ол.; Ол-сь, О.; О-сь
142.	Кандиба, Олег Олександрович (1907 – 1944)	Ольжич, Олег; Ольжич, О.; Запоточний, М.; К-ба, О.; Кардаш, Д.; Констянтин, К.; Лелека, О.; М.П.; О.; О.К.; Polovec
143.	Капустянський, Микола Олександрович (1879 – 1969)	Низовий-Чумак, Віктор; Низола, П.
144.	Карманський, Петро Сильвестрович (1878 – 1956)	Гіркий, Петро; Гуржій, Петро; Карманс; Колишній; Макух, Гілярій; Могильницький, Лесь; Могильнянський, Лесь; Петро К.; Петро Карм.; Рак, Теодор; К.; Скиталець; П.Г.; п.к.; П.К.
145.	Карпеко, Олександр	Чернігівський, О.О.

	Юхимович (1921 – 2013)	
146.	Касяненко, Євген Іванович (1889 – 1937)	Ларик; Нитка, Остап; Свій; Цвіркун; Е.К.; Є.К.; К-енко, Є.
147.	Кашенко, Адріан Феофанович (1858 – 1921)	Будій, А.; Дніпровий, Ми- кола; Тертишний, А.; Торі- шний. А.; А.К.; К-о, А.
148.	Квасниця, Іван (1893 – 1941)	Камінський, І.; Леонід; Ле- онід К.; Парченко, І.; І.К.; К.; Кв., І.; К...ий, І.
149.	Квітковський, Денис Васильович (1909 – 1979)	Квітка, Д.; Квітка, В.; Квіт- ковський-Квітка, Денис; Кирильчук, Д.; Слобідсь- кий, Д.; Слобідський, Л.; В.В.; Д.К.; Д.Кир.; П.Ром
150.	Кедрин, Іван	Див.: Рудницький, Іван
151.	Кедровський, Володимир Іванович (1890 – 1970)	В.К.
152.	Клочко, Іван Гаврилович (? – 1944)	Ів. Лив.; Ливень, І.; Ливень, Ів.
153.	Клунний, Г.	Г.К.
154.	Книш, Зиновій Михайлович (1906 – 1999)	Михайлюк, Богдан; Ренс; Галіят; Ю.Мохнацький
155.	Ковалевський, Микола Миколайович (1892 – 1957)	Малий, М.; Мик-кий; Микола-левський; Валевсь- кий, К.
156.	Ковалевський, Олександр Олександрович	Войнаровський, А.; Розу- мовський, Всеволод; А-р К- ій.

	(1890 – 1939)	
157.	Коваленко, Григорій Андрійович (1867 – 1938)	Коваленко-Коломацький, Г.; Сьогобочній, Гр.; Геть- манець, Гр.; Смутний, Гр.; Южнорусс; Ко-Ко; Ков. Кол.
158.	Коваленко, Григорій Олексійович (1868 – 1937)	Грицько Коваленко; Віль- ний, К.; Г.К.; Гр.
159.	Ковальський, Микола Миколайович (1885 – 1944)	М.К.; М.К-й.
160.	Ковальчук, Володислав (? – поч. 1940-х)	Калинів, І.; Й. Калинів; В.Тесар; В.К.
161.	Ковжун, Павло Максимович (1896 – 1939)	Їжак; Марія Пеньковська: Пеньковська, М.; Полов- чанський, М.; Тамарин, П.; Фосняк, К.; Фосняк, М.; Холмщанин; П.К.; Т-н.; А.Б.
162.	Козак, Іван (1886 – ?)	-н-к.
163.	Коломійченко (Коломійченко), Федір Євдокимович (1886 – 1938)	Прохорець, Федір; Хведір К.; П.К.
164.	Коновалець, Євген Михайлович (1891 – 1938)	Віра; Валентин; Вірленко; Вірський; Дід; Дідько; Дя- дько; Мудрий; Святослав; К.; Є.К.
165.	Коновалець, Мирон	Зашківський; Зашківський,

	Михайлович (1894 – 1980)	М.
166.	Кононенко, Костянтин Семенович (1889 – 1964)	Н.Олежко
167.	Кононенко, Харитина (1900 – 1943)	К.; Х.К.
168.	Копцюх, Остап	Галичанський, Остап
169.	Кордуба, Мирон Михайлович (1876 – 1947)	Буковинець; Михайлович, М.; Норим, К.; Омікрон; Фуфі; К.; М.К.; Кор.М.; (00); Х.; Х. У.
170.	Королів, Василь Костянтинович (1879 – 1941)	Диканський, В.; Дикансь- кий; Дикий, В.; Каров, В.; Королів-Старий, В.; Королів- Старий, Василь; Крок, І.; Підстаркуватий, Ю.; Подорожний, П.; Радський, М.; Роль, К. О.; Старий, В.; Старий, Василь; Тюдюк, П.; Хуторянин Старий; Щур, П.; В.; В.Д.; В.К.; В.Н.; В.С.; Щ.; Д-ий, В.; Д-кий, В.; Д-кий; К-ьов, В.; Ст., В.; Amator; Y.; N – h.
171.	Коряк, Володимир	Див.: Блумштейн, Волько
172.	Косаківський, Дмитро	Д.Кетрос; Кетрос, Дмитро
173.	Косик, Володимир Миколайович (1924 – 2017)	Марченко, Борис; Bogys Martchenko

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
174.	Костюк, Григорій Олександрович (1902 – 2002)	Гармаш, С.; Гриневич, Р.; Грок; Залужний, Г.; Заслужений, Теодор; Подоляк, Б.; Подоляк, Борис; Б.П.; П-к, Б.
175.	Крат, Михайло Миколайович (1892 – 1979)	М.К.; Мих.К.
176.	Кревецький, Іван-Мар'ян Іванович (1883 – 1940)	Королевський, В.; Королевський, Г.; Королевський, І.; Королевський, Ф.; Кривенко, Іван; Літописець; Умінський, В.; І.К.; К.; К.Ф.; Ф.К.; Ів.К.; К-й, І.; К-й, в.; Кр., І.; Кр., Іван; Кр.; Кр....., І.; Кр., І.; Кр., Іван; Крв., І.; Крв...., І.; Кре...., І.; Кр-ий, І.; Кр...кий, Ів.
177.	Крижанівський, Андрій Миколайович (1906 – 1950(?))	Доленга, С.; Доленга, Святослав
178.	Кримський, Агатангел Юхимович (1871 – 1942)	Хв. А. в Москві; Бешір, Хвко; А.Хванько; Хванько Кримський; Ванько А.; Знокомий; Ївхимець; Мирза-Джафар; Михайловський, М.В.; Московський дописувач “Правди”; Московський українець; Рогач, Панько; Український житель; А.; А.Е.К.; А.К.; Х.; К-ий, А.; Кр. А.; Хв.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
179.	Крип'якевич, Іван Петрович (1886 – 1967)	Горишівський, Ів.; Петренко, Іван; Петрович, І.; Іван Холмський; Холмський, І.; Холмщак; К.; І.К.; Н.Ч.; К-ич, Ів.; Кр. І.; Кр-ич, І.; Крич, Іван; Крч.; Крч., І.; Кр-ч, І.; Кр-ч, Іван; Крч. Ів.; К-ч, І.; П-ко, І.; Іван К.; Іван, Кр.; X.; Viator
180.	Крушельницький, Антон Володиславович (1878 – 1937)	Володиславич, А.; Володиславич, Антін; Журбенко, Л.; Не-Педагог; Педагог; Спокійненький; А.К.; С.; Кр., А.; Крушельн. Ант.; С-ий; А.К., І.Ф. (разом з І.Франком); S; S – уї.
181.	Кубійович, Володимир Михайлович (1900 – 1985)	Корнівський, Антін
182.	Кузеля, Зенон Францискович (1882 – 1952)	К.; З.К.; Куз., З.; К-я, З.; X.; Z. К.; Ку.
183.	Кузьма, Олекса Михайлович (1875 – 1941)	Катрич, Л.; Ока; О.К.
184.	Кулик, Іван	Див.: Кулик, Ізраїль
185.	Кулик, Ізраїль Юделевич (1897 – 1937)	Кулик, Іван Юліанович; Віктор, І.; Пятниченко, В.; Ральф, К.; Роленко, Василь; Ролінато; Роллато, Р.; В.Р.; І.К.; І.Ю.К.; Р.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
186.	Купчинський, Роман Григорович (1894 – 1976)	Галактіон Чіпка; Галант Чіпка; Гак, Мусій; Доля, Мирон; Зиз; Той-сам; Харко; Рокувабо (спільно з Бобинським, В.); Рома; Роман; Роман К.; Учасник; Р.К.; Г.Ч.; М.Д.; ка. ка; Т.С.; S.
187.	Куцяк, Петро Васильович (1890 – ?)	Чалий-Куцяк, Ол.; Ол. Чий; Лобода, П.; Сава Чалий; Чалий, С.
188.	Кучабський, Василь-Дмитро Васильович (1895 – 1971)	Бой; Вука; К-ський, В.; Куч-ський, В.; Яструб; В.К.
189.	Кушнір, Володимир (1881 – 1938)	Рінщук; Р.; -р.; К-р, В.; V; W. K.
190.	Кушнір, Макар Олександрович (1890 – 1951)	Богуш, М.; Дуб, Я.; Якименко, М.; М.К.
191.	Лавріненко, Юрій Андріянович (1905 – 1987)	Гайдар, Юрій; Дивнич, Ю.; Дивнич, Юрій; Д. Коларгонєць; Коларгонєць, Ю.; Ясен, Ю.
192.	Лазаревський, Гліб Олександрович (1877 – 1949)	Гл. Л.
193.	Левенко, Ш.	Див.: Рунницький, С.
194.	Левинський, Володимир Петрович (1880 – 1953)	Володимир Л.; Л-ський, В.; Пролетар; Той самий; Український соціал-демократ; В.Л.; Ukrainicus

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
195.	Левицький, Василь Софронович (1899 – 1975)	Інший, Вадим; Софронів, Василь; Василь Софронів Левицький; Софронович, Василь
196.	Левицький, Володимир Лукич (1856 – 1938)	Вас. Лук.; Д-нтар; Д-тар; Л-ич, В.; Лук. В.; Л-цький, В.; Домонтар; Домонтарь, Д.; Домонтарь, Данило; Лавров, В.; Левченко, В.; Левченко, Василь; Лукич, Василь; Лукич, Володимир; Лукич, Л.; Миронюк, Онисим; Муха, Лев. Кл. Г.; Орлик, Вол.; Січовик, Василь; Срібнаренко, Наум; Станіславець; В.Л.; Ъ; Siczowyk, Wasil
197.	Левицький, Дмитро Павлович (1877 – 1942)	Л.Д.
198.	Левицький, Кость Антонович (1859 – 1941)	Антонович, К.; Антонович, Кость; К.А.; К.Л.; К.Л., д-р.; -кий; Л-ий, К.
199.	Левицький, Модест Пилипович (1866 – 1932)	Билинович, М.; Виборний-Макогоненко; Вигнанець, М.; Дід Модест; Ирод; Л-кий, М.; Пилиповець, М.; Пилипович, М.; Поліщук, М.; Рогаль, М.; Студент М. П.; М.Л.; М.П.; П-ович, М.
200.	Левицький, Орест Іванович (1848 – 1922)	Беркут, И.; Волинець,; Колишний студент; Луговой, Ив.; Маяченко, Левко; Ма-

		ячинець, Левко; Маяцький, Левко; Орельський; Орленко, Л.; Орленко, О.; Л.Б.; О.; О.И.; О.Л.; Лев-й, О.; Л-ий; Лев-ій, О.; Л-ій, О.; Л-й, О.; Л-й, Ор.; Э-ь; О. L.; O. Z.; Z.
201.	Левицький, Осип (1886 – 1973)	Згада, Максим; Згада, М.
202.	Левчук, Дмитро (1900 – 1977)	Болотюк, Дмитро; Гирський, Д.; Гирський, Дмитро
203.	Лейхтенбергський, Георгій Миколайович (1872 – 1929)	Л.Г.Н.; L. G. N.
204.	Леонтович, Володимир Миколайович (1866 – 1933)	Давній; Левенко, В.; В.Л.; Л.; Л-ко, В.
205.	Лепкий, Лев Сильвестрович (1888 – 1971)	Зизик; Леле; Льоньо; Лулу, Л.; Лев, Левко; Оровець; Швунг, Льоньо; Л.Л.; Зиз.; Ле-Ле.
206.	Липа, Іван Львович (1865 – 1923)	Житецький, М.; Житецький, Мих.; Літописець; Марієнко, Петро; Марієнко, М.; Міщанин, М.; Міщанин, Мих.; Степовик, Іван; Тонкошкур; Шелест, П.; Шелест, Петро; Якийсь; І.Л.; Л.; М.Л.; М.М.; П.Ш.; Л-а, І.; Ст-ик, І.
207.	Липа, Іорій Іванович (1900 – 1944)	Воїн, В.; Гео; Липенко; Іорій Л.; Чорноморець; ЮРЛ

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
208.	Липинський, В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович (1881 – 1931)	Василь Безрідний; Правобережець; Правобережець, В.; В.Л.; Civis; Ukrainiec; W. L.
209.	Лисяк-Рудницький, Іван	Див.: Рудницький, І.П.
210.	Лівицький, Андрій Миколайович (1879 – 1954)	А.Л.
211.	Лівицький, Микола Андрійович (1907 – 1989)	М. Лів-ий; Богдан Войнарович; Тиміш Сотниченко; В.Ткач; М.Платковський; М.Євшанський
212.	Лозинський, Михайло Михайлович (1880 – 1937)	Архим. Михаїл; М. Закордонний; Михайленко, М.; Михайлів, Михайло; Михайлович, М.; Радикал; М.Л.; М.М.; Л-ий, М.; Л-кий, М.; Л-ська, М.; Мл.; Austriacus; Verax; Observerator.
213.	Лоський, Ігор Костянтинович (Костьович) (1900 – 1936)	І.Л.; Л.Л.; Л-ий, І.; Л-кий, І.
214.	Лоський, Костянтин (Кость) Володимирович (1874 – 1933)	Бувший селянин; Вишевич, К.; Вишевич; Вишневич; Вишневич, К.; Грубешов, К.; Селянин; Селянин з Холмщини; Холмський українець; Л – ський, К.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
215.	Лотоцький, Олександр Гнатович (1870 – 1939)	Білоусенко, О; Білоусенко, Олександр; О.Липовецький; Лотоцці; Любенький, О.; Новий, Нестор; Подоляк, О.; Спектатор; Чижик; Чижик, О.; Чорноморець, В.; Шпориш; А.Б.; А.Л; О.І.Л.; О.Л.; Л-ий, О; Л-кий, О.; Л-кій, А.; Л-цкій, А.; Spectator; Lubensky, O.
216.	Лужницький, Григор (Григорій-Микола) Леонідович (1903 – 1990)	Меріям; Мар-н; Марсин; Ордаківський, Семен; Ордаківський, С.; Ордівський, С.; Нікі Грегор; Жданич, Р.; Корнич, Л.; Корнич, П.; Нигрицький, Л.; Поляннич, Б.; Богуслав Поляннич; Сенечільський, Р.; Марусин; о.Шептицький, Андрей (алонім); Гр. Л.; Др.Л.; д-р. Л.; Л.; Л.Н.; М.; Х.
217.	Луців, Андрій (1913 – 1986)	Драган, Антін
218.	Луців, Лука Юрійович (1895 – 1984)	Граничка, Л.; Лл.; Лу. Лу.; Лу-лу.
219.	Луцький, Остап Михайлович (1883 – 1941)	Люнатик, О.; Немирич; Л.; О.; О.Л.; Л-ий.О.; Л-й, О-п; Idem.
220.	Любимов, Григорій	Деркач, Григорій; Доброскок, Г.; Д., Георгій.
221.	Любинський, Микола	Амаренко, Микола; Амаре-нко, М.

	Михайлович (1891 – 1938)	
222.	Любченко, Микола Петрович (1896 – 1937)	Котко, Кость; М. Л.; Мик. Л.; Стерня; Стерня, П.
223.	Маєвський, Йосип (Йозеф) Альбінович (1874 – 1937)	Маєвський, І.; Маєвський, Іван; Маєвський, Йозеф
224.	Мазепа, Ісаак Прохорович (1884 – 1952)	М.; І.М.; Is. М.
225.	Мазлах, Сергій	Див.: Робсман С. М.
226.	Мазур, Володимир Григорович (1921 – 1997)	В.М.; Дніпровий; Миките- нко
227.	Мазуренко, Василь Петрович (1877 – 1937)	Вас. М.; Василь, М.; О. Цея; Цея, О.
228.	Мазюкевич, Павло Олексійович (1885 – 1919)	Павич
229.	Майоров, Михайло	Див.: Біберман, Меєр
230.	Майстренко, Іван Васильович (1899 – 1984)	Авгур; Бабенко; Гребінка; І.Далекий; І.Зерницький; Корсун; Котляр; Радчен- ко; Vabenko
231.	Макаренко, Олександр Григорович (1882 – ?)	Тимошевський, Володимир; В.Т.
232.	Маланюк, Євген Филимонович (1897 – 1968)	Е.М.; ЕМ – ЮК; Є.М.; Євг. М.; Єв. М.; військовий Херсонєць
233.	Малярєвський, О.	Сумський, О.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
234.	Мандрика, Микита Іванович (1886 – 1979)	Гамалія; М.М.; М-а; М-ка, М.; Ru – s; Rustikus.
235.	Мануїльський, Дмитро Захарович (1883 – 1959)	Безработный, Ив.; Захаров, Д.
236.	Марітчак, Олександр (1887 – 1981)	О.М.
237.	Маркусь, Василь Васильович (1922 – 2012)	Маркуш; Марко, Василь
238.	Мартинець, Володимир Євгенович (1899 – 1960)	Волянський; Маруся; Я.Полянський; Сокирка; Трубкович; Тур; Тураті; М.; В.М.
239.	Мартос, Борис Миколайович (1879 – 1977)	Б.М.; М.Б.
240.	Марунчак, Михайло Григорович (1914 – 2004)	Григор, М.
241.	Марченко, Борис	Див.: Косик, Володимир
242.	Марченко, Іван Олексійович (1892 – 1968)	Похмурий, Іван
243.	Матушевський, Федір Павлович (1869 – 1919)	М-ський, Ф.К.; М-шевський, Ф.; Мартин Боруля; Ганнусенко, Ф.; Майкут, Ф.; Оптиміст; Смелянець; Федір М.; Ф.Чулий; Шпонька; Ф.В-С.; Ф.Мт.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
244.	Матящук, В. О.	Васильченко, С.; Ковецький, В.
245.	Махно, Нестор	Див.: Міхненко, Нестор
246.	Мацієвич, Кость (Костянтин) Андріанович (1873 – 1942)	Ашин, К.
247.	Мацько, Віталій Петрович (1952 р.н.)	Базилюк; Базилюк, В.П.
248.	Меженко, Юрій	Див.: Іванов, Юрій
249.	Мельничук, Богдан Іванович (1952 р.н.)	Борчук, М.; Волинський, Б.; Гаврильцьо, І.; Жердинюк, Б.; Жердін, Б.; Пендрак, М.; Передерій, Б.; Свояк, Б.; Волинська, Ольга; Цимб- ровська, Ольга
250.	Микитей, Григорій Йосипович (1888 – 1945)	Г.М.; М.Г.
251.	Миколаєвич, Матвій	Див.: Стахів, Матвій
252.	Мирон, Дмитро (1911 – 1942)	Брюс; Андрій; Орлик, Мак- сим; Мудрий; Орлик; “Ор- лик”; Роберт; Піп; Свенці- цький
253.	Михайлюк, Богдан	Див: Книш, Зиновій
254.	Михальчук, Василь Олександрович (19 -???)	Чайка, Б.; Макс, В.; Коно- ненко, І.; Кононенко, С.; С. Петрович; К.Д.; М. Та ін.
255.	Мишуга, Лука Федорович (1887 – 1955)	М-га, Л.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
256.	Мірчук, Петро Юрійович (1913 – 1999)	Залізник
257.	Міхненко, Нестор Іванович (1888 – 1934)	Махно, Нестор; Махно, Н.
258.	Міхновський, Микола Іванович (1873 – 1924)	Виборець з Полтавщини; Микола Гедзь; Микола К-н; Лівобережний; М.М.
259.	Міяковський, Володимир Варламович (1888 – 1972)	В.Варламов; Варламов, Володимир; Варламович, Вл.; Порський, В.; Світлицький, В.; Стохід, Б.; Янівський, Б.; В.М.; В.П.; М-ий, В.; Мич., В.; М-й, В.; С-кий, Б.; Porskyj, Volodymyr
260.	Млиновецький, Роман	Див.: Бжеський, Роман
261.	Модзалевський, Вадим Львович (1882 – 1920)	Гарскій, В.; В.Г.; В.М.
262.	Молодчиков, Олександр Володимирович (1919 – 1997)	Александров, М.
263.	Мочульський, Михайло Михайлович (1875 – 1940)	Модестенко, М.; М.; М.М.; М-ський, М.; М – ski, М.
264.	Мудрий, Василь Миколайович (1893 – 1966)	Вавринич; Вавричан; Я. В. Борович; В. М.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
265.	Нагаєвський, Ісидор Дмитрович (1908 – 1989)	О.д-р І.Н.
266.	Назарук, Осип Тадейович (1883 – 1940)	Банашкевич, Андрій; Калейдоскоп; Святослав; Фтадеевич, Осип; Чекановський, Андрій; Чужинець, А.; А.Б.; А.Ч.; Б.А.; (Н.); Др.Н.О.; др.О.Н.; О.Н., Др.; П.К.; (п.к.); Ч.А.
267.	Нарбут, Георгій (Юрій) Іванович (1886 – 1920)	Нарбут, Єгор; Нарбут, Юрій; Г. N.
268.	Наріжний, Симон Петрович (1898 – 1983)	Барич, Я.; С.Н.; С.
269.	Науменко, Володимир Павлович (1852 – 1919)	Старий українець; В.Н.; Н-ко, В.
270.	Наш, Гр.	Див.: Григоріїв, Никифор
271.	Неприцький-Грановський, Олександр Анастасійович (1887 – 1976)	Авратинський, Ол.; Захар. А.; Не-кий Ол.; Ол. Гр-ий; Гр-ий, Ол.; А.А.; О.Г.; А.А.Г.
272.	Ніковський, Андрій Васильович (1885 – 1942)	Василько; Василько, А.; Василько, Ан.; Ганаскович, А.; Приходько; Стефанович, Йосип; Танаскович; Яринович, А.; Яринович, Ан.; А.; А.В.; А.Н.; В.; В.А.; А-й; Ан.; Ан. В.; Ан.

		В-ко; Ан. Н.; Ан. Яр.; А-я; Вас-ко; Вас-ко, А.; В-ко, Ан.; В-о, А.; Ков-скій, Ник.; Н-кий; Ник-скій, Ан.; Н-ський, А.; Н-ський, Ан.; О-о; Яр., Ан.; Я-ч, А.
273.	Німчук, Іван (1891 – 1956)	І.Н.; (ін).
274.	Новиченко, Леонід Миколайович (1914 – 1996)	Горовий, Л.; Граб, К.; Мороз, Д.; Не літератор; Л.Н.
275.	Обідний, Михайло Юрійович (1889 – 1938)	Мочарський, М.; Чорноморець, Михайло
276.	Огієнко, Іван Іванович (1882 – 1972)	Дід Огій; Іларіон; Олієнко, Іван; Пошкодований, Іван; Рутька, Іван; Українець, Іван; І.О.; М.І.; О-ко, І.
277.	Оглоблін (Оглоблін), Олександр Петрович (1899 – 1992)	Мезько, Олег; Ог-ин, Ол.; Проф.
278.	Одарченко, Петро Васильович (1903 – 2006)	Василенко, П.; Василенко, Петро; Заярський, П.; Каленик; Канівець, Іван; Козаченко, П.; Кулеба, О.; Макаренко, П.; Оксаненко, П.; Римаренко, П.; П.В.; П.О.; Vasylenko, P.
279.	Окуневський, Геофіл Іполитович (1858 – 1937)	О-ський, Т.; Галичанин

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
280.	Окуневський, Ярослав Іполитович (1860 – 1929)	Я.О.; О-ий, Я.; О-ого, Я.; О-ого, Яр.; О-ський, Я.; О-ского, Я.; О-ского, Яр.; Оський, Я.
281.	Олесь, Олександр	Кандиба, Олександр
282.	Олійник, Роман Дмитрович (1918 – 2002)	Рахманний, Роман Дмитрович; Хміль, Роман; Р.Р.; Romain d'Or.
283.	Ольжич, Олег	Див.: Кандиба, Олег
284.	Онацький, Євген Домегійович (1894 – 1979)	Домотенко; Не-Римлянин; Рибалка, А.; Сисоєнко, Євген; Характерник; Усупі
285.	Оскілко, Володимир Пантелеймонович (1892 – 1926)	О.В.; В.П.
286.	Островерха, Михайло (1897 – 1979)	Осика, М.
287.	Островський, Володимир Павлович (1891 – 1944)	О-ський, В.; Павлович; Павлович, В.; В.О.; Ве-пе-о; Вепео; П-ч В-скій.
288.	Отамановський, Валентин Дмитрович (1893 – 1964)	Злотополець, В.
289.	Паладійчук, Роман (1911 – ?)	Борис, Р.; Молот, Арсен; Корбут; Р.Б.; Р.О.; р.п.; А. М-г.
290.	Паліїв, Дмитро Іванович (1896 – 1944)	Д.П.; Дм. П.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
291.	Панейко, Василь Лукич (1883 – 1956)	Василенко. А.; Левицький, В.; Левицький, Володимир; Лукич, В.; В.Л.; В.П.; V. P.
292.	Пархомович, Леонід Едвардович (1921 – 1990)	Єнзен; Єнсен; Полтава, Л.; Полтава, Леонід
293.	Пастернак, Северин Іванович (1899 – 1994)	С.П.
294.	Пачовський, Василь Миколайович (1878 – 1942)	Дальновидець, В.; Ольгове-нко, Василь; Орлик; В.П.
295.	Певний, Петро Васильович (1888 – 1957)	П-ий, П.; П.П.
296.	Пеленський, Йосиф Гаврилович (1879 – 1957)	Й.П.
297.	Петлюра, Симон Васильович (1879 – 1926)	Зілот; Симон Іонін; Марчен-ко, В.; Салевський, В.; Рокитний. І.; О.Ряст; Сімон; Святослав Тагон; С.П-ра; С.Торнтон; П.; П; С.П.; П-ч; С.Т-он; S. Simon; та ін
298.	Петрів, Всеволод Миколайович (1883 – 1948)	Петров, Всеволод; П.В.
299.	Петров, Віктор Платонович (1894 – 1969)	Белич, В.; Бер, В.; Веріго, Б.; Домонтович, Віктор; В.П.; Плят, В.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
300.	Пилькевич, Олександр Меркулович (1880 – 1922)	Пиль-ич; О.П.
301.	Пігідо, Федір Петрович (1888 – 1962)	Правобережний, Ф.; Стайківський, Ф.; Ф.П.
302.	Піддубний, Григорій	Див.: Толмачів, Григорій
303.	Пісоцький, Анатолій Андрійович (1893 – 1934)	Річицький, Андрій; Річицький А.; Андрій К.; Анд. Річ.; Гереро; Річ.; Річ; Річ., Анд.; А.П.; А.Р.
304.	Погребенник, Федір Петрович (1929 – 2000)	Рожнівський, Ф.; Ф.П.
305.	Пожарський, Петро Ничипорович (1878 – 1933)	Громадський, Я.; Громадянин. П.; Копачівський, П.; Краєвий, Я.; Напівсвій; Петр П.; Петро П.; К.; П.Н.П.; П.П.; Гр-ський, Я.; К-вий, Я.; К-ий, Я.; К-й, Я.; Кр-вий, Я; П-ий, П.; П-ий, Петро; П-ій, П.; П-скій, П.
306.	Поліщук, Клим Лаврінович (Лаврентійович) (1891 – 1937)	Волиняк; Ганеба; Ганеба, Клим; Лавринович, К.; Мечеславенко, Іван; Червоний шершень; Чередниченко, О.; Клим П.; К.П.; Лвич; Л-вич, К.; П-к, К.
307.	Полонська-Василенко (Меньшова,	Данилевська, Н.; Полонська, Нат.; Н.Д.; Н.П.-В.

	Моргун), Наталія Дмитрівна (1884 – 1973)	
308.	Полтава, Леонід	Див.: Пархомович, Леонід
309.	Полтава, Петро	Див.: Федун, Петро
310.	Попов, Олександр Миколайович (1885 – 1942)	П-ов, О.; О.П.
311.	Порш, Микола Володимирович (1879 – 1944)	Виборець; Владек; Гордієнко, М.; Гордієнко, Микола; Микола П.; Микола І.; Полуботок; Чацький, М.; М.В.; М.В.П.; М.Г.; М.П.; М.С.; М.Ч.; П.; Г-ко, М.; Мик. П.; П-р.; П-ток, А.; П-ш, М.
312.	Постернак, Степан Пилипович (1885 – 1938)	П.С.; С.П.
313.	Приходько, Антон Федорович (1892 –?)	Прийдешній, А.; П-ий, А.
314.	Приходько, Віктор Кіндратович (1886 – 1982)	Гурт Р.; Гуртом Г.; Гуртом Р. (колективні псевдоніми)
315.	Прокопович, В'ячеслав Костянтинівич (1881 – 1942)	Брут, Хома; Волох, С.; Волох, Сергій; Черепин, В.; С.В.
316.	Прохода, Василь Хомич (1890 –1971)	П.; В.П.
317.	Пундик, Юрій (1918 – 1973)	Миколин, Юрій

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
318.	Равич-Черкаський, Мойсей Юхимович (1884 – після 1936)	Рабінович, Мойсей; Рабінович М.
319.	Райхштейн, Давид Ізраїлевич (1894 – 1981)	Ерде Д.; Эрдэ Д.; Эрдэ Д.И.
320.	Раковський, Іван Альбинович (1874 – 1949)	Панноніянин; Прометей Ясенко; И.; И.Р.; І.Р.; Д-р І.Р.
321.	Раковський, Християн Георгійович (1878 – 1941)	Христов; Инсаров
322.	Рахманний, Роман	Див.: Олійник, Роман
323.	Річицький, Андрій	Див.: Пісоцький, Анатолій
324.	Робсман, Сергій Григорович (1878 – 1937)	Мазлах, С.; Мазлах, Сергій; Мазлах, Сергій Михайлович
325.	Романенчук, Богдан (1912 – 1989)	Кривоніс, В.; Р.Б.
326.	Романець, Олексій Стратонович (1921 – 2006)	Олексюк, Р.; Олекса, Романець
327.	Ротач, Петро Петрович (1925 – 2007)	Говір, П.; Дмитренко. П.; Літератор; Пет. Ре.; Петрович, П.; Самотній, Петро; Слобідський, П.; Тач, П.; Чатор, П.; П.Р.; П.Ч.
328.	Рошко, Іван Іванович (1919 – 1942)	Ірлявський, Іван; Ірлявський, І.; І.І.
329.	Рудко, Василь (1910 – 1995)	Лісовий, Р.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
330.	Рудницький, Іван Іванович (1896 – 1995)	Кедрин, Іван; Кедрин, М.; С-ка; Шмонцес і Ска; (І.Р.); Ік.; І.К.; Homo politicus
331.	Рудницький, Іван Павлович (1919 – 1984)	Брусна, Іванна; Брусний, Іван; Лисяк-Рудницький, І.; Лисяк-Рудницький, І.П.; Лисяк-Рудницький, Іван
332.	Рудницький, Михайло Іванович (1889 – 1975)	Ордан, Орест; Прочитан, П.; Рибчук, Лесь; Стефчин, Грослав; Стефчин, Ярослав; М.Р.; м.р.; О.О.; Р.м.; р.м.; Ор. Ор.; Р-ий, М.
333.	Рудницький, Степан Львович (1877 – 1937)	Левенко, Ш.; Р.Д.; (Р.Д.); Р.С.; (Р.С.); С.Р.
334.	Русова (Ліндфорс), Софія Федорівна (1856 – 1940)	Граб. Рус. Линд; Р-ва, С.; Р-ова, С.; Баба Нона; Нона, С.; С.Р.
335.	Савченко-Більський, Володимир Олександрович (1868 – 1955)	Більський, Вол.
336.	Садовський, Валентин Васильович (1886 – 1947)	Валентин С.; В.В.; В.С.
337.	Садовський, Михайло Вікентійович (1887 – 1967)	С.М.; М.С.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
338.	Саліковський, Олександр Хомич (1866 – 1925)	Алеко; Паський, О.; Потоцкая, О.; Старий товариш; Хатченко, А. ; Хоменко, О.; А.С.; А.Ф.С.; О.Х.; С.О.; Ал. С.; Ол. С.; С-кий, Ол.; С-кій, Ал.; Senex.
339.	Семчишин, Мирослав (1910 – 1999)	Полоницький, М.
340.	Сенгалеви́ч, Феді́р Микола́йови́ч (1890 – 1941)	Бахтинський, Федір; Сингалеви́ч, Хведі́р; С-вич, Ф.
341.	Сімови́ч, Васи́ль Іва́нович (1880 – 1944)	Верниволя, В.; В.С.; Вв.; В-я, В.; Сім...ч, В.; Сімартич, Васаген
342.	Сірий, Юрій	Див.: Тищенко, Юрій
343.	Січинський, Володимир Юхимович (1894 – 1962)	Каміненко, В.; В.С.; Січ., В.; V.S.
344.	Скоропи́с-Йолтуховський, Олександр (1880 – 1950)	Будяк, Г.; Василевський, О.; Вишневський, О.; Вишневський, Олександр; Галина, Л.; Галін, Л.; Ск., О.
345.	Скрипник, Микола Олексійович (1872 – 1933)	Асник, Н.; Засицький, М.; Щепський; В.М.
346.	Скруте́нь, Іва́н Йосафа́т (1894 – 1951)	Скр., Й.; о. Й.С.
347.	Славинський, Максим Антонович (1868 – 1945)	Головатий, М.; Лавинський, С.; Ставинський, Максим

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
348.	Слобідський, Михайло	Див.: Західний, Михайло
349.	Слюсаренко, Федір Павлович (1886 – 1958)	Сенко, Ф.; С-ко, Ф.
350.	Смаль-Стоцький, Роман Степанович (1893 – 1969)	Р.С.-С.; Von einem Ukrainer
351.	Соловей, Дмитро Федорович (1888 – 1966)	Митрусь, С.; Паета, Дмитро; Просвітник; Філомела; Читач; Д.С.; С.; Свій, Д.; Свей, Д.; Сріблянський, Мит.; D. S.
352.	Сохоцький, Ісидор Йосипович (1895 – 1977)	Ярославин, Сидір; Ярославин, С.
353.	Сріблянський, М.	Див.: Шаповал, Микита
354.	Станімір, Осип (1890 – 1971)	О.С.; Станімір; Станимір
355.	Старицька-Черняхівська, Людмила Михайлівна (1868 – 1941)	Гордон, Г., д-р.; Маленька мушка; Старенька муха; Тінь минулого; Чубинський, М., проф.; Л.М.; Л.С.; Л.С.-Ч.; Л.Ч.; С-ка, Л.; С.-Ч., Л.; Ч.Л.; С-ч, Л.
356.	Старух, Ярослав Тимофійович (1910 – 1947)	Синій; Ситяг; Столяр; Ярлан
357.	Стахів, Матвій Миколайович (1895 – 1978)	Миколаєвич, М.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
358.	Стебницький, Петро Януарійович (1862 – 1923)	Смуток, П.; Смуток, Павло; А. Ірпенський; Малорос; Малоросіянин; Хмара, П.; Хмара, Павло; П.; П.С.; П.С. – Т.; С.Л.; С.П.; С-т, П.; С-ий; С-ій; С...ій; С-й; С-ъ.
359.	Степанюк, Василь	Лола, Оксен; В.С.; О.Л.; Л-а, О.; С-к, В.; Ст-к, В.
360.	Стецько, Ярослав Семенович (1912 – 1986)	Аскольд; Карбович, Зіновій; Карбович, Ярослав; Озерко, Богдан; Озерний, Б.; Озерський, Б.; Орловський, Б.; Орловський, Євген; Осінський, С.; Підлісецький, Ю.
361.	Струтинський, Михайло (1888 – 1941)	Михатинський; М.С.
362.	Сухий, Омелян	EN; Filaret
363.	Сціборський, Микола Орестович (1898 – 1941)	Житомирський; Луцький; Органський; Рокош
364.	Тарнович, Юліан Стефанович (1903 – 1977)	Бескид, Ю.; Бескид, Юліан; Бескид, Юрій; Зельман, Юрій; Землян, Ю.; Зубрид, Осип; Нанашко з Синева
365.	Терлецький, Омелян Антонович (1873 – 1958)	О.Т.; Т – ий, О.
366.	Терниченко, Аристарх Григорович	Боровий; Григорович, А.; Громадянин; Кооператор; Павленко; Раєвський; Си-

	(1882 – 1927)	ленко, А.; Старий хлібороб; Терен, А.; Ченко; А.Г.; А.С.; А.Т.; Т.; С-ко, А.; Терн-ко, А.
367.	Тимошик, Микола Степанович (1956 р.н.)	Деснянич, М.
368.	Тищенко, Юрій Пилипович (1880 – 1953)	Азовський, Ю.; Галайда; Кадило, О.; Лавров, Павло Пилипович; Сірий, Ю.; Сірий, Юрій; Солтичинський, Юр.; Аз.; С.Ю.; Ю.А.; Ю.С.; Т-ко, Ю.
369.	Ткаченко, Михайло Степанович (1879 – 1920)	Михайленко, М.; Хвиля, М.
370.	Толмачів (Товмачів) Григорій Федорович (1886 – 1937)	Піддубний, Григорій Федорович Свій; П.Г.; Gregory; Peeddoobny G.; Querkus
371.	Томашівський, Степан Федорович (1875 – 1930)	Літописець; Федоренко, С.; С.Т.; К-ий, С.; Ст. Т.; Pol-schschak
372.	Трильовський, Кирило Йосипович (Йосифович) (1864 – 1941)	Білошапник; Вандрівник; Гайдамака, Гриць; Залізник, Максим; Іван С.; Кирило; Кирило Тр.; Обух, Клим; Покотило; Приятель “Січи”; Радикал Тр. К.; Сила, Іван; Січовий батько; Снятинчук; Трильовський, Григорій; К.Т.; Кл.О.; Кл. Об.; Об. Кл.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
373.	Туган-Барановський, Михайло Іванович (1865 – 1919)	М. Т.-Б.
374.	Тун, Яків	Я.Т.
375.	Турянський, Осип Васильович (1880 – 1933)	Думка, І.; Думка, Іван
376.	Тутковський, Павло Аполлонович (1858 – 1930)	П.Т.; Т.
377.	Тютюнник, Юрій (Юрко) Йосипович (1891 – 1930)	Юртик, Г.; Юртик, Григорій; Юртик; Ю.Т.
378.	Угрин-Безгрішний, Микола Іванович (справжнє: Венгжин) (1883 – 1960)	Вірний, Тарас; Угрин, М.; Безгрішний, М.У.; Мубал; М.У.Б.
379.	Удовиченко, Олександр Іванович (1887 – 1975)	У.О.І.
380.	Феденко, Панас Васильович (1893 – 1981)	Самовидець, П.; Таборенко, П.; Таборенко, Панько; Тернівський, П.; Тирса, В.
381.	Федун, Петро Миколайович (1919 – 1951)	Полтава, П.; Полтава, Петро; Волянський; «Север»; Зенон; П.Савчук

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
382.	Федюшка, Микола Йосипович (1889 – 1919)	Євшан, М.; Євшан, Микола; Лебедик; Явір; М.Ф.
383.	Хименко, Григорій	Лан, М.; Г.Х.; М.Л.; Х.Г.; Хим-ко, Гр.; Х-ко, Г.
384.	Холмський, Іван	Див.: Крип'якевич, Іван
385.	Холодний, Петро Іванович (1876 – 1930)	П.Х.
386.	Хомик, Артим Якович (1881 – 1921)	Жабченко, А.; Яковенко; Яковенко, А.; А.Х.; Spekta- tor
387.	Хоткевич, Гнат Мартинович (1877 – 1938)	Галайда, Г.; Галайда, Гнат; Пеня; Хвилинський, Георгій; Г.Г.; Г.Х.; Х.Г.; Г-а, Г.; Х-ич, Г.
388.	Христюк, Павло Оникійович (1880 – 1941)	Костенко, П.; Х.П.; Х.,П.
389.	Цегельський, Лонгин (Льонгин) Михайлович (1875 – 1950)	Цехелски, Л.; Ц-кий, Л.; Л.Ц.
390.	Чайківський, Юліан	Недипломат; Ура; Чугайс- тир
391.	Чалий-Куцяк, Ол.	Див.: Куцяк, Петро
392.	Чемеринський, Орест (1910 – 1942)	Оршан, Ярослав
393.	Черкасенко, Спиридон Теодосійович (1876 – 1940)	Аматор; Викторович, С.; Грицько, Г.; Кіпчук, В.; По- долянин, С.; Свій; Скептик; Стах, В.; Стах, Петро; Сте-

		ценко, К.; Тодосієнко, С.; Той самий; Шершень; Щирий, Я.; К.С.; П.С.; С.Т.; С.Ч.; Я.Щ.; К-ський, Н.; Ченко, С. та ін.
394.	Чернихівський, Гаврило Іванович (1936 – 2011)	Волинський, І.; Волинський, Іван; Гавриленко, І.; Гаврилюк, І.; Григоренко, І.; Рой-Чарський, Роман; Чехівський, Г.; І.В.; Г.Ч.; Ч.Г.
395.	Чижевський, Дмитро Іванович (1894 – 1977)	Карпов, А.Ф.; Карпов, Андрей; Прокофьев, П.; П.П.
396.	Чижевський, Павло Іванович (1860 – 1925)	Бувший український посол; М.; П.Ч.
397.	Чикаленко, Євген Харлампійович (1861 – 1929)	Пасічник; Є.Ч.; Е.Ч.; Ч.; Ч-ко, Е.
398.	Чикаленко, Левко (Лев) Євгенович (1888 – 1965)	Годерожій, І.; Горожій, І.; Чикал-бей; Ч.Л.; Ч-ко, Л.; Ч-о, Л.
399.	Чубатий, Микола Дмитрович (1889 – 1975)	Катон; М.Ч.; Nicholas D. Chubaty
400.	Шайтельман, Наум Михайлович (1886 – 1937)	Калюжний, Наум
401.	Шандрук, Павло Феофанович (1889 – 1979)	П.Ш.; P. Sc.
402.	Шанковський, Лев Петрович (1903 – 1995)	Дзвін; Мартович, Л.; Мартович, Олег; Л.Ш.; Martovych, Oleh

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
403.	Шаповал, Микита Юхимович (1882 – 1932)	Бутенко, М.; Бутенко, Михайло; Понурий; Сріблянський, М.; М.; М.С.; М.Ш.; С-кий; С-кий, М.; Срібський, М.; Т. та Ш. (спільно з Ткаченком, Д.); Ш-л, М.
404.	Шахрай, Василь Матвійович (1888 – 1919)	Скоровстанський, В.; Шахрай, В.
405.	Шевельов, Юрій Володимирович (прізвище при народженні: Шнайдер) (1908 – 2002)	Ткачук, Г.; Ткачук, Ю.; Шевчук, Гр.; Шерех, Юрій; Шерех, Ю.; Ш.Ю.
406.	Шевченко, Іван Данилович (1895 – 1934)	Дніпровський, Іван; Кобзаренко; Кобзаренко, Т.; Кожушко, Сам; І.Д.; І.Ш.; Т.К.; Д-кий; Д-ський, І.
407.	Шевченко, Федір Павлович (1914 – 1996)	Ф.Ш.
408.	Шевчук, Валерій Олександрович (1939 р.н.)	Малецький, Валентин
409.	Шелухін, Сергій Павлович (1864 – 1938)	Денезький; Кондратенко, С.; Кругій Вертійович; Павленко, Сергій; Полтавець, С.; Просвітянин; Просвітянин, С.; Учитель; Чміль; С.П.; С.Ш.; П-ко, С.; П-ко, Сергій; Ше-ин, С.; Ше-хин, С.; Ше-хін, С.; Ш-хин, С.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
410.	Шемет, Сергій Михайлович (1875 – 1957)	С.Ш.
411.	Шендрик, Іван	І.Ш.; Яровацький, Ів.
412.	Шерех, Юрій	Див.: Шевельов, Юрій
413.	Широцький, Костянтин Віталійович (1886 – 1919)	Баладиженко, К. (спільно з Балицьким, П.); Кость; Кость, Ш.; Ладиженко, К.; Ладиженко. Кость; Передплатник; Священик К.Ш.; Сущинський, К.; К.Л.; К.Ш.; Ш.; Л-ко, К.; Л-о, К.; Ш-ий, К.; Ш-й; Ш-й, К.
414.	Шкрумеляк, Юрій Андрійович (1895 – 1965)	Гнотик, Максим Цимбала; Ігор; Ігорків, Ю.; Заслужений, Олександр; Підгірський, О.; Смик; Сорокати́й, Іван; Шкрумеляк, Юра; І.Ю.; Ю.; Ю.Ш.
415.	Шлемкевич, Микола Іванович (1894 – 1966)	Вільшина, С.; Глинський, М.; Іванейко, М.; Срібний, Р.; М.Ш.
416.	Шрамченко, Святослав Олександрович (1893 – 1958)	Св. Ш.; С.Ш.
417.	Шульгін, Олександр Якович (1889 – 1960)	О.Ш.; Alexandre Choulguine
418.	Шухевич, Роман Осипович (1907 – 1950)	Дзвін; Лозовський, Роман; Тур; Чупринка, Тарас

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
419.	Щербаківський, Вадим Михайлович (1876 – 1957)	Капирь, В.; Копирь, В.; Швачка, В.; Щербанівець, В.; В.К.; В.Щ.
420.	Щирба, Микола (1902 – 1984)	Холмський, Микола; Тарасенко, М.
421.	Щурат, Василь Григорович (1871 – 1948)	Агі; Борончинський, В.; Виділ; Вислоблоцький. В.; Він; Зизик; Іскра; Іскра, В.; Іскра, Вас.; Комонь; Конін, В.; Комон, В.; Омега; Омікрон; Сава В.; Сігма; Сігма, В.; Такий; Учасник; Хмарин, І.; Хонін, В.; Яворенко; В.; В.К.; В.Щ.; в.щ; Щ.; Щ...В; В-ль-т; В-Щ-р-т-В.;Л-ь-т.; Щ-р-т.; Щ-рт В.;Dr. W. S.; Om-on; S-t; Omikron; Boronezynski W.
422.	Юртик, Григорій	Див.: Тютюнник, Юрко
423.	Яворівський, Володимир Олександрович (1942 р.н.)	Тридоля, Володимир
424.	Яковлів, Андрій Іванович (1872 – 1955)	А.Я.; Я-в, А.
425.	Янів, Володимир-Михайло Осипович (1908 – 1991)	Вітковський, Омелян; Ку-соніс
426.	Ярема, Яким Якимович (1884 – 1964)	А.; А.А.; А-і; Я.; Я.Я.

№ п/п	Прізвище та ім'я автора	Псевдонім чи криптонім автора
427.	Ярешко, Іван Максимович (1907 – 1999)	Кошелівець, Іван
428.	Ярославин, Сидір	Див.: Сохоцький, Ісидор
429.	Ященко, Микола Якович (1846 –?)	Дуброва, Микола

Значна частина псевдонімів та криптонімів, на нашу думку, ще не ідентифікована із справжніми прізвищами авторів. Поверхово вивчено конкретику питання належності тих чи інших псевдонімів історикам Празької та Мюнхенської школи. Не віднайдено нами в літературі і матеріалів про використання псевдонімів Павлом Скоропадським за майже 27-річний період його перебування в еміграції та ін. Отже, на сьогодні, на жаль, існує більше запитань та невирішених аспектів проблеми, ніж є відповідей на них.

На закінчення зазначимо, що за нашим глибоким переконанням, ця проблема може стати темою окремого дисертаційного дослідження і, без сумніву, потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

РОЗДІЛ 8. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКРУЧЕНЬ ТА ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ЩОДО ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ РОЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІДЕРІВ ТА ЕЛІТИ В НОВІТНІХ ПУБЛІКАЦІЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Сьогодні, на двадцять сьомому році незалежності України, на всіх щаблях – політичному, економічному, культурному, духовному – сучасне українське суспільство все ще роздирають глибокі суперечності. Більше того, є всі підстави говорити про перманентні спроби нових наступів на українську державність, адже, крім територіальних зазіхань, і історію, і символіку, і здобутки українського національного державотворення намагаються знищити, очорнити, піддати ревізії. Слід наголосити, що все це здійснюється не лише відкрито, а й у завуальованій формі. Найбільш привабливим полігоном для антиукраїнських інсинуацій, «переглядів» та «переспівів» вітчизняної історії залишається доба Української революції 1917–1921 років.

Важливу роль при дослідженні революційної проблематики відіграє термінологічно-понятійний апарат. Говорячи про співвідношення термінів «Українська революція» і «Визвольні змагання», на нашу думку, Визвольні змагання – поняття більш ширше, ніж Українська революція. Для першої чверті ХХ ст. їх можна датувати періодом 1914–1923 рр. (починаючи від СВУ і січових стрільців, коли українство зі зброєю в руках вперше за багато століть почало втілювати в життя українську національну ідею, зокрема відроджувати національну державність, а закінчуючи розпуском ЗУНР та тимчасовим затуханням активних дій українства в екзилі, враховуючи боротьбу за державність на всій території України, а не лише на Наддніпрянщині). Звідси випливає, що терміном «Українська революція 1917–1921 рр.» можна назвати найвищий етап, апогей «Визвольних змагань 1914–1923 рр.».

Абсолютна більшість дослідників завершує розгляд подій Української революції 1921 роком, окрім В.Ф.Солдатенка, який затято обмежує революційну добу 1920 роком. Незважаючи на те, що і науковці, і освітяни, і державні та політичні діячі вже давно дотримуються усталених хронологічних рамок цієї визначної події (це, зокрема, відображено у науковій літературі, в новітніх шкільних і вузівських підручниках, в Указі Президента України №17/2016 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років», а ще 10 років тому – в Указі Президента України №297/2007 від 12 квітня 2007 р. «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників»), у своїй новій книзі «Деміурги революції», випущеній у 2017 р. та приуроченій 100-річчю Української революції 1917–1921 рр., В.Ф.Солдатенко традиційно залишає радянсько-більшовицький штамп – 1917–1920 рр. А як же тоді бути з Ризьким мирним договором у березні 1921 року, рейдами військ Н.Махна влітку 1921 р., Другим зимовим походом або Листопадовим рейдом Армії УНР у жовтні-листопаді 1921 р.? Ці події що, не відносяться до доби Української революції? Звичайно відносяться, більше того, саме вони знаменують собою її трагічне завершення, а тому на цих подіях варто акцентувати особливу увагу, а не замовчувати їх.

Щодо самого терміну «Українська революція», то, на жаль, його ще й сьогодні сприймають не всі вітчизняні дослідники, а деякі російські відносяться до нього взагалі войовничо, не охоче йдуть на виокремлення цієї події як самостійної, що лише спочатку розвивалася в руслі загальноросійської революції. Наприклад, відомий російський історик В.Булдаков, зазначає, що «революційні події на Україні в 1917–1921 роках тепер часто називають самостійною національною революцією»¹. Інший російський дослідник І.Михайлов без будь-якої аргументації

---

¹ Булдаков В. Семнадцатый век и семнадцатый год / Владимир Булдаков // Родина. – 1999. – №8. – С.107.

називає науковий доробок українських та зарубіжних вчених «міфом про українську революцію»¹. На думку А. Дикого «революція на Україні, як і в усій Росії, була революцією соціальною, а ніяк не національною»². Аналогічний підхід, на жаль, спостерігаємо і в найновіших (*ювілейних, датованих 2017 р. – автори В.К., О.К.*) виданнях російських дослідників³. Але російські вчені не враховують особливостей Української революції, в ході якої визрів і набрав великої сили український національний рух, який виступив за політичне самовизначення України аж до відокремлення від Росії, і що саме цей чинник перетворив революцію в Україні на Українську революцію.

Скептично ставляться до цього терміну і деякі сучасні вітчизняні науковці. Так, наприклад, історик О. Михайлюк, не наводячи вагомих аргументів проти вживання терміну «Українська революція» зазначає, що такий підхід «звужує перспективу бачення»⁴, а М. Пасічник, уникаючи його, вживає або «національно-визвольні змагання», або

---

¹ Михайлов И.В. «Украинская революция» или революция на Украине? / Игорь Михайлов // Вестник Московского государственного института международных отношений. – 2010. – №1. – С.65.

² Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М.: Самотека, 2008. – 528 с.

³ Вахитов Р.Р. Революция, которая спасла Россию. – М.: Алгоритм, 2017. – 224 с.; Кашпур А. Великая революция и контрреволюция: причины, процессы и последствия. – М.: ИТРК, 2017. – 208 с.; Костриков С.П., Кострикова Е.Г. Локомотивы истории. Революционный 1917. – М.: Алгоритм, 2017. – 224 с.; Кремлёв С. 1917. Февраль – для элиты, Октябрь – для народов. – М.: Алгоритм, 2017. – 256 с.; Революция 1917-го в России. Как серия заговоров / Авторы: Колпакиди А., Мухин Ю., Кара-Мурза С., Кремлёв С. и др. – М.: Алгоритм, 2017. – 650 с. та ін.

⁴ Михайлюк О.В. «Українська революція» чи «Російська революція на Україні»? / Олександр Михайлюк // Грані. – 2000. – №5. – С.70.

«національна революція», причому не інакше як ребусом можна трактувати назву розділу, присвяченого саме подіям 1917–1921 рр., в його навчальному посібнику, подану у такому загадковому формулюванні: «Відновлення української державності після національної революції 1917–1921 рр.», адже якщо після революції 1917–1921 рр., то яке «відновлення»? – мова може йти лише про крах національного державотворення, а якщо революційна доба автором обмежується лише кількома місяцями діяльності Центральної Ради у 1917 році, результатом якої стало проголошення УНР, то навіщо тоді вказувати хронологічні рамки 1917–1921 рр.?¹

Не сприймає тепер вказаний вище термін і Д.Яневський, який у монографії «Політичні системи України 1917–1920 років», виданій під захист докторської дисертації, спочатку оперував термінами «Українська революція» та «Визвольні змагання» як синонімами², а згодом у серії своїх монографій, об'єднаних видавництвом «Фоліо» під загальною назвою «Проект «Україна», глузує не лише над цими термінами, а й над науковцями, які досліджують різні аспекти історії Української революції 1917–1921 років. Наприклад, у 2009 р. в книзі «Загублена історія втраченої держави», до речі, перевидааної видавництвом «Фоліо» у 2017 р. вже під назвою «Проект «Україна». Загублена історія втраченої держави»³, Д.Яневський «констатує», що історичні процеси і події в Україні періоду 1917–1920 років «сучасні дослідники щосили, відчайдушно, зятято намагаються вписа-

---

¹ Пасічник М. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. – К.: Знання, 2005. – С.4; С.434–502.

² Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Данило Яневський. – К.: Дух і літера, 2003. – С.2; С.24; С.438–439 та ін.

³ Яневський Д. Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2017. – 252 с.

ти в схему так званої «Української революції» та «Національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920(1) років»¹. Автор заперечує доцільність вживання термінів «національно-визвольні змагання» і «українська державницька ідея», бо на його переконання «ані таких змагань, ані такої ідеї в природі не існувало, оскільки станом на 1917 р. не існувало, наприклад, українського народу як такого, отже, не могло існувати а ргіогі ані його змагань, ані його державницької ідеї»². Слід наголосити, що така позиція Д.Яневського є досить близькою до поглядів О.Бузини³ та С.Удовіка⁴, які ми проаналізуємо нижче.

Якщо ж, повертаючись до твердження Д.Яневського, «станом на 1917 р. не існувало українського народу як такого», то з яким же тоді «неіснуючим» народом самоідентифікувала себе Лариса Петрівна Косач-Квітка, взявши собі ще у 1884 р. псевдонім Леся Українка? Невже не рідну Батьківщину оспівували українці в своїх піснях, наприклад, «Повій, вітре, на Вкраїну» (1856 р.) Степана Руданського, чи може Д.Яневський так і не ознайомився з творчістю Тараса Шевченка, зокрема з його «Заповітом» (1845 р.) чи «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнее посланіє» (1845 р.)? Більше того, невже про «неіснуючий» народ йдеться в

---

¹ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.14; його ж. Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2017. – С.14.

² Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.157.

³ Бузина О. Учебники фальшивой истории Украины / Сегодня. – 2006. – 20 ноября. – С.24–25; його ж. Тайная история Украины-Руси / Олесь Бузина. – К.: Довіра, 2006. – 319 с.

⁴ Удовик С.Л. Государственность Украины: истоки и перспективы / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 1999. – 208 с.; його ж. Какая Украина нам нужна / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 2001. – 100 с.

альманахах «Украинец», виданих Михайлом Максимовичем у 1859 р. та у 1864 р., або в першому в Україні літературно-художньому, науковому і громадсько-політичному щомісячнику «Украинский вестник», заснованому Іваном Срезневським, що виходив при Харківському університеті ще у 1816-1819 рр.? Звичайно цей перелік можна продовжувати, але на завершення обмежимось посиланням на довідкове видання універсального спрямування, яке і за змістом, і за задумом фундаторів можна віднести до першої української енциклопедії. Це видання носить назву «Украинский народ в его прошлом и настоящем», до редколегії якого ввійшли Ф.Вовк, М.Грушевський, А.Кримський, М.Туган-Барановський, М.Ковалевський, Ф.Корш, О.Шахматов. До 1-го тому (1914 р.) і 2-го тому (1916 р.) ввійшли матеріали з історії та географії України, про звичаєве право українців, антропологічні та етнографічні особливості українського народу, історію української мови та інші матеріали, які характеризували витoki, особливості та основи життєдіяльності «неіснуючого», за словами Д.Яневського, українського народу.

Як з'ясувалося, такі погляди Д.Яневського на українство не є поодинокими. За «дивним збігом обставин» в Росії у ці ж роки публікується серія видань з історії України, де автори, зокрема А.Дикий¹, О.Ширококорд² та інші, також глузують над терміном «Українська революція» і дослідниками історії Української революції 1917–1921 рр. та й історії України взагалі. Можливо все це стало втіленням

---

¹ Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М.: Самотека, 2008. – 528 с.

² Ширококорд А.Б. Утерянные земли России. Отколовшиеся республики / Александр Ширококорд. – М.: Вече, 2007. – 496 с.; його ж. Тайная история Украины / Александр Ширококорд. – М.: Вече, 2008. – 432 с.; його ж. Битва за Новороссию / Александр Ширококорд. – М.: Вече, 2015. – 352 с. та ін.

хворобливої ідеї російських режисерів та Д.Табачника, як одного з її провідників в Україні, про узгодження історії України з історією Росії та написання спільних праць про «спільну» історію. А може й про нову спільну державу, інакше як розцінити чітко виражені антиукраїнські переконання Д.Яневського щодо сучасної України: «За нами – невдалий у плані продуктивності експеримент зі створення правової держави на неправовому фундаменті. **Сучасна Українська держава неодмінно розпадеться** – питання лише в темпі цього процесу і в ціні, яку доведеться заплатити за нього»¹. Зазначимо, що через два роки, тобто у 2012 р., у своєму черговому «Проекті...» Д.Яневський чіткіше конкретизує «перспективи» сучасної незалежної України: «**Сучасна Українська держава приречена – і на те немає ради**»² (виділено нами – автори В.К., О.К.). Слід наголосити, що все це перегукується з поглядами П.Толочка, для якого між українцями «західняками» і «східняками» «примирення неможливе»³, а от щодо «перспектив» росіян і українців, то він переконаний, що «**наші(!) народи об'єднуються**, як це було вже не раз у **нашій(?) історії**»⁴. Не про реальну незалежну Україну, а лише як про «Проект «Україна» пише і А.Ставицький, для якого «отколовшийся от большого «тела» цивилизации «край» изначально неполноценен», «в таком состоянии страна может существовать лишь временно», «у украинцев» не было исторического права на обра-

---

¹ Яневський Д. Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – С.294.

² Яневський Д. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра. – Харків: Фоліо, 2012. – С.882.

³ Толочко П. Про «хороший» Захід і «поганий» Схід. – К.: ТОВ Друкарня Бізнесполіграф, 2008. – С.26.

⁴ Толочко Петр: быть в интеллектуальной оппозиции – святой долг интеллигенции. URL: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sudby/33068>.

зование **собственного государства**», а також існує «возможность исторического реванша», **«возможность победы «русского» над «украинским»** в самой Украине»¹ (виділено нами – автори В.К., О.К.).

Особливо втішається названа вище когорта новітніх «переписувачів» і «знатоків» історії України, критикуючи, а фактично принижуючи державотворчу роль національної еліти революційної доби. Так, Ю.Мірошниченко і С.Удовік переконані в «деструктивній ролі С.Петлюри»², для В.Єшкілева і В.Павліва М.Грушевський – «історик-міфотворець»³, для Д.Яневського В.Винниченко – це «людина без будь-яких моральних гальм або політичних принципів», «шизофренічність класика української літератури яскраво проявилася на політичному герці»⁴, а М.Міхновський – «перший український нацист»⁵. Акцентуємо увагу на тому, що автор застосував не термін «націоналіст», а саме «нацист», який в сучасній Росії став фактично обов'язковим при характеристиці українців та українства.

Вражає своєю зухвалістю і цинізмом узагальнююча характеристика Д.Яневським членів Центральної Ради: «ні на що не здібні і ні на що в продуктивному, творчому сенсі не здатні українські «інтелігенти» – письменники, учителі,

---

¹ Ставицкий А.В. Украинская мифоистория в режиме информационной войны. – Севастополь: Рибэст, 2014. – 176 с.; його ж. Национальная политика по отношению к русским на Украине: причины, цели, характер // Научный электронный архив. URL: <http://econfg.rae.ru/article/10222>.

² Мірошниченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошниченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – С.191.

³ Єшкілев В., Павлів В. Україна: третій шлях / Володимир Єшкілев, Володимир Павлів. – Харків: Фоліо, 2013. – С.127.

⁴ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.53–54.

⁵ Там само. – С.61.

студенти-недоуки та селяни, які об'єдналися в Українській Центральній Раді. Саме вони сформували базу соціальної та політичної підтримки так званого «українського державотворення»¹. Виявляється, що, на переконання Д.Яневського, ніякого українського національного державотворення у 1917–1921 роках не було.

Після 2005 року, щоб очорнити українське національне державотворення та ідеї Помаранчевої революції, як гриби після благодатного дощу появляються «сенсаційні» публікації та опуси О.Бузини, А.Дикого, О.Каревіна, В.Корнілова, В.Лучка, Ю.Мірошніченка, С.Удовіка, О.Широкорада та ін., причому досить чітко в них проглядаються сепаратистські ідеї.

Так, Ю.Мірошніченко та С.Удовік, аналізуючи події в Україні кінця 1917 – початку 1918 р., зазначають, що «сучасні українські історики трактують зазначені події як війну Росії проти України, але юридично для цього немає ніяких підстав», а також наголошують, що «ці події можна однозначно кваліфікувати як громадянську війну у межах Російської імперії»², яка, на їх думку, почалася у грудні 1917 р. – «громадянська війна між двома соціалістичними урядами на Україні – УНР і Радянської України за підтримки СНК»³, причому однозначно вважають, що її «розв'язали радикальні українські націонал-шовіністи»⁴. Слід зазначити, що ці автори плутаються у своїх аргументах щодо «початку» та «першопричин» громадянської війни, бо є в них щодо цього й інша версія: «Початок цієї громадянської війни поклав VII пленум УЦР. ... 30 жовт-

---

¹ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.245.

² Мірошніченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошніченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – С.200–201.

³ Там само. – С.197–198.

⁴ Там само. – С.223.

ня 1917 р. на пленумі явочним порядком були «затвержені» кордони УНР»¹. Російський дослідник А.Дикий (*може Дікій? – автори В.К., О.К.*) вважає, що ця «братовбивча Громадянська війна викликана пропагандою українських сепаратистів»², а щодо війни, то, на його переконання, «більшовики завоювали Україну не штиками і кулеметами, не матроськими загонами і червоногвардійськими загонами, як стверджують сепаратисти, перекруючи історію і замовчуючи факти..., а шляхом агітації і пропаганди більшовизму серед самого українського корінного населення»³, «Україна насправді не була завойована великоросами, а освоєна пропагандою більшовистських ідей»⁴.

В тому, що нібито саме українці розв'язали громадянську війну, переконує читачів і Д.Яневський у своїй книзі за 2009 р. та в її перевиданні за 2017 р., звинувачуючи «національно-соціалістичне керівництво самозваної УЦР» в проголошенні УНР та констатуючи, що «ціна питання – державна зрада і спровокована в тому числі їхніми діями громадянська війна»⁵, а в новій своїй книзі за 2010 р. односторонньо трактує III Універсал як «оголошення громадянської війни»⁶. Майже в унісон із зазначеними вище звучать думки О.Широкограда: «20 листопада 1917 р. ми справедливо можемо назвати днем початку Другої Руїни. На Україні почалась війна всіх проти всіх»⁷. Він перекон-

---

¹ Там само. – С.219.

² Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века). – М.: Самоотека, 2008. – С.47.

³ Там само. – С.155.

⁴ Там само. – С.265.

⁵ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.159.

⁶ Яневський Д. Проект «Україна», або Тасмниця Михайла Грушевського / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 173.

⁷ Широкоград А.Б. Утерянные земли России. Отколовшиеся республики / Александр Широкоград. – М.: Вече, 2007. – С.68.

наний, що «радянські історики перебрехали сутність Громадянської війни як в цілому, так і окремо на Україні, подавши її у вигляді боротьби українського пролетаріату і найбіднішого селянства проти буржуазії, поміщиків і куркулів. А тепер історики-самостійники намагаються нав'язати принципово іншу і ще більш далеку від істини схему. Нібито, український народ боровся за незалежність проти москалів. ... На 90% це була внутрішня громадянська війна, всіх проти всіх, тобто чергова Руїна»¹. А вже через рік у своїй новій книзі О.Ширококорд, до речі подібно до ситуації з Д.Яневським, ще більше «відточує» свої погляди на громадянську війну: «Центральна Рада оголосила війну радянській владі. ... До 20 листопада 1917 р. в Росії ще не було громадянської війни. ... Так що, об'єктивно кажучи, саме Центральна Рада стала зачинщиком громадянської війни на території колишньої Російської імперії»². Коментарі, як кажуть, зайві. Правда, хотілося б побажати цьому знатоку «таємної історії України», щоб у своїх майбутніх опусах, крім нікчемно-хворобливої подачі аналітичного матеріалу, бодай прізвиська представників української еліти не перекручувались, бо Голубинський – це, насправді, Голубович, а Тютюнін – Тютюнник, Чеховський – це Чехівський³ і т.п.

І все ж, на наше глибоке переконання, прокоментувати викладений вище доробок «знатоків» історії України просто необхідно. Для цього скористаємося науковим доробком одного з правознавців-«самостійників» та двох істориків-«самостійників». Цей аспект проблеми знайшов обґрунтування у низці досліджень історика права П.Захарченка. На його переконання, «Українська Народна Рес-

---

¹ Там само. – С.75.

² Ширококорд А.Б. Тайная история Украины / Александр Ширококорд. – М.: Вече, 2008. – С.309.

³ Там само. – С.310, 312, 314 та ін.

публіка не була переможена у ході громадянської війни, як про це невтомно повторювали радянські і, подекуди, теперішні фальсифікатори історії України, а зазнала поразки у ході відвертого збройного конфлікту, розв'язаного невідомим в той час на міжнародній арені ефемерним утворенням, що впродовж кількох місяців не мало навіть своєї офіційної назви. Лише 15 січня 1918 р., рішенням III Всеросійського з'їзду Рад, колишня Російська імперія, з 1 вересня 1917 р. Російська республіка, перетворюється на Російську Соціалістичну Радянську Республіку «на основі добровільного союзу народів Росії як федерація радянських республік цих народів». З метою втілення положення про «добровільність союзу», ймовірно, російсько-більшовицькі війська розпочали експансію проти Української Народної Республіки, встановивши, зрештою, на цій території режим окупаційного характеру. Саме для того, щоб завуалювати нелегітимність своєї присутності на українських землях, був уведений до обігу різноплановий термін «громадянська війна». Мовляв, українці себе самі збороли, розв'язавши широкий фронт громадянської війни поміж собою»¹. В наступній своїй публікації вчений акцентує увагу на тому, що не Центральна Рада втягла суспільство у вир громадянської війни, а, навпаки, це більшовицька Росія розв'язала війну проти УНР і «саме для того, щоб завуалювати факт збройної інтервенції та нелегітимності своєї присутності в Україні й був уведений до обігу термін «громадянська війна»².

---

¹ Захарченко П.П. Війна 1941–1945 рр.: витоки поняттєвого дисбалансу // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип.20. – Ч.П. – Т.1. – С.35.

² Захарченко П.П. Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності України / Петро Захарченко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 18: економіка і право. – 2013. – Вип.23. – С.113.

Дослідник обстоює цю думку і в інших своїх працях¹, а в одній з нещодавно опублікованих здійснює порівняння щодо розв'язання Росією війни проти України у 1917 р. та через 100 років, тобто в умовах сьогодення, наголошуючи, що «Гібридну війну, що розгорнув Кремль проти України» знову «намагаються подати як громадянську»², а в 1917 – на поч.1918 р. «паралельне існування в Україні київського національного і харківського радянського владних центрів, на думку П.Захарченка, надало можливість російським більшовикам видавати подальшу агресію зі свого боку як внутрішній конфлікт між двома утвореннями, що представляють український народ, але, мовляв, бачать різну політичну стратегію її розвитку»³ і, нарешті, констатує, що «елементи гібридної війни було взято на озброєння Л.Троцьким ще 100 років тому. Про те, що «нас там нет», він заявив 17(30) січня 1918 р.»⁴. Ми також підтримуємо позицію П.Захарченка щодо сутності поняття «Громадянська війна» та його трактування різними сторонами, представленими в «дискусії».

Заслуговує уваги точка зору В.Верстюка, яка вказує, що українці не лише не були ініціаторами розв'язання громадянської війни, а, навпаки, оголосивши у січні 1918 р. не-

---

¹ Захарченко П.П. До питання про правову природу III Універсалу Центральної Ради / Петро Захарченко // Актуальні проблеми національного законодавства. – Кіровоград, 2013. – Вип.32. – С.3 – 9 та ін.

² Захарченко П.П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.) // Право України. – 2017. – №11. – С.70.

³ Захарченко П.П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.) // Право України. – 2017. – №11. – С.71.

⁴ Там само. – С.74.

залежність УНР, «саме в такий спосіб українці намагалися залишити на скрижальх всесвітньої історії свій власний рядок, дистанціюватися від громадянської війни, яка розгоралась в Росії»¹. Вважаємо, що в цій дискусії найближчою до істини є думка академіка В.Смолія, який переконаний, що «частина української політичної еліти, що була винесена на скрижаль владі революційною хвилею, продемонструвала брак політичного й управлінського досвіду, а спроба втілення у життя певною частиною суспільства соціалістичних ідей, на жаль, виявилася невдалим експериментом, що на довгий час **втягнув Україну в жорстке протиборство російських червоного й білого рухів**»² (в обох цитатах виділено нами – автори В.К., О.К.).

Крім названих вище проблем, кісткою в горлі «українським науковцям» Ю.Мірошніченку та С.Удовіку стала державотворча діяльність Центральної Ради, тому вони стверджують, що «на території України в 1920-х рр. існувала безліч автономних утворень, з яких УНР була не найвпливовішою, її легітимність, як і інших автономних утворень, була сумнівною, а її роль була сильно міфологізованою в політичних цілях у роки «холодної війни». ... роль УЦР у становленні України як держави сильно перебільшена. Більше того, якщо придивитися уважніше, то виявиться, що вона відіграла скоріше деструктивну, а не будівничу роль»³, Харківщину називають «історичними землями Великої Росії», особливий статус надають Новоро-

---

¹ Верстюк В.Ф. Українські проекти в Російській імперії. Нариси в трьох томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2004. – С.448–449.

² Смолій В. Вступне слово // Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи. – К.: Кліо, 2015. – С.4.

³ Мірошніченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошніченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – С.187.

сії¹, щодо уряду Радянської України в Харкові, то «цей уряд мав навіть більшу легітимність, ніж УНР»², «IV Універсал був прийнятий купкою узурпаторів», «УЦР – нелегітимний орган», «уряд УНР – самозванці», «традиційним зрадництвом українців» пояснюють «нелегітимне прийняття М.Грушевським IV Універсалу, яке завдало величезної шкоди справі побудови незалежної держави й внесло розкол в українське суспільство»³. У відповідь процитуємо лише одну констатацію правознавців, що стосується саме питання легітимності Центральної Ради: «законним органом влади Рада стала після Всеукраїнського конгресу в квітні 1917 року»⁴.

Характеризуючи керівні кадри УНР, Ю.Мірошніченко та С.Удовік наголошують на «суцільному кричущому рівні їх некомпетентності», наприклад, для них є «очевидною деструктивна роль С.Петлюри на військовій ниві»⁵, Всеволода Голубовича називають «кретиноподібним суб'єктом», а Дмитро Антонович став морським міністром УНР, на їх думку, тільки тому, що любив кататися на човні по Дніпру⁶.

Цих авторів дивує також те, що на честь С.Петлюри в Західній Україні названо вулиці у Львові, Рівному, Тернополі, Стрию та багатьох інших містах, а Й.Сталіна оголошено там ворогом⁷. Навряд чи доречними будуть тут якісь коментарі.

---

¹ Там само. – С.195.

² Там само. – С.197.

³ Там само. – С. 200, 202–205.

⁴ Історія держави і права України. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – С.120.

⁵ Мірошніченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошніченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – С.191.

⁶ Там само. – С.209.

⁷ Там само. – С.269.

Варто зазначити, що у названих вище виданнях відношення їх авторів до національної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. вимальовується однозначно негативним, а самих представників цієї еліти «авторитетоватори» історії України намагаються зобразити недоуками, нікчемами, кар'єристами, узурпаторами влади, зрадниками, недалекоглядними політиками та ні на що не здатними державними діячами. Аналізуючи діяльність національних державних діячів революційної доби Д.Яневський зневажливо називає їх у одній зі своїх книг із серії Проект «Україна» терміном «персони»¹, ігноруючи термін «постаті». Державотворчу національну еліту революційної доби він називає «неіснуючий в природі «український політичний провід»². Варто зазначити, що це твердження є досить співзвучним до «констатації» А.Дикого, що «спочатку революція носила характер загальноросійський, і голосу організованої української політичної громадськості не було чути, бо до революції її взагалі не було»³.

Останніми роками деякими науковцями, зокрема Д.Яневським, Ю.Мірошниченком, С.Удовіком та ін., здійснено спробу поставити під сумнів не лише правові підстави Акту злуки УНР і ЗУНР, а і його історичне значення. Так, історик Д.Яневський стверджує, що «сама УНР суто формально була проголошена Трудовим Конгресом лише 28 січня 1919 р. Це означає, що Злука, яку десятиліттями оспівують вітчизняні ура-патріоти, з огляду на цю обставину (але не тільки) була не чим іншим, як фікцією. На нікчемному з правової точки зору клаптику паперу стояли, з одного боку, підписи очільників ЗУНР, а з другого – чотирьох приватних осіб, які нібито представляли групу з п'яти

---

¹ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – С.48–67.

² Там само. – С.160.

³ Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века). – М.: Самоотека, 2008. – С.86.

фізичних осіб, що називали себе Директорією невідомо чого. З 15 грудня вони називали себе Директорією УНР»¹. Далі автор подає перелік «причин катастрофи» «приреченої від початку «об'єднаної» УНР» і, посилаючись на дисертацію Н.Стецюк «Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.) (Львів, 2003), наголошує, що «саме цього не хочуть розуміти, не хочуть помічати, не хочуть прийняти сучасні фальсифікатори нашої історії»².

Спробуємо заглибитись у сутність даного аспекту проблеми. Як стверджує К.Костів, «Директорія оповістила дня 26 грудня 1918 р. тимчасову конституцію Української Народної Республіки й цього самого дня створила перший нормальний коаліційний уряд – Раду Народних Міністрів»³. Дивна річ, що з цим трактуванням погодились і автори коментарів до законодавчих актів та одночасно укладачі книги «Конституційні акти України. 1917–1920» В.Крюков та Д.Яневський, зазначаючи, що «поновленню конституційних засад УНР, організації подальшого демократичного розвитку української державності сприяла Декларація Української Директорії»⁴ і включають її до переліку конституційних актів доби Директорії. Сам же Д.Яневський, коментуючи Декларацію від 26 грудня 1918 р., зазначає: «14 грудня війська Директорії увійшли до Києва. Декларацією було урочисто проголошено відновлення республіканського устрою України»⁵. Нарешті, в заверша-

---

¹ Яневський Д. Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – С.162.

² Там само. – С.163.

³ Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість / Кость Костів. – Торонто, 1964. – С.144.

⁴ Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С.48.

⁵ Там само. – С.19.

льному підрозділі книги, написаному особисто Д.Яневським, під назвою «Державне будівництво України: хроніка подій 1917–1920» читаємо: «26 грудня – урочисте проголошення відновлення УНР. Створення Ради Народних Міністрів (голова – В.Чеховський)»¹. То коли все ж Д.Яневський був щирим і об'єктивним дослідником – у 1992 р. чи у 2010 р. і хто ж, насправді, фальсифікатор історії?

Пояснити це «перевтілення» Д.Яневського дуже просто. Для цього, переконані, доречним буде процитувати думку академіка М.Поповича щодо початків розгортання державотворчої діяльності (*якої, на думку Д.Яневського, взагалі не було – автори В.К., О.К.*) Центральної Ради та її голови М.Грушевського: «Центральній Раді вдалося – незважаючи на брак кадрів із «свідомого українства» – опанувати надзвичайно складною ситуацією в Україні і перетворитися з національно-культурного об'єднання на політичну силу з державними функціями. Основне завдання Центральної Ради – перетворення етнокультурного і етнополітичного центру на державно-територіальний. ...Це завдання Центральної Рада розв'язувала дуже успішно»², а також його оцінку лідерів Української революції 1917–1921 рр.: «Оглядаючи бурхливе життя літ революції ... найвпливовішими чи найбільш знаковими уявляються постаті Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Микити Шаповала, Сергія Єфремова та Симона Петлюри. І якщо ми визнаємо, що шлях, на якому Україна зазнала б найменше горя і втратила б найменше людських життів, – це був шлях національної державної незалежності, то ми мусимо визнати, що саме Симон Петлюра був найвизначнішою історичною постаттю на цьому шляху. Попри всі свої особисті і політичні слабості й недоліки»³.

---

¹ Там само. – С.264.

² Попович М. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005. – С.203.

³ Там само. – С.219–220.

Коментуючи появу російського видання книги М.Поповича, яку ми щойно процитували, як важливу подію, а також високо оцінюючи вміщений до неї матеріал як узагальнення історичного досвіду ХХ століття, Д.Яневський на завершення наголосив: «Мирослав Попович. «Кровавый век» – моя книга!». Але ж поява цієї книги ще у 2005 р. відбулася, напевно, під впливом ідей Помаранчевої революції, а от серія монографій Д.Яневського «Проект «Україна»¹, в яких взагалі не визнається ні «Українська революція», ні «українське національне державотворення», – написані, на жаль, не під впливом ідей М.Поповича, а вже зовсім інших ідей, причому далеко не українофільських! Жаль, що в угоду політичній кон'юктурі окремі науковці нехтують науковими підходами і публікують праці на замовлення, принижуючи, перекручуючи та очорнюючи успіхи і невдачі національного державотворення.

Повертаючись до аналізу літератури про Акт Злуки УНР і ЗУНР хочемо звернути увагу на те, що погляди Д.Яневського на цю історичну подію знайшли своє втілення і в книзі Ю.Мірошніченка та С.Удовіка, які пишуть про «дивний юридичний казус – ЗУНР підписує договір з неіснуючою державою УНР!» і про те, що для них «у цьому ас-

---

¹ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – 252 с.; його ж. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Данило Яневський. – Харків: «Фоліо», 2010. – 316 с.; його ж. Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 315 с.; його ж. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 284 с.; його ж. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2012. – 921 с.; його ж. Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2017. – 252 с.

пекті зовсім незрозуміло, з ким зливалися в одну велику державу лідери ЗУНР»¹. А далі за звичним сценарієм, щоб принизити історичне значення Акту Злуки автори констатують, що «уже після захоплення влади 22 січня 1919 р. Директорія проводить на Софійській площі в Києві видовищну PR-акцію з нагоди святкування Акту Злуки, хоча він мав чисто декларативний характер, оскільки реального об'єднання не відбулося»². В такому ж дусі «аналізує» цю подію і О.Ширококорд: «22 січня 1919 р. Директорія і ЗУНР влаштували «Акт злуки», тобто об'єднання. Зараз у Києві ця подія вважається днем заснування «незалежної України». Насправді керівництво обох держутворень не відчували одне до одного особливих симпатій, а об'єдналось, лише опинившись в критичному становищі»³.

В умовах утвердження незалежності України з'являються публікації, автори яких намагаються нав'язати свої погляди, причому заздалегідь зазначимо, не стільки наукові, скільки політичні, про те, яку Україну нам будувати. Значне місце в них виокремлюється і для характеристики представників національної еліти. Серед них, наприклад, серія публікацій С.Удовіка, виданих власним видавництвом «Ваклер» російською мовою і значним тиражем⁴.

Свої гіпотези автор подає як аксіоми, як істину в останній інстанції. Навіть сама назва однієї з його публікацій (Какая Украина нам нужна) звучить не запитально, а ствер-

---

¹ Мірошніченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошніченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – С.266.

² Там само. – С.267.

³ Ширококорд А.Б. Тайная история Украины / Александр Ширококорд. – М.: Вече, 2008. – С.314.

⁴ Удовік С.Л. Государственность Украины: истоки и перспективы / Сергей Удовік. – К.: Ваклер, 1999. – 208 с.; його ж. Какая Украина нам нужна / Сергей Удовік. – К.: Ваклер, 2001. – 100 с.

дживально, бо знак запитання в ній відсутній. Пропозиції автора нагадують уже відомі нам раніше, коли більшовики втілювали у життя гасло «...до основанья мы разрушим, а затем...». Розрушити вдалося, а побудувати нове, посправжньому громадянське та демократичне суспільство, на жаль, ні. Якщо про українську державність (за визначенням автора «ефемерну»!) С.Удовік говорить в завуальованій формі, то про свої необхідні нововведення він говорить відкрито – оголосити референдум і змінити назву «Україна» на Рутенія, Русь, Сарматія, Роксоланія, Руськоланія, Русинія та ін.¹, змінити назву народу з українського на руський з одним «с»², бо, на його думку, «определение коренного этноса на территории Украины – задача практически неразрешимая»³, ввести двомовність в Україні, тобто взагалі викреслити із вжитку та із свідомості людей поняття «Україна» та «українець» і, нарешті, змінити гімн «Ще не вмерла Україна»⁴. Коментарі, як кажуть, зайві.

Проте, пропозицію С.Удовіка про заміну на «жизнеутверждающий» гімну «Ще не вмерла Україна» ми все ж спробуємо прокоментувати. Чому ж не ставлять такого питання поляки щодо заміни майже аналогічного за «негативної установкою» свого гімну «Єще Польска не згінула», або чехи – «Де є батьківщина моя», за яким вони все ще шукають свою територію, чи чому не змінюють свою багатосотлітню «Марсельезу» французи? Бо розуміють, що національний гімн – це душа народу, джерело його сили, єдності, історичної пам'яті та самоусвідомлення. Ми переконані, що найкраще дати відповідь С.Удовікові словами велета української культури І.Франка, який ще свого часу визнавав гімн Чубинського-Вербицького за націо-

---

¹ Удовик С.Л. Какая Украина нам нужна / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 2001. – С.10, 96–97.

² Там само. – С.13.

³ Там само. – С.14.

⁴ Там само. – С.10, 97.

нальний і в поемі «Великі роковини» пророчив: «Ще не вмерла і не вмере!».

Привертає до себе увагу і книга В. Лучка «Моя Родина – русская нация», де з ніг на голову перевернуто не лише державотворення, але й етногенез деяких народів. Тільки росіяни і білоруси, на думку В. Лучка, – біла раса в СРСР – всі решта, в тому числі й українці – іногородці. «Черная неблагодарность» – так звучить розділ його книги про розпад СРСР. Виявляється нам, українцям, там так добре жилося в СРСР, але ми цього не розуміємо та й не оцінили¹.

І на завершення про «оцінку» представників національної еліти О. Бузиною та про його російськомовну книгу «Тайная история Украины-Руси». На перший погляд книга виглядає безневинною, з ліричними відступами, хитрим цитуванням. Але, насправді – її покликання – розхитати, підірвати основи української державності, української духовності, національної культури. Для О. Бузини українці – суміш етносів, козаки – гультіпаки, доба Гетьманщини – це тільки анархія, без будь яких здобутків, представники національної еліти Т. Шевченко – пиятика, М. Грушевський – злочинець і зрадник, діячі Центральної Ради – рекетири, Я. Мудрий – захисник кілерів, не кажучи вже про І. Мазепу. Для цього «дослідника» немає ніяких відмінностей між росіянами і українцями, крім бороди і хохолка (оселедця), та й взагалі нібито зараз українці знову не проти держави подібної до Київській Русі, тобто за СРСР².

Що об'єднує новітніх ревізіоністів? Як правило написані ці твори зросійщеними українцями, або ж представниками «старшого брата», опубліковані вони російською мовою, бо нічого українського, в тому числі й мови вони не виз-

---

¹ Лучко В.М. Моя Родина – русская нация. – К.: Арктур-А, 2006. – 284 с.

² Бузина О. Тайная история Украины-Руси / Олесь Бузина. – К.: Довіра, 2006. – 319 с.

нають і, нарешті, завуальований, але чітко виражений антиукраїнський характер цих публікацій. Ці та інші фальсифікації та антинаукові інсинуації безперечно потребують критичного аналізу та викриття їх антидержавної сутності у спеціальному дослідженні.

В зв'язку з цим досить актуальним залишається питання про відновлення повноцінних курсів історії України у вузах. Твердження чиновників з Міністерства освіти, що в школах відводиться достатня кількість годин на вивчення історії не має ніяких підстав. Адже є разюча відмінність між тим, хто викладає учням, а хто студентам. Крім цього, треба враховувати різницю – як одну і ту ж подію сприймає школяр, а як студент. Звичайно, це зовсім інші рівні сприйняття. І нарешті, в умовах сучасної зовнішньої агресії студенти, а це молода майбутня національна еліта, повинні ґрунтовно знати не лише історію власного народу, але й інших народів, особливо сусідніх.

ПІДСУМКИ ТА ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За своїми масштабами і суспільно-політичною значимістю Українська революція 1917–1921 рр. була феноменом історії і по праву зайняла помітне місце серед визвольних процесів Європи. В історії бувають різні явища, які часом повторюються, хоч із зрозумілих причин по-новому, бо відбуваються за нових обставин. Так, як і в 1917–1921 рр., Україна сьогодні, остаточно обравши, нарешті, європейський вектор розвитку, стоїть одночасно перед складними завданнями і захисту державної незалежності та територіальної цілісності від агресії з боку Росії, і творення та побудови цивілізаційного суспільства, в якому весь народ почуватиме себе комфортно. Вирішити ці завдання здатна лише консолідована всередині себе, конструктивна, патріотична, а водночас й інноваційна національна еліта. Незважаючи на те, що в сучасному світі сформувалася наднаціональна або міжнародна, глобальна еліта, що зумовлює виникнення певних труднощів для еліт національних, їх роль в сучасних державотворчих процесах залишається провідною. Все це актуалізує проблему національної еліти і спонукає до ґрунтовного вивчення і переосмислення вітчизняного історичного досвіду, зокрема революційної доби 1917–1921 рр.

Щодо вивчення цієї проблеми нашими попередниками, то їх внесок, безперечно, є, з одного боку, досить вагомим, а з другого – є всі підстави говорити про недостатність вивчення досліджуваної проблеми, фрагментарність її відображення в науковій літературі. На нашу думку, в дослідженні діяльності та ролі української еліти в національних державотворчих процесах 1917–1921 рр. чітко простежується п'ять основних історіографічних етапів: роки Української революції (1917–1921); 1920-ті роки; 1930-ті – перша половина 50-х років; друга половина 1950-х – сере-

дина 80-х років; сучасний історіографічний етап (з кінця 1980-х років). На кожному з цих етапів головні напрямки та рівень наукових досліджень визначалися комплексом суб'єктивних і об'єктивних факторів та умов. Бурхливі події та перетворення, спричинені Українською революцією, визначили зміст і значущість доленосної доби 1917–1921 років у історичному розвитку українського народу. Перші спроби аналізу подій Української революції 1917–1921 рр. були здійснені ще в ті буремні часи. Ініціатива у розробці історії революційних звершень, невдач та потрясінь довгий час належала політикам, суспільним та партійним діячам, а не науковцям. Це призвело до певної міфологізації та суперечливості у висвітленні подій того періоду. Процес нагромадження знань й осмислення цієї теми в українській історіографії зумовлювався як науковими, так і поза науковими чинниками. Така тенденція притаманна всім етапам історіографічного процесу: партійно-політична та ідейна заангажованість, національно-патріотичний пафос, глорифікація минулого, моноетноцентризм знаходили свої специфічні прояви у західноукраїнській літературі міжвоєнного періоду, у доробку українського зарубіжжя, у працях радянського періоду та в сучасних вітчизняних дослідженнях. Це породило широке розмаїття думок, оцінок, поглядів як на фундаментальні державотворчі процеси, що є головним змістом і суттю Української революції, так і на конкретно-історичні події, явища, лідерів, дійових осіб, які визначають окремі грані складної палітри революційної доби. У сучасних державотворчих процесах в Україні набирає широкого розвитку вивчення і освоєння політичного досвіду національної еліти революційної доби 1917–1921 рр., біографій та політичних портретів визначних синів і дочок України, в яких акумульовані історичні здобутки і втрати, досягнення державницької думки, важливі політичні уроки.

Історіографія діяльності національної еліти в державо-творчих процесах 1917–1921 рр. представлена значним масивом історичної літератури та інших галузей гуманітарних знань, яка відзначається різною науковою вартістю та глибиною й об'єктивністю відображення конкретно-історичних подій. Радянська історіографія з її догматизмом, перекрученням і замовчуванням подій і фактів щодо різних аспектів нашої проблематики виявилася в науковому плані теоретично безплідною. Що стосується вчених діаспори і зарубіжжя, то в їх розпорядженні було мало документальних матеріалів, що наклало відбиток на зміст багатьох досліджень, їх висновків, які мають суперечливий, дискусійний характер. Найбільш результативним щодо дослідження та узагальнення різних аспектів революційної доби 1917–1921 рр. є сучасний період. Тільки кандидатських та докторських дисертацій, безпосередньо присвячених різним аспектам досліджуваної проблеми, з 1991 р. по 2017 р. захищено понад 200, а що стосується взагалі комплексної проблематики доби Української революції 1917–1921 рр., то кількість захищених дисертаційних досліджень вже сягає понад 400.

В останні роки слово «еліта» впевнено утвердилося у вітчизняній публіцистиці, науковій літературі, засобах масової інформації. Однак, попри відоме всім розшифрування цього терміну, – «найкращі люди», стосовно розуміння еліти як соціального феномену є багато проблем і парадоксів, адже в сучасній Україні, як і в 1917–1921 рр., йде процес формування національної еліти і, на жаль, до її когорти іноді потрапляють не зовсім достойні люди. Термін «національна еліта» є загальним, збірним і за широтою свого діапазону включає такі терміни як «політична еліта», «військова еліта», «дипломатична еліта», «культурно-мистецька еліта», «науково-освітянська еліта», «духовна еліта» тощо.

Щодо політичної еліти, то, на нашу думку, її діяльність, в порівнянні з іншими складовими національної еліти ре-

волюційної доби 1917–1921 рр., висвітлено найповніше. Діяльності визначних представників національної політичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр. М.Грушевському, В.Винниченку, С.Петлюрі, П.Скоропадському, Є.Петрушевичу та іншим присвячено не лише серії статей у наукових збірниках і часописах та збірники матеріалів конференцій і круглих столів, але й колективні і індивідуальні монографії та дисертаційні дослідження. Проте багато аспектів їх діяльності залишаються маловивченими і дискусійними. В останні роки появилася низка публікацій, присвячених партійно-політичній еліті, але варто наголосити, що ґрунтовне вивчення цього аспекту проблеми ще попереду.

Історіографічний аналіз джерел та літератури красномовно свідчить, що у ході Української революції були створені повноцінні збройні сили – Галицька і Наддніпрянська армії, військовий флот, у середовищі яких виростили визначні воєначальники, народилися національні герої, що стали взірцем для виховання нових поколінь патріотів. Здійснений історіографічний аналіз літератури з проблеми дає нам підстави стверджувати, що діяльності військової еліти в Українській революції 1917–1921 рр. присвячено величезний масив літератури. Але, на жаль, не все те, що написано, є бездоганим. Багато видань написані тенденційно, перекошують факти, містять помилки. На жаль, ці помилки перекошують з одного видання до іншого, тому нагальною потребою сьогодні є активізація діяльності по ґрунтовному вивченню наукового доробку попередників, створенню нових досліджень з високоякісною аналітичною та інформаційно-фактологічною наповненістю.

Свідченням активізації досліджень з проблеми є поява публікацій, присвячених вивченню діяльності національної еліти на регіональному рівні, але цей процес нині лише розгортається. Найбільше таких публікацій стосується Київщини, Поділля, Донбасу, Полтавщини і Харківщини.

Ще один аспект проблеми стосується особливостей гендерного аспекту історіографії державотворчої ролі еліти революційної доби 1917–1921 рр., але на сьогодні він представлений ще зовсім невеликим науковим доробком, а на місцевому рівні його вивчення ще взагалі майже не розпочиналось. Щодо висвітлення дослідниками державотворчої діяльності науково-освітнянської та культурно-мистецької еліти, то історіографічний аналіз літератури з цих аспектів проблеми, свідчить, що на дисертаційному та монографічному рівні її вивчення увінчалось лише поодинокими ґрунтовними дослідженнями, тобто цей процес сьогодні перебуває тільки на початковій стадії і потребує активізації зусиль науковців для подальшої розробки проблеми.

Стосовно стану вивчення науковцями діяльності дипломатичної еліти, то не дивлячись на значну кількість публікацій, можна стверджувати, що ґрунтовних досліджень з цього аспекту проблеми ще не створено. Повертаючи народові імена і біографії гідних його пам'яті і пошани діячів минулого, зокрема, дипломатів вікопомних 1917–1921 рр., необхідно аналізувати і враховувати як позитивний досвід їхньої діяльності, так і гіркі уроки й наслідки. Вивчення цього досвіду особливо актуальне як для істориків, так і для владних структур нашої сучасної незалежної України, яка Актом відновлення державного суверенітету 24 серпня 1991 р. проголосила себе спадкоємицею традицій і правонаступницею Української Народної Республіки, відкривши нову сторінку українського державотворення. Об'єктивне вивчення зовнішньополітичної служби України 1917–1921 рр., діяльності її окремих представників, дозволить, насамперед, уникнути повторення негативних явищ і помилок минулого. Дослідження перших кроків на шляху розбудови зовнішньої політики України доби державотворчих пошуків 1917–1921 рр. сприятиме, зокрема, розв'язанню проблем сучасної підготовки кваліфікованих дипло-

матичних кадрів, творення такого апарату міжнародних взаємин, який би адекватно відповідав пріоритетним напрямам зовнішнього курсу нашої країни.

Виходячи з проблем сьогодення України, через владні структури, засобами масової інформації слід пропагувати всі ті здобутки, які накопичені українським народом впродовж його історичного буття і передусім все те, що не втратило актуальності, відповідає сьогоденню, а не кличе в хуторянське минуле. Наука і освіта повинні, спираючись на історичний досвід, виробити основні критерії функціональної ролі сучасної української еліти, бо саме еліта є формотворчим ядром політичної нації в Україні. Тому нагальною є потреба в створенні окремих узагальнюючих досліджень, які б ґрунтовно розкривали діяльність політичної, культурно-мистецької, духовної, військової і дипломатичної еліти доби Української революції 1917–1921 рр., а з іншого боку – фундаментальних монографічних досліджень про діяльність конкретних представників національної еліти, їх внесок в державотворчі процеси революційної доби, адже на сьогодні таких публікацій створено лише одиниці. Перспективною справою залишається і видання мемуарів відомих діячів доби Української революції 1917–1921 рр., рукописи яких ще й досі перебувають в архівах та у приватних колекціях.

У 2011 р. вийшло з друку двотомне видання «Нарисів історії Української революції 1917–1921 років», в якому узагальнено науковий досвід попередніх поколінь істориків та правознавців у дослідженні проблеми. У цьому виданні констатується, що «історія Української революції має всі ознаки наукової концепції: а) провідну ідею – відродження та консолідація української нації для творення власної держави; б) історичний час – добу 1917 – 1921 рр.; в) провідного рушія соціального і національного прогресу – український етнос та його політичну еліту; г) систему аргументації, яка спирається на ґрунтовну історіог-

рафічну спадщину та потужну джерельну базу (архівний, археографічний, мемуарний та інші сегменти). Дана концепція базується на цілком доведеному факті домінування в її розвитку національно-визвольного компонента, що надає їй специфічних рис і вирізняє серед інших революційних потоків.... Врешті на користь повноправності Української революції свідчить реалізація в її ході державотворчих проєктів. Україна стала суверенною державою, суб'єктом міжнародної політики, дістала визнання багатьох країн, включаючи й радянську Росію»¹.

Таке ґрунтовне узагальнення історії Української революції провідними вченими України надихає на подальшу дослідницьку роботу і надає наснаги у нелегкій, але такій необхідній сьогодні діяльності науковців по очищенню вітчизняної історичної науки від явних і завуальованих перекручень.

На завершення хотілося б наголосити, що піднесенню міжнародного авторитету й іміджу України на сучасному складному етапі суспільного розвитку мають сприяти не лише державні, громадсько-політичні й культурні діячі, дипломати, бізнесмени і меценати, але й, не в останню чергу, науковці. Саме їм належить масштабніше висвітлювати її героїчне, драматичне і повчальне минуле, показувати невичерпні потенційні економічні можливості нашої Вітчизни, духовні надбання світового значення та багаті історичні традиції міжнародного спілкування нашого народу.

Ми переконані, що не варто дивитись на діяльність національної еліти революційної доби з висоти ХХІ століття, оцінюючи її сьогоднішніми мірками. І з негативного, і з позитивного досвіду необхідно робити уроки. Сьогодні для нас важливішим повинно стати усвідомлення не того, що

---

¹ Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – К.: Наукова думка, 2011. – Книга 1. – С.7.

не вдалось у роки Української революції 1917–1921 рр., а того, що за такий короткий час вдалося зробити.

Поразка Української революції 1917–1921 рр. хоч і призвела до втрати державної незалежності, але, в той же час, не означала повної поразки українського руху в радянській Україні, де, попри тотальне моральне і масове фізичне нищення українства, визріє нова генерація борців за визволення, крім того, ця поразка стала джерелом духовного оновлення і для тієї частини національної еліти, яка в екзилі, залишаючись **НЕЗЛАМНОЮ І НЕСКОРЕНОЮ**, продовжувала боротьбу за незалежність України.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

1. Опубліковані документи

1. Винниченко В. Щоденник. – Т.1.: 1911–1920. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. – 500 с.
2. Винниченко В. Щоденник // Київ. – К., 1990. – №9. – С.91–125; №10. – С.96–110; №11. – С.85–106.
3. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах учасників. В 2-х т. / Упор. І.М.Гнастишин. – К.: Український письменник, 2008. – Т.2. – 380 с.
4. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920 років. Документи і матеріали у 2-х томах / Упорядн. В.Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Т.2. – 744 с.
5. Доля архівної спадщини Скоропадського у сховищах // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К.: Академпрес, 1993. – С.198–146.
6. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
7. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми засідань: Збірник документів і матеріалів. – Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. – 368 с.
8. Міхновський М. Самостійна Україна. – К., 2003. – 80 с.
9. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції. – К., 2007. – 140 с.

10. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.): Збірник документів і матеріалів / Авт.-упор. О.О.Нестуля, С.І.Нестуля, Г.Я.Рудий, відп. ред. В.О.Горбик. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 320 с.
11. Петлюра С.В. Вибрані твори та документи / Уклад. Л.В.Голота. – К.: «Довіра», 1994. – 271 с.
12. Збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К.: Академпрес, 1993. – С.210–246.
13. Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Редактор-упорядник П.П.Бачинський. – К.: Друкарня журналу «Охорона праці», 1999. – 640 с.
14. Петлюра С.В. Народі Український: вибрані статті, листи, документи. – Харків: Лівий берег, 1992. – 147 с.
15. Петлюра С.В. Вибрані твори та документи. – К.: Фірма «Довіра», 1994. – 271 с.
16. Петлюра С. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 92 с.
17. Революция и национальный вопрос: Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке / Под ред. С.М.Диманштейна. – Т.3.: 1917. Февраль–октябрь. – М.: Издательство Коммунистической Академии, 1930. – 462 с.
18. Склад Української Центральної Ради, обраний на Українському національному конгресі 8(21) квітня 1917 р. // Велика українська революція. – 1917. – С.103–104.
19. Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917–1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали). – К., 1996. – 384 с.
20. Україна. 1918. Гетьманат. – К.: «Український літопис», 2003. – 168 с.

21. Українська революція. Документи 1919–1921. Т.2. / Ред. Тарас Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.
22. Українська Центральна Рада: Зб. док. і матер. У 2-х т. // П.П.Толочко та ін. (ред.); НАН України. – К.: Наукова думка, 1996. – (Пам'ятки історії України. Сер.V. Джерела новітньої історії).Т.1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / В.Ф.Верстюк та ін. (упор.); В.А.Смолій та ін. (відп. ред.), 1996. – 586 с.
23. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 2. 10 грудня 1917 – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997 – 424 с.
24. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – 336 с.
25. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
26. Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.
27. Церква і церковна єдність: Документи і матеріали, 1899–1944. – Т.І. – Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. – Львів: Свічадо, 1995. – 524 с.

2. Спогади, щоденники

28. Бачинський Ю. Большевицька революція і українці. Критичні замітки / Юліан Бачинський. – 2-ге видання. – Берлін, 1928. – 136 с.
29. Боберський І. Щоденник. 1918–1919 рр. / Іван Боберський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 260 с.
30. Борис Р. Вільне козацтво: Ідея узброєного народу в 1917 р. в Україні / Р.Борис. – Львів, 1934. – 32 с.

31. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине / Евгения Бош. – М.: Книгоиздательство «Коммунист», 1919. – 56 с.
32. Брик О. Тернистий шлях Українського уряду (1918–1921). У 50-ліття відновлення Української держави / Олександр Брик. – Вінніпег, 1969. – 152 с.
33. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К.: Видавництво «Темпора», 2003. – 288 с.
34. Винниченко В. Відродження нації. У 3-х ч. / Володимир Винниченко. – Київ-Відень. 1920. – Ч.1. – 348 с. (К., 1990. – 348 с.)
35. Винниченко В.К. Відродження нації (Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.). / Володимир Винниченко. – Частина II. – Київ-Відень, 1920. – 330 с. (К., 1990. – 330 с.)
36. Винниченко В.К. Відродження нації. – Частина III. Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / Володимир Винниченко. – Київ – Відень, 1920. – 542 с. (К., 1990. – 542 с.)
37. Григорієв Н. I. Українська боротьба за державу в роки 1917–1920. II. Чому українці не вдержали своєї держави. – Скрантон, 1934. – 48 с.
38. Грушевський М.С. Спомини / Михайло Грушевський // Київ. – 1988. – №9. – С.115–149; №10. – С.131–138; №11. – С.120–137; №12. – С.116–139.
39. Дневник приказчика Матвея Титовича Бобошко. – Полтава, 2005. – 296 с.
40. Документи часів боротьби (Зі свідчення заарештованого Миколи Чечеля // Зона. Громадський та літературний часопис Всеукраїнського товариства в'язнів і репресованих. – 1994. – №6. – С.11–46.
41. Доленга С. Скоропадщина / С.Доленга. – Варшава, 1934. – 176 с.

42. Долуд А. Зимовий Похід 1919–20 рр. / Андрій Долуд // Український комбатант. – 1958. – Ч.7. – С.42–49.
43. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К., 2007. – 632 с.
44. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М.Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 720 с.
45. Король Н. Як Павло Скоропадський став гетьманом України (Уривок зі спогадів) / Н.Король. – Нью-Йорк, 1967. – 24 с.
46. Оберучев К.М. В дни революции. Воспоминания участника великой русской революции 1917 года. – М., 2017. – 320 с.
47. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917–1920). – К., 2007. – 608 с.
48. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини / Всеволод Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – 640 с.
49. Петрів В. Військово-історичні праці. Листи / Всеволод Петрів. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 628 с.
50. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч.2. / Віктор Приходько. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
51. Саліковський О. Нова Україна (Шлях нашої державності) / Олександр Саліковський. – К.: Т-во «Криниця», 1919. – 112 с.
52. Скоропадский П. «Украина будет!...: Из воспомина-ний / Публ. подгот. А.Варлыго // Минувшее. – М.; Спб., 1994. – Вып.17. – С.7–115.
53. Скоропадський П. Спомини / Павло Скоропадський. – К.: Україна, 1992. – 112 с.
54. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. / Гол. ред. Ярослав Пеленський / Павло Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.

55. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – К.: Вид-во «Україна», 1995. – 206 с.
56. Феденко П. Повстання нації // З історії української революції (І.Мазепа, П.Феденко) (Відбиток із зб. пам'яті Симона Петлюри) / П.Феденко. – Прага, 1930. – 96 с.
57. Фещенко-Чопівський П. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради і Директорії / П.Фещенко-Чопівський. – Житомир: КВО «Житомир. вісн.», 1992. – 124 с.
58. Чикаленко Є. Уривок із споминів за 1917 рік // Науковий збірник Української вільної академії наук у США (1945–1950–1995). IV. Нью-Йорк, 1999. – С.251–262.
59. Шандрук П. Сили доблесті. Мемуари / П.Шандрук. – К.: Вища школа, 1999. – 240 с.
60. Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм на Україні. Книга I. / Микита Шаповал. – Відень: Вид-во «Борітеся – Поборете», 1921. – 256 с.
61. Шелест Ю. Спомини політика-емігранта / Ю.Шелест // Хроніка – 2000. – К., 1993. – Вип.5. – С.121–123.

ЛІТЕРАТУРА

3. Монографії, брошури, статті

62. Академік Степан Смаль-Стоцький / А. Господин. – Вінніпег, Манітоба: Читальня «Просвіти», 1989. – 36 с.
63. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя і діяльність / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський; НАН України, Ін-т історії. – К.; Чернівці:[б.в.], 1996. – 232 с.
64. Андрієвський А.М. Український націоналізм 1917–1919 рр.: Основні елементи правосвідомості українського народу / А.М.Андрієвський. – Чернівці, 1935. – 30 с.

65. Андрусишин Б.І. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради // Право України. – 2017. – №11. – С.117–134.
66. Андрусишин Б. Західні українці у державному апараті УНР / Богдан Андрусишин // Наукові записки НАН України. – К., 2000. – Вип.10. – С.3–10.
67. Андрусишин Б.І. Соціально-економічні погляди С. Петлюри / Богдан Андрусишин // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наук. конф. – К., 1997. – Ч. 2. – С.347–364.
68. Андрусишин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Богдан Андрусишин. – К.: ФПУ, 1995. – 192 с.
69. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) / Богдан Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – 176 с.
70. Андрусишин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Богдан Андрусишин, Віктор Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 282 с.
71. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя / І.Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
72. Андрухів І. Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859–1941) / Ігор Андрухів. – Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2009. – 104 с.
73. Афанасьєва Л.В., Попенко Я. В. Українська дипломатична місія при Апостольському Престолі в 1919 – 1920 рр. // Україна в ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи. – К.: Український центр духовної культури, 2001. – С. 594–603.
74. Баган О. Поміж містиком і політиком (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої поло-

- вини ХХ ст.) / О. Баган. – К.: УВС ім. Ю. Липи, 2008. – 78 с.
75. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання / Юрій Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2000. – 52 с.
76. Баженов Л. Кам'янецький період діяльності та творчості Осипа Назарука (липень-листопад 1919 р.) / Л.Баженов // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.187–193.
77. Балицька О.В. Деякі питання державотворчої діяльності української інтелігенції / Олена Балицька // Розбудова держави. – 1993. – №11. – С.28–35.
78. Балицька О.В. Державотворча діяльність української інтелігенції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Олена Балицька // Українська державність: історія і сучасність. – К., 1993. – С.177–178.
79. Бандурка І. Праця на вівтар нації, або доля Михайла Палія. Нарис. / І.Бандурка. – Тернопіль: Астон, 2001. – 104 с.
80. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (Місія Теофіла Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) / З.Баран // Записки наукового товариства ім. Т.Шевченка. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С.468–481.
81. Баран С. Митрополит А.Шептицький. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
82. Батов І.В. Теоретичні аспекти та лексичне наповнення термінів «інтелігенція» і «влада» в сучасному українському просторі / І.В.Батов // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24-25 грудня 2009 року. м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.8–9.

83. Бевз Т.А. Феномен «революції» у дискурсах мислителів, політиків, науковців. Монографія / Тетяна Бевз. – К., 2012. – 176 с.
84. Бевз Т.А. Н.Я.Григоріїв – політик і вчений / Тетяна Бевз. – К.: ІММБ, 2002. – 285 с.
85. Бевз Т.А. Діячі Поділля в період української революції / Тетяна Бевз // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т.3(5). – С.233–242.
86. Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Тетяна Бевз. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 272 с.
87. Бевз Т.А. Суспільні рухи в Україні в 1917–1920 роках в оцінці Н.Я.Григорієва / Тетяна Бевз // Наукові записки. – К., 1999. – Вип.7. – С.22–36.
88. Бевз Т.А. Українська державність: ідеологія, політика, практика (Система народоправства у теоретичних концепціях Н.Григорієва) / Тетяна Бевз. – К.: ІПіЕНД, 2004. – 248 с.
89. Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Науковий збірник присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998. – С.103–105.
90. Бевз Т.А. Ідея соборності в програмних документах політичних партій // Українська соборність: Ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 року). Збірник. – К.: ІПіЕНД, 1999. – С. 94–105.
91. Бевз Т.А. З історії політичної думки часів української революції (на основі програмових документів УПСР) // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Спеціальний випуск.

- У двох частинах. Том 9. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – Частина 1. – С.181–185.
92. Бевз Т.А. Лідер українських соціал-демократів (Микола Порш) // Українська ідея та її творці (друга половина XIX – початок XX століття). – К., 1999. – С.177–197.
93. Бевз Т.А. Лицар революції (Микола Миколайович Ковалевський) // Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства. Зб. наукових праць. – К.: СтилоС, 1999. – С.145–156.
94. Бевз Т.А. Українська революція в концепції УПСР // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: ІПіЕНД, 1999. – Випуск 9. – С.79–82.
95. Бевз Т.А. Теорія еліт В. Липинського // В. Липинський в історії України (До 120 річчя з дня народження). – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.12–21.
96. Бевз Т.А. М.Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – С.208–216.
97. Бевз Т.А. Політик і вчений (До 120-річчя з дня народження Н.Я. Григорієва) // Український історичний журнал. – К., 2003. – №2. – С.74–88.
98. Белебеха І. Поразки та надії України / Іван Белебеха. – Харків: Прапор, 1996. – 365 с.
99. Белебеха І. Честь України / Іван Белебеха. – Харків: Факт, 2001. – 296 с.
100. Білодід О., Панченко В. Павло Скоропадський і Україна / Білодід О., Панченко В. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 88 с.
101. Білокінь С.І. Доля членів Центральної Ради в СРСР / С.І.Білокінь // Визвольний шлях. – Львів, 2000. – Кн.1 (622). – Річник 53. – С.14–26.

102. Білорус М.А. Член Центральної Ради Саватій Березняк: Вид. у 2 ч. / Микола Білорус. – Ч.1. Біографія. – К.: Видавець Бабіч П.М., 2009. – 64 с.
103. Білорус М.А. Член Центральної Ради Саватій Березняк: Вид. у 2 ч. / Микола Білорус. – Ч.2. Додатки. – К.: Видавець Бабіч П.М., 2009. – 84 с.
104. Білоусов Л.Ю., Білоцерківський В.Я., Головченко В.І. Іван Стешенко – подвижник на ниві українського національного відродження // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.77–83.
105. Бойко Е.Д. Украинская интеллигенция и революция: общее и особенное / Елена Бойко. – Украина в 1917–1920 гг.: Некоторые проблемы истории. Сб. науч. трудов. – К., 1991. – С.219–237.
106. Бойко І. Час заснування Української держави / Ігор Бойко // Право України. – 2017. – №11. – С.18–23.
107. Бойко О.Д. В.К. Винниченко: політичний портрет 1917 р. / Олена Бойко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2002. – Вип.63. – С.63–64.
108. Бойко О.Д. Українська інтелігенція в пошуках шляхів національного самовизначення (1917–1920 рр.) / Олена Бойко // Історичні зошити. – К., 1992. – №1. – С.2–18.
109. Бойко О.Д. Українська інтелігенція у 1917 році / Олена Бойко // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. Зб. статей. – К., 1993. – С.24–39.
110. Боднарук І. Великий чернець й народолобець. – Прудентопіль, 1949. – 98 с.
111. Бондаренко К. До питання про «московську орієнтацію» Гетьмана Павла Скоропадського / К.Бондаренко // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К.: Академпрес, 1993. – С.94–96.

112. Боримський В. Варшавський договір 1920 р. в оцінці Симона Петлюри // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2012. – Вип.5. – С.228–230.
113. Боримський В. Польсько-український союз 1920 р. у посткомуністичній польській історіографії // Вісник Черкаського національного університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2014. – Вип.7. – С.356–358.
114. Борисенко М.В. Уніфікація літературного життя України в 1920–1932 роках [Текст] / Мирослав Борисенко. – К.: Унісерв, 2001. – 126 с.
115. Бортняк Н. Наукова спадщина й громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: історіографія та джерела / Н.Бортняк // Молода нація. Альманах. – К.: «Смолоскип». – 2000. – №4. – С.31–50.
116. Боряк Т.Г. Дослідження з історії України в українознавчих центрах Чехо-Словаччини 20–30-х рр. ХХ ст. / Т.Г.Боряк // Вісник Київського національного університету. Серія: Історія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Вип.54. – С.73–75.
117. Ботушанський В., Макар Ю. Буковина в українських національно-визвольних змаганнях // Україна: культурна спадщина, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 123–127.
118. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине / Евгения Бош. – М.: Книгоиздательство «Коммунист». – 1919. – 56 с.
119. Бочковський О. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк: Говерла, 1959. – 79 с.
120. Брицький П., Сідак В. Петро Болбочан: хто він? Активний організатор захисту української державності, чи зрадник українського народу? // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних зма-

- гань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.210–212.
121. Бузина О. Учебники фальшивой истории Украины / Сегодня. – 2006. – 20 ноября. – С.24–25.
122. Бузина О. Тайная история Украины-Руси / Олесь Бузина. – К.: Довіра, 2006. – 319 с.
123. Булгаков Ю. Основні аспекти зовнішньополітичної діяльності Гетьманату Павла Скоропадського у висвітленні сучасних вітчизняних істориків / Ю.В.Булгаков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 94–95. – 2008. – С.86–93.
124. Булгакова Н.В. Державна і наукова діяльність В.Вернадського у 1917 році // Інтелігенція і влада. – Вип.26. – Одеса, 2012. – С.195–203.
125. Булдаков В. Семнадцатый век и семнадцатый год / Владимир Булдаков // Родина. – 1999. – №8. – С.104–107.
126. Буравченко Д.А. Культурне життя УНР в умовах боротьби за державність / Д.А.Буравченко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Т.15. – С.382–390.
127. Буравченко Д.А. Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) / Д.А.Буравченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2010. – Вип.5. – С.315–337.
128. Буряк Л.І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): Монографія / Лариса Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с.
129. Буряк Л.І. Образ жінки в українській гуманітаристиці: історія і сучасність / Л.Буряк // Науковий часо-

- пис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія «Історичні науки». – К., 2007. – Вип.4. – С.112–118.
130. Буряк Л. Жінка в контексті творення нового національно-культурного та інтелектуального середовища: студії першої третини ХХ ст. / Лариса Буряк // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – №2. – С.121–126.
131. Буряк Л.І. Жіноча біографістика в українській історіографії (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Л.І.Буряк // Спеціальні історичні дисципліни: генеалогія і геральдика. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2010. – Вип.16. – С.6–16.
132. Бушин М.І. Павло Скоропадський – останній політик старої і перший політик нової України / Микола Бушин // Наукові праці. Історичні науки. – Миколаїв, 2000. – Т.VІІІ. – С.87–93.
133. Валігурський П., Валігурський Ю. Політологічні виміри української еліти // Віче. – 1998. – №6. – С.31–36.
134. Варгатюк П.Л., Шморгун П.М. «Білі плями», забуті імена: пошук істини // Комуніст України. – 1989. – №2. – С.78–83.
135. Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. / Сергій Варгатюк // Нова політика. – 1996. – №2. – С.53–56.
136. Васюта І. Західноукраїнська державність 1918–1920 рр.: альтернативні типи становлення і причини падіння / І.Васюта // Третій міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996. Історія. – Харків, 1996. – С.82–87.
137. Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) / І.Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С.22–42.
138. Вахитов Р.Р. Революция, которая спасла Россию. – М.: Алгоритм, 2017. – 224 с.

139. Вашкевич В., Кульчицький С. ХХ століття в українській історії // Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. – К.: Україна, 1995. – С.155–188.
140. Вегеш М.М., Горват Л.В. Михайло Грушевський: деякі аспекти наукової і політичної діяльності. – Ужгород, 1998. – 38 с.
141. Веденєєв Д.В. Високо тримали прапор обов'язку дипломати Центральної Ради УНР / Дмитро Веденєєв // Трибуна. – 1993. – №8–9. – С.27–28.
142. Веденєєв Д.В. З досвіду військової дипломатії України (1917–1920 рр.) / Дмитро Веденєєв // Наук. конф. «Українська державність: історія і сучасність», січень 1993. – Київський університет. – К., 1993. – С.238–240.
143. Веденєєв Д.В. З історії розвідки і військової дипломатії України / Дмитро Веденєєв // Розбудова держави. – 1993. – №3. – С.17–22.
144. Веденєєв Д.В. Початки становлення дипломатичної служби України: доба Центральної Ради УНР / Дмитро Веденєєв // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. Матеріали наук.-практ. конф. 22 серпня 1996 р. – К., 1997. – С.63–66.
145. Веденєєв Д.В. Дмитро Дорошенко як історіограф зовнішньої політики Української державності 1917–1918 рр. / Дмитро Веденєєв // Наукові записки. – К.: ІПіЕНД, 1999. – Вип. 7. – С.80–92.
146. Веденєєв Д.В. Дипломатична служба в Україні 1917–1920 рр.: Сучасний етап дослідження / Дмитро Веденєєв // Науковий вісник дипломатичної Академії України. – К., 1998. – Вип.1. – С.63–65.
147. Веденєєв Д.В. З досвіду побудови дипломатичної служби України / Дмитро Веденєєв // Розбудова держави. – 1993. – №3. – С.30–36.
148. Веденєєв Д.В. На захист прав українства (з історії консульської служби України) / Дмитро Веденєєв // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С.33–38.

149. Ветров Р.І. До питання про еволюцію характеру української революції 1917–1920 рр. / Р.І.Ветров // Грані. – №3 (11). – Дніпропетровськ, 2000. – С.33–37.
150. Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – 649 с.
151. Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919): Документальний нарис / В.Великочий, Б.Гаврилів. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 76 с.
152. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: Монографія / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.
153. Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія) / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2014. – 180 с.
154. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х т. / Василь Верига. – Львів, 1998. – Т.1. – 524 с.
155. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У 2-х т. / Василь Верига. – Львів, 1998. – Т.2. – 502 с.
156. Верстюк В. М.С.Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / Владислав Верстюк // Український істор. журн. – 1996. – №5. – С.37–50.
157. Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні. 1918–1921. / Владислав Верстюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 366 с.
158. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник / Владислав Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.

159. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – 256 с.
160. Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. М.С.Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності / Руслан Пиріг, Владислав Верстюк. – К.: Либідь, 1996. – 144 с.
161. Верстюк В.Ф. Українські проекти в Російській імперії. Нариси в трьох томах / Верстюк В.Ф. та ін. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2004. – 500 с.
162. Видатні постаті в історії України ХХ ст.: короткі біографічні нариси. – К.: Вища школа, 2011. – 391 с.
163. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації / Любомир Винар // Український історичний журнал. – 1996. – №5. – С.149–153.
164. Винар Л. Дмитро Іванович Дорошенко. Життя і діяльність (у 50-ліття смерті) / Любомир Винар // Український історик. Журнал українського історичного товариства. – Нью-Йорк-Київ-Львів-Торонто-Париж, 2001. – № 1–4 (148–151). – С.9–67.
165. Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Любомир Винар. – Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 216 с.
166. Винниченко В. Відродження нації. – К.,1990. – Ч.І. – 348 с.
167. Винниченко В. Відродження нації. – К.,1990. – Ч.ІІ. – 328 с.
168. Винниченко В. Відродження нації. – К.,1990. – Ч.ІІІ. – 535 с.
169. Винниченко В. Відродження нації. Заповіт борцям за визволення. – К., 2008. – 798 с.
170. Винниченко В. Українська державність / Володимир Винниченко. – Відень-Київ, 1920. – 32 с.
171. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення / Володимир Винниченко. – К., 1991. – 128 с.

172. Винниченко В. Публіцистика. – Нью-Йорк-Київ, 2002. – 392 с.
173. Візирякіна Н.І. Роль інтелігенції в управлінні державотворчими процесами в Україні / Н.І.Візирякіна // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.8–11.
174. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // Український історичний журнал. – 2001. – №4. – С.54–58.
175. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 400 с.
176. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О.І. Кузьмука. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
177. Він – з когорти вождів (кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри). – К.: Дніпро, 1994. – 152 с.
178. Возьний В. Шляхи до злагоди С. Дністрянського / Володимир Возьний // Віче. – 1999. – №5. – С.142–146.
179. Волковинський В.М. Головний отаман (Симон Петлюра) / Валерій Волковинський // Українська ідея. ПоSTATI на тлі революції. – К., 1994. – С. 173–196.
180. Волковинський В.М. Нестор Махно: проти усіх влад і режимів / Валерій Волковинський // Сторінки історії України ХХ століття. Посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992. – С.236–255.
181. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / Валерій Волковинський. – К.: Перліт продакшн, ЛТД, 1994. – 256 с.
182. Воляник С. Берестейський договір. 9.ІІ.1918 / С.Воляник. – Клівленд, 1989. – 209 с.

183. Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 272 с.
184. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. – К., 1997. – 432 с.
185. Высоцкий А.Ю. Политическая деятельность Исаака Мазепы / А.Ю. Высоцкий // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 1998. – Вип.3. – С.155–165.
186. В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Зб. наукових праць. – Луцьк: Видавництво «Волинська обласна друкарня», 2001. – 188 с.
187. Гаврилюк Г.І. Кадрова політика військового міністерства Української держави і проблема комплектування армії в травні – листопаді 1918 р. / Г.І. Гаврилюк // Вісник Харківського університету. – Харків: Основа, 1998. – №401. – С.110–118.
188. Гайдуков Л.Ф. Традиції України в підготовці дипломатичних кадрів і діалог з історією 1918–1922 рр. / Леонід Гайдуков // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.І. – К., 1998. – С. 66–71.
189. Галицька-Дідух Т.В. Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920–березень 1921 рр.) / Т.В.Галицька-Дідух // Український істор. журнал. – К.: Наукова думка, 2001. – №6. – С.100–109.
190. Галицька-Дідух Т.В. Проблема самостійності ЗУНР і Ризька мирна конференція (1920–1921рр.) / Т.В.Галицька-Дідух // Українська культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 267–270.

191. Галицька-Дідух Т.В. Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1918–1920 рр.) / Т.В.Галицька-Дідух // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис (на пошану проф. О. Карпенка). – Івано-Франківськ, 2001. – №5–6. – С.235–239.
192. Галицька-Дідух Т.В. Україна в політиці урядів радянської Росії та Польщі на початку 1920 р. / Т.В. Галицька-Дідух // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис (на пошану проф. О. Карпенка). – Івано-Франківськ, 2000. – №4. – С.199–203.
193. Галушко К. Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / Кирило Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 288 с.
194. Галушко К.Ю. Український націоналізм: ликбез для русских, или Кто и зачем придумал Украину / Кирилл Галушко. – Изд. 2-е, доп. – К.: Темпора, 2012. – 635 с.
195. Галушко К.Ю. Український націоналізм: короткий курс з історії України. – К., 2017. – 125 с.
196. Гарань О.В. Радянські історики і зарубіжні українознавці: необхідність діалогу / Олексій Гарань // Історія України: нові підходи в історіографії та археографії. – К., 1989. – С.20–27.
197. Гарчева Л. Внесок Східних і Західних українців у становленні Соборної української держави / Л.Гарчева // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С.233–237.
198. Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Республіки з Апостольською столицею в 1919–1921 роках у контексті східної політики Римської курії / Л.Гентош // Україна модерна. – Львів, 2000, число 4–5 за 1999–2000 рр. – С.163–186.

199. Гентош Л. Католицька церква та становлення української державності (1917–1923 рр.) / Л.Гентош // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч.2. – Львів, 1994. – С.19–22.
200. Герасим'юк О. Розстрільний календар (Книга пам'яті жертв політичних режимів). – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 431 с.
201. Геращенко Т.С. Політичні концепції М.Міхновського і В.Липинського в світлі сучасного державотворення / Тетяна Геращенко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя: РА «Тандем –У», 1999. – Вип. VII. – С.221–226.
202. Геращенко Т.С. Українська революція: соціалістичний міф та історична реальність / Тетяна Геращенко // Зб. наук. статей. Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С.119–158.
203. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р.: Збірник. – К.: Видавництво імені Олега Теліги, 2008. – 320 с.
204. Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року: Наук. зб. – К., 1998. – 246 с.
205. Гетьманчук М. Дипломатія ЗУНР у період підготовки та підписання Ризького миру 1921 року / М.Гетьманчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С.271–274.
206. Гирич І. Внесок «Українського історика» в Грушевськознавство / Ігор Гирич // Український історик. Журн. історії і українознавства / Під заг. ред. Любомира Винара. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен, 1994. – Т.31. – Числа 120–123. – С.102–109.

207. Гирич І. Державницький напрям: народницька школа в українській історіографії (На тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського) / Ігор Гирич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Зб. матер. конф. – Львів, 1999. – С.47–64.
208. Гирич І. Наукова і літературна спадщина М. Грушевського: погляд сучасника / Ігор Гирич // Пам'ять століть. – 2001. – № 2. – С.20–27.
209. Гирич І. Між російським і українським берегами. Володимир Вернадський. Національне питання (у світлі щоденника 1917–1921 років) / Ігор Гирич // *Marratundi*. Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів-Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 1996. – С.735–756.
210. Гирич І. Народництво та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять / Ігор Гирич // Молода нація. Альманах, 2000. – №4. – С.5–30.
211. Гирич І. В'ячеслав Липинський – узасаднювач української національної ідеї // Історія в школах України. – 2005. – № 8. – С.45–50; № 9. – С 44–47.
212. Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог / Ігор Гирич. – Л.: Піраміда, 2011. – 142 с.
213. Гнатюк С.Л. Військове будівництво в Українській Державі. Деякі аспекти української зарубіжної історіографії / С.Л.Гнатюк // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія історія, економіка, філософія. – К.: Видавництво КДЛУ, 2000. – Вип.4. – С.399–408.
214. Голікова О.М. Українська національна еліта: особливості формування, типологія та тенденції розвитку // Інтелігенція і влада. – 07/2006. – Вип.7.: серія: Політологія. – С.31–40.

215. Головка Т. Людина із псевдонімом «віра» (Портрет Євгена Коновальця) / Т.Головка // Київська старовина. – 1994. – №1. – С.70–75.
216. Головченко В. У боротьбі за вільну Україну (політичний портрет Дмитра Антоновича) / Володимир Головченко // Київська старовина. – 2002. – №3. – С.142–151.
217. Головченко В. Штейнгель Федір Рудольфович // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / Редкол. Л.В. Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – С.749.
218. Голубко В.Є. Армія Української Народної Республіки 1917–1918: Утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
219. Голубко В.Є. Військове будівництво Павла Скоропадського: плани і реалії / Віктор Голубко // Вісник державного університету «Львівська політехніка». – №377. Держава та армія. – Львів, 1999. – С.28–39.
220. Голубнича А.І. Діяльність Михайла Бойчука в Українській Академії мистецтв / Аліна Голубнича // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2008. – № 2. – С.122–125.
221. Голубнича А.І. Доля українського митця в радянських реаліях / Аліна Голубнича // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2008. – №4. – С.14–18.
222. Голубнича А.І. Формування світогляду М. Л. Бойчука / А. Голубнича // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2009. – №5. – С.99–104.
223. Голубнича А.І. Михайло Бойчук і Париж / А. Голубнича // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 51. – С.105–107.
224. Голубнича А.І. Михайло Бойчук та Українська Академія мистецтва / Аліна Голубнича // Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-

- практичної конференції молодих учених. – Вип. VI: У 2-х част. – Ч. I. – К., 2008. – С. 98–100.
225. Гомотюк О. Михайло Грушевський – провідник і ідеолог української національно-демократичної революції / Оксана Гомотюк // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наук. записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Вип. V. – Тернопіль, 1997. – С. 30–34.
226. Гонтар О. Інтелектуальний потенціал і культуртрегерські заходи Української Центральної Ради / О. В. Гонтар // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року. м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч. I. – С. 23–24.
227. Гончар Б. М. Олександр Шульгин – перший міністр закордонних справ незалежної України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – К., 2003. – Вип. III. – С. 631–655.
228. Гончаренко В. Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежності України // Право України. – 2017. – № 11. – С. 32–40.
229. Гончарук Г. І., Іваніченко Л. М. Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках збірника «Інтелігенція і влада» // Інтелігенція і влада. – Вип. 36. – Одеса, 2017. – С. 36–63.
230. Горак В. Зліт і падіння Директорії / Володимир Горак // Віче. – 1995. – № 4(37) квітень. – С. 106–116.
231. Горак В. «Таким куснем як я, ви подавитесь!» / Володимир Горак // Віче. – 1993. – № 2(11) лютий. – С. 151–159.
232. Горак В. До питання про історіографічну цінність праці В. К. Винниченка «Відродження нації» / Володимир Горак // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 10. (Об'єднаний випуск. У 2-х частинах). Частина друга: Історіографія. – К., 2000. – С. 17–35.

233. Горбатюк М.В. Діяльність А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в уряді В.Прокіповича / Микола Горбатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: історія. – Вінниця. – 2007. – Вип.ХІІ. – С.37–43.
234. Горбатюк М.В. Діяльність А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в контексті українсько-польських стосунків (травень 1920 – січень 1922 рр.) / Микола Горбатюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – Київ. – 2007. – Вип.13. – С.113–160.
235. Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В.Гордієнко. – Львів: Меморіал, 1991. – 112 с.
236. Горелов В. І. Павло Скоропадський – Гетьман Української Держави / В.Горелов. – Учебний посібник. – К.: КВГІ, 1995. – 60 с.
237. Горелов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета / Микола Горелов // Український істор. журн. – 1994. – №6. – С.89–97.
238. Горелов М.Є. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки / Микола Горелов. – К.: Видавництво «Рада», 1996. – 156 с.
239. Горкіна Л.П. Й.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії / Л.П. Горкіна. – К., 2001. – 268 с.
240. Городецький О.О. Еліта як об'єкт дослідження в українській історіографії ХІХ – початку ХХ ст. / О.О.Городецький // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т.7. – С.62–68.
241. Городиський З. Українська Національна Рада: Історичний нарис / Зенон Городиський. – К.: Видавничий дім «КМ Academia». – 1993. – 144 с.

242. Гошуляк І. Історичне значення Української революції 1917–1920 рр. та причини її поразки / Іван Гошуляк // Пам'ять століть. – 2002. – №3. – С.18–33.
243. Грабовський С.І. Еліта національна // Енциклопедія Сучасної України. – 2009. – Т.9. – С.168.
244. Гречанюк С. На тлі ХХ століття: Літерат.-критич. нариси / Сергій Гречанюк. – К.: Рад. письменник, 1990. – 311 с.
245. Грибоедов С.В. Українська Держава гетьмана П.Скоропадського: Історіографічне дослідження / Сергій Грибоедов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 125 с.
246. Григоренко В.Т., Ягніщак В.М. Українська греко-католицька церква як рушійна сила побудови держави в Галичині (1918–1921 рр.) // Наук. конф. «Українська державність: історія і сучасність», січень 1993. Київський університет. – К., 1993. – С.244–246.
247. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки / О.Гринів // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – К.: УНІСЕРВ, 2001. – Вип.9. – С.4–8.
248. Гриньох І. Слуга Божий Благовісник єдності. – Мюнхен, 1961. – 220 с.
249. Грицак Я.Й. До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.119–143.
250. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (початок 1919 р. – кінець 1917 р.) / А.П. Гриценко // Історичні зошити. НАН України. Інститут історії України. – К., 1993. – 102 с.
251. Гриценко А.П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1919. / А.П.Гриценко. – К., 1996. – 81 с.
252. Гриценко А.П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні. Рік 1920-й / А.П.Гриценко. – К., 1997. – 94 с.

253. Грушевський Михайло. – К.: Видавництво «Бібліотека українця», 1998.– 152 с.
254. Михайло Грушевський і українська історична наука // Матеріали наук. конф., присвячених М.Грушевському: Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – 376 с.
255. Грушевський М. На порозі Нової України: гадки і мрії / Михайло Грушевський. – К., 1918. – 120 с.
256. Грушевський М. На порозі Нової України: гадки і мрії / Михайло Грушевський. – К., 1991. – 120 с.
257. Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк-Львів-Київ-Торонто-Мюнхен, 1992. – 278 с.
258. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К., 1992. – 46 с.
259. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 240 с.
260. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Тарас Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 47 с.
261. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К., Либідь, 1993. – 288 с.
262. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Від гетьмана до гетьмана: рід Скоропадських в історії України / Олександр Гуржій, Олександр Реєнт. – К.; Суми: Сумський держ. ун-т, 2011. – 228 с.
263. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Павло Скоропадський / Гол. ред. Р. Стасюк. – К.: Арій, 2013. – 384 с.
264. Гусєв В.І., Лозинська Л.О. В.К. Винниченко: до історіографії проблеми // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1998. – Вип.38. – С.29–33.
265. Данилов А. Український флот: біля джерел відродження / А.Данилов. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги. – 2000. – 600 с.

266. Данюк І. Ідея державності в науковій і політичній творчості М.С.Грушевського: деякі історіографічні дискусії та оцінки / І.Данюк // Наукові записки з української історії. Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип.12. – С.204–218.
267. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів, 1917–1923 рр.: монографія / Ігор Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 519 с.
268. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку ? / Ярослав Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Зб. матер. конф. – Львів, 1999. – С.65–85.
269. Дашкевич Я. Західно-Українська Народна Республіка: позитивний і негативний досвід / Ярослав Дашкевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка. – Львів, 2000. – С.355–360.
270. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1996. – Вип.9. – С.177–183.
271. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України / Ярослав Дашкевич // Україна: наука і культура. – К.: Знання, 1993. – С.44–78.
272. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст). – К., 1969. – 560 с.
273. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс. – К.: Основи, 2006. – 1464 с.
274. Демчук Р.В. Гуманітарні стратегії «донбасизації» України // Наукові записки НаУКМА. – Т.191: Теорія та історія культури. – К., 2017. – С.18–25
275. Дерев'янку С.М., Панчук А.М. ЗУНР в українській історіографії / С.М.Дерев'янку, А.М.Панчук // Український істор. журн. – 1995. – №2. – С.28–36.

276. Державний центр Української Народної Республіки в Екзилі. Статті і матеріали / Зредагували: Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. – Філядельфія-Київ-Вашингтон: Видавництво «Веселка», 1993. – 496 с.
277. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках / Микола Держалюк. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
278. Дещинський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню збройних сил: історія і сучасність / Л.Є Дещинський // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – Львів, 2000. – №408. – С.3–11.
279. Дещинський Л.Є., Голубко В. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки // Розбудова держави. – 1996. – №6. – С.50–55.
280. Джеджула Ю., Панкова Є. Жодної вільної хвилини ... Портрет Володимира Науменка / Ю.Джеджула, Є.Панкова // Київська старовина. – 1994. – №1. – С.60–69.
281. Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М.: Самотека, 2008. – 528 с.
282. Дичковська Г.О. Український націоналізм / Г.О. Дичковська. – К.: ТОВ «Міжнар. фін. Агенція», 1998. – 35 с.
283. Дмитрієнко М., Табачник Д. 29.IV.1918 – День народження українського військово-морського флоту / Марія Дмитрієнко, Дмитро Табачник // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С.39–41.
284. Дніпропетровськ: віхи історії. – Дніпропетровськ, 2001. – 256 с.
285. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі / Михайло Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2000. – 312 с.

286. Добріян Д. Громадська діяльність Олександра Мурашка в роки Української революції (1917–1919 рр.) // Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.78–81.
287. Добрунова Л.Е. Харків у 1917 році. Історіографія (1920 – перша половина 80-х років) / Л.Е. Добрунова // Вісник Харківського університету. – Харків: Основа, 1998. – №401. – С.100–110.
288. Домбровський О. Михайло Грушевський. Діяльність і творча спадщина. З нагоди 125-річчя від дня народження (1866–1991) / О.Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1991–1992. – 451 с.
289. Донцов Д. За яку революцію. Репринтне відтворення видання 1957 р. / Дмитро Донцов. – Торонто: Ліга визволення України, 1957. – 83 с.
290. Донцов Д. Геополітичні та ідеологічні праці / Дмитро Донцов. Твори. Т.1. – Львів: Кальварія, 2001. – 488 с.
291. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич: Вид-во «Відродження», 1991. – 342 с.
292. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Лондон-Торонто, 1966. – 366 с.
293. Дорошенко В. Голова Центральної Ради про своїх співробітників (З нагоди 20-ліття української революції) / В.Дорошенко // Діло. – Львів, 1937. – 27 березня. – С.7–8.
294. Дорошенко В. Західно-Українська Народна Республіка / В. Дорошенко // Літературно-науковий вісник. – К., 1919. – Т.73. – С.160–183.
295. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. I том. «Доба Центральної Ради» / Дмитро Дорошенко. – К.: Вид-во «Темпора», 2002. – 320 с.

296. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. II том. «Українська Гетьманська Держава 1918 року». – К.: Вид-во «Темпора», 2002. – 351 с.
297. Дробот І. Нездоланність національної духовності // Лупейко В. Витязі української духовності. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С.3–7.
298. Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – 502 с.
299. Дубенский Д.Н. Революция, или как произошел переворот в России. – М., 2017. – 432 с.
300. Дудко О. Олександр Гнатович Лотоцький: на шляху до автокефалії української церкви / Олеся Дудко // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т.4. – С.195–205.
301. Дутчак Г. Державна політика у галузі театрального мистецтва у часи визвольних змагань (1917–1920 рр.) / Г.Дутчак // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків. Зб. наук. праць. – К., 2002. – С.504–511.
302. Дутчак Г.О. Олександр Шульгин – засновник української дипломатії доби УНР / Г.О.Дутчак // Науковий вісник дипломатичної академії України. – К., 1998. – Вип 1. – С.79–82.
303. Еліта: витоки, сутність, перспектива /За ред. академіка В.Кременя. – К.: Товариство «Знання» України, 2011. – 527 с.
304. Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. – К., 1999. – 116 с.
305. Євграфова К.В. Ідеї автономії, федералізму, конституціоналізму в творчій спадщині М.С.Грушевського / К.В.Євграфова // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного по-

- літичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку. Зб. наук. праць. – Могилів – Одеса, 1999. – Ч.ІІІ. – С.34–37.
306. Єкельчик С. Павло Скоропадський / Історія України в особах ХІХ–ХХ ст. / С.Єкельчик. – К.: Україна, 1995. – С.216–222.
307. Єкельчик С. Трагічна сторінка української революції: Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1919–1920) / С.Єкельчик // Симон Петлюра та українська національна революція. Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців України / Упор. та передмова В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С.165–217.
308. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / В.Є.Єленський. – К., 1991. – 72 с.
309. Єрмолаєв В. Організація і регламент діяльності Української Центральної Ради // Право України. – 2017. – №11. – С.58–69.
310. Єрмолаєва В.С., Нікішенко Ю.І. Явище «шароварщини»: пошук дефініції // Магістеріум. – Вип. 68: Культурологія. – К., 2017. – С.27–31.
311. Єшкілев В., Павлів В. Україна: третій шлях / Володимир Єшкілев, Володимир Павлів. – Харків: Фоліо, 2013. – 154 с.
312. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920) рр.). У 2-х т. Т.1.: 9 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – К., 2003. – 648 с.
313. Житомирщина: Історичний нарис. – Житомир: «Полісся», 2008. – 272 с.
314. Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919–1924 рр. / Аркадій Жуковський // Український істор. журн. – 2001. – №1. – С.96–125.
315. Жуковський А. Микола Міхновський – основоположник українського національного руху / Аркадій

Жуковський // Розбудова держави. – 1998.– №9. – С. 94–96.

316. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 496 с.
317. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
318. Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша «Маруся»). Історичний нарис / Костянтин Завальнюк, Тетяна Стецюк. – Вінниця: ФОП Данилюк В.Г., 2010. – 88 с.
319. Захарченко П. П.Скоропадський і С.Петлюра: витоки протистояння / Петро Захарченко // Наукові записки з історії України. Зб. статей. – К.: Стилос, 1998.– Вип.7. – С.45–55.
320. Захарченко П.П. Історія держави і права України / Петро Захарченко. – К.: Атіка, 2005. – 367 с.
321. Захарченко П.П. Суспільно-політичні уроки Крут / Захарченко П.П., Воробйов М.О., Шмітько І.В. // Герої Крут: міжвуз. науково-теорет. конф., 29 січня 2008 р.: Матеріали. – К., 2008. – С.41–44.
322. Захарченко П.П. Війна 1941–1945 рр.: витоки поняттєвого дисбалансу // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип.20. – Ч.ІІ. – Т.1. – С.35–38.
323. Захарченко П.П. До питання про правову природу III Універсалу Центральної Ради / Петро Захарченко // Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Всеукр. науково-практ. конференції. – Кіровоград, 2013. – Вип.32. – С.3 – 9.
324. Захарченко П.П. Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної не-

- залежності України / П.П.Захарченко // Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 18: економіка і право. – 2013. – Вип.23. – С.112 – 118.
325. Захарченко П.П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.) // Право України. – 2017. – №11. – С.70–77.
326. Зякун А.І. Навчальна література з історії кінця 80-90-их рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз. Монографія / А.І.Зякун. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2011. – 156 с.
327. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична. – Вип.ХІІІ. – Кам'янець-Подільський. – 2017. – 268 с.
328. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія філологічна. – Вип.ХІV. – Кам'янець-Подільський. – 2017. – 516 с.
329. Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А. Очищення правдою: (Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя). – К.: Генеза, 1997. – 208 с.
330. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України / В.Іванис. – К., 1993. – 272 с.
331. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1872–1926. – Торонто – Канада: Накладом 5-ї станиці Союзу бувших українських вояків, 1952. – 256 с.
332. Іванова А.Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П.П.Скоропадського та Директорії. Монографія. – К.: Наук. думка, 2011. – 223 с.
333. Іванченко Р.П. Центральна Рада: апофеоз і драма теорії і практики / Раїса Іванченко // Україна в ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – С.248–260.
334. Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923. – Нью-Йорк, Видавнича корпорація «Булава», 1968. – 400 с.

335. Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р. м.Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – 268 с.
336. Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р. м.Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІ. – 192 с.
337. Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р. м.Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІІ. – 204 с.
338. Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера. – К., 1991. – 33 с.
339. Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Б-ка українознавства, 1961. – 246 с.
340. Історія держави і права України. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 214 с.
341. Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. – К.: Україна, 1995. – 479с.
342. Історія України. Навчальний посібник / Під ред. В.А.Смоля. – К.: «Альтернативи», 1997. – 424 с.
343. Історія України. Курс лекцій. У 2 кн. – Кн.2. – ХХ століття. – К.: Либідь, 1992. – 464 с.
344. Історія України : маловідомі імена, події, факти (Зб. статей). – К.: Рідний край, 1996. – 438 с.
345. Історія України. Нове бачення. У 2 ч. Т.2 / Під ред. В.А.Смоля. – К.: «Україна», 1995. – 494 с.
346. Історія українського права / За редакцією О.О.Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с.
347. Історія українського права / За ред. проф. Безклубого І.А. – К.: Грамота, 2010. – 334 с.
348. Історія української культури: навчальний посібник / Є.В.Перегууда, В.Ф. Панібудьласка та ін. – К.: КНУБА, 2011. – 152 с.
349. Калакура Я.С. Відродження традиції української національної історіографії / Ярослав Калакура // Исто-

рична наука на порозі ХХІ ст. – Харків, 1995. – С.125–130.

350. Калакура Я. Вплив «Українського історика» на розвиток національної історіографічної школи / Ярослав Калакура // Український історик. Журн. історії і українознавства. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен / Під ред. Любомира Винара, 1994. – Т.31. – С.11–14.
351. Калакура Я. Новітня історіографія державотворчої діяльності Центральної Ради / Ярослав Калакура // Центральна Рада і український державотворчий процес. – К., 1997. – Т.1. – С.42–51.
352. Калакура Я. Українська історіографія в контексті національної державності / Ярослав Калакура // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – Вип.2. – Ч.ІІ. – С.27–30.
353. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
354. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2012. – 512 с.
355. Калакура Я.С. Три образи Гетьманату П.Скоропадського в українській історіографії // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип.7. – К.: Пріоритети, 2013. – С.56–66.
356. Камінський А. За сучасну концепцію Української революції. – Мюнхен: Сучасність, 1970. – 134 с.
357. Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. З передумовою Дарії Ребет. Видання Політичної Ради ОУНз. Накладом Краєвої ПР ОУНз Великобританії. – Манчестер-Мюнхен-Нью-Йорк, 1982. – 264 с.
358. Канак Ф. Національна ідея у її втіленнях / Ф.Канак // Розбудова держави. – 1998. – №7/8. – С.40–47.
359. Капелюшна М.В. Державно-правові ідеї в Україні революційної доби 1917–1921 рр.: стан та перспективи наукової розробки / Марина Капелюшна // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації

- профспілок України. Серія: Право та державне управління. – К., 2011. – Вип. №4. – С. 139–143.
360. Капелюшна М.В. Державотворення та правотворення доби Української революції 1917–1921 рр. у новітніх дослідженнях правознавців / Марина Капелюшна // Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – С.630–639.
361. Капелюшний В.П. Українська державність 1917–1920 рр. у вітчизняній історіографії 90-х років / Валерій Капелюшний // Наукові записки з історії України. – Вип.7. – К.: Стилос, 1998. – С.41–44.
362. Капелюшний В.П. Українська революція 1917–1921 рр. у дослідженнях учених Київського університету / Валерій Капелюшний // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – Вип.49. – С.46–49.
363. Капелюшний В. Державотворчі процеси та церква в Україні (1917–1921 рр.): історико-історіографічний аспект / Валерій Капелюшний // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 2001. – Вип.52. – С.30–33.
364. Капелюшний В.П. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. / Валерій Капелюшний. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 103 с.
365. Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – 608 с.
366. Капелюшний В.П. Українська дипломатія в поста-тях // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – К., 2003. – Випуск III. – С.797–804.

367. Капелюшний В.П. Філософсько-правове осмислення історичної ролі еліти і нації у науковій спадщині професора Олександра Шевченка // Концепція та методологія історії українського права: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті професора Олександра Шевченка, м. Київ, 28 квітня 2017 року. – К.: «ДС День Печати», 2017. – С.27–29.
368. Капелюшний В.П. «Українська революція 1917–1921 років» в контексті сучасної фахової підготовки вітчизняних істориків // Етнічна історія народів Європи. – К., 2017. – Вип.52. – С.51 – 54.
369. Капелюшний В.П. «Українська революція 1917–1921 років» у шкільних підручниках та навчальній літературі з історії України: історіографічні та загально-педагогічні аспекти // Етнічна історія народів Європи. – К., 2017. – Вип.51. – С. 65 – 70.
370. Капелюшний В.П. Проблема перекручень та інсинуацій щодо висвітлення ролі держави та особи в новітніх публікаціях з історії Української революції 1917–1921 рр. // Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 27–28 жовтня 2017 р.) / Редкол.: Ю.О.Нікітін (голова), В.П.Капелюшний, Д.В.Кудінов, С.І.Дегтярьов. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. – С.5 – 12.
371. Капелюшний В.П. Гетьманат // Історія в термінах і поняттях: довідник / За загал. ред. Орлової Т.В. – Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2014. – С.118.
372. Капелюшний В.П. Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. // Бібліотека «Часопису української історії». Серія «Історія України». – Лекція 14. – К., 2014. – 40 с.
373. Каппелер А. Коротка історія України. – Мюнхен, 1994. – 286 с.

374. Кармазіна М. Ідея федералізму та її носії в українському національно-визвольному русі / Марія Кармазіна // Матеріали наук. конф. 20 березня 1997 р. «Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради)». – К., 1997. – С.153–163.
375. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Марія Кармазіна. – К., 1998. – 352 с.
376. Кармазіна М.С. Становлення української еліти (кінець ХІХ – початок ХХ сторіччя) / Марія Кармазіна // Розбудова держави. – 1998. – №5/6. – С.114–122.
377. Касьянов Г.В. Інтелігенція як соціально-історичний феномен / Г.В.Касьянов // Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.1. – К.,1994. – С.37–76.
378. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція: проблеми вивчення і реінтерпретацій // Наукові записки Вінницького держ. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип.8. – 2004. – С.7–22.
379. Кашпур А. Великая революция и контрреволюция: причины, процессы и последствия. – М.: ИТРК, 2017. – 208 с.
380. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею. – Нью-Йорк; Торонто: Прешов. друк, 1993. – 603 с.
381. Киридон П.В. Рецензія на книгу «Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. Монографія. – К.: Аквілон-Прес, 2000. 464 с.» / Петро Киридон // Історична пам'ять. – Полтава, 2000. – №2. – С.219–221.
382. Кирилова О.О. Володимир Винниченко: «кінодекадент у вишиванці» (культурна історія екранізацій – 1917–2014 рр.) // Магістеріум. – Вип. 68: Культурологія. – К., 2017. – С.58–65.

383. Кириченко В. Українська національна ідея та розбудова української державності / В. Кириченко // Розбудова держави. – 1993. – №9. – С.3–8.
384. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду / Павло Кислий, Чарльз Вайз. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
385. Кичигіна Н.Р. Україна, якої я домагався (В.Винниченко про соборність українських земель) / Н.Р. Кичигіна // «Проблеми соборності України ХХ ст.». – К., 1994. – С.106–110.
386. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить пережити. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. – 287 с.
387. Кіцак В. Порівняння деяких аспектів діяльності М.Грушевського і П. Скоропадського / В.Кіцак // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наук. записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Вип.V. – Тернопіль, 1997. – С.38–39.
388. Князев В.М., Пірен М.І., Ребкало В.А. Українська еліта як суб'єкт суспільної діяльності // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.4–8.
389. Коваль В. До історії української дипломатії: делегація УНР на Брестській мирній конференції / В.Коваль // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т.4. – С.206–220.
390. Коваль О.Ф. Вклад вчених української діаспори у вивчення національної еліти доби визвольних змагань в Україні (1917–1921 рр.) / О. Ф. Коваль // Дні науки історичного факультету: Матеріали III Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Вип.III: У 4-х част. – Ч.4. – К., 2010. – С. 66–67.

391. Коваль О.Ф. Національна еліта в добу Української революції 1917–1921 рр.: гендерний аспект історіографії проблеми / О.Ф. Коваль // Дні науки історичного факультету: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – Вип. IV: У 6-ти част. – Ч.5. – К., 2011. – С. 21–22.
392. Коваль О.Ф. Національна еліта в Українській революції 1917–1921 років: інтерпретації вітчизняних та зарубіжних дослідників / В.П.Капелюшний, О.Ф. Коваль // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 30. – К., 2009. – С. 23–26.
393. Коваль О.Ф. Застосування вченими методу просопографії при дослідженні ролі національної еліти в державотворчих процесах доби Української революції 1917–1921 рр. / О.Ф. Коваль // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – К., 2011. – Вип. 20. – С. 93–96.
394. Коваль О.Ф. Національна еліта революційної доби в перших публікаціях очевидців Української революції 1917–1921 рр. / О.Ф. Коваль // Гілея: науковий вісник. – Вип. 47. – К., 2011. – С. 191–196.
395. Коваль О.Ф. Висвітлення істориками державотворчої ролі національної науково-освітнянської, культурно-мистецької та духовної еліти доби Української революції 1917–1921 рр.: досягнення та перспективи дослідження / О. Ф. Коваль // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 35. – К., 2011. – С.15–21.
396. Коваль Р. Яків Гальчевський – Орел, отаман Подільської Повстанської Групи / Роман Коваль // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.194–209.
397. Коваль Р.М. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Роман Коваль. – К.: Діокор, 2001. – 288 с.

398. Коваль Р.М. Отаман Орлик. Історичний нарис / Роман Коваль. – К.: Вид-во «Стікс», 2010. – 384 с.
399. Ковальова О.В., Гречко І.В. Українська революція 1917–1921 рр. (до історіографії проблеми) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т.7(9). – С.458–461.
400. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. – Т.1. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2015. – 608 с.
401. Ковальчук М. На чолі Січових стрільців / Михайло Ковальчук // Пам'ять століть. – 2001. – №4. – С.88–104.
402. Ковальчук М. Симон Петлюра та Миклош Хорті: таємниця одного листування / Михайло Ковальчук // Пам'ять століть. – 2002. – №3. – С.51–57.
403. Ковальчук М. Симон Петлюра та Нестор Махно: спроба союзу (вересень 1919 р.) / Михайло Ковальчук // Пам'ять століть. – 2003. – №4. – С.135–146.
404. Ковальчук М. Військова діяльність М.Капустянського за доби Директорії (1918–1921 рр.) / Михайло Ковальчук // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч.1(8). – С.20–51.
405. Ковальчук М. Серед гасел та орієнтацій: з історії одного українського повстанського формування 1919 р. / Михайло Ковальчук // Визвольний шлях. – 2006. – Кн.2 (695). – С.82–103.
406. Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є.Коновальця у 1920–1921 рр. / Михайло Ковальчук // Український визвольний рух. – №7. – Львів, 2006. – С.5–78.
407. Ковальчук М. Євген Коновалець на чолі Січових стрільців / Михайло Ковальчук // Український визвольний рух. – №8. – Львів, 2006. – С.24–75.

408. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння: Наукова монографія / Михайло Ковальчук. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
409. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 128 с.
410. Ковальчук М. Останній заколот отамана О.Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.) / Михайло Ковальчук // Військово-історичний альманах. – 2009. – Число 2. – С.18–41.
411. Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / Михайло Ковальчук. – К.: Українська видавнича спілка ім.Юрія Липи, 2010. – 288 с.
412. Козловська Л. Географічні та соціальні фактори формування української політичної еліти 1917 року / Людмила Козловська // Науковий вісник. – Одеський держ. політехн. університет. – Вип.5. – 1998. – С.4–7.
413. Козловська Л. Формування українських політичних партій і політичної еліти в 1917–1920 роки // Вестник СевГТУ. – Севастополь: Гос. тех. університет. – 1999. – №17. – С.121–128.
414. Колесник І.І. Історія науки чи культури? В пошуках нової парадигми історіографії // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. – Харків, 1995. – 356 с.
415. Коломийченко Х. Рецензія «Ю.Тищенко Хто такий Винниченко?» // Шлях. – 1918. – Ч.2. – С.62.
416. Коломийченко Х. Юліан Романчук і Кость Левицький // Шлях. –1918. – Ч.1.(січень). – С.54–59.
417. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття / Олександр Колянчук, Микола

- Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства, 1995. – 286 с.
418. Комарніцький О.Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917–1920 рр.: монографія / Олександр Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 312 с.
419. Комова О.С. Історіографія проблеми формування командного складу армії УНР за доби Центральної Ради (березень 1919 – квітень 1918 рр.) / О.С.Комова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т.5(7). – С. 464–481.
420. Комова О.С. Кадровий склад та командні інституції Армії УНР в період підготовки військово-адміністративної реформи (березень-квітень 1918 р.) / О.С.Комова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія. – Вип.5. – С.71–94.
421. Конта Р. Регіонально-історичні дослідження М.Грушевського в історіографічних оцінках / Ростислав Конта // Краєзнавство. – №1/2. – 2016. – С.5–12.
422. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Нездійсненні мрії й марні уроки (Михайло Грушевський) // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.5–31.
423. Копиленко О.Л. «Українська ідея» М.Грушевського: історія і сучасність / Олександр Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.
424. Копиленко О.Л. Повернення М.С.Грушевського / Олександр Копиленко. – К.: Знання, 1991. – 48 с.
425. Корбут С. Симон Петлюра. – Львів: Укр. вид-во / С.Корбут. – 1941. – 52 с.
426. Корибут Я. Українські історичні традиції: нація і держава. Україна. Наука і культура. Щорічник / Я.Корибут. – К.: Генеза, 1999. – Вип.30. – С.20–27.

427. Корнилов В. Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта / Владимир Корнилов. – Харьков: Фолио, 2011. – 603 с.
428. Корнієнко К.В. Спогади Є.Х.Чикаленка як джерело дослідження української національної еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Інтелігенція і влада. – Вип.33. – Одеса, 2016. – С.114–122.
429. Корнієнко К.В. Сергій Шелухін: роздуми на тему незалежності // Інтелігенція і влада. – Вип.35. – Одеса, 2016. – С.212–219.
430. Коробка М.Л. Роль «Просвіт» у формуванні національної свідомості українського народу в 1917–1920 роках / Микола Коробка // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип.34. – С.152–157.
431. Королів В. (В.Старий) Український народний герой Симон Петлюра. – Київ-Прага: Тов-во «Час», 1919. – 40 с.
432. Косик В. Симон Петлюра / Пер. з франц. Ярема Кравець. – Львів, 2000. – 88 с.
433. Косик В. Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / В.Косик. – Львів, 2004. – 224 с.
434. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість / Кость Костів. – Торонто, 1964. – 186 с.
435. Костриков С.П., Кострикова Е.Г. Локомотивы истории. Революционный 1917. – М., 2017. – 224 с.
436. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. Дослідження, критика, полеміка / Г.Костюк. – Нью-Йорк, 1980. – 320 с.
437. Кот С. Олександр Шульгин та формування міжнаціональної політики УНР / С.Кот // Наукові записки. – К.: ПІЕНД, 1999. – Сер.: Політологія і етнологія. – Вип.8. – С.116–125.

438. Котко К. Істукрев. Популярний підручник історії української революції. – Харків: Державне видавництво України, 1928. – 78 с.
439. Котко К. Істукрят. – Харків: Радянська література, 1934. – 110 с.
440. Коцур А.П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. / Анатолій Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 424 с.
441. Коцур А.П. Українська державність: історія та сучасність / Анатолій Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 352 с.
442. Коцур А.П. Шлях на Голгофу. Від Кошового Петра Калнишевського до СБУ / А.П. Коцур, В.П. Коцур. – К.: Хрещатик, 1996. – 64 с.
443. Коцур А.П. Історіографія історії України: курс лекцій / А. П. Коцур [та ін]. – К.: [б.в.], 1996. – 128 с.
444. Коцур А.П. Національна ідея в інтелектуальній спадщині української та російської еліти кінця XVIII – XX ст. / А.П. Коцур, М.В. Мандрик. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 203 с.
445. Коцур А.П. Історичні портрети державних та політичних діячів України / А.П. Коцур та ін.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. – К.: [б.в.]; Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2004. – 46 с.
446. Коцур А.П. Українська ідея в XIX–XX ст.: навч.-метод. посіб. / А.П. Коцур, В.П. Коцур; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2003. – 35 с.
447. Коцур А.П. Українська національна історіографія XX ст.: навч.-метод. посіб. / А.П. Коцур; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія

- Сковороди. – Переяслав-Хмельницький: П.-ХДПУ, 2003. – 40 с.
448. Коцур В.П., Коцур А.П. Історіографія історії України: Курс лекцій / Віктор Коцур, Анатолій Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с.
449. Коцур В.П. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія / В.П. Коцур, О.І. Висовень. – Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2004. – 170 с.
450. Коцур В.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) / Віктор Коцур. – К.: Наук. думка, 1998. – 505 с.
451. Коцур В.П. Корчак-Чепурківський О.В. (1857–1947): шлях від земського лікаря до академіка УАН – ВУАН – АН УРСР: / В.П. Коцур, Н.І. Коцур, Л.П. Товкун. – Переяслав-Хмельницький: [б. в.], 2013. – 601 с.
452. Коцур В.П. Історія України: особи, дати, події / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 115 с.
453. Кравцевич В. Украинский державный флот. – К.: Край, 1992. – 176 с.
454. Кравець М.М. Арсен Зінченко. Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського / М.М.Кравець // Український істор. журн. – 1999. – №6. – С.137–139.
455. Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії // Методологічний збірник. Українська бібліографія. – К., 1929. – Вип.1. – С.18–60.
456. Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори. – Йорктон: Голос українства, 1963. – 156 с.
457. Кравчук Л.М. Витоки української державності // Право України. – 2017. – №11. – С.9–13.

458. Кравчук О.М., Ратушняк І.І., Завальнюк К.В. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877–1937) у документах епохи. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 282 с.
459. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадянська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. / Орест Красівський. – Львів, 1996. – 86 с.
460. Красівський О.Я., Панчук А.М. Президент Західно-Української Народної Республіки (Євген Петрушевич) / Орест Красівський, Антон Панчук // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.156–173.
461. Красніцький А.В. Історико-правові аспекти дослідження українського державотворення 1917–1921 років: досягнення, проблеми, перспективи / А.В.Красніцький // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2012. – Серія: Право та державне управління. – Вип. 2. – С.22–28.
462. Красніцький А.В. Державотворчі процеси за доби Директорії УНР у науковому доробку зарубіжних правознавців / В.П. Самохвалов, А.В. Красніцький // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – №5. – С.55 – 59.
463. Красніцький А.В. Наукові концепції та еволюція правових поглядів на Гетьманат П. Скоропадського в умовах незалежності України / В.П. Самохвалов, А.В. Красніцький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип.20. – Ч.П. – Т.1. – С.69–74.
464. Красніцький А.В. Українська державність 1917–1921 рр. у новітніх інтерпретаціях правознавців / А.В. Красніцький // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.). – Київ-Черкаси, 2012. – С.47–53.

465. Красніцький А.В. Українські державотворчі процеси 1917–1921 років у науковому доробку істориків права: досягнення та перспективи дослідження / А.В. Красніцький // Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – С.640–649.
466. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернатива поступу (Критика історичного досвіду). – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.
467. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «ДрУк», 1998. – 448 с.
468. Кремлев С. 1917. Февраль для еліти, Октябрь для народів. – М.: Алгоритм, 2017. – 256 с.
469. Кубів С. Українська революція 1917–1921 рр. і відродження української державності // Право України. – 2017. – №11. – С.16–18.
470. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 204 с.
471. Кудлай О. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.) / Олександра Кудлай. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 116 с.
472. Кулик В. Повторення перейденого. Українська революція: 1917–1921 / В.Кулик // Сучасність. – 1992. – №2. – С.59–72.
473. Кулик С. Військово-політична діяльність М.Міхновського / Сергій Кулик // Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. – К., 2002. – Вип.19. – С.86–92.
474. Кулініч М.Ю. Повернені та передані в Україну архівні колекції особового походження / Марія Кулініч // Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: про-

- блеми взаємодії на сучасному етапі: матеріали наук. конф. з міжнар. участю, 14 березня 2013 р., м. Київ. – К., 2013. – С.95–98.
475. Кулинич М.Ю. «Архивы без границ»: архивные фонды личного происхождения, переданные из Российской Федерации в Украину // Международный электронный научно-практический журнал «Перспективы науки и образования». – 2014. – №2(8). – С.185–189.
476. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів: УВУ, 1995. – 176 с.
477. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко / Станіслав Кульчицький, Валерій Солдатенко. – К., 2005. – 376 с.
478. Кульчицький С., Павленко Ю., Руда С., Храмов Ю. Історія Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1928. – К.: Фенікс, 2000. – 528 с.
479. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І.Міхновський: Постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – №9. – С.76–91.
480. Кучер В.В. Штрихи до портрета Юрія Тютюнника / Валерій Кучер // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2005. – Вип. 28. – С.168–176.
481. Кучер В.В. Суспільно-політична та військова діяльність отамана Ю. Тютюнника у першій половині 1919 р. / В.В. Кучер // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса. – К., 2009. – Вип. 43. – С.110–134.
482. Кучер В.В. Участь Ю.Тютюнника в українізації військових частин у Криму / В.В. Кучер // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2009. – Т. XXV. – С.172–186.

483. Кучер В.В. Участь Юрія Тютюнника у Першому Зимовому поході Армії УНР (6.XII.1919–6.V.1920) / Валерій Кучер // Воєнна історія. – № 2 (50). – Львів, 2010. – С.50–57.
484. Кучер В.В. Постать Ю.Тютюнника у висвітленні діячів революційної доби (1917–1921 років) та сучасних українських дослідників / Валерій Кучер // Українознавство. – 2011. – № 1 (38). – С.121–128.
485. Кучер В.В. Фахова підготовка старшин Генерального штабу Армії УНР у 1921–1923 рр. / В.В. Кучер, І.В. Срібняк // Розбудова держави. – 1996. – № 7. – С.28–32.
486. Кучер В.В. Армія УНР: погляд крізь роки / В.В. Кучер, І.В. Срібняк // Київ. – 1997. – № 1–2. – С.126–131.
487. Кучер В.І. Володимир Винниченко про політичні події міжвоєнної доби: погляд із «Закутка» / Володимир Іванович Кучер. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 68 с.
488. Кучер В.І., Муха Д.І. Соціаліст-революціонер на тлі доби: Павло Христюк про соціально-політичні процеси часів Центральної Ради. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 108 с.
489. Кучерук М.С. Роль інтелігенції у різні періоди історії України / М.С.Кучерук // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року. м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.128–129.
490. Кучик О. Діяльність дипломатичної місії УНР у Лондоні (1919–1920) / О.Кучик // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С.146–151.
491. Кушніренко І.К. Нестор Махно і повстанці: слідами махновців / Іван Кушніренко. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2009. – 356 с.
492. Кущинський А. Патріот і державний муж України. У 100-річчя з дня народження гетьмана Павла Скоропадського / А.Кущинський. – Чікаго, 1974. – 37 с.

493. Лаба В. Митрополит А.Шептицький, його життя і заслуги. – Рим, 1965. – 74 с.
494. Лаба В. Заслужена роля польового духівництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Вінніпег, 1956. –Т.1. – 258 с.
495. Лабунька М. Микола Павлович Дашкевич та Іван Андрійович Линниченко // 125 років київської української академічної традиції. – Нью-Йорк, 1993. – С.219–264.
496. Лановик Б. Микола Міхновський та українська національна ідея / Богдан Лановик // Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє. Матер. міжрегіональної наук. конф. (12–13 грудня 1996 року). – Тернопіль, 1996. – С.8–14.
497. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. У 45-річчя участі у Визвольних Змаганнях. – Вінніпег, 1963. – 325 с.
498. Лівницький М. Один з маршалів С.Петлюри (слово Президента УНР Миколи Лівницького на похороні 24 лютого 1969 року) // Дороговказ. – 1969. – Ч.23 (42). – Січень-березень. – С.16–17.
499. Линниченко И.А. Малорусский вопрос и автономия Малороссии: Открытое письмо проф. М.Грушевскому. – Петроград-Одесса, 1917. – 40 с.
500. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – 476 с.
501. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. Т.1. / Пер. з англ. М.Бадік, У.Гавришків, Я.Грищак, А.Дешиці, Г.Киван, Е.Панкеєвої / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 536 с.
502. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. Т.2. / Пер. з англ. У.Гавришків, Я.Грищак / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 573 с.

503. Литвин В.М. Україна: ХХ століття: у 2 кн. / Володимир Литвин, Валерій Смолій, Микола Шпаковатий. – Київ: Альтернативи, 2002. – Кн.1: 1901–1945. – 997 с.
504. Литвин В.М. Історія України: у 3 т., 4 кн. / Володимир Литвин; НАН України, Ін-т історії України. – Т.3, кн.2: Новітній час, 1914–2014. – Київ: Наукова думка, 2016. – 494 с.
505. Литвин В.М., Солдатенко В.Ф. Апогей Української революції: короткий науково-популярний нарис. – Київ: Пріоритети, 2017. – 116 с.
506. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Камінь, 1991. – 200 с.
507. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства НАН України. Видавнича фірма «ОЛІР», 1995. – 368 с.
508. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Військова еліта Галичини / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – 376 с.
509. Литвин С.Х. Симон Петлюра: диктатор чи демократ? (до суперечливості оцінок в українській історіографії / Сергій Литвин // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. педагогічного ун-ту: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т.3-(5). – С.290–301.
510. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
511. Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела: Монографія / Сергій Литвин. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 464 с.

512. Литвин С. Скоропадський і Петлюра: спроба спростування деяких міфів в історіографії Української держави 1918 року / Сергій Литвин // Міжнар. наук. конф. «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року». – К., 1998. – С.232–237.
513. Лісна І.С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.) / І.С.Лісна. – Тернопіль, 2001. – 92 с.
514. Лозинська Л.О. Володимир Винниченко про автономію України / Леся Лозинська // Наук. конф. «Українська державність: історія і сучасність», січень 1993. – Київський ун-т. – К., 1993. – С.152–153.
515. Лоутон Л. Українське питання / Ланселот Лоутон. – Київ-Лондон: «Спадщина» ЛТД, 2006. – 168 с.
516. Лупейко В. Витязі української духовності / Віктор Лупейко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 512 с.
517. Луценко А. Нестор Махно – раб ідеології / А.Луценко // Альманах «Молода нація», 1996. – №4. – С.113–116.
518. Любовець О.М. Українські політичні партії революційної доби 1917–1920 років у спогадах, історичних дослідженнях і документальних матеріалах. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 72 с.
519. Любовець О.М. Політична опора гетьманату П.Скоропадського / Олена Любовець. – К.: [б.в.], 2009. – 131 с.
520. Ляхоцький В.П. Новітні дослідження про І. Огієнка / В.Ляхоцький // Вісник. Історія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Вип 54. – С.25–27.
521. Магміт Б. Сучасні українські політики. І. На вершинах політичного проводу. (Спроба характеристики посла Костя Левицького) / Б.Магміт. – Київ-Львів: В-во «Політична б-ка», 1917. – 32 с.

522. Маєвський Й. Федералізм. – К., 1917. – 16 с.
523. Маєвський Й. Федерация і конфедерація. – К.; Лубни, 1917. – 7 с.
524. Мазепа І. Підстави нашого відродження // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип.31/32. – С.245–251.
525. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Прага, 1942. – Т.1. – 212 с.
526. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Прага, 1943. – Т.2. – 232 с.
527. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Прага, 1943. – Т.3. – 223 с.
528. Мазепа І., Феденко П. З історії української революції. – Прага, 1930. – 94 с.
529. Максименко С.Д., Пірен М.І. Регіональна еліта в Україні та її роль в державотворенні / С.Д.Максименко, М.І.Пірен // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С.4–7.
530. Малик Я. Михайло Грушевський на чолі Центральної Ради / Ярослав Малик. – Львів: ЛДУ, 1995. – 44 с.
531. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.
532. Маляревський А. П.Скоропадський гетьман Всея Украины. Биографический очерк, составленный А. Маляревским. – К.: Державна друкарня, 1918. – 24 с.
533. Маньковська Р.В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. – 408 с.
534. Мараєв В.Р. Створення дипломатичного представництва Війська Донського в Україні (1917–1919 рр.) // Гілея. – К., 2013. – Вип.5(72). – С.102–109.
535. Мараєв В. Делегация Льва Чикаленко и Александра Саликовского во Всевеликое Войско Донское (ноябрь 1919 г.) // Вестник Московского государственного об-

- ластного університета. Серія: Історія і політичеські науки. – М., 2013. – №3. – С.90–93.
536. Мараєв В. Відносини України і Війська Донського у 1917–1920 рр. за документами Державного архіву Російської Федерації / Владлен Мараєв // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2014. – Вип.20. – С.181–195.
537. Марущак М.Й. Історія дипломатичних відносин у ХХ сторіччі / Микола Марущак. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 368 с.
538. Масанов И.Ф., Масанов Ю.И. Библиографирование псевдонимов, анонимов, мистификаций и плагиатов // Советская библиография. – М.,1941. – Вип.1(19). – С.92 – 117.
539. Матвеева Л. «После нас, вероятно, наступит упорная борьба за свободу науки. И она победит...» М. Василенко / Л.Матвеева // Віче – 1993. – №11(20) листопад. – С.133–145.
540. Матвієнко В.М. Біля витоків української дипломатії ХХ століття (Олександр Шульгін: постать, погляди, діяльність) / Віктор Матвієнко // Вісник. Міжнародні відносини. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Вип.18. – С.64–71.
541. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії / В.Матвієнко. – К.: «Київський університет», 2002. – 373 с.
542. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. Монографія / Віктор Матвієнко, Володимир Головченко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 267 с.
543. Махун С. Ідеалісти Центральної Ради. Урок, як не треба розбудовувати державу / С.Махун // Україна In-cognita / За заг. ред. Лариси Івшиної. – К.: Факт, 2002. – С.238–241.

544. Миронець Н. Борець за незалежну Україну / Надія Миронець // Київська старовина. – 1993. – №5. – С. 40–42.
545. Миронець Н.І. Микита Шаповал про соборність України / Надія Миронець // Проблеми соборності України в ХХ ст. – К., 1994. – С.114–119.
546. Миронець Н., Старовойтенко І. Просопографія історична / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Українська архівна енциклопедія. Н – Я. Робочий зошит. – К.: УНДІАСД, 2007. – С.69–71.
547. Миронов А. Особистості української дипломатичної еліти ХХ століття / Андрій Миронов // Пам'ять століть. – 2002. – №5. – С.153–154.
548. Михайло Грушевський і українська історична наука. // 36. матер. конф. присвячених М.Грушевському. – Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – 378 с.
549. Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – 399 с.
550. Михайло Грушевський – погляд із сьогодення // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Вип.V. – Тернопіль, 1997. – 280 с.
551. Михайлов И.В. «Украинская революция» или революция на Украине? / Игорь Михайлов // Вестник Московского государственного института международных отношений. – 2010. – №1. – С.65–75.
552. Михайлова Р. Ф.Штейнгель – особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах. Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції (Київ, 30 листопада – 1 грудня 2001 р.) / ДАКККиМ. – К., 2001. – С. 80–84

553. Михайлюк О.В. Бюрократія, інтелігенція, напівінтелігенція в революційному процесі першої чверті ХХ століття: генетична спорідненість і протиріччя / О.В.Михайлюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, РВВДНУ, 2001. – Вип.6. – С.49–55.
554. Михайлюк О.В. «Українська революція» чи «Російська революція на Україні»? / Олександр Михайлюк // Грані. – 2000. – №5. – С.70–76.
555. Михненко А.М. Історія Донбасу (1861–1945 рр.) / А.М.Михненко. – Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 464 с.
556. Мірошниченко М.І. Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки // Право України. – 2017. – №11. – С.48–57.
557. Мірошниченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: Становлення державності / Юрій Мірошниченко, Сергій Удовік. – В 2-х тт. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – 772 с.
558. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державности. Товариство української Студіюючої Молоді ім. М.Міхновського / Петро Мірчук. – Філадельфія, 1960. – 136 с.
559. Мірчук П. Українська державність. 1917–1920 / Петро Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
560. Мірчук П. Відродження великої ідеї. – Торонто, 1954. – 64 с.
561. Міщук М.Б. Еліта в поглядах теоретиків українського консерватизму початку ХХ ст. / М.Б.Міщук // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 року. м. Одеса). – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.І. – С.147–152.
562. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918. / Роман Млиновецький. – Львів: Каменяр, 1994. – 572 с.

563. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань (1917–1918 рр. (Про що історія мовчить) / Роман Млиновецький. – Друге видання. – Т.1. – Торонто, 1970. – 572 с.
564. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія мовчить). Том 2. / Роман Млиновецький. – Друге видання, переглянуте і значно доп. – Чужина, 1973. – 670 с.
565. Млиновецький Р. Нарис історії українських визвольних змагань 1917–1922 рр. (Про що історія мовчить). На правах рукопису / Роман Млиновецький. – 1966. – 384 с.
566. Монолатій І. Перша Республіка. Коломия в часи ЗУНР / Іван Монолатій. – м.Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 96 с.
567. Мороз В. Україна в двадцятому столітті / Валентин Мороз. – Тернопіль, 1992. – 128 с.
568. Мотиль О. Дмитро Донцов / О.Мотиль // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С.270–292.
569. Мукомела О. Максим Славінський / О.Мукомела // Київська старовина. – 1993. – №5. – С.96–102.
570. Мушкевич О.Б. Місце і роль національної еліти у формуванні політичної свідомості української нації / О.Б.Мушкевич // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24–25 грудня 2009 р. м.Одеса). – Одеса.: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІ. – С.128–134.
571. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Ісидор Нагаєвський. – К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
572. Нагорна Л.П. Прем'єр Української Народної Республіки (Ісаак Мазепа) / Лариса Нагорна // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.235–256.

573. Назви вулиць Києва в конфлікті ідеологій: Навчально-методичний посібник / А.П.Коцур, Н.В.Терес та ін. – К.: Київський університет, 2009. – 48 с.
574. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А.Смоляя. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
575. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.1. – К., 1994. – 139 с.
576. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3-х книгах. – Кн.2. – К., 1994. – 172 с.
577. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – У 2-х кн. Кн.1. – К.: Наукова думка, 2011. – 390 с.
578. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – У 2-х кн. Кн.2. – К.: Наукова думка, 2012. – 464 с.
579. Нарис історії Уманщини з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття. – Київ.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.
580. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / Галушко К. та ін. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017 – 352 с.
581. Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: Тези доп. Міжнар. наук.конф. (18–20 квітня 1996 р.), м.Львів. – Львів, 1996. – 286 с.
582. Наш Гр. Фатальна помилка революції / Григорій Наш. – Прага, 1921. – 15 с.
583. Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр /О.О.Несвіцький. – Полтава, 1996. – 280 с.
584. Несук М. Драма вибору: Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. / Микола Несук. – К.: Політична думка, 1999. – 274 с.

585. Новиченко М.Р. Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера / М.Р.Новиченко. – К., 1991. – 34 с.
586. Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.): Збірник наукових праць. – Київ-Черкаси, 2012. – 312 с.
587. Образцов С.В. Діяльність М.Омелянвича-Павленка в Українській Генеральній Раді Комбатантів / Сергій Образцов // Часопис української історії. – Київ, 2009. – Вип.11. – С.52–57.
588. Образцов С.В. Військова діяльність М.Омелянвича-Павленка на початку Першої світової війни / Сергій Образцов // Часопис української історії. – Київ, 2009. – Вип. 13. – С. 29–34.
589. Образцов С.В. Військова діяльність генерала М. Омелянвича-Павленка на чолі Української Галицької Армії / Сергій Образцов // Гілея. – Київ, 2009. – Вип. 27. – С. 5–11.
590. Образцов С.В. Діяльність М.Омелянвича-Павленка на чолі 11-ї пішої дивізії Української Держави / Сергій Образцов // Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. – Чернівці, 2009. – С. 78–79.
591. Образцов С.В. М.Омелянвич-Павленко на чолі Галицької Армії (Наступ на Львів у грудні 1918 р.) / Сергій Образцов // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. – К., 2010. – С.234–239.
592. О.В. (Олена Виргановська – автори В.К., О.К.) Рецензія на «Ю.Тютюнник. Зимовий похід 1919–20 рр. Ч.І. (Політичний огляд)». – Коломия, 1923. – 99 с. // Літературно-науковий вісник, 1923, річник ХХІІ, книжка V, Т.LXXIX за квітень. – Львів. – С.377–379.
593. Оглоблін О. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) / Олександр Оглоблін // Український історик. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1966. – №1–2(9–10). – С.6–14.

594. Окаринський В. Ставлення М.Грушевського до ідеї самостійності України / В.Окаринський // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наук. записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. Вип.Х. – Тернопіль, 1997. – С.21–27.
595. Ольжич О. Євген Коновалець / Олександр Ольжич // Історичний календар. – К., 2001. – С.259–266.
596. Онищенко Н. Федір Коломийченко – редактор журналу «Шлях» / Надія Онищенко // Український інформаційний простір. Число 2. – Київ: КНУКіМ, 2014. – С.368–372.
597. Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Тетяна Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.
598. Осадчук С. Хто він, доктор права М.Лозинський / Стефанія Осадчук // Віче. – 1999.– №8. – С.102–112.
599. Осадчук С.С. Дипломатична діяльність М.Лозинського / Стефанія Осадчук // Вісник Львівського національного університету імені І.Франка. Серія юридична. – Львів, 2001. – Вип. 36. – С.169–173.
600. Освітня хроніка на сторінках періодичних видань 1917–1920 рр. (з фондів Педагогічного музею України). – Київ.: ПМУ, 2017. – 182 с.
601. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К.: Академпрес, 1993. – 400 с.
602. Остапович М., Білозерський О. Президент: Життя і діяльність М.Грушевського / М.Остапович, О.Білозерський. – Львів, 1937. – 64 с.
603. Осташко Т. Сергій Шелухін / Тетяна Осташко // Історія України. – 2001. – №5. – С.3–5.
604. Осташко Т. Вячеслав Липинський – історик, політик, дипломат // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – Вип. III. – К., 2003. – С.656–669.

605. Очеретяний В.В. Дипломатична діяльність М.Славинського в період Директорії УНР 1919–1920 рр. / В.В.Очеретяний // Мандрівець. – 2007. – №3. – С.22–28.
606. Очеретяний В.В. Дипломатична діяльність М.А.Славинського у 1920–1923 рр / В.В.Очеретяний // Історичний журнал. – 2007. – №4. – С.39–45;
607. Очеретяний В.В. Інформаційна діяльність Української надзвичайної дипломатичної місії в Празі 1919–1921 рр. / В.В.Очеретяний // Революції в Україні ХХ–ХХІ ст.: співзвуччя епох. – Одеса, 2007. – С.108–111.
608. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1918 рр. (історико-генетичний аналіз) / Юрій Павленко, Юрій Храмов. – К.: «Манускрипт», 1995. – 264 с.
609. Павликівська Н. Про кримінальні псевдоніми / Наталія Павликівська // Українська мова. – 2010. – №1. – С.51 – 66.
610. Павличко Д. Українська національна ідея. – К.: Основи, 2004. – 771 с.
611. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) / Олег Павлишин // Україна модерна за 1997–1998 рр. – 2–3 число. – Львів, 1999. – С.132–193.
612. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – число 4–5 за 1999–2000 рр. – С.187–245.
613. Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження) // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип.7. – К.: Пріоритети, 2013. – 310 с.
614. Павлюк О.В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О.В.Павлюк. – К.: «КМ Academia», 1996. – 188 с.

615. Павлюк О.В. Раднофільство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність? / О.В.Павлюк // Український істор. журн. – 1997. – №3. – С.109–118.
616. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / Марина Палієнко. – К.:Темпора, 2008. – 688 с.
617. Панасюк Р.П. Питання освіти, культури та мови в суспільно-політичній діяльності Українського національного союзу / Роман Панасюк / Часопис української історії. – К., 2009. – Вип.16. – С.43–49.
618. Панасюк Р.П. Формування та діяльність коаліційного кабінету міністрів (1918 р.) / Роман Панасюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2010. – №100. – С.47–50.
619. Панасюк Р.П. Український національний союз після перемоги Директорії УНР (1918–1919 рр.) / Роман Панасюк // Гілея. – К., 2011. – Вип.44. – С.102–110.
620. Панченко В. Марксист, який хотів залишитися українцем. Володимир Винниченко / Володимир Панченко // Україна Incognita / За заг. ред. Лариси Івшиної. – К.: Факт, 2002. – С.271–282.
621. Панченко В. Повернення Винниченка або грудка української землі на березі Середземного моря / Володимир Панченко // Віче. – 1993. – №2. – С.131–140.
622. Панченко В.Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості / Володимир Панченко. – К., 2004. – 288 с.
623. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина / Георгій Папакін. – К., 2003. – 282 с.
624. Папакін Г. Архів Скоропадських: фамільні архіви української еліти другої половини XVII – XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Георгій Папакін. – К., 2004. – 420 с.

625. Папікян А.Л. Збройні сили України двадцятого століття / А.Л.Папікян. – Львів: Вид. «Кобзар», 1999. – 308 с.
626. Пасічник І.М. Політичний портрет Павла Скоропадського в інтерпретаціях українських націоналістів у міжвоєнний період // Інтелігенція і влада. – Вип.32. – Одеса, 2015. – С.433–447.
627. Пасічник М. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. – К.: Знання, 2005. – 735 с.
628. Петасюк О. Київська Академія мистецтв у державному відродженні 1917 року // Другі Києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.73–77.
629. Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського: міфи та дійсність / Ярослав Пеленський // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К.: Академпрес, 1993. – С.5–12.
630. Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи. – К.: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2015. – 64 с.
631. Пилипенко В.Ю., Стьопін А.О. Історичні трансформації української еліти // Інтелігенція і влада. – 2006. – Вип. 6. – С.172–182.
632. Пиріг Р.Я. Правляча еліта Української Держави 1918 року: проблеми національної ідентифікації // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип.7. – К.: Пріоритети, 2013. – С.48–55.
633. Пиріг Р.Я. Доробки зарубіжного грушевськознавства / Руслан Пиріг // Український археологічний щорічник. Укр. археогр. зб. – К., 1999. – Т.67. – Вип.3/4. – С.636–649.

634. Пиріг Р.Я. Повернення Михайла Грушевського / Руслан Пиріг // Сторінки історії України ХХ століття. Посібник для вчителя. – К.: «Освіта», 1992. – С.255–289.
635. Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М. Гетьман Української держави (Павло Скоропадський) / Руслан Пиріг, Федір Проданюк // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.113–134.
636. Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М. Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета / Руслан Пиріг, Федір Проданюк // Український істор. журн. – 1992. – №9. – С.91–105.
637. Пінак Є. Військо Української революції 1917–1921 років / Євген Пінак, Микола Чмир; [під заг. ред. канд. іст. наук Кирила Галушка]. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 419 с.
638. Плечко М. Державний чин гетьмана всієї України. 1918–1943. Факти з історії державного будівництва в Україні 1918 року. Що ми здобули й що ми втратили / М.Плечко. – Львів, 1943. – 8 с.
639. Події і особистості революційної доби. – К., 2003. – 218 с.
640. Поліщук Н. Матеріали УНР і ЗУНР як основні чинники творення сучасної дипломатичної термінології / Н.М.Поліщук // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. – Ужгород, 1994. – С.617–624.
641. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. Т.2. Від середини ХVІІІ століття до 1923 року. – К.: «Либідь», 1992. – 608 с.
642. Полтавська петлюріана // Матеріали других петлюрівських читань. Вип.1. – Полтава: ОДГВ. «Полтавський літератор», 1993. – 92 с.
643. Полянський О. Історичні силуети / О.Полянський. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 126 с.

644. Полянський О. Михайло Грушевський: шлях від автономістично-федералістичних ілюзій до незалежності / О.Полянський // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наук. записки Тернопільського держ. пед. інституту. Серія: історія. – Вип V. – Тернопіль, 1997. – С.21–27.
645. Пономаренко А. Політична культура як елемент політичної системи суспільства (історії розвитку українського театрального мистецтва в 1917–1918 рр.) / А.Пономаренко // Наукові записки НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2002. – Вип.18. – С.176–182.
646. Пономаренко А.В., Ковальов Д.І. Участь діячів літератури і мистецтва в культурному будівництві за часів Центральної Ради / А.В.Пономаренко, Д.І.Ковальов // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. університет, 1999. – Т.3(5). – С.251–258.
647. Попович М. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.
648. Порш М. Автономія України і соціалдемократія. – К., 1917. – 80 с.
649. Потульницький В.А. Політична доктрина В.Липинського / Володимир Потульницький // Український істор. журн. – 1992. – №9. – С.37–45.
650. Потульницький В. А. Історія української політології (Концепція державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В.А.Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
651. Прилепішева Ю. Висвітлення діяльності П.П.Скоропадського в збірниках документів та матеріалів, виданих архівними установами України в повоєнні роки (1946–1990) / Ю.Прилепішева // Міжнар. наук. конф. «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держа-

- ва 1918 року». Наук. зб., присвячений 125-річчю від народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998. – С.129–130.
652. Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. / Сергій Приходько. – К.: Стилос, 1999. – 47 с.
653. Проданюк Ф. Українська держава та її гетьман Павло Скоропадський / Федір Проданюк // Військо України. – 1993. – №10. – С.79–91.
654. Прохода В. Симон Петлюра / В.Прохода. – Новий Ульм, 1968. – 52 с.
655. Путро О. Сергій Єфремов і Михайло Грушевський (За «Щоденником» С.Єфремова 1923–1929 рр.) / О.Путро // Матер. наук. конф. «Центральна Рада і український державотворчий процес». – К., 1997. – Ч.2. – С.327–333.
656. Радько П.Г. Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі ХІХ – ХХ століть: концепції, ідеї, реалії / Петро Радько. – К.: Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1999. – 388 с.
657. Ревегук В.Я. Полтавщина в Українській революції 1917–1920 рр. / В.Я.Ревегук. – Полтава: «Просвіта», 1996. – 98 с.
658. Ревегук В. Постать С.Петлюри на тлі української революції 1917–1921 рр. / В.Ревегук // Полтавська Петлюріана. – Полтава: ОДВГ «Полтавський літератор», 1995. – С.8–12.
659. Революция 1917-го в России. Как серия заговоров / Авторы: Колпакиди А., Мухин Ю., Кара-Мурза С., Кремлёв С. и др. – М.: Издательство «Алгоритм», 2017. – 650 с.
660. Реєнт О.П. Національно-державницький вимір українського народу у 1917–1920 рр. // Другі Києвознав-

- чі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня 2017 р. – К.: Фоліант, 2017. – С.8–16.
661. Реєнт О. Українська еліта 1917–1921 років: реалізація ідеї власної державності / Олександр Реєнт // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.80–84.
662. Реєнт О. Проблеми реалізації української державницької ідеї в часи визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Олександр Реєнт // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. Матеріали наук.-практ. конф. 22 серпня 1996 р. – К., 1997. – С.48–53.
663. Реєнт О. Проблема реалізації ідеї української державності 1917 – 1921 рр. / Олександр Реєнт // Діалог. – 2002. – № 3. – С.165–169.
664. Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / Олександр Реєнт. – К.: «Книга Пам'яті України». Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 352 с.
665. Реєнт О.П. Перечитуючи написане / Олександр Реєнт. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 256 с.
666. Реєнт О. Павло Скоропадський / Олександр Реєнт. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 304 с.
667. Рекрут В.П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В.П.Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк, 2006. – 408 с.
668. Рекрут В.П. Дмитро Маркович: сторінки біографії (1918 – початок 1919 рр.) / В.П.Рекрут // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т.8. – С.226–233.
669. Рекрут В.П. Вінницький етап державотворчої діяльності Дмитра Марковича (1918 – 1919 рр.) / В.П.Ре-

- крут // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. XII. – Серія: Історія. – Вінниця, 2007. – С. 221–224.
670. Роговий В. В ім'я творення національної еліти. Матеріальна підтримка українського студентства на чужині в 1920–1991 роках / Владислав Роговий. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 448 с.
671. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Олександр Рубльов, Олександр Реєнт. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 320 с.
672. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор. проф. О.І.Шаблій / Степан Рудницький. – Львів, 1994. – 413 с.
673. Руккас А.О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа) / Андрій Руккас. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. – 420 с.
674. Румак В. Еволюція Винниченка-політика за доби Директорії / В.Румак // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис (на пошану проф. О.Карпенка). – Івано-Франківськ, 2001. – №5–6. – С.180–184.
675. Рум'янцев В. Історичні та етнополітичні витоки Української Народної Республіки // Право України. – 2017. – №11. – С.40–47.
676. Русова С. Що то є автономно-федеративний лад. – К., 1917. – 40 с.
677. Савченко О.І. «Нова доба» Володимира Винниченка / О.І.Савченко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя: «Просвіта», 1999. – Вип. V. – С.65–71.

678. Сватко Я. Євген Конвалець і справа його життя / Я.Сватко. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. – 40 с.
679. Свідзинський А. Речники української незалежності на землі століть / Анатолій Свідзинський // Розбудова держави – 1997. – №5. – С. 39–42.; №4. – С.33–36.
680. Свідзинський А. Це складне національне питання / Анатолій Свідзинський. – К.: Фундація ім. О.Ольжича. Вид-во ім. Олени Теліги. – 1994. – 68 с.
681. Святоцький О. Етапи національно-визвольної боротьби українського народу // Право України. – 2017. – №11. – С.13–16.
682. Сергійчук В. Що дала Україна світові / Володимир Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 288 с.
683. Сергійчук В. «Своєї честі не віддав нікому» / Володимир Сергійчук // Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С.3–17.
684. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів: Свічадо, 2002. – 704 с.
685. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – К., 2003. – Вип.ІІІ. – С.271–305.
686. Сергійчук В. Симон Петлюра / Володимир Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – 568 с.
687. Сиволюб Ю.В. Теоретик української державності (Станіслав Дністрянський) / Юрій Сиволюб // Українська ідея. Постагі на тлі революції. – К., 1994. – С.222–235.
688. Симон Петлюра та українська національна революція. Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців України. Упорядкування та передмова Василя Михальчука. – К.: «Рада», 1995. – 358 с.

689. Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – 228 с.
690. Синявська О.О. Українська політична еліта і національне питання на початку ХХ ст. // Інтелігенція і влада. – Вип.19. – Одеса, 2010. – С.42–49.
691. Сирота Р. Матеріали до історії ЗУНР у державному архіві Великобританії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С.49–55.
692. Ситнік В.П. Політична та військово-організаційна діяльність М.Міхновського в добу Центральної Ради / Віктор Ситнік // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2003. – №3. – С.134–143.
693. Ситнік В.П. Державницькі концепції М.Міхновського та В. Липинського / Віктор Ситнік // Історичний журнал. – К., 2003. – №1. – С.57–66.
694. Сідак В.С. Полковник Петро Болбочан. Видатні постаті в історії України / Сідак В.С., Брицький П.П., Ліщук Д.С.; Голов. упр. освіти і науки Чернів. обл. держадмін. – Чернівці: [б. в.], 2009. – 23 с.
695. Скакальська І.Б. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст.: нариси життя та діяльності / Ірина Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2012. – 280 с.
696. Скакальська І.Б. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921–1939 рр.: монографія / Ірина Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2013. – 406 с.
697. Скоропадські / Упорядники: Т.Осташко, Ю.Терещенко. – К.: Темпора, 2014. – Кн.1. – 504 с.
698. Скоропадські / Упорядники: Т.Осташко, Ю.Терещенко. – К.: Темпора, 2014. – Кн.2. – 496 с.

699. Слюсаренко В.В. Іван Огієнко як духовний лідер та освітній діяч // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична. – Вип. XIII. – Кам'янець-Подільський. – 2017. – С.33–37.
700. Слюсаренко Ф. Про державний лад. – Петроград, 1917. – 72 с.
701. Смірнов Є. Сергій Шелухін. Життя і діяльність (до 130-річчя з дня народження) / Є.Смірнов // Генеза. – 1994. – №2. – С.155–158.
702. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
703. Смолій В. Вступне слово // Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи. – К.: Кліо, 2015. – С.3–4.
704. Сніжко В.В. Національна інтелігенція – виразник української свідомості / В.В.Сніжко // «Українська еліта та її роль в державотворенні». Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2000 р.). Зб. наук. праць №1/2(14). – К., 2000. – С.79–84.
705. Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. Кн.1. / Відп. за підгот. роботи В.І.Кучер. – К.: «Бібліотека українця», 2000. – 148 с.
706. Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920 рр. – НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. – 748 с.
707. Солдатенко В.Ф. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції / Валерій Солдатенко // Український істор. журн. – 1994. – №6. – С.15–26.
708. Солдатенко В. Путь на Голгофу (Володимир Винниченко) / Валерій Солдатенко // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.32–73.
709. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Валерій Солдатенко. – К.: Пошуково

- видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 1997. – 416 с.
710. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / Валерій Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 508 с.
711. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія / Валерій Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
712. Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Валерій Солдатенко. – К., 2005. – 324 с.
713. Солдатенко В. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / Валерій Солдатенко. – К., 2005. – 349 с.
714. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.
715. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. У 4-х т. Т.І. Рік 1917. / Валерій Солдатенко. – Харків, 2008. – 558 с.
716. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. У 4-х т.: Т.ІІ. Рік 1918. / Валерій Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
717. Солдатенко В.Ф. Проект «Україна». 1917–1920 рр. Постаті. – Харків: Фоліо, 2011. – 511 с.
718. Солдатенко В. Україна: 1917 рік. – К., 2012. – 212 с.
719. Соловей Д. Голгота України / Дмитро Соловей. – Ч.1. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 288 с.
720. Соловей Д. Втрата орієнтиру: українська інтелігенція у визвольних змаганнях / Дмитро Соловей. – К.: Вид-во «Час», 1998. – 66 с.
721. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: Монографія /

- Вікторія Соловйова. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 394 с.
722. Сосновська Т.О. Колекція документів, присвячених Українській Центральній раді, у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка / Т.О.Сосновська // Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка. Зб. наук. статей. – Харків, 2000. – Вип.3. – С.90–97.
723. Срібняк І.В. Енциклопедія полону: українська Tichola / Ігор Срібняк. – 2-ге вид., доп. і переробл. – Київ-Париж: Міжнародний науково-освітній консорціум імені Люсьєна Февра, 2017. – Кн.1. – 156 с.
724. С.Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч: Матеріали Всеукр. пед. читань. – Чернігів, 1996. – Кн.1. – 59 с.
725. Ставицкий А.В. Украинская мифоистория в режиме информационной войны. – Севастополь: Рибэст, 2014. – 176 с.
726. Ставицкий А.В. Национальная политика по отношению к русским на Украине: причины, цели, характер // Научный электронный архив. URL: <http://econf.rae.ru/article/10222>
727. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: монографія / Інна Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 544 с.
728. Стебницкий П.Я. Украина и украинцы. – Петроград, 1917. – 48 с.
729. Стефанів З. Українські Збройні Сили в 1917–1921 рр.: Воєнно-історичний нарис / З.Стефанів. – Коломия: «Наша Сила», 1935. – Ч.1. – 123 с.
730. 100 великих українцев. – М.: Вече, К.: Орфей, 2001. – 584 с.
731. 100 видатних українців. – К.: Видавництво «Арій», 2006. – 496 с.

732. 100 найвідоміших українців / Під заг. ред. Ю.Павленка. – К.: ТОВ «Автограф», ТОВ «КД «Орфей», 2005. – 640 с.
733. Стопчак М.В. Творчий спадок перших істориків української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. – важливе джерело вивчення державотворчої діяльності Директорії // Наукові записки Вінницького держ. пед. університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2000. – Вип.ІІ. – С. 232–242.
734. Стопчак М.В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія / М.В.Стопчак. – Вінниця: І.Балюк, 2010. – 812 с.
735. Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник / Геннадій Стрельський // Історія в школі. – 1998. – №5–9; 1999. – № 1–5.
736. Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / За ред. Л.С.Тупчієнка, В.Г.Ціватого / Геннадій Стрельський. – Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – 48 с.
737. Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти / Геннадій Стрельський, Анатолій Трубайчук. – К.: «Четверта хвиля», 1996. – 192 с.
738. Стрельський Г. М.С. Тишкевич і перша дипломатична місія УНР у Ватикані / Геннадій Стрельський // Науковий вісник дипломатичної академії України. – К., 2001. – Вип.5. – С.305–312.
739. Стрельський Г. Олександр Шульгин – учений і політик / Геннадій Стрельський // Київська старовина. – 1994. – №3. – С.80–89.
740. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кі-

- нець XIX століття – 1939 р.): Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 361 с.
741. Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917–1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали): Навч. посібник. – К., 1996. – 384 с.
742. Телицын В. Нестор Махно: Историческая хроника / В.Телицын. – М.: Олимп, 1998. – 448 с.
743. Телячий Ю. Роль В.П.Науменка в реформуванні системи управління освітою в Українській Державі (1918 р.) / Юрій Телячий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т.5(7). – С.334–337.
744. Телячий Ю. Симон Петлюра і його роль у відродженні й розбудові національної освіти в період Української Народної Республіки (1917–1920 рр.) / Юрій Телячий // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.62–68.
745. Терещенко В. Микита Шаповал – велетень із Донбасу / В.Терещенко. – Артемівськ-Донецьк, 2001. – 154 с.
746. Терещенко Ю. І., Осташко Т.С. Український патріот з династії Габсбургів / Юрій Терещенко, Тетяна Осташко. – Київ, 1999. – 165 с.
747. Тетеріна-Блохін Д. Історія української політичної еміграції в славних іменах. – Полтава-Мюнхен, 2011. – Т.ІІ. – 414 с.
748. Тимошевський В. Історія української влади 1917–1919 рр. / В.Тимошевський. – Відень-Київ, 1920. – 32 с.
749. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / Микола Тимошик. – Вініпег-Київ: Український православної Собор св. Покрови. Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2000. – 546 с.

750. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Ярослав Тинченко. – Київ-Львів, 1996. – 372 с.
751. Тинченко Я. Василь Тютюнник – полковник армії УНР / Ярослав Тинченко // Пам'ять століть. – 2001. – №3. – С.116–119.
752. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – 536 с.
753. Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К.: Темпора, 2009. – 455 с.
754. Тищенко Ю. Хто такий Винниченко? Біограф. нарис / Юрій Тищенко. – К., 1917. – 16 с.
755. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? – К.: Логос, 2017. – 424 с.
756. Ткаченко В. Россия: беспутье агрессора. – К.: Логос, 2017. – 428 с.
757. Ткачук А. Симон Петлюра: Політичний портрет / А.Ткачук // Київська старовина. – 1992. – №6. – С.60–70; 1993. – №1. – С.39–53.
758. Толочко П. Про «хороший» Захід і «поганий» Схід. – К.: ТОВ Друкарня Бізнесполіграф, 2008. – 56 с.
759. Толочко Петр: быть в интеллектуальной оппозиции – святой долг интеллигенции. URL: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sudby/33068>.
760. Томахів В. Я. Українська політична еліта: деякі питання дефініції, формування, функціонування / В. Я. Томахів // Інтелігенція і влада: громад.-політич. наук. збірник. – Серія: Політологія. – Одеса: Астропринт, 2006. – Вип. 7. – С.81–88.
761. Томашівський С. Під колесами історії / Степан Томашівський. – Берлін: Укр.слово, 1922. – 103 с.
762. Томашівський С. Під колесами історії. Видання друге / Степан Томашівський. – Нью-Йорк: Видавнича

- корпорація «Булава» Bulava Publising Corporation 423 East, 9th Str. New York 9, N.Y, 1962. – 111 с.
763. Томенко М.В. Україна: історія Конституції. – К.: Генеза, 2015. – 144 с.
764. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність / Анатолій Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
765. Трембіцький В. Церковна політика Української Народної Республіки в 1917–1920 роках / В.Трембіцький // Зб. праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903–1990). – Львів-Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1996. – С.144–159.
766. Трошкіна К.Є. Нормативно-правові акти ЗУНР з питань громадянства // Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Наукові записки. Серія: Право. – Вип.2. Спецвипуск. – Кропивницький, 2017. – С.8–13.
767. Труба І. Хто пануватиме на Україні / І.Труба. – Кaternослав, 1917. – 19 с.
768. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: Життя і Слово / Федір Турченко. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.
769. Турчин Я.Б. С.Шелухін про особливості проведення українсько-російських мирних переговорів у травні-жовтні 1918 р. / Ярина Турчин // Військово-науковий вісник Військового інституту при Національному університеті «Львівська політехніка». – Львів, 2003. – Вип.5. – С.236–247.
770. Тюрменко І.І. І.І.Огієнко – фундатор Кам'янець-Подільського державного університету // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження (До 110-річчя від дня народження) / Ірина Тюрменко. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С.9–11.

771. Тюрменко І.І. Проблеми української культури в працях І.Огієнка // Культура України і слов'янський світ. Тези доп. та повідомлень Всеукр. наук.-прак. конф. (Кам'янець-Подільський, 1992): У 2 ч. – К., 1992. – Ч.2. – С. 107–109.
772. Тюрменко І.І. «Грамаітично-стилістичний словник Шевченкової мови» митрополита Іларіона як методологічна основа вивчення сучасної української мови // Українознавство у технічному вузі: методологія, методика, перспективи: Тези доп. Всеукр. наук.-метод. конф. (Київ, 12–14 жовтня 1994 р.). – К., 1994. – С. 189–191.
773. Тюрменко І.І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон / Ірина Тюрменко // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С. 79–90.
774. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передмова Н.І.Миронець / Ірина Тюрменко. – К., 1998. – 282 с.
775. Тюрменко І.І. Іван Огієнко – Головуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С.101–109; №6. – С.101–111.
776. Тюрменко І.І. Критичні завваги щодо створення бібліографії Івана Огієнка (Мацько В.П. Повна бібліографія праць Івана Огієнка. – Хмельницький: Просвіта, 1998. – 31 с.) // Бібліотечний вісник. – 1999. – №2. – С.53–54.
777. Тюрменко І.І. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю.А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12: Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С.458–508.
778. Удовик С.Л. Государственность Украины: истоки и перспективы / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 1999. – 208 с.

779. Удовик С.Л. Кака́я Україна нам нужна / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 2001. – 100 с.
780. Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. – К., 2007. – 580 с.
781. Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. Наукові дослідження. – К., 2008. – 572 с.
782. Україна Incognita / За заг ред. Лариси Івшиної. – К.: Факт, 2002. – 400 с.
783. Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжрегіональної наукової конференції (12–13 грудня 1996 р.). – Тернопіль, 1996. – 164 с.
784. Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – Зб. наук. праць. – №1/2. – 204 с.
785. Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18–19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – Вип.1. – 314 с.
786. Українська ідея. Історичний нарис. – К.: Наукова думка, 1995. – 132 с.
787. Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – 256 с.
788. Українська книга 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України: каталог-путівник. – К.: ПМУ, 2017. – 172 с.
789. Українська революція і державність (1917–1920 рр.). – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 248 с.
790. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. – К.: Парламентське видавництво, 2013. – 656 с.
791. Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: зб. док. і матеріалів / Держ. архів Дніпропетр. обл.; [уклад.: Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева; ред. Н.Л.Юзбашева]. – Дніпро: Ліра, 2016. – 370 с.

792. Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К., 2002. – 358 с.
793. Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія». – К., 2000. – Вип. 4. – 464 с.
794. Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського). – К., 2012. – 456 с.
795. Усенко П. Чи був Михайло Грушевський президентом України? – К.: Нора-друк, 2003. – 100 с.
796. Устименко В. С.В.Петлюра: «... Я вірю, що Україна, як держава, буде» / В.Устименко // Віче. – 1994. – №2. – С.144–154.
797. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – 308 с.
798. Фартушняк А., Фартушняк Ю. Чи був М.С.Грушевський першим Президентом України? / А.Фартушняк, Ю.Фартушняк // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наукові записки Тернопільського інституту. Серія: Історія. Вип V. – Тернопіль, 1997. – С.80–87.
799. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР 1917–1990 рр.). – К., 2009. – 352 с.
800. Фурса В.М. Славні імена Носівщини / Валерій Фурса. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2009. – 183 с.
801. Футулуйчук В. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. – 1999. – №1–2. – С.70–73.
802. Футулуйчук В. Традиції військово-патріотичного виховання Української Галицької Армії ЗУНР (1918–1920 рр.) / В.Футулуйчук // Схід. – Донецьк, 1999. – №4. – С.52–55.
803. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга перша. Т.1. – Відень, 1921. – 154 с.

804. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга друга. Т.2. – Відень, 1921. – 204 с.
805. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень, 1921. – Т.III. – 160 с.
806. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень, 1922. – Т.IV. – 194 с.
807. Центральна Рада і український державотворчий процес. До 80-річчя створення Центральної Ради // Матер. наук. конф. 20 березня 1997 р. (у 2-х частинах). – К., 1997. – 412 с.
808. Центральна Рада на тлі української революції. Інститут історії України НАН України. 18 березня 1995 р. / Відп. ред. В.Ф.Верстюк. – К., 1996. – 134 с.
809. Черний Г. Нестор Махно – основоположник маневрової війни / Г.Черний // Україна Incognita / За заг ред. Лариси Івшиної. – К.: Факт, 2002. – С.250–253
810. Черняк С. Володимир Винниченко – відомий і невідомий / С.Черняк // Вісник НАН України. – 1995. – №7–8. – С.55–59.
811. Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939) / В.Ю.Чоповський. – Львів: Видавниче Підприємство «Край», 1993. – 168 с.
812. Чубата М.В. «Українська революція 1917–1921 рр.» в історико-правових дослідженнях: термін, сутність явища, хронологічні межі / Марина Чубата // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – Одеса, 2013. – №6/3. – Том 1. – С.46 – 48.
813. Чубата М.В. Внесок науковців Київського університету в дослідження державотворчих та законодав-

чих процесів в Україні (1917–1921 рр.): історико-правовий аспект / Марина Чубата // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – К., 2013. – Вип.4(98). – С.70 – 73.

814. Чубата М.В. Володимир Винниченко та Універсали Української Центральної Ради: проблеми автентичності текстів // Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м.Київ, 27 листопада 2015 року. К.: Талком, 2015. – С.386– 390.
815. Чубата М.В. Історики права про співвідношення понять «Українська революція» та «Визвольні змагання» при дослідженні державного будівництва у 1917 – 1921 роках / Марина Чубата // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м.Донецьк, 6–7 лютого 2015 р. – Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2015. – С. 21–24.
816. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки Кіровоградського державного педуніверситету імені В.Винниченка. Серія філолог. науки (мовознавство). – 2001. – Вип.37. – С.82–84.
817. Шамраєва В. Андрій Лівіцький: штрихи до політичної біографії /В.М.Шамраєва // Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал, 2001. – №1. – С.156–166.
818. Шамраєва В.М. Діяльність дипломатичної місії Директорії УНР на Паризькій мирній конференції / В.М.Шамраєва // Нова політика. – 2000. – №4. – С.38–42; №5. – С.58–62.

819. Шамраєва В.М. Організація дипломатичної служби УНР за доби Директорії / В.М.Шамраєва // Вісник технологічного університету Поділля. Соціально-гуманітарні науки. – Хмельницький, 2000. – Ч.1. – С.44–47.
820. Шандрівський І.Г. Військово-патріотична діяльність генерал-полковника УНР Миколи Капустянського / Ігор Шандрівський // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – С.264–280.
821. Шандрівський І.Г. Воєнно-історичні студії Миколи Капустянського / Ігор Шандрівський // Сторінки воєнної історії України. – Київ, 2003. – Вип.8. – С.111–114.
822. Шанковський Л. Українська галицька армія. Воєнно-історична студія / Л.Шанковський. – Львів, 1999. – 396 с.
823. Шановська О.А. Наукові визначення терміну «інтелігенція» / О.А.Шановська // Інтелігенція і влада. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції. 24-25 грудня 2009 року, м.Одеса. – Одеса: «Астропринт», 2009. – Ч.ІІІ. – С.178–187.
824. Шаповал М. Занепад УНР / Микита Шаповал. – Прага: Вид-во «Вільна спілка», 1918. – 42 с.
825. Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм на Україні / Микита Шаповал. – Книга 1. – Відень: Борітеся – Поборете, 1921. – 256 с.
826. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994. – 44 с.
827. Шаповал Ю.І. Генеральний писар (Павло Христюк) / Юрій Шаповал // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.93–112.
828. Шаповал Ю. Вбивство Симона Петлюри: нова інформація для роздумів / Юрій Шаповал // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.69–79.

829. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.
830. Шаповал Ю.І., Левенець Ю.А. Повернення в історію (Сергій Єфремов) / Юрій Шаповал, Юрій Левенець // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.73–92.
831. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / О.Шатайло. – Львів: Вид-во «Світ», 2000. – 144 с.
832. Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського / М.Швагуляк // Записки наук. тов-ва ім. Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Львів. 1997. – Т.ХХХІІІ. – С.126–147.
833. Шевченко О.О. Основні чинники, які визначають політичне і економічне становище України / Олександр Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1999. – Вип.2. – С.231–234.
834. Шевченко О.О. Формування сучасного наукового світогляду студентів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2009. – Вип.81. – С.123–126.
835. Шевченко О.О. Соціально-економічний аспект концепції сучасної української національної ідеї // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2010. – Вип.85. – С.9–14.
836. Шевченко О.О. Звичаєве право України ІХ – ХІХ століть: [монографія] / О.О.Шевченко. – Київ, 2014. – 200 с.
837. Шевченко О.О. Плебсологічне філософсько-правове осмислення історичної ролі еліти і нації / Олександр Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2015. – Вип.2. – С.6 – 10.

838. Шевчук В. В'ячеслав Липинський: історик, політик та мислитель / В.Шевчук // Сучасність. – 1992. – №6. – С.86–97.
839. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.
840. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухін. – Прага, 1936. – 248 с.
841. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С.Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага: Вид. «Нова країна», 1926. – 40 с.
842. Шелухін С. Державна мова на Україні: (Доп., передана сенатором С.П.Шелухіним голові Ради Міністрів (1918 р.) / Передм. «Похід проти української мови зростає одночасно з зростом походу проти української державності» О.Колпакової / С.Шелухін // Віче. – К., 1994. – №2. – С.149 – 155.
843. Шелухін С. Петлюрівці в світлі права / Сергій Шелухін. – Львів – Відень, 1922. – 24 с.
844. Шип Н.А. Рецензія на «Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» / Н.А.Шип // Український істор. журн. – 2001. – №1. – С.148–150.
845. Широкоград А.Б. Тайная история Украины / Александр Широкоград. – М.: Вече, 2008. – 432 с.
846. Широкоград А.Б. Утерянные земли России. Отколовшиеся республики / Александр Широкоград. – М.: Вече, 2007. – 496 с.
847. Широкоград А.Б. Битва за Новороссию / Александр Широкоград. – М.: Вече, 2015. – 352 с.
848. Шліхта І.В. Постать Дмитра Донцова в сучасній українській історіографії (1991–2001 роки) / І.В.Шліхта // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С.252–263.

849. Шліхта І.В. Михайло Грушевський і Дмитро Донцов про перспективи української державності (спроба історично-порівняльного аналізу) / С.Ф.Пивовар, І.В.Шліхта // Михайло Грушевський – науковець і політик в контексті сучасності. – К.: Центр українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – С.193–201.
850. Шпорлюк Р. Історія та нації: З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р.Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
851. Шпорлюк Р. Україна: Коротка історія / Р.Шпорлюк. – К.: «Такі справи», 1992. – 60 с.
852. Шурхало Д. Українська якбитологія: нариси альтернативної історії / Дмитро Шурхало; [під заг. ред. Кирила Галушка]. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 399 с.
853. «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко / Авт. ст. та ком. Д.Добріян; укл. В.Ткачук. – К.: ArtHuss, 2016. – 168 с.
854. Юрійчук Є. Позиція української еліти в період відродження української державності в 1917–1920 рр. / Євгенія Юрійчук // Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє. Матер. міжрегіональної наук. конф. (12–13 грудня 1996 року). – Тернопіль, 1996. – С.59–64.
855. Юрчук В.І Один з фундаторів Української Академії Наук (Микола Василенко) / В.І.Юрчук //Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.134–156.
856. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР / Василь Яблонський. – К.: Альтерпрес, 2001. – 160 с.
857. Яворський М. Програма української національно-демократичної революції у 1917 р, її історична основи та її рухові сили / Матвій Яворський // Червоний шлях. Громадсько-політичний і літературно-наук. журн. – 1927. – №2(47). – С.108–135.; 1927. – №4(49). – 90–116.

858. Якимович Б. Життя і чин Євгена Коновальця / Богдан Якимович // Розбудова держави. – 2001. – №1/6. – С.55–61.
859. Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів: Просвіта, 1996. – 360 с.
860. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Данило Яневський. – К.: Дух і літера, 2003. – 776 с.
861. Яневський Д. Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2009. – 252 с.
862. Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Данило Яневський. – Харків: «Фоліо», 2010. – 316 с.
863. Яневський Д. Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 315 с.
864. Яневський Д. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 284 с.
865. Яневський Д. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2012. – 921 с.
866. Яневський Д. Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави / Данило Яневський. – Харків: Фоліо, 2017. – 252 с.
867. Яременко В. Український комплекс «Хама і Яфета» в минулому за Європейським виміром та сучасне державотворення / Василь Яременко // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С.27–32.
868. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
869. Ярош Я. Участь С.Петлюри у розбудові державних структур у перші місяці діяльності Директорії / Я.Ярош // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту

ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 1998. – №1. – С.12–14.

870. Ясінський Б. Україна у бібліотеці конгресу США / Б.Ясінський // Українська історична наука на порозі XXI століття. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С.368–370.
871. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці / Олексій Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.10. Об'єднаний випуск. У 2-х част. – Част. 2: Історіографія. – К., 2000. – С.352–391.
872. Яцишина О. Походження та історико-правові підстави української державності в дослідженні С.П.Шелухіна / О.Яцишина // Проблеми державного будівництва в умовах Європейського шляху Незалежної України. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 10-й річниці Незалежності України. 25 квітня 2001 р. – К., 2001. – С.368–369.
873. Яцюк М.В. Тимчасові дипломатичні місії Директорії УНР (кінець 1918–1920 рр.) / М.В.Яцюк // Вісник Харківського ун-ту. – Харків: Основа, 1998. – №401. – С.85–93.

* * *

874. Hunczak T. The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. Distributed by Harvard university Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1977 – 425 p.
875. Klimecki M. Polsko-ukrain'ska wojna o Lwow i wschodnia Galicje 1918-1919 r. / Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa, 1997. – 286 p.
876. Ogloblyn O. Ukraine Historiography 1917–1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. – New York. – 1957. – vol V–VI. – N 4. – 1.2. – p.307–435.
877. Outline of Ukrainian history. By Clarence A. Manning, PhD. – Winnipeg, Canada, 1964. – 102 p.

878. Olszanski T.A. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa, 1994. – 348 p.
879. Reshetar G. The Ukrainian Revolution, 1917-1920. A study of nationalism / G. Reshetar. – New-York, 1972. – 363 p.
880. Serczyk W.A. Historia Ukrainy. Wroclaw – Warszawa – Krakow, 1979. – 427 p.
881. Velychenko St. Shaping identity in Eastern Europe and Russia. Soviet Russian and Polish accounts of Ukrainian history, 1914-1991. – New York: St. Martin's Press, 1993. – 266 p.
882. Wiszka Em. Systemy polityczne Ukrainy / Emilian Wiszka. – Torun, 2007. – 190 p.

4.Довідкові та енциклопедичні видання

883. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: бібліографічний довідник / Владислав Верстюк, Тетяна Осташко. – К.:«Універсал», 1998. – 256 с.
884. Геник С. 150 Великих українців. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2001. – 298 с.
885. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 720 с.
886. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) – К.: Наукова думка, 1969. – 560 с.
887. Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. – К., 1999. – 116 с.
888. Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат. – М., 1989. – 900 с.
889. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / За заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К.: Книги – XXI, 2007. – 464 с.

890. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності (1841–2008) / За заг. ред. А.П.Коцура, В.П.Коцура, Н.В.Терес. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2010. – 688 с.
891. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.1. – 688 с.
892. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2004. – Т.2. – 528 с.
893. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2005. – Т.3. – 672 с.
894. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – Т.4. – 528 с.
895. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т.5. – 568 с.
896. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2009. – Т.6. – 784 с.
897. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2010. – Т.7. – 728 с.
898. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2011. – Т.8. – 520 с.
899. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2012. – Т.9. – 944 с.
900. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2013. – Т.10. – 784 с.
901. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук / Гол. ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
902. Енциклопедія Українознавства. Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1994–1995. – Т.1–3.
903. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. – Львів, 1993–2003. – Т.1–11.
904. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: Поліграфкнига, 2001. – Т.1. – 823 с.
905. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: Поліграфкнига, 2003. – Т.2. – 872 с.

906. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: Поліграфкнига, 2004. – Т.3. – 695 с.
907. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2005. – Т.4. – 700 с.
908. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2006. – Т.5. – 728 с.
909. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2006. – Т.6. – 712 с.
910. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2007. – Т.7. – 708 с.
911. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2008. – Т.8. – 716 с.
912. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2009. – Т.9. – 712 с.
913. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2010. – Т.10. – 712 с.
914. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2011. – Т.11. – 710 с.
915. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2012. – Т.12. – 711 с.
916. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2013. – Т.13. – 711 с.
917. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2014. – Т.14. – 767 с.
918. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2014. – Т.15. – 711 с.
919. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2016. – Т.16. – 711 с.
920. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2016. – Т.17. – 711 с.
921. Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – К.: [б.в.], 2017. – Т.18. – 712 с.
922. «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Ч. 1 : А–Ї / упоряд.-ред. Б.

- Мельничук, Х. Мельничук. – Тернопіль: [б.в.], 1999. – 242 с.
923. «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Ч. 2 : К–Л / авт.-уклад. Х. Мельничук [та ін.]. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 271 с.
924. «Журавлина» книга: Тернопільська українська західна діаспора: словник імен / Б. Мельничук, Б. Хаварівський, В. Уніят. – Тернопіль: Терно-граф, 2012. – Ч. 3: М–Я. – 286 с.
925. Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. – К.: Україна, 1996. – 463 с.
926. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. – К.: Україна, 1993. – 380 с.
927. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. – Інститут держави і права ім.В.М.Корецького / Відп. ред. Ю.І.Римаренко. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
928. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. Монографія / Віктор Матвієнко, Володимир Головченко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 268 с.
929. Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. – К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. – Т.1.– 896 с.
930. Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. – К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. – Т.2. – 896 с.
931. Ніколаєнко В.І. Історія України: біографічний довідник / Віталій Ніколаєнко. – Харків: НТУ«ХП», 2007. – 239 с.
932. Репертуар української книги 1798–1916 рр.: Матеріали до бібліографії. – Т.1–9. – Львів: ЛНБ ім. В.Стефаника, 1995–2005.

933. 100 великих українців / Гнатюк М., Громовенко Л., Семаха Л., Скорульська Р., Стус Д., Удовик С. – М.: Вече, К.: Орфей, 2001. – 584 с.
934. 100 найвідоміших українців. – К.: ТОВ «Автограф», 2005. – 640 с.
935. 100 видатних українців. – К.: «Арій», 2006. – 496 с.
936. Сумщина від давнини до сьогодення. Науковий довідник. – Суми: «Слобожанщина», 2000. – 384 с.
937. Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917–1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали). – К., 1996. – 384 с.
938. Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття, 1917–1921 роки. Ч.1. Біографічно-довідкова / Ярослав Тинченко. – К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. – 259 с.
939. Тулуб О. Словник псевдонімів українських письменників (матеріали). – К., 1928. – 34 с.
940. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – 760 с.
941. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – 812 с.
942. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
943. Український дипломатичний словник / За ред. М.З.Мальського, Ю.М.Мороза. – К.: Знання, 2011. – 495 с.
944. Шаров І.Ф. 100 видатних імен України / Ігор Шаров. – К.: Альтернативи, 1999. – 496 с.
945. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А–Г. – 672 с.

946. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – Т.2: Д–Й. – 744 с.
947. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т.3: К–М. – 792 с.
948. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т.4: Н–П. – 720 с.
949. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т.5: П–С. – 736 с.
950. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2004. – Т.6: Т–Я. – 768 с.

5.Науково-бібліографічні, біобібліографічні та метабібліографічні видання

951. Архівна Україніка у Великобританії: Попередній анований перелік матеріалів / Укладач: Джанет М. Хартлі. – Київ-Лондон: Українознавство, 1993. – 94 с.
952. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 роки. // Матеріали до Української історичної бібліографії. – Харків: Державне видавництво України, 1930. – Вип. 1. – 105 с.
953. Винар Л. Біобібліографічний покажчик (1948–2007) / Відп. ред.: М.Романюк, А.Атаманенко. – Львів; Острого; Париж; Нью-Йорк, 2007. – 576 с.
954. Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат.– М.,1989. – 900 с.
955. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – 800 с.

956. Зленко П. Симон Петлюра (Матеріали для бібліографічного покажчика) / П.Зленко. – Париж: Видання української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, 1939. – 72 с.
957. Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 818 с.
958. Козаченко А. Наука історії України та Росії за рр.1917–1927 в УСРР / Антон Козаченко // Бібліографічний збірник, присвячений X річниці Жовтневої революції на Україні (1917–1927). I. Історія України. II. Краєзнавство та етнологія. – Харків, 1930. – С.11–21.
959. Літературно-науковий вісник. Покажчик змісту. – Т.1–109 (1898–1932) / Уклав Богдан Ясінський. – Київ-Нью-Йорк: Вид-во «Смолоскип», 2000. – 544 с.
960. Михайло Грушевський – перший президент України, академік: біобібліографія (1885–2000 рр.) / уклад. Б.Грановський. – К.: Геопринт, 2001. – 384 с.
961. Науковці України ХХ–ХХІ століть: метабібліографія. – К.: Інститут енциклопед. дослідж. НАН України, 2010. – 472 с.
962. Потульницький В.А. Обзор фондов украиники Восточно-Европейского архивного института в Филадельфии, Австрийской национальной библиотеки в Вене / Владимир Потульницький // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. – К., 1990. – С.143–145.
963. Праці Інституту історії України НАН України, видані на власній поліграфічній базі (1988–2005 рр.): Бібліографічний покажчик. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 597 с.
964. Преса України: Газети 1917–1920 рр.: Бібліографічний покажчик. – К.: Вид-во «Хрещатик», 1997. – 97 с.
965. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель (до 155-річчя від дня народження): Біобібліогра-

фічний показчик. – К.: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2010. – 176 с.

966. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.1. – Львів, 1994. – 233 с.
967. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.2. – Львів, 1993. – 337 с.
968. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.3. – Львів, 1996. – 424 с.
969. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.4. – Львів, 1997. – 352 с.
970. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.5. – Львів, 1998. – 410 с.
971. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.6. – Львів, 1999. – 472 с.
972. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.7. – Львів, 2000. – 485 с.
973. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.8. – Львів, 2001. – 414 с.
974. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.9. – Львів, 2002. – 436 с.
975. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.10. – Львів, 2003. – 588 с.
976. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.11. – Львів, 2004. – 566 с.

977. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.12. – Львів, 2005. – 616 с.
978. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.13. – Львів, 2006. – 576 с.
979. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.14. – Львів, 2007. – 396 с.
980. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.15. – Львів, 2008. – 388 с.
981. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.16. – Львів, 2009. – 392 с.
982. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.17. – Львів, 2010. – 400 с.
983. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.18. – Львів, 2011. – 456 с.
984. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.19. – Львів, 2012. – 380 с.
985. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Вип.20. – Львів, 2013. – 664 с.
986. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника (Вип.1–9): Показчик імен. – Львів, 2002. – 52 с.
987. Українська революція і державність (1917–1920 рр.). Наук.-бібліог. вид. НАН України. Нац. б-ка ім. В.І.Вернадського / Редкол.: О.С.Онищенко (голова) та ін. / Укл. А.Л.Панова, В.Ф.Солдатенко, Л.В.Беляєва та ін. Наук. ред. В.Ю.Омельчук. – К., 2001. – 816 с.

988. Українська Центральна Рада: сторінки історії. Бібліографічний покажчик. – Харків, 1999. – 102 с.
989. Український історик // Журнал українського історичного товариства. Покажчик змісту 1963–1992 (Ч.1. – 115). – Нью-Йорк-Київ-Мюнхен, 1993. – 116 с.
990. Український історик // Журнал українського історичного товариства. Покажчик змісту 1963–1997 (Ч.1.– 135). – Київ, 1999. – 174 с.
991. Український музей у Празі. 1925–1948.: Опис фонду / Упорядкування Р.Махаткової. – Київ-Прага, 1996. – 296 с.
992. Шаповал Ю.Г. Літературно-науковий вісник (1898–1932 рр.): творення державницької ідеології українства. – Львів, 2000. – 352 с.

6.Дисертації та автореферати дисертацій

993. Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні. 1917–1920 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Надія Василівна Агафонова. – Одеса, 1998. – 16 с.
994. Андрусишин Б.І. Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Богдан Іванович Андрусишин. – К., 1997. – 44 с.
995. Антонець Н.Б. Педагогічна діяльність Спиридона Черкасенка в контексті руху за національну освіту (1906–1940) : автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Борисівна Антонець. – К., 2005. – 20 с.
996. Бавико О.Є. Політична опозиція гетьманатові П.Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Олександр Євгенович Бавико. – К., 2007. – 16 с.

997. Байлема Т.М. Соціальна політика національних урядів України у 1917–1920 рр. (На матеріалах Подільської губернії): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Миколаївна Байлема. – К., 2010. – 17 с.
998. Балицька О.В. Громадсько-політична діяльність української інтелігенції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Вітчизняна історія» / Олена Віталіївна Балицька. – К., 1993. – 23 с.
999. Барановська Н.М. Національно-визвольний рух за відновлення державної незалежності (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Надія Михайлівна Барановська. – Львів, 1995. – 26 с.
1000. Бевз Т.А. Формування Української держави за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Анатоліївна Бевз. – К., 1995. – 24 с.
1001. Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Анатоліївна Бевз. – К., 2005. – 33 с.
1002. Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.11 «Релігієзнавство» / Ярослав Ігорович Білас. – К., 2003. – 19 с.
1003. Білян П.Я. Історіографія української революції 1917 – початку 1918 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Петро Ярославович Білян. – Львів, 2001. – 18 с.
1004. Богуславська В.Г. Народна освіта України в добу національно-демократичної революції 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія

- України» / Валентина Григорівна Богуславська. – Донецьк, 2001. – 19 с.
1005. Бойко Н.Р. Політичні ідеї Сергія Єфремова в контексті його суспільно-політичної діяльності: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Наталія Романівна Бойко. – К., 2009. – 16 с.
1006. Бойко Ю.О. Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-ті рр. – 1929 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Юлія Олександрівна Бойко. – Київ, 2008. – 15 с.
1007. Боримський В.В. Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографіях: автореф. ... дис. канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Віталій Володимирович Боримський. – Черкаси, 2015. – 20 с.
1008. Борисенко М.В. Літературні організації в суспільно-політичному житті України (1920–1932 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Борисенко Мирослав Володимирович. – К., 1999. – 19 с.
1009. Боровик М.А. Анархістський рух в Україні (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Андрійович Боровик. – К., 2002. – 19 с.
1010. Будков Д.В. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Валентинович Будков. – Донецьк, 2004. – 20 с.
1011. Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917–1920 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Анатолійович Буравченко. – К., 2011. – 16 с.

1012. Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917–1920 рр.): дисертація... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Анатолійович Буравченко. – К., 2011. – 234 с.
1013. Бурачок Л.В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Лілія Василівна Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
1014. Бурім Д.В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.І.Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Дмитро Васильович Бурім. – К., 1997. – 20 с.
1015. Буряк Л.І. Українська фемінологія в історіографічному процесі другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Лариса Іванівна Буряк. – К., 2011.–30 с.
1016. Буряк Л.І. Українська фемінологія в історіографічному процесі другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Лариса Іванівна Буряк. – К., 2011. – 483 с.
1017. Бутенко А.П. Еволюція поглядів М.Міхновського на українську державність та шляхи їх практичної реалізації: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Петрович Бутенко. – Черкаси, 2006. – 20 с.
1018. Валіон О.П. Роль М.Грушевського у національно-культурному відродженні українського народу (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Павлівна Валіон. – Чернівці, 2003. – 19 с.

1019. Варгатюк С.В. Зовнішня політика Директорії УНР: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Сергій Вадимович Варгатюк. – К., 1996. – 26 с.
1020. Васковський Р.Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ростислав Юрійович Васковський. – Дніпропетровськ, 1999. – 20 с.
1021. Веденєєв Д.В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.03 «Всесвітня історія» / Дмитро Валерійович Веденєєв. – К., 1994. – 17 с.
1022. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: умови становлення, етапи розвитку, особливості: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Володимир Степанович Великочий. – К., 2010. – 42 с.
1023. Верба І.В. Олександр Оглоблін та його внесок в українську історіографію 1920–1940-х років: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ігор Володимирович Верба. – К., 2000. – 40 с.
1024. Верстюк В.Ф. Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918–1921) / Спеціальність 07.00.02 – вітчизняна історія / Владислав Федорович Верстюк: Дисертаційна доповідь на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. – К., 1992. – 48 с.
1025. Вівсяна І.А. Національно-культурна співпраця українців Галичини та Наддніпрянщини у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Інна Анатоліївна Вівсяна. – К., 2003. – 18 с.
1026. Вовченко В.Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М.В.Левитського

- (1856–1936): історія, реконструкція, зміст: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.10 «Документознавство, архівознавство» / Вікторія Борисівна Вовченко. – К., 2007. – 16 с.
1027. Возьний В.І. Державно-правові погляди академіка С.С. Дністрянського: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Володимир Іванович Возьний. – К., 1999. – 19 с.
1028. Войналович О.О. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні (1917–1938 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Історія та теорія педагогіки» / Олександра Олександрівна Войналович. – К., 1993. – 23 с.
1029. Волковинський В.М. Нестор Махно в історії національно-визвольних і соціальних змагань в Україні: автореф. дис.... докт. іст. наук у формі наукової доповіді: 07.00.01 «Історія України» / Валерій Миколайович Волковинський. – К., 1996. – 79 с.
1030. Гаврилук Г.І. Українська військова політика в 1917 – 1918 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Геннадій Іванович Гаврилук. – Харків, 1998. – 17 с.
1031. Гакман С.М. Проблема Бессарабії та Буковини у контексті радянсько-румунських відносин 1917–1919 рр: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Сергій Михайлович Гакман. – Чернівці, 2001. – 20 с.
1032. Галицька-Дідух Т.В. Східна Галичина і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тамара Вячеславівна Галицька-Дідух. – Львів, 2001. – 17 с.
1033. Галушко К.Ю. Український консерватизм В'ячеслава Липинського в історії європейської суспільно-політичної думки (1920-ті роки): автореф. дис... канд.

- іст. наук: 07.00.02 / Галушко Кирило Юрійович. – К., 2001. – 20 с.
1034. Гарат Р.М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Роман Михайлович Гарат. – Чернівці, 2004. – 17с.
1035. Гарчева Л.П. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917 – поч. 1918 р.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.02 «Історія України» / Людмила Петрівна Гарчева. – Львів, 1995. – 54 с.
1036. Гелей С.Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності (українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Степан Дмитрович Гелей. – К., 1999. – 38 с.
1037. Гентош Л.Р. Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918–1923 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Все-світня історія» / Ліліана Романівна Гентош. – Львів, 1997. – 23 с.
1038. Герасименко М.В. Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 – листопад 1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Микола Васильович Герасименко. – К., 2005. – 24 с.
1039. Геращенко Т.С. Місце і роль самостійників в українському національному русі (кінець ХІХ ст. – початок 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Історія України» / Тетяна Сталівна Геращенко. – Запоріжжя, 1998. – 22 с.
1040. Гирич І.Б. Архів М.Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М.Грушевський, С.Єфремов, В.Липинський,

- М.Василенко): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ігор Борисович Гирич. – К., 1995. – 25 с.
1041. Гнатюк С.Л. Внутрішня політика гетьманату П.Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Сергій Леонідович Гнатюк. – К., 2002. – 20 с.
1042. Голубко В.Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Віктор Євстафійович Голубко. – Львів, 1998. – 32 с.
1043. Голубнича А.І. Мистецько-педагогічна та громадська діяльність Михайла Бойчука: автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Аліна Ігорівна Голубнича. – К., 2011. – 17с.
1044. Гомотюк О.Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Євгенівна Гомотюк. – К., 1997. – 24 с.
1045. Гонтар Н.В. Творча та громадська діяльність Панаसा Саксаганського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Наталія Іванівна Гонтар. – К., 2010. – 16 с.
1046. Гонюкова Л.В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870-ті рр. –1940 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Гонюкова Лілія Василівна. – К., 2000. – 19 с.
1047. Горбатюк М.В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885–1942 рр.): автореф. дис.

- канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Володимирович Горбатюк. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
1048. Горелов В.І. Військово-політична діяльність П.Скоропадського та його роль у створенні Збройних Сил Української Держави (серпень 1886 р. – грудень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Володимир Іванович Горелов. – К., 1999. – 20 с.
1049. Грибенко О.М. Державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр.: історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олександр Миколайович Грибенко. – Луганськ, 2007. – 20 с.
1050. Грибоедов С.В. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Сергій Валентинович Грибоедов. – К., 2001. – 19 с.
1051. Григорук Н.А. Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Наталія Анатоліївна Григорук. – Львів, 2006. – 19 с.
1052. Данилевська О.М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Миколаївна Данилевська. – К., 2004. – 24 с.
1053. Дацків І.Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917–1923 рр.): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Ігор Богданович Дацків. – Київ, 2010. – 34 с.
1054. Демчучен О.М. Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Олександр Марчелович Демчучен. – К., 2009. – 20 с.

1055. Добрунова Л.Е. Харків доби національно-демократичної революції (лютий – грудень 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Людмила Едуардівна Добрунова. – Харків, 2001. – 19 с.
1056. Дудко О.О. Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Олександрівна Дудко. – Київ, 2005. – 20 с.
1057. Єфименко О.Г. Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917–1920 рр): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Геннадіївна Єфименко. – Харків, 1998. – 19 с.
1058. Єшпанов В.С. Відносини між Радянською Росією і Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Володимир Сарсембаєвич Єшпанов. – К., 1998. – 16 с.
1059. Железко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Алла Миколаївна Железко. – К., 2011. – 18 с.
1060. Железко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917–1939 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Алла Миколаївна Железко. – К., 2011. – 236 с.
1061. Задунайський В.В. Збройні Сили УНР (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Історія України» / Вадим Васильович Задунайський. – Донецьк, 1995. – 23 с.
1062. Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік: автореф. дис. ... канд.

- іст. наук: 07.00.02 «Історія України» / Тарас Віталійович Заруда. – К., 1995. – 15 с.
1063. Зінкевич Л.В. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Лариса Володимирівна Зінкевич. – Львів, 1995. – 25 с.
1064. Каляєв А.О. Українські січові стрільці у боротьбі за створення і захист Західноукраїнської Народної Республіки: автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Анатолій Олександрович Каляєв. – Л., 1997. – 20 с.
1065. Каліберда Ю.Ю. Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Юрій Юрійович Каліберда. – К., 2003. – 19 с.
1066. Капелюшний В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія: автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Валерій Петрович Капелюшний. – К., 2004. – 45 с.
1067. Капелюшний В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія: дис... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Валерій Петрович Капелюшний. – К., 2004. – 511 с.
1068. Кириченко В.Г. Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.Зінківського (1881–1962 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Вікторія Георгіївна Кириченко. – К., 2006. – 20 с.

1069. Ківшар Т.Г. Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Таїсія Іванівна Ківшар. – К., 1996. – 46 с.
1070. Кісіль З.Р. Створення та діяльність українського воєнно-історичного товариства (1920–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Зоряна Романівна Кісіль. – Львів, 2002. – 18 с.
1071. Кобилецький М.М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Микола Мар'янович Кобилецький. – Львів, 1998. – 16 с.
1072. Кобринська С.Б. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917–1921 рр.) за утвердження української державності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Світлана Богданівна Кобринська. – К., 1996. – 23 с.
1073. Коваль В.В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Валентин Вікторович Коваль. – К., 2002. – 19 с.
1074. Коваль О.Ф. Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1921 років: Історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Олена Федорівна Коваль. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 20 с.
1075. Коваль О.Ф. Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1921 років: Історіографія: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» /

- Олена Федорівна Коваль. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 284 с.
1076. Ковальчук М.А. Війна Української Народної Республіки зі Збройними Силами Півдня Росії (осінь 1919 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Михайло Анатолійович Ковальчук. – К., 2005. – 19 с.
1077. Ковальчук О.В. Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917–1941 років: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Остап Вікторович Ковальчук. – К., 2003. – 20 с.
1078. Козій І.В. Соціально-філософські погляди Дмитра Донцова: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 «Історія філософії» / Іван Володимирович Козій. – Львів, 2005. – 16 с.
1079. Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Людмила Володимирівна Козловська. – Одеса, 2000. – 16 с.
1080. Кокошко Ф.І. Діяльність культурно-освітніх організацій Півдня України в період культурного піднесення (1917 – кінець 1920-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Федір Іванович Кокошко. – Донецьк, 1999. – 18 с.
1081. Коляда І.А. Суспільно-політична діяльність української інтелігенції в Російській імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ігор Анатолійович Коляда. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 43 с.
1082. Копиленко О.Л. Політико-правові ідеї М.Грушевського і проблеми сучасної розбудови української державності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01

- «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Олександр Любимович Копиленко. – Одеса, 1993. – 49 с.
1083. Коробка М.Л. Культурно-освітня місія товариства «Просвіта» на теренах України в 1868–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Леонідович Коробка. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 19 с.
1084. Корольов Г.О. Автономістсько-федералістські погляди Михайла Грушевського: формування, втілення, трансформація: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Геннадій Олександрович Корольов. – К., 2009. – 19 с.
1085. Коцур А.П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Анатолій Петрович Коцур. – К., 2001. – 35 с.
1086. Коцур В.П. Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920–30-х рр.: Історіографія: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Коцур Віктор Петрович; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 37 с.
1087. Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Леонід Васильович Кравчук. – Чернівці, 1996. – 23 с.
1088. Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період української державності 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Леонід Васильович Кравчук. – Тернопіль, 1996. – 211 с.
1089. Красівський О.Я. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики

- Другої Речі Посполитої 1918–1923 рр.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.05 «Етнологія» / Орест Якубович Красівський. – К., 1999. – 36 с.
1090. Красніцький А.В. Українська державність 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Андрій Володимирович Красніцький. – К., 2013. – 20 с.
1091. Кривоший Г.Ф. Етнонаціональна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Галина Федорівна Кривоший. – Запоріжжя, 1997. – 22 с.
1092. Крот В.О. Громадсько-політична діяльність М.С. Грушевського в 1905–1917 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Володимир Олександрович Крот. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.
1093. Кулик С.М. Микола Міхновський у суспільно-політичних процесах України (кінець XIX – перша чверть XX століття): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Сергій Михайлович Кулик. – Чернівці, 2003. – 17 с.
1094. Кулініч М.Ю. Архівна україніка: історія повернення, типологія, джерельно-інформаційне значення (1991–2014 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Марія Юрійвна Кулініч. – К., 2015. – 16 с.
1095. Кучер В.В. Військова та громадсько-політична діяльність Ю.Тютюнника (1914–1930 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Валерій Васильович Кучер. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 18 с.
1096. Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук:

- 07.00.01 «Історія України» / Олександр Сергійович Кучик. – Львів, 2002. – 19 с.
1097. Кушнір В.В. Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Віталій Валерійович Кушнір. – Львів, 2000. – 17 с.
1098. Лазарович М.В. Українське Січове Стрілецтво: формування, ідея, чин: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Васильович Лазарович. – Львів, 1996. – 24 с.
1099. Лебедева І.М. Створення уряду Української Народної Республіки і формування системи виконавчої влади (червень 1917 р. – квітень 1918 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Миколаївна Лебедева. – Запоріжжя, 2003. – 19 с.
1100. Леоненко Р.П. Перший державний український театр: Український національний театр, 1917–1918: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.02 «Театральне мистецтво» / Руслан Петрович Леоненко. – К., 2002. – 16 с.
1101. Лиса О.І. Політичні настрої інтелігенції Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Іллівна Лиса. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 20 с.
1102. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Андрійович Лисенко. – К., 2002. – 17 с.
1103. Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Романович Литвин. – Львів, 1999. – 36 с.
1104. Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926).

- Історіографічний та джерелознавчий аспекти: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Сергій Харитонович Литвин. – К., 2000. – 35 с.
1105. Лісна І.С. Становлення національної державності в Галичині (1918–1923 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Іванна Стефанівна Лісна. – Львів, 1998. – 15 с.
1106. Лободаєв В. М. Українське вільне козацтво (1917–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Володимир Миколайович Лободаєв. – К., 2001. – 20 с.
1107. Логвиненко І.А. Політична діяльність Української Центральної Ради: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія громадських рухів і політичних партій» / Ігор Альбертович Логвиненко. – Дніпропетровськ, 1993. – 17 с.
1108. Лозинська Л.О. Державотворча діяльність В.К.Винниченка (березень 1917 – вересень 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Леся Олександрівна Лозинська. – К., 1996. – 26 с.
1109. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії УНР (червень-листопад 1919 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Віталій Станіславович Лозовий. – К., 1998. – 19 с.
1110. Любовець О.М. Партія боротьбистів в Українській революції 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Миколаївна Любовець. – К., 1993. – 15 с.
1111. Любовець О.М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Миколаївна Любовець. – К., 2006. – 32 с.

1112. Малик А.О. Мемуари як джерело до історії Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Андрій Орестович Малик. – Львів, 1999. – 20 с.
1113. Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX століття): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ольга Володимирівна Малюта. – К., 2005. – 20 с.
1114. Маньковська Р.В. Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 – червень 1941): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Руслана Вікторівна Маньковська. – К., 1997. – 18 с.
1115. Маньковська Р.В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-ті рр. – початок XXI ст.): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Руслана Вікторівна Маньковська. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – 40 с.
1116. Мараєв В.Р. Відносини України і Війська Донського (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Владлен Ростиславович Мараєв. – К., 2014. – 20 с.
1117. Мараєва В.В. Українська військова авіація в умовах боротьби за національну державність (грудень 1917 – листопад 1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Віолета Віталіївна Мараєва. – К., 2008. – 20 с.
1118. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Васильович Марчук. – Чернівці, 2004. – 35 с.
1119. Масюк С.О. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.): автореф. дис. ...

- канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / С.О.Масюк. – К., 1997. – 25 с.
1120. Матвієнко В.М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.): автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Віктор Михайлович Матвієнко. – К., 2003. – 40 с.
1121. Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ірина Борисівна Матяш. – К., 2001. – 32 с.
1122. Машевський О.П. Політика уряду гетьмана П.Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень – грудень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олег Петрович Машевський. – К., 1997. – 16 с.
1123. Мельничук І.А. Витоки і становлення української політичної еліти (IX – середина XVII ст.): історіографічний дискурс: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ігор Анатолійович Мельничук. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 47 с.
1124. Міносян А.С. Становлення української державності у IX – на початку XX століття (Історіографія проблеми): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Сергійович Міносян. – Дніпропетровськ, 1996. – 26 с.
1125. Муха Д.І. Суспільно-політична, державницька діяльність, наукова спадщина П.О.Христюка (1890–1941 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Дарія Ігорівна Муха. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 20 с.

1126. Нестуля О.О. Церковна старовина України (1917–1941 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олексій Олексійович Нестуля. – К., 1996. – 33 с.
1127. Несук О.М. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Оксана Миколаївна Несук. – К., 1998. – 19 с.
1128. Образцов С.В. Військова та громадсько-політична діяльність М.Омеляновича-Павленка (1878–1952 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Сергій Валерійович Образцов. – К., 2011. – 15 с.
1129. Олійник С.В. Галицьке військо і визвольні змагання на території Правобережної України (липень 1919 – травень 1920 р.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Сергій Васильович Олійник. – Чернівці, 2004. – 18 с.
1130. Орлова Т.В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: дис... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Тетяна Володимирівна Орлова. – К., 2010. – 490 с.
1131. Орлова Т. В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Тетяна Володимирівна Орлова. – К., 2010. – 31 с.
1132. Осадчук С.С. Правові погляди Михайла Лозинського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Стефанія Стефанівна Осадчук. – К., 2001. – 17 с.
1133. Очеретяний В.В. Громадсько-політична та наукова діяльність М.А.Славинського (1868–1945 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» /

- Володимир Васильович Очеретяний. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.
1134. Павлишин О.Й. Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР – ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олег Йосифович Павлишин. – Львів, 2001. – 20 с.
1135. Павлюк О.В. Східна Галичина в європейській політиці 1918–1919 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03 «Загальна історія (новітній період)» / Олександр В'ячеславович Павлюк. – К., 1993. – 21 с.
1136. Панасюк Р.П. Створення та діяльність Українського Національного Союзу (1918–1919 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Роман Петрович Панасюк. – Київ, 2012. – 16 с.
1137. Панчук А.М. Історіографія Західно-Української Народної Республіки (1918–2000 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Антон Майович Панчук. – К., 2000. – 20 с.
1138. Панчук А.М. Історіографія Західно-Української Народної Республіки (1918–2000 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Антон Майович Панчук. – К., 2000. – 238 с.
1139. Передерій І.Г. Становлення основ національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Григорівна Передерій. – К., 1998. – 19 с.
1140. Пижик А.М. Культурно-освітня політика в добу Директорії УНР (1918–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Андрій Миколайович Пижик. – К., 1998. – 19 с.

1141. Пиріг Р.Я. Життя і діяльність М.С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920–1930-ті рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.02 «Історія України» / Руслан Якович Пиріг. – К., 1994. – 37 с.
1142. Піх О.М. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олег Михайлович Піх. – Львів, 2007. – 20 с.
1143. Поліщук Н.М. Українська дипломатична лексика періоду УНР: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 «Українська мова; російська мова» / Надія Михайлівна Поліщук. – К., 1994. – 16 с.
1144. Пономаренко А.Б. Вплив художньої інтелігенції на національне відродження України (березень 1917 – квітень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.08 «Теорія та історія культури» / Алла Борисівна Пономаренко. – К., 1995. – 25 с.
1145. Попенко Я.В. Дипломатичні взаємини Української Народної Республіки з країнами Антанти за доби Директорії: (листопад 1918–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Попенко Ярослав Володимирович. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
1146. Потапова Л.В. Розвиток національної школи в Україні (1917–1933 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Лариса Володимирівна Потапова. – Луганськ, 1998. – 16 с.
1147. Потапова О.Б. Православне духовенство в суспільному житті України у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Богданівна Потапова. – К., 2010. – 20 с.
1148. Потульницький В.А. Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці (1918–1939): автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.02 «Історія України» / Володимир Арнольдович Потульницький. – К., 1992. – 36 с.

1149. Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Анатолій Йосипович Присяжнюк. – Харків, 2002. – 197 с.
1150. Притуляк П.П. Політика Центральної Ради щодо війни, укладення і реалізації Брестського договору (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Павло Петрович Притуляк. – Запоріжжя, 1999. – 19 с.
1151. Приходько Л.Ф. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Федорівна Приходько. – К., 2005. – 19 с.
1152. Проданюк Ф.М. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Федір Миколайович Проданюк. – К., 1997. – 23 с.
1153. Радченко Л.О. Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі: дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Олексіївна Радченко. – Х., 1996. – 205 с.
1154. Радченко Л.О. Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Олексіївна Радченко. – Х., 1996. – 26 с.
1155. Радько П.Г. Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі ХІХ – ХХ століть: концепції, ідеї, реалії: автореф. дис.

- ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Петро Григорович Радько. – К., 2000. – 44 с.
1156. Рекрут В.П. Дмитро Маркович в кооперативному та громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Валерій Пилипович Рекрут. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.
1157. Розовик Д.Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Федорович Розовик. – К., 2004. – 38 с.
1158. Ромащенко В.В. Українські збройні сили як державотворчий чинник у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Віталій Васильович Ромащенко. – Черкаси, 2011. – 20 с.
1159. Ротар Н.Ю. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Наталія Юріївна Ротар. – Чернівці, 1996. – 22 с.
1160. Рум'янцев В.О. Українська державність у 1917–1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В'ячеслав Олексійович Румянцев. – Харків, 1998. – 49 с.
1161. Савчак А.В. Конституційно-правові погляди Станіслава Дністрянського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Андрій Володимирович Савчак. – К., 2009. – 20 с.
1162. Савчук Б.П. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.): автореф. дис. ... докт. іст.

- наук: 07.00.01 «Історія України» / Борис Петрович Савчук. – Чернівці, 1999. – 32 с.
1163. Сакада Л.Д. Журнал «Український історик» в українській історіографії другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Давидівна Сакада. – К., 2000. – 20 с.
1164. Саламаха І.В. Громадсько-політична та наукова діяльність В.О.Біднова (кінець ХІХ ст. – 1935 р.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ігор Валерійович Саламаха. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.
1165. Ситнік В.П. Громадсько-політична діяльність М.Міхновського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Віктор Петрович Ситнік. – К., 2005. – 17 с.
1166. Скакальська І.Б. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині (1921–1939 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Богданівна Скакальська. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 42 с.
1167. Скоропад І.В. Науково-просвітницька діяльність В.П.Науменка (1852–1919) : автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01«Загальна педагогіка і історія педагогіки» / Ірина Володимирівна Скоропад. – К., 2005. – 21с.
1168. Складенко Д.Є. Україна і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Денис Євгенович Складенко. – К., 2000. – 20 с.
1169. Сладковська Т.А. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» Волині (1906 – 1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Анатоліївна Сладковська. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 21 с.

1170. Слюсаренко П.М. Армія Української Народної Республіки в умовах боротьби за українську державність (вересень 1919 – листопад 1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Павло Миколайович Слюсаренко. – К., 2006. – 20 с.
1171. Собчинська М.М. Становлення і розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Майя Миколаївна Собчинська. – К., 1995. – 24 с.
1172. Соколюк Л.Д. Михайло Бойчук та його концепція розвитку українського мистецтва (І третина ХХ ст.): автореф. дис. ...докт. мистецтвознавства: 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Людмила Данилівна Соколюк. – К., 2004. – 35 с.
1173. Соловійова В.В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Вікторія Вікторівна Соловійова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
1174. Соловійова В.В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917–1921 рр.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Вікторія Вікторівна Соловійова. – Донецьк, 2006. – 35 с.
1175. Сорочан Н.А. Формування системи управління освітою в Україні за доби Центральної Ради: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ніла Антонівна Сорочан. – Харків, 1998. – 16 с.
1176. Стопчак М.В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): історіографія проблеми: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні

- історичні дисципліни» / Микола Володимирович Стопчак. – К., 2011. – 40 с.
1177. Стрілець В.В. Державотворча діяльність політичних партій України (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія суспільних рухів і політичних партій» / Василь Васильович Стрілець. – К., 1992. – 20 с.
1178. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Васильович Стрілець. – К., 2004. – 32 с.
1179. Тимченко Р.В. Взаємовідносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 07.00.01 / Роман Вікторович Тимченко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2010. – 20 с.
1180. Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Василівна Ткачук. – К., 2006. – 19 с.
1181. Товкун Л.П. Академік О.В. Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Лідія Павлівна Товкун. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 21 с.
1182. Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ольга Володимирівна Токарчук. – Київ, 2011. – 20 с.
1183. Трембіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцінського (70-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Анатолій Михайлович Трембіцький. – Чернівці, 2005. – 19 с.

1184. Турчин Я.Б. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С.Шелухіна: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Ярина Богданівна Турчин. – Львів, 2005. – 19 с.
1185. Тюрменко І.І. Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана Огієнка: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Іванівна Тюрменко. – К., 2000. – 33 с.
1186. Файзулін Я.М. Другий Зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Ярослав Миколайович Файзулін. – К., 2008. – 16 с.
1187. Фареній І.А. Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ігор Анатолійович Фареній. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
1188. Федорів І.О. Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947): автореф. дис. ...канд. іст.наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Олегівна Федорів. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
1189. Футулуйчук В.М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії (1918–1920 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Василь Миколайович Футулуйчук. – Львів, 1999. – 19 с.
1190. Халак Н.В. Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Надія Володимирівна Халак. – К., 1999. – 20 с.
1191. Хитра А.Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Історія та теорія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Андрій Ярославович Хитра. – Львів, 2003. – 19 с.

1192. Хома І.Я. Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917–1919 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Іван Ярославович Хома. – Львів, 2007. – 19 с.
1193. Чишко В.С. Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Віталій Сергійович Чишко. – К., 1997. – 48 с.
1194. Чоп В.М. Махновський рух в Україні 1917–1921 рр.: проблеми ідеології суспільного та військового устрою: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Володимир Миколайович Чоп. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.
1195. Чубата М.В. Законодавство у сфері державного будівництва доби Української революції 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. / Марина Валеріївна Чубата. – Київ, 2015. – 328 с.
1196. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Д. Донцова: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Михайло Віталійович Чугуєнко. – Харків, 1998. – 16 с.
1197. Чумаченко О.А. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олена Анатоліївна Чумаченко. – К., 2002. – 20 с.
1198. Шамраєва В.М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Валентина Михайлівна Шамраєва. – К., 2003. – 20 с.
1199. Шандрівський І.Г. Військово-політична та наукова діяльність Миколи Капустянського: автореф. дис.

- ...канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія» / Ігор Григорович Шандрівський. – Львів, 2003. – 21 с.
1200. Шинкаренко Т.І. Український національно-визвольний рух в 1920–1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Тетяна Іванівна Шинкаренко. – К., 1999. – 22 с.
1201. Шліхта І.В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ірина Василівна Шліхта. – Київ, 2005. – 18 с.
1202. Яблонський В.М. Директорія УНР. Формування заasad української державності в 1918–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Миколайович Яблонський. – К., 1998. – 20 с.
1203. Ярошенко Є.С. Становлення державної системи охорони культурних цінностей в Україні: 1917–1919 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Євген Станіславович Ярошенко. – Харків, 2002. – 16 с.
1204. Ясь О.В. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945–1991 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Олексій Васильович Ясь. – К., 2000. – 19 с.
1205. Яценко О.В. Кооперативний рух на Поділлі в роки Української революції (1917–1921): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Оксана Василівна Яценко. – Чернігів, 2011. – 20 с.
1206. Яцюк М.В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Микола Володимирович Яцюк. – Харків, 2000. – 20 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Автори В.К., О.К. – Валерій Капелюшний, Олена Коваль
ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України
ЗоУНР – Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
РНМ УНР – Рада Народних Міністрів УНР
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СВУ – Спілка Визволення України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УГА – Українська Галицька Армія
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
УД – Українська Держава
УНР – Українська Народна Республіка
УНРада – Українська Національна Рада
УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква
УНС – Український Національний Союз
УПЦ – Українська Православна Церква
УЦР – Українська Центральна Рада
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС – Українські Січові Стрільці
ЦР – Центральна Рада

Наукове видання

**Капелюшний Валерій Петрович,
Коваль Олена Федорівна**

**Незламна і нескорена: національна еліта в Українській
революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис.**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Дизайн: Пилипенко В. В.

Підписано до друку 22.01.2018 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Гарнітура TimesNewRoman. Умов. друк. арк.: 28
Наклад прим.: 300. Замовлення № 2102/18

Видавець: ТОВ «НВП "Інтерсервіс»,
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: СПД Андрієвська Л.В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.